శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితా
తదాత్మజశ్రీరామకృష్ణదీక్షితవిరచితయా
వేదాన్తశిఖామణ్యాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సంశోభితా
మైశూరవిద్వచ్ఛిరోభ్యర్థితేన పణ్డితకస్తూరిరఙ్గాచార్యేణ
తర్కతీర్థోపాఖ్యేన
సంశోధ్య పరిష్కృతా

అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా

శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న
సింహాసనారూఢ
శ్రీమచ్చామరాజేన్ద్రాశ్రితేన
ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యఙ్గార్యేణ
మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం
విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యాయాం స్వీయముద్రాక్షరశాలాయామ్
ముద్రాపితా సతీ విజయతేతమామ్.

విరోధివత్సరచైత్రశుక్లపఞ్చమీ

ఇదానీమేతన్మూల్యం సపాదరూప్యమ్

శ్రీరస్తు

శ్రీ మద్యదునందన చరణ నలినయుగలం శరణమ్

అద్వైతమతసంస్థాప బాలవ్యుత్పత్తిసిద్ధయే ।
కస్తూరిరంగవిదుషా క్రియతే తత్త్వసంగ్రహః ॥

అథ ద్వివిధః తత్త్వం అతత్త్వం చేతి. తత్రాబాధ్యం తత్త్వం. బాధ్యత్వంచ స్వసంసర్గినిష్ఠవ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం. తచ్చ వస్తువిశిష్టత్వే పర్యవసితం. వస్తువైశిష్ట్యంచ స్వతాదాత్మ్య స్వసమ్బన్ధినిష్ఠ వ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావ ప్రతియోగిత్వోభయసంబన్ధేన— నను ఘటాదౌ స్వాత్మకవస్త్వాదాయైవ వస్తువిశిష్టత్వ ముపపాదనీయం తచ్చ నసంభవతి. అత్యన్తాభేదే తాదాత్మ్యసంబన్ధానంగీకారాత్. ఉక్తంహి బ్రహ్మానందీయే 'భేదాసహిష్ణుచ తాదాత్మ్యం నాస్త్యేవ అత్యన్తాభేదే తాదాత్మ్యాదిసంబన్ధాసంభవాత్' ఇతి చేన్న. ద్రవ్యం ఘట ఇత్యాది ప్రతీత్యనురోధేన ద్రవ్యత్వోపహితఘటత్వోపహితాద్వ్యక్త్యోస్తాదాత్మ్యసంభవాత్ తాదృశతాదాత్మ్యమాదాయైవ ఘటాదౌ సర్వత్ర వస్తువిశిష్టత్వోపపాదన సంభవాత్. తాదృశవస్తువిశిష్టత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదశ్చ అబాధ్యత్వం. ఏతేన నాననుగమాది నిబంధనో దోషః. నచైవమపి అత్యంతాసతి శశశృంగాదావతివ్యాప్తిః అసతోఽధికరణాప్రసిద్ధ్యా స్వపదేనోపాదానాసమ్భవాదితి వాచ్యమ్. కాలసంబంధిత్వేసతీతి విశేషణాత్. నచైవంసతి ముక్తిదశాయామాత్మనః కాలసంబంధాభావాత్ తత్త్వరూపత్వానుపపత్తిరితి వాచ్యం. కాలసంబంధస్యోపలక్షణవిధయా లక్షణే నివిష్టత్వాదితిదిక్ —॥ తచ్చ తత్త్వం బ్రహ్మైకమేవ. 'సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ' మిత్యాదిశ్రు

తేః. అపరోక్షరూపంచ. 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః. పూర్ణానందరూపం చ. 'యతో వాచో నివర్తంతే' ఇత్యాది శ్రుతేః. పరిచ్ఛేదశూన్యం చ. సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ * నేహ నానాస్తి కించన * నాత్ర కాచన భిదాస్తి' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః. పరిచ్ఛేదస్త్రివిధః. కాలదేశవస్తుపరిచ్ఛేదభేదాత్. కాలపరిచ్ఛేదో నాశప్రతియోగిత్వం. దేశపరిచ్ఛేదః అత్యంతాభావప్రతియోగిత్వం. వస్తుపరిచ్ఛేదః భేదప్రతియోగిత్వమితి ॥ — ॥

తత్త్రైవిధ్యం అసత్త్వం. స్వసంసర్గినిష్ఠవ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వే కాలసంబంధిత్వోభయాభావవత్త్వం తల్లక్షణం. ఘటాదౌ ప్రతియోగిత్వాస్త్రాభావాత్ అత్యన్తాసతి శశశృంగాదౌ చ కాలసంబంధిత్వాభావాదుభయాభావో ఽక్షత ఇతి తత్ర తత్ర లక్షణసంగతిః. తచ్చ ద్వివిధం. అనిర్వాచ్యం అత్యన్తాసచ్చేతి- స్వప్రకారకధీవిశేష్యతావ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వం అనిర్వాచ్యలక్షణం. ఘటాదిప్రకారకధీవిశేష్యే సర్వత్ర ఘటాద్యభావస్య 'నేహ నానాస్తీ'త్యాదిశ్రుత్యాబోధితత్వాత్ ఘటాదౌ లక్షణసంగతిః. అసతి చ శశవిషాణాదౌ జ్ఞానప్రకారత్వానభ్యుపగమాత్ స్వపదేన తస్యోపాదానాసంభవాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః.— నను 'సేయం దీపజ్వాలే'తి వాక్యజన్యభ్రమవిషయప్రాతిభాసికే నేయం సా ఇతి జ్ఞానబాధ్యేఽవ్యాప్తిః సాయం దేవదత్త ఇతి వాక్యాదివ ఉక్తవాక్యాదపి నిర్వికల్పకబాధ్యస్య స్వీకారాత్ తత్ప్రాతిభాసికప్రకారకధియోఽప్రసిద్ధత్వేన స్వపదేన తస్యోపాదానాసంభవాత్. నహ్యుక్తప్రాతిభాసికమసిద్ధమేవ అపరోక్షస్థలప్రాతిభాసికోత్పత్తేస్స్వీకారేణ పరోక్షస్థలేఽన్యథాఖ్యాతేరేవాంగీకారాదితి వాచ్యం. పరోక్షే అన్యథాఖ్యాతిస్వీకారే తాదృశాన్యథాఖ్యాతి నిరూపిత విషయతానాం చిత్తాదాత్మ్యరూపాణాం విశేష్యతాప్రకారతారూపత్వాసంభవాత్. పరస్పరావచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావాపన్నచిత్తాదాత్మ్యానామేవ ప్రకారతావిశేష్యతాదిరూపత్వాత్. తథాహి. ఏకస్యాం సర్వదృశ్యతాదాత్మ్యాపన్నచిద్వ్యక్తౌ శుక్త్యాదితాదాత్మ్యావచ్ఛేదేన రజతాది తాదాత్మ్యం ఘటాదితాదాత్మ్యావచ్ఛేదేన తదభావశ్చ వర్తతే. వృక్షే అగ్రమూలాద్యవచ్ఛేదేన సంయోగ తదభావవత్. అగ్రి

వృక్షస్సంయోగీత్యగ్రావచ్ఛేదేన వృక్షసంయోగానుభవవత్ ఇదం రజతం జానామీత్యనుభవేన ఇదంచిత్తాదాత్మ్యావచ్ఛేదేన రజతచిత్తాదాత్మ్యభానాత్ తత్రావచ్ఛేదక ఘటితచిత్తాదాత్మ్యం విశేష్యతా అవచ్ఛేద్యచిత్తాదాత్మ్యం ప్రకారతేతి సిద్ధాన్తాత్. పరోక్షే అన్యథాఖ్యాతి స్వీకారేచ పర్వతో వహ్నిమానిత్యనుమితేః పర్వతవిశేష్యతాకత్వావచ్ఛిన్నవహ్నిప్రకారతాకత్వానుపపత్తేః. పర్వతవహ్నిభ్యాం చిత్తాదాత్మ్యే తయోరేవ విశేష్యతాప్రకారతారూపస్య నిరూపణీయ మిథోఽవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావస్య వాచ్యత్వేన ప్రకారతాదాత్మ్యావచ్ఛేదేన చిత్తాదాత్మ్యేన వహ్నేః సత్త్వాత్ తయోర్భిన్నదేశత్వేన అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావాసంభవాత్. అనయైవచ యుక్త్యా పరోక్షస్థలేఽప్యనిర్వచనీయార్థస్య ఖ్యాతిరద్వైతసిద్ధౌ జడత్వనిరుక్తౌ 'ఇదం రజతమహం జానామీత్యాదిసంధీయమానం యజ్జ్ఞానవిషయత్వం తస్యాశ్రయాత్రాపసంప్రయుక్తత్వేఽనిర్వచనీయార్థసిద్ధేస్స్వీకరణాత్ అతఏవ పరోక్షభ్రమేఽప్యనిర్వచనీయార్థసిద్ధి' రితి. వివృతంచైతద్బ్రహ్మానందీయే 'దేశాంతరస్థస్య రజతస్య పరోక్షభ్రమే భానే తదీయచిత్తాదాత్మ్య ఇదంచిత్తాదాత్మ్యావచ్ఛిన్నత్వానుభవేన శుక్త్యవచ్ఛిన్నచితి రజతాద్యుత్పత్తిః స్వీక్రియత ఇతి భావః' ఇతి ఇతిచేన్న — స్వా సదిత్యాదిజ్ఞానే సత్త్వేన తాదృశప్రాతిభాసికస్యాపి ప్రకారత్వోపగమేన ఉక్తాతివ్యాప్తి పరిహారాత్ ఇతి దిక్ — నన్వేవమపి ప్రాతిభాసికస్యోక్తలక్షణస్య అబాధ్యే బ్రహ్మణ్యపి సంభవాదతివ్యాప్తిర్దుర్వారేతి చేన్న స్వసమాన సత్తాకత్వస్యాప్యుక్తలక్షణే విశేషణత్వాంగీకారాత్ స్వపదంచాభావానుయోగిపరం — ॥

అత్యన్తాసచ్చ తుచ్ఛాలీకాది శబ్దజన్యవికల్పవిషయః. తల్లక్షణంచ సత్తాదాత్మ్యశూన్యత్వం. ఘటాదౌహి సత్త్వం ఆరోపితం. సద్రూపబ్రహ్మణి తాదాత్మ్యేన ఘటాదీనామధ్యస్తతయా బ్రహ్మధర్మాణామపి ఘటాదావధ్యస్తత్వాత్. తథాచ సత్తాదాత్మ్యమేవ ఘటాదీనాం సత్త్వం. తచ్ఛూన్యత్వం చ శశవిషాణ కూర్మరోమాదీనామితి లక్షణసంగతిః.— నను శశవిషాణాదౌ సత్తాదాత్మ్యశూన్యత్వమసిద్ధం అనధ్యస్తత్వేఽపి శశవిషాణాదౌ ప్రాతీతికస్య స

తాదాత్మ్యస్య సంభవాదితి చేన్న ।— 'వ్యావహారికసత్తాదాత్మ్యమా
త్రేణవర్తమానం వ్యావహారికం యత్ సత్తాదాత్మ్యం తేనావచ్ఛిన్నప్ర
తియోగితాకాభావస్య లక్షణత్వాంగీకారాత్. ప్రాతీతికే శశవిషాణా
దావతివ్యాప్తిరిత్యస్య సత్తాదాత్మ్యస్యాపి శశవిషాణాది తుల్యకక్షతయా ప్రా
తీతికస్యైవ ఉక్తాభావస్య ప్రతియోగిత్వాత్. అతఏవ మతే రజతత్వాదికం త్రి
విధం. వ్యావహారికరజతమాత్రవృత్తి వ్యావహారికం కటకాద్యర్థక్రియా
కారితావచ్ఛేదకం. ప్రాతీతికరజతమాత్రవృత్తి ప్రాతీతికం శుక్త్యజ్ఞాన
రజతసామగ్రీజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకం. తదుభయసాధారణం రజతపదశ
క్యతావచ్ఛేదకం తృతీయం ఇతి ।— । కేచిత్తు వ్యావహారికప్రాతీతికో
భయసాధారణసత్తాదాత్మ్యత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావస్య లక్షణ
త్వాంగీకారేపి నక్షతిః. శశవిషాణాదౌ ప్రాతీతికస్యాపి సత్తాదాత్మ్యస్యాస
త్త్వాత్. అనుయోగిరూపేణ పరిణమమానావిద్యయా ఏవ తన్నిష్ఠతా
దాత్మ్యరూపేణ పరిణమమానత్వనియమాత్. అలీకరూపేణావిద్యాయా అప
రిణమమానత్వాత్ అలీకనిష్ఠతాదాత్మ్యరూపేణావిద్యాయాః పరిణామాసంభవా
త్. శుక్తిరజతాదిరూపేణపరిణమమానావిద్యయా ఏవ తన్నిష్ఠసత్తాదాత్మ్య
రూపేణపరిణమమానత్వాత్.—నను స్ఫటికాదిరూపేణాపరిణమమానాయా
అప్యవిద్యాయాః స్ఫటికాదినిష్ఠజపాకుసుమాదిలౌహిత్యతాదాత్మ్యాదిరూ
పేణ పరిణామదర్శనాదుక్తనియమస్య వ్యభిచరితతయా అలీకరూపేణాపరిణ
తాయా అప్యవిద్యాయాస్తన్నిష్ఠసత్తాదాత్మ్యరూపేణపరిణమతాం. నచ స్ఫటికోప్య
విద్యాపరిణామ ఏవేతి నవ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. స్ఫటికో హి మూలావిద్యా
యాః తత్త్వజ్ఞానమాత్రనివర్త్యాయాః పరిణామః తన్నిష్ఠజపాలౌహిత్యతా
దాత్మ్యంతు తన్నిష్ఠశౌక్ల్యలౌహిత్యతాదాత్మ్యాభావాదివిషయక తూలావి
ద్యాయాః తత్త్వజ్ఞానాన్యనాశినివర్త్యాయాః పరిణామ ఇత్యుభయోరేకా వి
ద్యాపరిణామత్వాభావాత్ ఉక్తనియమే వ్యభిచారస్య దుర్వారత్వాదితి చే
న్న—తాదాత్మ్యమాత్రరూపేణపరిణామస్య తథాదృష్టత్వేపి సత్తాదాత్మ్య
రూపేణపరిణామస్య తదనుయోగిరూపేణ పరిణమమానావిద్యానిష్ఠత్వని

యమానిరూపితాత్. న చ సత్త్వప్రతియోగికతాదాత్మ్యే ఉక్తేఽయమనఙ్గీకారే పి సదనుయోగికస్యాలీకప్రతియోగికతాదాత్మ్యస్య విద్యమానత్వాదస్య బాధకాభావాదవ్యాప్తిర్వా దుర్వారేతి వాచ్యమ్. తదలీకమితి ప్రతీత్యభావేన అవిద్యమానత్వాత్ తస్య ప్రతీతౌ హేతుత్వాకల్పనాత్. అతఏవ 'శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుశూన్యో వికల్పః' ఇతి పాతంజలసూత్రే శబ్దమాత్రజన్యస్యాలీకాకారధీరూపవికల్పస్య సమ్యక్ప్రమావిషయకత్వరూపం వస్తుశూన్యత్వముక్తమ్. అతఏవ చ 'ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయ' ఇతి వృత్తివిభాజకే పాతంజలసూత్రే వికల్పాత్పృథక్ విపర్యయస్యోక్తిః. తస్య సమ్యక్ప్రమావిషయకత్వేన వస్తుశూన్యత్వాభావాత్. పాతంజలమతే అన్యథాఖ్యాతిస్వీకారేణ సత్యే విశేష్యే దేశాంతరస్థస్య సత్యవిశేషణస్య ప్రతిభానాత్. అస్తు వా అలీకప్రతియోగికం సదనుయోగికం తాదాత్మ్యం. తథాపి సత్త్వప్రతియోగికతాదాత్మ్యత్వేనోపస్థాపితాభావస్యైవ లక్షణత్వాంగీకారాత్ తస్య చాలీకే వ్యాహతత్వాన్నావ్యాప్తిః. నచైవం సతి బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తిః స్వప్రతియోగికతాదాత్మ్యస్య స్వస్మిన్నభ్యుపగమేన సత్ప్రతియోగికతాదాత్మ్యస్య బ్రహ్మణ్యసత్త్వాదితి వాచ్యమ్. స్వస్మిన్ స్వవిశిష్టబుద్ధ్యనుదయేన స్వప్రతియోగికత్వవిశిష్టతాదాత్మ్యాధికరణత్వస్య స్వస్మిన్నసత్త్వేఽపి తావత్పర్యంతస్య లక్షణే వివక్షితత్వాత్. సత్ప్రతియోగికతాదాత్మ్యస్య బ్రహ్మణ్యపి సంభవేన తదభావరూపలక్షణస్యాతిప్రసక్తేః - ఇత్యాహుః ॥ — ॥

అత్రైవమపి ఘటాదినిష్ఠసత్తాదాత్మ్యేఽతివ్యాప్తిః స్వస్య స్వవృత్తిత్వాభావేన సత్తాదాత్మ్యశూన్యత్వస్య తత్ర సత్త్వాత్. అనవస్థాభియా చ సత్తాదాత్మ్యే సత్తాదాత్మ్యాంతరస్యానంగీకారాత్ ఇతి చేన్న — ఘటాభావే ఘటో నాస్తీతి ప్రతీత్యా ఘటాభావస్యేవ సత్తాదాత్మ్యం సదితి ప్రతీత్యా స్వస్మిన్ స్వరూపసంబంధేన స్వవృత్తితాస్వీకారాత్. న చైవం సత్తాత్మాశ్రయ ఇతి వాచ్యమ్. ఇష్టత్వాత్. అతఏవ బౌద్ధాధికారే శిరోమణినా ఘటాభావే ఘటాభావవృత్త్యాత్మాశ్రయమాశంక్య ఇష్టాపత్తిరేవాభిహితేతి దిక్ —

అనిర్వాచ్యం చ ద్వివిధం వ్యావహారికం ప్రాతిభాసికం చేతి. వ్యావహారిక

లక్షణం చ బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వే సతి బాధ్యత్వం. ఘటాదేర్వ్యావహారికస్య మహావాక్యజన్య బ్రహ్మజ్ఞానేనైవ బాధ్యతయా లక్షణసమన్వయః. శుక్త్యాదిజ్ఞానబాధ్యే శుక్తిరూప్యాదావతివ్యాప్తివారణాయ సత్యన్తం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యమ్. నన్వేవమపి బ్రహ్మణ్యారోపితే క్షణికత్వాదౌ ప్రాతిభాసికేఽతివ్యాప్తిః తస్య క్షణికత్వాభావప్రకారక బ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యతయా బ్రహ్మజ్ఞానేతరాబాధ్యత్వాదితి వాచ్యం. బ్రహ్మాన్యవిషయకజ్ఞానాబాధ్యత్వస్య సత్యన్తార్థత్వాత్. ఉక్తప్రాతిభాసికస్య బ్రహ్మాతిరిక్తక్షణికత్వాభావవిషయకజ్ఞానబాధ్యతయా సత్యన్తాభావాదతిప్రసఙ్గవిరహాత్. నన్వేవమపి అఖణ్డాకారబ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యే తదవ్యవహితపూర్వవృత్తిప్రాతిభాసికేఽతివ్యాప్తిర్దుర్వారేతి వాచ్యం. బ్రహ్మాన్యవిషయకజ్ఞానధ్వంసాన్యతరజన్యధ్వంసప్రతియోగ్యజ్ఞానప్రయుక్తత్వస్య సత్యన్తార్థత్వాత్. ఉక్తప్రాతిభాసికస్య బ్రహ్మాన్యవిషయకజ్ఞానజన్యధ్వంసప్రతియోగిత్వాభావేఽపి మూలాజ్ఞాననాశజన్యనాశప్రతియోగ్యజ్ఞానప్రయుక్తత్వాత్. తాదృశప్రాతిభాసికోపాదానాజ్ఞానస్య అఖణ్డాకారవృత్త్యసమానవిషయకత్వేన తన్నాశ్యత్వాయోగాత్. జీవేశభేదాదిరూపానాద్యన్తరాణామివ మూలాజ్ఞాననాశనాశ్యతాయా ఏవ యుక్తత్వాత్. యత్తు సప్రకారకజ్ఞానాబాధ్యత్వమేవ సత్యన్తార్థః ఇతి తన్న. తత్రేదంతోపలక్షితవిషయకనిర్వికల్పకజ్ఞానబాధ్యే నాయం రజతమిత్యాదిభ్రమసిద్ధే వేతివ్యాప్తేర్దుర్వారత్వాత్ ఇతి దిక్ — వ్యావహారికప్రాతిభాసికసాధారణ్యపి కేచిత్ ॥ — ॥

ప్రాతిభాసికం చ శుక్తిరూప్యాదికమ్. తల్లక్షణం చ బ్రహ్మాన్యవిషయకజ్ఞానబాధ్యత్వం. శుక్తిరూప్యాదేః ఇదమంశే శుక్తిత్వాద్యాకారకశుక్త్యాదివిషయకజ్ఞానబాధ్యత్వాత్ లక్షణసమన్వయః.

తత్ర వ్యావహారికం చతుర్విధం. ప్రకృతిః వికృతిః ప్రకృతివికృతిః ఉదాసీనం చేతి. తత్ర ప్రకృతిః మూలాజ్ఞానప్రధానమాయాఽవిద్యాదిశబ్దవాచ్యా జగతః ప్రాగవస్థా తల్లక్షణం చ వికారసామాన్యప్రాగభావవత్త్వం. అజన్యత్వే సతి జనకత్వం వా. వికృతిశ్చరమవికారః. తల్లక్షణం చ వికారప్రా-

ర్వత్త్వాభావవత్త్వే సతి కార్యాశ్రయత్వం, అజనకత్వే సతి జన్యత్వం వా. అథవా తత్త్వవిభాజకోపాధ్యవచ్ఛిన్నాజనకత్వే సతి జన్యత్వం ధూమవిభాజకోపాధిబుద్ధ్యహంకారత్వాన్యతమరూపేణ స్వవిజాతీయకార్యం ప్రత్యజనకత్వే సతి వికృతిత్వం వా తల్లక్షణం—తథాచ ఘటాదీనామేవ వికృత్యన్తర్గతత్వమితి ధ్యేయం. ప్రకృతివికృతయస్తు మహత్తత్త్వాహంకారాకాశవాయుతేజోజలపృథివ్యః. తల్లక్షణంచ తత్త్వవిభాజకోపాధ్యవచ్ఛిన్నజనకత్వే సతి వికృతిత్వం. ఉక్తాన్యతమరూపేణ స్వవిజాతీయకార్యం ప్రతి ప్రకృతిత్వే సతి వికృతిత్వం వా. అథాత్ర ద్వితీయాధ్యాయగతేన ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేరితి సూత్రభాష్యేణ విరోధః తత్ర మహదహంకారయోర్నిరాకృతత్వాదితిచేన్న. తత్ర సాంఖ్యాభిమతవిలక్షణతత్త్వయోస్తయోర్నిరాసేపి భగవదీక్షణసఙ్కల్పరూపయోర్మూలకారణే బ్రహ్మణి సర్గాద్యద్వితీయవికారయోః పురాణాదిసిద్ధయోరనిరాకరణాత్ ఇతిదిక్.

ఏకశాస్త్రిణః ద్రవ్యపదేనాపి వ్యవహ్రియంతే. ద్రవ్యత్వంచ అవస్థావత్త్వం గుణాశ్రయత్వం వా. అవస్థావత్స్థిరం ద్రవ్యమిలబ్ధ్వావస్థితి పరికీర్త్యతే ఇతి కారికోక్తా బోధ్యా.

ఉదాసీనంచ గుణకర్మసామాన్యసంఖ్యాశక్త్యాదిభేదాద్బహువిధం. తత్ర గుణాః సత్త్వరజస్తమోరూపరసగన్ధస్పర్శశబ్దపరిమాణసంయోగవిభాగద్రవత్వస్నేహాః త్రయోదశ. పరేతు సత్త్వాది గుణత్రయమగణయంతో గుణాన్దశైత్యేవ పఠంతి. కర్మచోత్క్షేపణాదిభేదాదనేకవిధం. సామాన్యంచ స్వరూపతో భాసమానో ధర్మః. ఘటత్వవిషయతాత్వాదిః. స్వరూపతో భాసమానత్వంచ నిరవచ్ఛిన్నవిషయతాశ్రయత్వం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తివారణాయ ధర్మ ఇతి. సంఖ్యా ఏకత్వాదిః. ఇయంచ నగుణః. గుణాదావపి సత్త్వాత్. కేచిత్తు సంఖ్యానాతిరిక్తా విషయతాయామేవాన్తర్భావాదితి వదంతి. శక్తిః దాహాదికార్యజనకతావచ్ఛేదకో ధర్మః. అత్రిమతే శక్తివిశిష్టత్వేనైవ వహ్న్యాదీనాం దాహాదికం ప్రతి కారణత్వాత్. ఇయంచ నసామాన్యాంతఃపాతినీ. అవ్యాప్యవృత్తిత్వాత్. అతఇదమవధేయం—అవిద్యోపహితస్య మనోవచ్ఛి

[illegible] నప్రకృత్యాదిరూపతా. ఏవంప్ర [illegible] బోధ్యమ్. అతిరేకేతు వికృతిత్వాదికమేవ. వి [illegible] వికృతిత్వమేవ అనన్యత్వే చిదూపత్వాత్తత్త్వ [illegible] వికృతిత్వమేవేతి — ఏవం [illegible] అన్యత్వాన్యస్యవిభాగస్యైకత్ర. యథా అర్థో [illegible] సిద్ధశ్చేతి. తత్ర స్వతస్సిద్ధ ఆత్మా. తదన్యః పర [illegible] సాక్షిభాస్యః స్వాకారవృత్తిమపేక్ష్యైవ సాక్షిభా [illegible] ద్వితీయోపి ద్వివిధః. అపి [illegible] వృత్తిమపేక్ష్య సాక్షిభాస్యశ్చేతి. ఆ [illegible] ద్వితీయో ఘటాదిరితి సంక్షేపః.

వాధూలాన్వయజన్మా కస్తూరీరఙ్గనాథశర్మేదమ్ ।
[illegible] మర్దనఙ్గ్రహాభిఖ్యామ్॥

శ్రీః

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

సటీకా అద్వైతవేదాన్తపరిభాషా ప్రారభ్యతే

యదవిద్యావిలాసేన భూతభౌతికసృష్టయః।
తం నౌమి పరమాత్మానం సచ్చిదానన్దవిగ్రహమ్ ॥ ౧ ॥

శ్రీహయగ్రీవాయనమః ॥ నైవాభాసకిరణేష్వివవారిపూరస్సర్వో
విభాతి యదబోధవశాత్ప్రపఞ్చః । మాలాఫణీవచ్చలీయతి యత్ప్రబోధాత్త
ద్ప్రస్తౌమి సుఖమద్వయమాత్మరూపమ్ ॥ ౧ ॥ ఆసేతోరాసుమేరోరపిభు
వి విదితాః ధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాస్తస్యస్తేహం తర్కచూడామణిమణిజననక్షీ
రధీంస్తాతపాదాః । యత్కారుణ్యాన్మయాఽభూదధిగతమధికం దుర్గ్రహం సూ
క్ష్మధీక్షైరపాస్తం శాస్త్రజాతం జగతి సుఖకృతా రామకృష్ణాహ్వయేన ॥ ౨ ॥
వేదాన్తపరిభాషాఖ్యాం సోఽహం తాతవినిర్మితామ్ । వ్యాకరోమి కృతిం స
ర్వశ్రుత్యన్తార్థప్రకాశికామ్ ॥ ౩ ॥ (మత్కృతించ ప్రబన్ధంచ న ప్రశం
సన్తు పణ్డితాః । తథాపి బుద్ధివైశద్యఫలోఽయం మత్పరిశ్రమః ॥ ౪ ॥) ప్రే
క్షావత్ప్రవృత్త్యర్థం విషయప్రయోజనే నిర్దిశన్ నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయే మ
ఙ్గళమాచరితం శిష్యశిక్షాయై గ్రన్థతో నిబధ్నాతి ॥ యదవిద్యేతి ॥ తం పర
మాత్మానం నౌమీతి సమ్బన్ధః । జీవాభిన్నం బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమేయమితి సూ
చయితుం ఆత్మశబ్దః। నన్వేవం తస్యైవతమేవ ప్రతి ఉత్కర్షాపకర్షాభా
వాన్నమస్కర్తృనమస్కార్యానుపపత్తిరిత్యాశఙ్క్య కల్పితభేదాఙ్గీకారాత్త
దేవావిద్యాప్రతిబిమ్బం కర్తృత్వాదివిశిష్టమపకృష్టరూపం నమస్కర్తృ త
ద్వ్యావృత్తం సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టముత్కృష్టరూపం నమస్కార్యంఇత్యభిప్రే
త్యాహ ॥ పరమేతి ॥ నను బ్రహ్మణి లక్షణప్రమాణాభావేన తస్యైవాసిద్ధేః కథం జీవ
బ్రహ్మాభేదః ఇతి చేత్ న తావత్ప్రమాణాభావః భూతభౌతికోత్పత్తేరేవ తత్
ప్రమాణత్వాత్ తథాహి వివాదవిషయీభూతాని భూతభౌతికాని స్వోపా
దానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్ప్రణీతాని కార్యత్వాద్ఘటవత్. న
చ పరిదృశ్యమానపృథివ్యాదౌ ప్రత్యక్షేణ కార్యత్వసిద్ధావప్యతీన్ద్రియే తదసి

...గాసిద్ధో హేతురితి వాచ్యం తత్రాపి పృథివీత్వాదినా కార్యత్వకల్ప
నాత్ న చాప్రయోజకత్వం లాఘవానుగృహీతేన ప్రత్యక్షేణ ఘటాదౌ కా
ర్యత్వేనైవ కర్తృజన్యత్వావగమాత్ న చ నానాకించిజ్జ్ఞకర్తృసిద్ధ్యా అర్థాన్త
రం లాఘవాదేకస్యైవ కర్తుః సర్వజ్ఞస్య సకర్తృకత్వానుమితౌ విషయత్వాత్
ఇత్యనుమానం జగత్కర్తరి సర్వేశ్వరే ప్రమాణం తథా *యతో వా ఇమా
ని భూతాని జాయన్తే* యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మా
దేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే* ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చ సర్వేశ్వరే ప్రమా
ణమ్ నాపి లక్షణాభావః నామరూపసృష్టికర్తృత్వస్య నామరూపాత్మకప్రప
ఞ్చాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్య తదాకారేణ పరిణమమానమాయాధిష్ఠానత్వస్య వా
బ్రహ్మలక్షణత్వాత్ తదేతదాహ ॥ యదితి ॥ యస్యావిద్యా యదవిద్యా షష్ఠ్య
ర్థశ్చ సమ్బన్ధమాత్రం శేషే షష్ఠీతి సమ్బన్ధసామాన్యే షష్ఠీస్మరణాత్ త
ద్విశేషలాభస్తు తర్కాత్ అన్యథా నిర్విశేషసామాన్యవ్యవహారానుపపత్తేః స
చ వివరణాచార్యమతే ఆశ్రయాశ్రయిభావః ఆచార్యవాచస్పతిమతే విషయ
విషయిభావః । యద్వా యస్యేతి కర్మణి షష్ఠీ తత్రాపి తద్విధానాత్ శజ-
రభాగవత్వాదైకపి బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీత్యభిధానాత్
తద్విషయత్వం చోభయమతసాధారణం అవిద్యా నామ విద్యానివర్త్యా ఽనిర్వచ
నీయా ఽనాదిభావరూపేతి వక్ష్యతే తద్విలాసశ్చేక్షణజనితో వృత్తివిశేషః పరమేశ్వ
రస్యేక్షణసంకల్పప్రయత్నరూపః *తదైక్షత* సోఽకామయత* తన్మనోఽకురుతే
త్యాదిశ్రుతిసిద్ధః తేన సహకారిణా భూతాని పఞ్చ సూక్ష్మాణ్యపఞ్చీకృతాని వి
యదాదీని భౌతికాని చ తదుపాదానాని పఞ్చీకృతాని పరిదృశ్యమానపృథివ్యా
దీని తేషాం సృష్టయః భవన్తీత్యధ్యాహారః అత్ర భూతభౌతికగ్రహణం నామ
రూపమాత్రోపలక్షణార్థం సృష్టిగ్రహణం చ స్థితిప్రళయోపలక్షణార్థం అన్యథా
సృష్టప్రపఞ్చస్య స్థితిప్రళయయోశ్చాగ్రహణే బ్రహ్మణో ఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్ర
సఙ్గః । ఏవం ప్రమాణం తటస్థలక్షణం చ ప్రదర్శ్య స్వరూపలక్షణమాహ
॥ సదితి ॥ యద్యపి సత్త్వాదికం ప్రత్యేకం లక్షణం తథాపి ప్రయోజనసూచనార్థ
మానన్దగ్రహణం । న చైవం చిత్పదం వ్యర్థం ఆనన్దస్య పురుషార్థత్వసిద్ధయే త
దుపాదానాత్ జ్ఞాయమానానన్దస్యైవ పురుషార్థత్వాత్ న చాహం జా
నామి సుఖిత్వాదిప్రత్యక్షవిరోధాత్ ఆనన్దం బ్రహ్మణ ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ

యదన్తేవాసిపఞ్చాస్యైర్నిరస్తాః భేదివారణాః । తం నౌమి నరసింహాఖ్యం యతీన్ద్రం పరమం గురుమ్ ॥ ౨ ॥ శ్రీమద్వేఙ్కటనాథాఖ్యాన్ వేలాఙ్గుడినివాసినః । జగద్గురూనహం వన్దే సర్వతన్త్రప్రవర్తకాన్ ॥ 3 ॥ యేన చిన్తామణౌ టీకా దశటీకావిభఞ్జినీ । తర్కచూడామణిర్నామ కృతా విద్వన్మనోరమా ॥ ౪ ॥ టీకా శశధరస్యాపి బాలవ్యుత్పత్తిదాయినీ । పదయోజనయా పఞ్చపాదికావ్యాఖ్యా కృతా తథా ॥ ౫ ॥ తేన బోధాయ మన్దానాం వేదాన్తార్థావలమ్బినీ । ధ

నజ్ఞానాదిరూపం బ్రహ్మేతి వాచ్యం సత్యం జ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిశ్రుతేః బ్రహ్మణస్సచ్చిదానన్దాత్మకతావగమే "రాహోశ్శిరః ఆత్మనశ్చైతన్యమ్" ఇతివద్భేదశ్రుతిప్రత్యక్షయోరుపచరితార్థత్వాత్ ॥ యదన్త ఇతి ॥ "యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ । తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః" ఇతి సుబాలోపనిషచ్ఛ్రుత్యా గురునమస్కారః కర్తవ్యత్వేన సమధిగతః తత్ర పరమగురూన్నమస్కృత్య సాక్షాద్విద్యాగురూనాచార్యాన్ ప్రణమతి ॥ శ్రీమద్వేఙ్కటనాథాఖ్యానితి ॥ చికీర్షితస్య గ్రన్థస్య ఉపాదేయతాసిద్ధయే స్వకీర్త్యనువృత్తయే చ స్వస్య నానావిధగ్రన్థకర్తృతామాహ ॥ యేనేతి ॥ చిన్తామణావితి ॥ రుచిదత్తకృతచిన్తామణిప్రకాశ ఇత్యర్థః ॥ న చ "ను తే కేహోర్థః" ఇత్యాదౌ క్వచిత్సాక్షాత్ క్వచిత్పరమ్పరయా మణేరపి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ యథాశ్రుతో గ్రన్థః సాధురితి వాచ్యమ్ ప్రసఙ్గాత్ తదా చిన్తామణ్యర్థకథనేపి తద్వ్యాఖ్యానత్వానుపపత్తేః అతఏవ సర్వాన్ పద్యకారిణ్యామపి న్యాయసుధాఖ్యాయాం న్యాయవార్త్తికటీకేతి వ్యవహారః ॥ దశటీకేతి ॥ యజ్ఞపతిజయదేవరుచిదత్తకృతప్రభాలోకప్రకాశప్రభృతీని చిన్తామణివ్యాఖ్యానాని దశ ప్రసిద్ధాని తేషాం క్వచిత్క్వచిద్విభఞ్జినీ ఇత్యర్థః ॥ శశధరస్యేతి ॥ శశధరకృతన్యాయసిద్ధాన్తదీపస్య న్యాయరత్నం నామ టీకా కృతేత్యర్థః । నను మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానస్య శారీరకమీమాంసాశ్రవణసాధ్యత్వేన తత్రైవ ప్రేక్షావతాం ప్రవృత్త్యుపపత్తేః కిమర్థం గ్రన్థారమ్భ ఇత్యాశఙ్క్య మేధావినామతివితతగహనగమ్భీరేషు సూత్రభాష్యాదిషు ఆదావేవ ప్రవృత్తిసమ్భవేపి మన్దధియాం తత్ర ప్రవృత్త్యనుపపత్తేస్తదనుగ్రహార్థమేతద్గ్రన్థారమ్భ ఇత్యాహ ॥ తేనేతి ॥ బోధాయ । బ్రహ్మబోధాయ । స ఏవ కుత ఇత్యత ఆహ ॥ వేదాన్తేతి ॥ యద్యపి ప్రమాణమాలా

[illegible] పరిభాషా వితన్యతే ॥ ౧ ॥ ఇహ ఖలు ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యేషు చతుర్విధపురుషార్థేషు మోక్ష ఏవ పరమః పురుషార్థః। న స పునరావర్తత ఇతి శ్రుత్యా తస్య నిత్యత్వావగమాత్ । ఇతరేషాం త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణ

[illegible] వేదాన్తార్థనిరూపణాత్తేనాపి [illegible] తథాపి న సర్వస్య వేదాన్తశాస్త్రార్థస్య ప్రతిపాదనం తత్రేతి జ్ఞేయమ్ । స్వకీయగ్రన్థస్య నిశ్శ్రేయసప్రయోజనవత్త్వాత్ [illegible] మీమాంసయా సఙ్గతిం దర్శయిష్యన్ కరిష్యమాణప్రమాణనిరూపణస్య పరమ్పరయా నిశ్శ్రేయసోపయోగం దర్శయన్ శాస్త్రస్య పక్షమం [illegible] సాధయతి ॥ ఇహేత్యాదినా॥ న చైవ్యాత్ర వేదాన్తవిచారసాధ్యాద్ [illegible] తథా చ వేదాన్తవిచారసాధ్యాత్ బ్రహ్మజ్ఞానా [illegible] భవతీతి ప్రక్షమం సమ్బన్ధః మోక్షస్య విచారఫలత్వే హేతుమాహ ॥ పురుషార్థ ఇతి ॥ పురుషేణ వేదాన్తశ్రవణాధికారిణార్థ్యమాన ఇత్యర్థః । తథా చ కామ్యమానానిష్టాధికారివిశేషణత్వాన్మోక్షస్య తత్ఫలతేతి భావః । అ [illegible] కామనాయాం వినిగమకమాహ ॥ పరమేతి ॥ నిత్యేత్యర్థః పరమతే వియదాదేరపి నిత్యత్వాత్ [illegible] జీవావిద్యాదేరనాదిత్వాన్మోక్ష ఏవేత్యేవకారేణ తస్య [illegible] నిరాకర్తుం ధర్మార్థకామమోక్షాఖ్యేష్విత్యుక్తమ్ । న చ మోక్షస్య విచారఫలత్వేన నిత్యత్వమపి సిద్ధమిత్యాశఙ్క్య [illegible] లోకే [illegible] త్యాదిత్యాహ ॥ ఇహ ఖల్వితి ॥ న చ తత్ప్రసిద్ధిరపి దేహాత్మప్రసిద్ధివన్నిర్మూలత్వాదప్రమాణం శ్రుతిమూలత్వాదిత్యాహ ॥ న స ఇతి ॥ ముక్తో న పునస్సంసారీ భవతీత్యర్థః । తథా చ నిత్యతయా మోక్ష ఏవ విరక్తాధికారికామనావిషయ ఇతి భావః । నను కామ్యమానత్వం ధర్మాదీనామప్యవిశిష్టం న చ అనిత్యత్వాత్తతో విరక్తిరేవాస్యేతి వాచ్యం తేషామపి పురుషార్థత్వాదినా నిత్యత్వానుమానాదిత్యాశఙ్క్య [illegible] నుమానవద్బాధితవిషయం తదిత్యాహ ॥ ఇతరేషామితి ॥ త్రయాణాం మధ్యే ద్వయోరర్థకామయోః ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాదిత్యర్థః అన్యథా ధర్మస్యాతీన్ద్రియత్వేన "త్రయాణాం ప్రత్యక్షేణానిత్యత్వావగమాత్" ఇత్యనుపపత్తేః। యద్వా ప్రత్యక్షేణ ప్రత్యక్షాదిసిద్ధేన కార్యత్వేన లిఙ్గేనేత్యర్థః తథా చ కార్యత్వలిఙ్గకానిత్యత్వానుమానబాధితం త్రయాణాం నిత్యత్వానుమానమితి భావః । నన్వనుమానయోః సమానబలత్వాన్న నిత్యత్వబాధ ఇత్యాశఙ్క్య శ్రుతిమూలత్వాత్ప్రబలమనిత్య

"తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః,, క్షీయత
ఇత్యాదిశ్రుత్యా చానిత్యత్వావగమాత్ । నచ బ్రహ్మజ్ఞానాదితి బ్రహ్మ తజ్జ్ఞా
నం తత్ప్రమాణంచ సప్రపఞ్చం నిరూప్యతే"

త్యానుమానమిత్యాహ ॥ తద్యథేతి. ఇహాస్మిన్ లోకే కర్మార్థస్వాత్మకకర్మనిర్మి
తః లోక్యతఇతి లోకో భోగభూమిః యథా క్షీయతే తథా లోకాన్తరే పుణ్యనిర్మి
తో లోకః స్వర్గాదిః నశ్యతీత్యర్థః నను "అపామ సోమమమృతా అభూమ *
అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినః సుకృతం భవతి,, ఇత్యాదిశ్రుత్యా స్వ
ర్గాదేరపి నిత్యత్వమవగమ్యత ఇతిచేన్న యత్కృతకం తదనిత్యమితి సామా
న్యతో దృష్టానుమానానుగృహీత తద్యథేత్యాది శ్రుతివిరోధేన అక్షయ్యమి
త్యాదిశ్రుతేః ప్రలయపర్యన్తస్థాయిఫలాభిప్రాయత్వాత్ । నన్వస్తు వేదా
న్తవిచారస్య బ్రహ్మజ్ఞానద్వారా నిశ్శ్రేయసహేతుత్వం తథాపి ప్రమాణని
రూపణస్య తదుపయోగాభావాన్న శాస్త్రసఙ్గతిరిత్యాశఙ్క్య యతశ్శాస్త్ర
ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ తత్ప్రయోజనంచ మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానం ప్రమాణా
ధీనమతః పరంపరయా నిశ్శ్రేయసోపయోగీతి ప్రమాణనిరూపణం శాస్త్ర
సఙ్గతమిత్యభిప్రాయేణ తన్నిరూపణం శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే ॥ ఇతి
బ్రహ్మేతి ॥ తర్హి తత్ప్రమాణనిరూపణమేవ తదుపయోగిత్వాచ్ఛాస్త్ర
సఙ్గతం స్యాదిత్యాశఙ్క్య తత్ప్రమాణనిరూపణస్య ప్రమాణసామాన్యలక్ష
ణప్రమాణేయత్తాదిసాపేక్షత్వాత్తన్నిరూపణమపి తత్పరికరత్వాచ్ఛాస్త్రసఙ్గ
తమిత్యాహ ॥ సప్రపంచమితి ॥ నచ సప్రపఞ్చ తత్ప్రమాణనిరూపణస్యైవప్రతి
జ్ఞాతత్వే విషయప్రయోజనయోరుత్తరత్ర నిరూపణాసఙ్గతం స్యాత్తయోర
ప్రతిజ్ఞాతత్వాదితి వాచ్యం కృతస్య ప్రమాణనిరూపణస్య శాస్త్రవిషయప్ర
యోజనోపయోగం దర్శయితుం ప్రాసఙ్గికతన్నిరూపణసంభవాత్ అత ఏవ
చిన్తామణౌ ప్రమాణతత్త్వప్రతిజ్ఞాయామపి మోక్షేశ్వరాదినిరూపణమ్ । య
ద్వా సప్రపఞ్చత్వం త్రితయవిశేషణం తథాచ జగదుపాదానత్వసచ్చిదాన
న్దాత్మకత్వజీవాభిన్నత్వలక్షణ పరికరోపేతం బ్రహ్మ తజ్జ్ఞానంచ వేదాన్తజన్య
త్వస్వప్రకాశత్వకర్మనిరపేక్షత్వమోక్షసాధనత్వాదిలక్షణప్రపఞ్చోపలక్షి
తం తత్ప్రమాణమపి ప్రమాణాన్తరాగృహీత సిద్ధబ్రహ్మవిషయాపరోక్షజ్ఞాన
జనకవేదాన్తత్వాదిరూపపరికరోపేతం నిరూప్యత ఇత్యర్థః యద్యపి నప్రప

ఇతి ప్రమాకరణం ప్రమాణం । తత్ర స్మృతివ్యావృత్తం ప్రమాత్వమనధిగతాబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వం । స్మృతిసాధారణం త్వబాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వమ్।

స్వాత్మన్యపి స్వరూపేణాన్యనిరపేక్ష స్వప్రకాశత్వసిద్ధబోధివేదాన్తత్వాదినామేవ పరోక్షత్వేన దేశే ... జీవస్యైవ పరప్రకాశ్యత్వే చక్షురనుమానాదీనామప్రతిజ్ఞాపత్తిః తథాపి ధర్మాభాసచైత్యవన్దనాదివత్ నిరాకర్తవ్యతయా పరికల్పితోఽపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్। ఏవం ప్రమాణనిరూపణం ప్రతిజ్ఞాయ తల్లక్షణమాహ ॥ తత్రేతి॥ ప్రమాణేషు నిరూపణీయేష్విత్యర్థః। అసాధారణకారణత్వే సతి వ్యాపారవత్త్వం కరణత్వం తేన లింగపరామర్శాదౌ ప్రమిత్యసాధారణకారణే వ్యాపారే చ ఆత్మని నాతిప్రసఙ్గః। నను విషయేఽతివ్యాప్తిః తస్యేన్ద్రియసన్నికర్షద్వారా ప్రత్యక్షప్రమాఽసాధారణకారణత్వాదితి చెత్ న తావద్విషయః ప్రత్యక్షమాత్రే హేతుః తదభావేఽపి భ్రమప్రత్యక్షోదయాత్ నచ ప్రత్యక్షప్రమాయామ్ ఏకదా సుఖతదాకారవృత్త్యోరభ్యుపగమాత్ నాపి బాహ్యప్రత్యక్షప్రమితౌ సుఖాదిప్రత్యక్షస్థలే క్లృప్తప్రత్యక్షప్రమాసామగ్ర్యా ఏవ సమర్థత్వాత్। ప్రమాలక్షణమాహ ॥ తత్రేతి॥ ప్రమాకరణత్వావగమాయ ప్రమాయా నిరూపణీయాయామిత్యర్థః। న చాస్య లక్షణస్య స్మృతావవ్యాప్తిః అలక్ష్యత్వాదిత్యాహ ॥ స్మృతీతి॥ నను స్మృతేరపి సంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాత్తద్వ్యావృత్తప్రమాలక్షణకథనమయుక్తమితి చేత్ న హి ప్రవృత్త్యఙ్గం ప్రామాణ్యమిహ నిరూపణీయం వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనాయ ప్రమాత్వస్యాభిధానాత్। స్మృతావతివ్యాప్తివారణాయానధిగతేతి విషయవిశేషణం। శుక్తిరజతాదివిషయభ్రమేఽతివ్యాప్తివారణాయోక్తమబాధితేతి। జ్ఞానపదం తు స్వరూపకథనార్థం ఇచ్ఛాకృతిసంస్కారాణాం అనధిగతపదేనైవ వారణాత్। యద్వా చక్షురాదీనామపి ఫలద్వారా ఘటాదివిషయకత్వాభ్యుపగమాత్ తత్రాతివ్యాప్తివారణాయోక్తం జ్ఞానేతి జ్ఞప్తిశబ్దశ్చాత్ర భావవ్యుత్పత్త్యా వివక్షితః అతో న తత్కరణే తత్రాతివ్యాప్తిః। స్మృతావపి యది ప్రామాణ్యవ్యవహారస్తదా తత్సాధారణం లక్షణమాహ ॥ స్మృతీతి॥ ఇచ్ఛాదావతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానత్వమిత్యుక్తమ్। నన్వేకస్మిన్ ఘటే ప్రత్యక్షేణ యదా నిరన్తరాణి జ్ఞానాని జాయన్తే తత్ర ద్వితీయాదిజ్ఞానేషు పూర్వపూర్వజ్ఞానవిషయా

నీరూపస్యాపి కాలస్యేన్ద్రియవేద్యత్వాద్ధారావాహికబుద్ధేరపి పూర్వపూర్వజ్ఞానావిషయతత్తత్క్షణవిశేషవిషయకత్వేన నతత్రావ్యాప్తిః ।

కృతాత్రైవ ప్రథమలక్షణస్యావ్యాప్తిరిత్యత ఆహ ॥ నీరూపస్యేతి ॥ నను నీరూపస్య కాలస్య కథం చాక్షుషత్వం ద్రవ్యచాక్షుషతాయాం మహత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవత్త్వస్య తన్త్రత్వాదితి చేన్న. ఇదానీం ఘటో వర్తత ఇతి ప్రతీతేః నీరూపస్యాపి తస్య చాక్షుషత్వాత్ అన్యథా చక్షురవగతేపి ఘటే వర్తమానత్వానవగమాపత్తేః. న చోక్తప్రయోజకాభావేన తత్ప్రతీతిరేవాసిద్ధేతి వాచ్యం అనన్యథాసిద్ధప్రతీతిబలేన తస్య కాలవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయాం ప్రయోజకత్వకల్పనాత్ అన్యథా ప్రయోజకానుసారేణ ప్రతీతికల్పనే నీరూపస్య రూపస్యాచాక్షుషత్వాపత్తేః. నన్వేవమపి నిరన్తరోత్పన్నఘటాదిప్రత్యక్షే అవ్యాప్తిః తదవస్థైవ తస్య తత్తత్క్షణతత్తత్సంబన్ధాంశే అజ్ఞాతార్థానవగాహిత్వేపి ఘటాంశే తదభావాదితి చేన్న ఇష్టాపత్తేః అత ఏవ శాబ్దప్రమాయా నపదార్థాంశే ప్రమాత్వం. న చ ద్వితీయాదిజ్ఞానస్య ఘటాంశే ప్రామాణ్యాభావే ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః, స్మృతివదబాధితవిషయకత్వేన తదుపపత్తేః. అత ఏవాహం సుఖీత్యాదిధారావాహికబుద్ధౌ నావ్యాప్తిః, తస్యాః పూర్వపూర్వజ్ఞానావిషయక్షణవిశేషవిషయత్వాత్. నన్వేవమనుమిత్యాదౌ క్షణస్ఫురణం స్యాత్ ఇదానీం పర్వతో వహ్నిమాన్ ఇదానీం గౌరానయనసంస్పృష్టా ఇదానీం మదీయాగారే తత్సదృశీ ఇదానీమముమర్థం కల్పయామీతి సర్వజ్ఞానేషు కాలస్యానుభూయమానత్వాదితి చేత్ కిమనుమితౌ పక్షవిశేషణతయా కాలభానం సాధ్యవిశేషణతయా వా నాద్యః సంనికృష్టపర్వతే జాయమానానుమితేస్తదంశే ప్రత్యక్షతయా తత్ర తద్భానస్యేష్టత్వాత్ అసన్నికృష్టే చ తస్మిన్ తత్ప్రతీతేరేవాసిద్ధేః న ద్వితీయః అనుమితేః సాధ్యాంశే వ్యాపకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకత్వేన తత్ర కాలప్రకారకత్వాయోగాత్ అన్యథా అనుమిత్యనన్తరం వహ్నౌ ద్విహస్తత్రిహస్తత్వాదిప్రకారక సంశయాభావప్రసఙ్గాత్, తత్కాలీనవహ్నిసిద్ధ్యర్థం ధూమకాలస్య పక్షతావచ్ఛేదకత్వాదిప్రయాసానుపపత్తేశ్చ. అత ఏవ న శాబ్దజ్ఞానాదావపి కాలోల్లేఖః, దశమస్త్వమసి తత్త్వమసీత్యాదివత్సన్నికృష్టపదార్థాంశే శబ్దజన్యస్యాపి జ్ఞానస్య తత్ర ప్రత్యక్షతయా కాలస్ఫురణస్యేష్టత్వాత్ అసన్నికృష్టే చ తస్మిన్

ధారావాహికబుద్ధిస్థస్య కాలస్య భానాయోగాత్ నాప్యుపమితౌ స్ఫురణంస
న్నికృష్టస్య కాలభానస్యాసత్త్వాత్ వ్యవహితే చ తస్మిన్నుపమితేః కాలవిషయ
త్వేఽపి తత్ర ప్రతీయమానోపాధీనాం సాదృశ్యావగతేరేవానవగతేరితి సందేహోను
పపత్తిః అనుపలబ్ధేః స్మరణస్య చ కాలాకాశః తస్యానుమితిసమాన
యోగక్షేమత్వేన కల్పనీయత్వాత్ త్రిభోజనాం చ ఉపపాదకతావచ్ఛేదకమాత్ర
ప్రకారకగ్రహ కాలవిశేషణకత్వాయోగాత్. తదేతదాహ॥ కాలేతి॥ ప్రత్య
క్షప్రమాణజన్యానుభవవిషయత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః, నన్వేవం శాబ్దధారా
వాహికద్వితీయాదిజ్ఞానేఽవ్యాప్తిః తత్ర క్షణవిషయత్వానభ్యుపగమాదితి
చేన్న ఇతరేతరసంస్పృష్టతయా జ్ఞానే తత్సంసర్గానుభవాభావలక్షణాయా జిజ్ఞా
సాలక్షణాయా ఆకాంక్షాయాః శాబ్దజ్ఞానకారణస్య పదార్థజ్ఞానస్య చా
భావేన ద్వితీయాదిధారావాహికబుద్ధేరేవాసిద్ధేః, న చ ప్రథమశాబ్దజ్ఞానకారణస్య ప
దార్థజ్ఞానస్య వినాశేఽపి శబ్దజనితవాక్యార్థజ్ఞానాదేవ పదార్థవిషయాద్ద్వితీ
యాదిశాబ్దజ్ఞానం సంభవతీతి వాచ్యం తస్య పదార్థవిషయత్వేఽపి పదజన్యపదా
ర్థస్మృతిత్వాభావేన అకారణత్వాత్ పదజన్యపదార్థస్మృతేరేవాసత్తి
త్వాత్ అన్యథా పదలిఙ్గానుమేయపదార్థస్యాప్యన్వయబోధాపత్తేః నచ ఘ
టం పటం చానయేత్యత్రేవ పదార్థస్మరణాన్తరకల్పనాత్ ద్వితీయాదిజ్ఞానసం
భవతీతి వాచ్యం తథాపి పదస్మృతిపదార్థస్మరణతాత్పర్యజ్ఞానైర్వాక్యార్థ
జ్ఞానజననసమయే ప్రథమవాక్యార్థజ్ఞానస్య వినష్టత్వేన తత్రావ్యాప్త్యనవ
కాశాత్ అనుమితిధారావాహికద్వితీయాద్యనుమితావవ్యాప్తిః అనుమిత్స
యా ద్వితీయాద్యనుమితిసంభవేఽపి అనుమితీష్టసాధనతాయాః ప్రకృతవ్యాప్తే
శ్చ సమూహాలమ్బనస్మృతిస్తతోఽనుమిత్సా తదుత్తరక్షణే అనుమితిరిత్యభ్యు
పగమేన తదా ప్రథమానుమితేర్వినష్టత్వేన తస్యాః జ్ఞాతార్థవిషయత్వాభావా
త్ నను ధారావాహికప్రత్యక్షబుద్ధావవ్యాప్తిరేవ తత్ర రూపాదిరహిత
స్య క్షణవిశేషస్య విషయత్వేనానధిగతార్థవిషయత్వాభావాత్ న చేదా
నీం ఘట ఇతి ప్రతీతిబలాత్ కాలస్య నీరూపత్వేఽపి చాక్షుషత్వం సాధిత
మితి వాచ్యం తథా సతి ఆకాశే బలాకా ఇతి ప్రతీత్యా తస్యాపి ప్రత్యక్ష
తాపత్తిః నచ ప్రతీత్యనుసారేణ మహత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవ
త్త్వస్య కాలాకాశవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయామేవ ప్రయోజకత్వకల్ప

కించ సిద్ధాన్తే ధారావాహికబుద్ధిస్థలే న జ్ఞానభేదః। కింతు యావద్ఘటస్ఫురణం తావద్ఘటాకారాన్తఃకరణవృత్తిరేకైవ న తు నానా। వృత్తేః స్వవిరోధివృత్త్యుత్పత్తిపర్యన్తం స్థాయిత్వాభ్యుపగమాత్ ।

నాత్ తస్యాప్యనుమతం చాక్షుషత్వమితి వాచ్యం ఆకాశస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగతౌ తత్సద్భావే శబ్దలిఙ్గకానుమానప్రమాణానుసరణానుపపత్తేః. "అప్రత్యక్షేపి హ్యాకాశే బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యన్తీతి" భాష్యకారవచనవిరోధాచ్చ. న చ సురభిచన్దనమితి ప్రత్యక్షే సౌరభస్యేవ ఆకాశే బలాకా ఇత్యాదావాకాశస్య జ్ఞానాన్తరోపనీతస్య భానాత్ తదంశే పరోక్షవృత్తేరభ్యుపగమాచ్చాక్షుషత్వం తస్యాసిద్ధమితి వాచ్యం తర్హి తద్వదేవ సర్వప్రత్యక్షేపి కాలభానోపపత్తేర్న చాక్షుషత్వం తస్యేత్యరుచేరాహ॥ కించేతి॥ నను ధారావాహికప్రత్యక్షస్థలేపి జ్ఞానభేద ఏవ అన్యథా జాగరాద్య ఘటాదిజ్ఞానస్య ముహూర్తఘటికాదిపర్యన్తమవస్థానం తదనన్తరం వినాశ ఇత్యత్ర నియామకాభావేన సర్వకార్యవిరోధి సుషుప్తిపర్యన్తావస్థాయిత్వాభ్యుపగమే ప్రాతరనుభూత ఘటస్యానుభవనాశజన్యసంస్కారాభావేన మధ్యే స్మరణానుపపత్తేః ప్రతిబన్ధకత్వేన ఘటాభావజ్ఞానానుపపత్తిశ్చేత్యాశఙ్కతే ॥ కింత్వితి ॥ ఘటాది గోచరవృత్తౌ రౌపచారికజ్ఞానస్యైకత్వం నిరాక్రియతే. కిం వా చైతన్యరూపజ్ఞానస్య తత్ర నాద్య ఇత్యాహ ॥ యావదితి ॥ యావత్కాలం అస్తి ప్రకాశతే ఘట ఇతి వ్యవహారః తావత్కాలం తదాకారవృత్తిరేకైవ లాఘవాదితి భావః. ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ ॥ న త్వితి ॥ గౌరవాదితి భావః. తర్హి తతో వృత్తిలాఘవాత్సుషుప్తిపర్యన్తం వృత్తిరేకైవ. న చ మధ్యే అదృష్టవిశేషాత్తన్నాశః, తస్యాసాధారణకారణత్వాత్. న చ వృత్తేః స్వవిషయవిరోధి ఘటాభావాదివృత్తినాశ్యత్వం, స్వోత్తరపటవృత్తేరపి తన్నాశకత్వాత్. నాపి స్వోత్తరవృత్తేర్నాశకత్వం, ఘటాదివృత్తేరౌదాసీన్యసమయే నాశాభావప్రసఙ్గాదిత్యాశఙ్క్యాహ॥ వృత్తేరితి॥ వృత్తిపదం ప్రకృతాభిప్రాయం. తథా చ వృత్తేస్స్వవిరోధ్యుత్పత్తిపర్యన్తస్థాయిత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. తేన స్వోత్తరవృత్త్యౌదాసీన్యాదీనాం సంగ్రహః, ఫలబలేన సుషుప్తివదౌదాసీన్యసమయస్యాపి నివర్తకత్వాత్. అన్యథా యథాశ్రుతే అఖణ్డాకారవృత్తేః స్వోత్తరవృత్త్యన్తరాభావాత్ అవినాశప్రసఙ్గః. నను స్వోత్తరవృత్త్యౌదాసీన్య సమయాదీనాం క

తథాచ వృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యరూపం ఘటాదిజ్ఞానమపి తత్ర తావత్కాలీన
మేకమేవేతి నావ్యాప్తిరితి ।

నను మణిమన్త్రాద్యభావస్య ప్రతిబన్ధకాభావత్వేన దాహాదావివ చేన్న. మణ్యాదినామ
నుగత ప్రతిబన్ధకాభావత్వేన ప్రతిబన్ధకాభావే మణిత్వాదినా దాహప్రతిబన్ధకతాస్వీ
కారాత్ తత్ప్రతియోగిన్యననుగమస్యాదోషత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి॥ తథా
చేతి. యథా ఘటాదావివ ఘటాకారవృత్తిరేకా తథా చైతన్యరూపం ముఖ్యజ్ఞాన
మపి యావద్ఘటస్ఫురణం తదేకమిత్యర్థః। నను నిరుపాధికచైతన్యస్య
జ్ఞానత్వేఽపి తస్య ముఖ్యజ్ఞానత్వాభావాత్ ఘటాకారవృత్త్యుపహితస్య చ తజ్జ్ఞా
నత్వేఽపి తదుపాధిభేదేన భేదావశ్యంభావాన్నైకత్వం యుక్తమిత్యాశఙ్క్య
ఘటావచ్ఛిన్నం తదవచ్ఛిన్నం వా ముఖ్యమపి జ్ఞానం తయోరేకదేశస్థత్వాన్నభిద్య
త ఇత్యాహ। తత్రాపీతి చేత్ । నన్వేవమపి దినభేదేన జాయమానస్య ఘ
టాదిజ్ఞానస్య నానాత్వాత్ స్మృతి దినాన్తరావగతఘటాదివిషయత్వేన తత్రా
వ్యాప్తిః. న చానధిగతపదేన స్వావ్యవహితపూర్వక్షణ వృత్తిజ్ఞానా వి
షయత్వం వివక్షితమితి నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్. తథాపి స్మృతావ
తివ్యాప్తిః. నను స్మరణాజన్యవిషయకజ్ఞానాజన్యత్వ మనధిగతవిషయ ప
దేన వివక్షితమితి చేన్న. స్వసమానవిషయకపదేన స్వవిషయానతిరిక్తవి
షయకస్య వివక్షాయామనుమితిధారాప్రత్యక్షే అనుమితౌ సంశయోత్తరప్రత్య
క్షే చ తాదృశస్మరణజన్యత్వేన అవ్యాప్తిః. ప్రముష్టతత్తాకస్మృతావతివ్యాప్తి
శ్చ. నాపి స్వవిషయానతిరిక్తవిషయకత్వం పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమాదాయ లక్షణ
స్యాసంభవప్రసక్తాత్. స్వవిషయాన్యూనానతిరిక్తవిషయకత్వం తేనవివ
క్షితం తథాచ న ప్రత్యక్షానుమితిశాబ్దజ్ఞానేషు నావ్యాప్తిః ఈ
శ్వరజ్ఞానమాదాయాసంభవః వ్యాప్తిజ్ఞానపక్షధర్మతాజ్ఞానయోర్న్యూనవి
షయత్వాత్ ఈశ్వరజ్ఞానస్యాధికవిషయత్వాదితి చేత్. తథాపి ప్రముష్టతత్తా
కస్మృతావతివ్యాప్తితాదవస్థ్యాత్, తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యాభేదజ్ఞానస్య త
త్త్వంపదార్థోపస్థితిజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. న చానధిగతవిషయప
దేన సంస్కారాజన్యత్వం వివక్షితం స్మృతిశ్చ తజ్జన్యేతి నాతివ్యాప్తిః. లిఙ్గకర
ణతావాదిమతే సంస్కారలిఙ్గకానుమితౌ సిద్ధాన్తే ప్రత్యభిజ్ఞాయామనుమితి
మాత్రే చావ్యాప్తేః, అనధిగతపదస్యైవ వ్యర్థతాప్రసఙ్గనిరాసేనాబాధితప

సత్త్వయుక్తాణాం వృత్తేః, అస్మత్పక్షే [illegible] కరతలబదరాఫలజ్ఞానస్య ప్రత్య
[illegible] ప్రత్యక్షత్వా[illegible] [illegible] త్వాపత్తేః. నను స
[illegible] ఇతి
[illegible]
[illegible] ప్రమాణలక్ష
ణస్య [illegible] జ్ఞానత్వం ప్రమా
[illegible] లక్షణత్వేనా
[illegible]
[illegible] సం
[illegible]. నను తత్త్వమసీతి వాక్యజన్యాఖ
ణ్డాకార [illegible] ప్రత్యక్షత్వా [illegible]
[illegible] ప్రమాణ
[illegible] ప్రతిభానవిరోధి
[illegible] ఉపపత్తేః
జ్ఞానస్య [illegible] త్వాత్.
[illegible]. "తత్త్వమసీతి వాక్యస్య జీవబ్రహ్మైక
[illegible] ప్రతిభా
నవిరోధిత్వాత్ [illegible]" ఇతి. [illegible] తత్త్వమసీతి వాక్యజన్యమఖణ్డ
జ్ఞానం ప్రత్యక్ష [illegible] భేదవిషయత్వాద్వ్యాప్తేః, త
[illegible] బ్రహ్మాపత్తితావపి వి
శిష్టయోరన్వయానుపపత్త్యా విశేష్యయోరేవాభేదాన్వయ ఇతి చతుర్థే గ్రన్థ
[illegible] అభేదాన్వయస్యోపపత్తేః. న
[illegible] మిత్యా
[illegible] విషయత్వాదితి
[illegible] ప్రమాత్వవ్యావర్తకేన
[illegible] విషయపదేన
[illegible]
[illegible]

నను సిద్ధాన్తే ఘటాదేర్మిథ్యాత్వేన బాధితత్వాత్తజ్జ్ఞానం కథంప్రమాణమ్। ఉచ్యతే। బ్రహ్మసాక్షాత్కారానన్తరంహి ఘటాదీనాంబాధః। "యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేనకంపశ్యే" దితిశ్రుతేః। నతు సంసారదశా యాం "యత్రహిద్వైతమివభవతితదితర ఇతరంపశ్యతి" ఇతిశ్రుతేః।

ఇదానీం స్మృతిజన్యాయాః సంస్కారజన్యాయాస్తజ్జన్యానుమితేః ప్రత్యభిజ్ఞాచ న్యాన విషయత్వాదజ్ఞాతేతి నావ్యాప్తిః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తఘటాదిసకలప్రమాయాఃసంస్కా రజన్యత్వేఽపి తస్య భిన్నవిషయత్వాన్నావ్యాప్తిః. అథవా స్వానుభవవిష యానుభవాజన్యత్వంవివక్షితం తచ్చ తత్త్వేనతదజన్యత్వం అతః సర్వదోషని రాసః.తదస్యయుక్తమిదంప్రమాలక్షణమితి.తదేతత్సర్వమభిసన్ధాయాహ॥ఇతి నావ్యాప్తిరిత్యాపాదీతి.ఇదానీం లక్షణద్వయస్యావ్యాప్తిమాశఙ్కతే॥నన్వితి॥ కథం ప్రమాణమితి ఉక్తప్రమాలక్షణవన్నభవతీత్యర్థః. యద్వానను యదీదం లక్షణం సకలమతసాధారణం తదాధారావాహికబుద్ధావవ్యాప్తిః యదిసిద్ధా న్తే ఏవేదం లక్షణం తదా బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ సిద్ధాన్తే ప్రమాణతయా మిథ్యా భూతఘటాదిజ్ఞానస్యాప్రమాణత్వాత్తత్రావ్యాప్తినిరాకరణానుపపత్తిః, అ నతిప్రసక్తమేవలక్ష్యం చేత్యాశయేనాశఙ్కతే ॥నన్వితి॥ కథం ప్రమాణమితి ప్రమాత్వేన లక్ష్యం నభవతీత్యర్థః. ఘటాదిజ్ఞానమపి లక్ష్యమేవ ప్రమా త్వవ్యవహారాత్ తద్వ్యవహారార్థమేవాత్ర తల్లక్షణప్రణయనాదిత్యాశ యేనాహ ॥ఉచ్యత ఇతి॥ తర్హిసిద్ధాన్తే ఘటాదిజ్ఞానస్యాపి లక్ష్యత్వే తత్రా వ్యాప్తిస్స్యాత్ తద్విషయస్య శుక్తిరూప్యవద్బాధితత్వాదిత్యాశఙ్క్య, త స్య సంసారదశాయాంఘటాదిప్రపఞ్చస్య నబాధఇత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ నను "నేహ నానాస్తి" ఇత్యాదిశ్రుత్యా కాలత్రయేఽపి ఘటాదేర్బాధావగతేః క థం సంసారదశాయామబాధఇత్యాశఙ్క్య, తయా పారమార్థికత్వావచ్ఛి న్నధర్మ్యబాధావగమేఽపి అధ్యాసవిరోధినః సోపాదాననివృత్తిలక్షణబా ధస్య ముక్తిదశాయామేవావగమాదిత్యాహ ॥ యత్రేతి ॥ నతుసంసార దశాయామితి సోపాదాననివృత్తిలక్షణో బాధఇత్యనుషఙ్గః. ప్రపఞ్చస్యసం సారదశాయాం బాధాభావేప్రమాణమాహ ॥ యత్ర హీతి ॥ నన్వేవమప్య బాధితపదేన కాలత్రయాబాధ్యత్వస్యార్థవిశేషణత్వేనోక్తత్వాత్తద్ఘటితల

తథాచాబాధితపదేన సంసారదశాయామబాధితత్వం వివక్షితమితి న ఘటాదిప్ర
మాయామవ్యాప్తిః. తదుక్తం. "దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన క
ల్పితః। లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాఽఽత్మనిశ్చయాత్" ఇతి. ఆ ఆత్మనిశ్చ
యాత్ బ్రహ్మసాక్షాత్కారపర్యన్తమిత్యర్థః. లౌకికమితి ఘటాదిజ్ఞానమిత్యర్థః।
తాని చ ప్రమాణాని షట్ । ప్రత్యక్షానుమానోపమానాగమార్థాపత్త్యనుపల
బ్ధిభేదాత్ । తత్ర ప్రత్యక్షప్రమాయాః కరణం ప్రత్యక్షప్రమాణమ్ ।

క్షణావ్యాప్తిస్తదవస్థైవేత్యత ఆహ ॥ తథాచేతి ॥ సంసారదశాయామబాధితత్వే
సిద్ధైవకేత్యర్థః ॥ సంసారదశాయామితి ॥ సంసారకాలీనస్వోపాదానవృత్తి
ప్రతియోగిత్వలక్షణమేవాబాధితత్వం లక్షణే వివక్షితమిత్యర్థః. ఉక్తం
ఘటాదిజ్ఞానప్రామాణ్యమభియుక్తవచనేనాపి ద్రఢయతి ॥ తదుక్తమి
తి॥ లౌకికప్రమాణస్యాత్మనిశ్చయేనానుత్పాద్యత్వాజ్జ్ఞాప్యత్వాచ్చపఞ్చమ్య
నుపపత్తిరిత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ బ్రహ్మనిశ్చయః సంసారదశాయామ
ప్యస్తీత్యత ఉక్తం ॥ సాక్షాత్కారేతి ॥ నను లౌకికశబ్దేన లౌకికప్రత్యక్షా
దిజన్యజ్ఞానమాత్రాభిధానే స్వర్గేష్టసాధనతాదిజ్ఞానస్యాలౌకికస్య వై
దికలిఙాదిపదజన్యస్యాప్రామాణ్యం సర్వదా వా ప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశ
ఙ్క్య, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుజ్ఞానం సర్వం తేన వివక్షితమిత్యాహ ॥ ఘటా
దీతి ॥ సామాన్యలక్షణాధీనో విభాగ ఇత్యతః ప్రమాణం లక్షయిత్వా విభ
జతే ॥ తానీతి ॥ ప్రత్యక్షమేకం ప్రమాణమితి చార్వాకాః, ప్రత్యక్షా
నుమానే ఇతి కాణాదసౌగతమతానుసారిణః, శబ్దేన సహ త్రీణి ప్రమాణా
నీతి సాఙ్ఖ్యాః, ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాః ప్రమాణానీతి నైయాయి
కాః, అర్థాపత్త్యా సహ ప్రమాణాని పఞ్చేతి ప్రాభాకరాః, ఏవం ప్రమా
ణవిభాగమన్యథా వ్యాచక్షతే. తాన్ప్రత్యాహ ॥ షడితి ॥ అనుమానాదీనా
ంచ పృథక్ప్రామాణ్యం తత్తన్నిరూపణావసరే వక్ష్యామః. తత్ర ప్రత్యక్ష
స్య జ్యేష్ఠత్వాత్ప్రథమం తన్నిరూపయతి ॥ తత్రేతి ॥ ప్రమాణానాం మ
ధ్య ఇత్యర్థః. ప్రమాకరణత్వమనుమానాదావపీత్యత ఉక్తం ప్రత్యక్షేతి. తావ
తి చోక్తే భ్రమప్రత్యక్షకరణేఽతిప్రసఙ్గ ఇత్యత ఉక్తం ప్రమేతి. నన్వయుక్తమిదం
ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణం ప్రత్యక్షప్రమాయాః ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యజ్ఞాన
రూపత్వేన పరస్పరాశ్రయాత్. న చేన్ద్రియజన్యజ్ఞానత్వం తథాపి స్మృత్యా

[illegible] ప్రత్యక్షప్రమా చాత్ర చైతన్యమేవ।

అనుమిత్యాదేః సన్నికర్షాజన్యత్వేన ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః, ఈశ్వరజ్ఞానస్యేన్ద్రియాజన్యత్వేన ప్రత్యక్షత్వానాపత్తేశ్చ. నాపీన్ద్రియత్వేనేన్ద్రియజన్యత్వం సాక్షాత్త్వం, అనుమిత్యాదేః మనస్త్వేన తజ్జన్యత్వేన నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. సిద్ధాన్తే మనస ఇన్ద్రియత్వాభావాత్ సుఖాదిప్రత్యక్షే భ్రమే చావ్యాప్తేః. నచ వి[illegible]స్యానుమిత్యావతివ్యాప్తిప్రసఙ్గాత్, సుఖాదిప్రత్య[illegible]. అతఏవ సవిషయత్వేన తజ్జన్యత్వం సాక్షాత్త్వం. [illegible] సాక్షాత్కారకారణతావచ్ఛేదకం కేవలవిషయత్వ[illegible]త్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వస్య తు తదపేక్షత్వే [illegible] జ్ఞానవిషయత్వస్య చ జ్ఞానకాలమాత్రవర్తమానస్య [illegible]కారణతావచ్ఛేదకత్వాత్. నచ జ్ఞాతకరణాజన్యజ్ఞానత్వం జ్ఞా[illegible] జ్ఞానత్వం వా సాక్షాత్త్వమ్. ఆద్యస్య స్మృతౌ లిఙ్గ[illegible]వ్యాప్తిః. ద్వితీయస్య విశేషణజ్ఞానకారణ[illegible] ప్రత్యక్షజ్ఞానమాత్రస్యైవేశ్వరజ్ఞానజన్య[illegible]త్వాత్. తృతీయలక్షణస్య పూర్వానుభూతేః సం[illegible] స్మృతికరణతయా తత్రాతివ్యాప్తిః. సంస్కారద్వా[illegible]యామవ్యాప్తిః. నచ పూర్వానుభవస్య తత్రాస్త[illegible], విశేషణజ్ఞానకారణత్వానభ్యుపగమేన త[illegible]భావాత్. అనుమిత్యాదేశ్చ సన్నిహితాంశే ప్రత్యక్ష[illegible]. నచ సాక్షాత్త్వం జాతిః, సిద్ధాన్తే వృత్తీనాం జ్ఞానత్వా[illegible] జ్ఞాన[illegible]కత్వేన తస్యైకవ్యక్తికత్వేన జాతిత్వా[illegible]. [illegible] సాఙ్కర్యప్రసఙ్గాచ్చ. నచ నిశ్చయత్వం న [illegible]. [illegible]త్వముభయవ్యాప్యజాతిత్వాపత్తే[illegible] [illegible]రూపమిత్యాశయేనాహ ॥ ప్రత్యక్షేతి । [illegible] జ్ఞానత్వమేవ జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం జ్ఞానంచ [illegible]త్యాదిశ్రుతేః. ఇదంచలక్షణం జ్ఞానస్యప్రత్యక్ష[illegible] ప్రయోజకం. తత్తద్విషయాంశే జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వ[illegible]. [illegible] చైతన్యరూపమేవ చాజ్ఞాతాబాధి

"యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ,, ఇతి శ్రుతేః అపరోక్షాదిత్యస్యాపరోక్షమిత్యర్థః నను చైతన్యమనాది తత్కథం చక్షురాదేస్తత్కరణత్వేన ప్రమాణత్వమితి । ఉచ్యతే । చైతన్యస్యానాదిత్వేऽపి తదభివ్యఞ్జకాన్తఃకరణవృత్తిరిన్ద్రియసన్నికర్షాదినా జాయత ఇతి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్యుచ్యతే । జ్ఞానావచ్ఛేదకత్వాచ్చ వృత్తౌ జ్ఞానత్వోపచారః । తదుక్తం వివరణే. "అన్తఃకరణవృత్తౌ జ్ఞానత్వోపచారాత్,, ఇతి ।

తద్ఘటాదివృత్త్యవచ్ఛిన్నం ఘటాదిప్రమేత్యుచ్యతే. అత ఏవ విశిష్టచైతన్యం ప్రతి కరణత్వాచ్చక్షురాది భవతి ప్రత్యక్షప్రమాణమితి. అస్మిన్ ప్రత్యక్షత్వే ప్రమాణమాహ ॥ యత్సాక్షాదితి ॥ బ్రహ్మణః ప్రమాణవాక్య పారదాన్తరా ప్రత్యక్షత్వం వ్యాఖ్యాతుం శ్రుతౌ సాక్షాదితి విశేషణం. అపరోక్షప్రమాణాన్తరాత్తస్యోత్పత్తిప్రతిజ్ఞాప్త్యర్థభావాదిత్యాహ ॥ అపరోక్షాదిత్యస్యేతి ॥ చక్షురాదేః ప్రమారూపచైతన్యం ప్రత్యక్షకరణత్వాదప్రామాణ్యం? కిం వా ఘటాదిప్రమారూపం ప్రతి. నాద్యః చైతన్యస్య స్వప్రకాశత్వేనాస్మిన్ ప్రమాణవ్యాపారానపేక్షత్వాత్కరణత్వాభావస్యోక్తత్వాదిత్యాశయేన పరిహరతి. ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥ చైతన్యస్యేతి ॥ చైతన్యస్య స్వరూపతో నాదిత్వేనేన్ద్రియాజన్యత్వేऽపి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమిన్ద్రియజన్యం తదేవ ఘటాదిప్రత్యక్షప్రమేత్యుచ్యత ఇత్యన్వయః. అత ఏవ తస్యేన్ద్రియజన్యత్వే హేతుమాహ ॥ తదభివ్యఞ్జకేతి ॥ తత్ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్యర్థః. నను వృత్తౌ జ్ఞానవ్యవహారదర్శనాత్స్వరూపేణేన్ద్రియజన్యత్వాచ్చ సైవ ప్రత్యక్షప్రమా న వృత్తివిశిష్టం చైతన్యమిత్యాశఙ్క్య "సత్యం జ్ఞానమ్,, ఇత్యాదిశ్రుత్యా తస్యైవ ముఖ్యజ్ఞానత్వావగమాత్ వృత్తేశ్చ జడాన్తఃకరణధర్మత్వేన జడత్వాత్ జ్ఞానవ్యవహారస్య చ తత్ర గౌణత్వేనాప్యుపపత్తేర్న సా జ్ఞానమిత్యాహ ॥ వృత్తావితి ॥ ఉపచారే హేతుమాహ ॥ జ్ఞానేతి ॥ న చాయమపసిద్ధాన్త ఇత్యాహ. ॥ తదుక్తమితి ॥ నన్వాత్మభిన్నమేవ జ్ఞానం. తచ్చేన్ద్రియ జన్యత్వాత్ప్రత్యక్షం నాన్తఃకరణవృత్తివిశిష్టం చైతన్యం అన్తఃకరణపరిణామాత్మికాయాః వృత్తేరేవానుపపత్తేః. తథాహి అన్తఃకరణం న పరిణామి నిరవయవత్వాదాకాశవత్. నిరవయవత్వం చ సుఖాద్యుపలబ్ధిః కరణజన్యా. ఇన్ద్రియజన్యా వా కార్యత్వాత్ ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాత్

నను నిరవయవస్యాన్తఃకరణస్య పరిణామాత్మికా వృత్తిః కథమ్. ఇత్థమ్। న తావదన్తఃకరణం నిరవయవం। సాదిద్రవ్యత్వేనసావయవత్వాత్. సాదిత్వంచ “తన్మనోఽసృజత” ఇత్యాదిశ్రుతేః। వృత్తిరూపజ్ఞానస్య మనోధర్మత్వేచ “కామః సఙ్కల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధాధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వంమనఏవ” ఇతిశ్రుతిర్మానం। ధీశబ్దేనవృత్తిరూపజ్ఞానాభిధానాత్। అతఏవ కామనా

ముఖాదీతి జ్ఞానవదితి ధర్మిగ్రాహకానుమానాల్లాఘవానుగృహీతాత్సిద్ధ్యతీతి నమహత్వసిద్ధిరితి నైయాయికైః శఙ్క్యతే॥ నన్వితి॥ కథమితి ఆక్షేపే. అన్తఃకరణం పరిణామి సావయవత్వాన్మృద్వదిత్యనుమానేన బాధాదపరిణామిత్వానుమానం నయుక్తమిత్యాహ ॥ ఇత్థమితి ॥ నను ధర్మిగ్రాహకానుమానాన్తరసహ నిరవయవత్వసిద్ధేరసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ ॥నతావదితి॥ అయమాశయః నతావదుక్తానుమానాత్తత్సిద్ధిః, శరీరప్రాణసంయోగాదిద్వారా తత్కారణం శరీరాదికమాదాయార్థాన్తరాత్. నాపిద్వితీయానుమానా దిన్ద్రియత్వేన తత్సిద్ధిః, మనసఇన్ద్రియత్వస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాదితి. కిఞ్చ నాన్తఃకరణం నిరవయవంసాదిద్రవ్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానాన్నిరవయవత్వాసిద్ధిరిత్యాహ ।సాదిద్రవ్యత్వేనేతి ॥ రూపాదౌ వ్యభిచారవారణాయ ద్రవ్యపదం. గగనాదౌ తద్వారణాయ సాదీతి.నను తవమతేప్యనుమానస్యైవ మనసిప్రమాణత్వేనానుసరణీయతయా తేనచలాఘవాదనాదిత్వేనైవసిద్ధేర్విశేషణాసిద్ధో హేతురిత్యాశఙ్క్య,మన్త్రలేమనస్సిద్ధౌతత్సాదిత్వేచశ్రుతిరేవభవతిప్రమాణమిత్యాహ ।సాదిత్వంచేతి॥ అవగమ్యతఇతిశేషః. నను నాన్తఃకరణస్య సావయవత్వేనపరిణామిత్వం అన్త్యావయవిని ఘటే వ్యభిచారాత్.నచ తద్భిన్నత్వవిశేషితం తత్ పరిణామహేతుః అన్తఃకరణస్యాన్త్యావయవిభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్.సాదిద్రవ్యత్వస్య ఘటాదౌ వ్యభిచారేణతత్ర ప్రమాణత్వాదిత్యస్వరసాదాహ।వృత్తిరూపజ్ఞానస్యేతి॥ ధీశబ్దస్య జ్ఞానశబ్దపర్యాయత్వమజానానం ప్రత్యాహ ॥ ధీశబ్దేనేతి ॥ నను జ్ఞానం నాన్తః కరణోపాదానకం మానసప్రత్యక్షత్వాత్సుఖాదివత్.నచశ్రుతివిరోధః,మనోజన్యత్వ పరతయాపి తదుపపత్తే రిత్యాశఙ్క్య మృద్ఘటఇత్యాదివత్ సామానాధికరణ్యశ్రుతిరుపాదాన పరైవ అతఏవ దృష్టాన్తః సాధ్యవికలఇత్యాహ ॥ అతఏవేతి ॥ ఉక్తశ్రుతేరేవేత్యర్థః॥ నను న జ్ఞానేచ్ఛాదేః మనోధర్మత్వం, అహం జానామి

దేరపి నానాధర్మత్వమ్ నను కామనాదేరన్తఃకరణధర్మత్వేఽహమిచ్ఛామ్య
హం జానామ్యహం బిభేమీత్యాత్మధర్మత్వేనానుభవ ఆత్మధర్మత్వమవగాహమానః కథ
ముపపద్యతే । ఉచ్యతే ॥

అహమిచ్ఛామీత్యాత్మధర్మత్వావగాహి ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాత్, కామా
దిష్విత్య లాఘవం చేతనధర్మత్వే హేత్వప్రదర్శితాభిప్రాయేణాశఙ్కతే ॥
నన్వితి ॥ నచాన్తఃకరణధర్మస్య జ్ఞానాదేరాత్మన్యధ్యాసః, అన్తఃకరణా
త్మనోః తాదాత్మ్యాధ్యాసాభావాత్; ధర్మిణోస్తాదాత్మ్యాధ్యాసస్య ధర్మాధ్యాసవ్యాప
కత్వాత్. అత ఏవాన్తఃకరణాభేదః ఆత్మన్యధ్యస్యత ఇతి చేన్న. జాడ్య
చైతన్యాది విరుద్ధధర్మవత్త్వేన భేదావగమాత్, భేదాగ్రహస్యాధ్యాసహే
తుత్వాత్. కిఞ్చ నానవగతయోస్తయోర్భేదాగ్రహః, కేవలభేదా
గ్రహణస్యోపస్థానధ్యాసాదర్శనేన తస్యాహేతుత్వాత్. నాప్యవగతయోరా
త్మాన్తఃకరణయోర్భేదాగ్రహాదధ్యాసః, అనుమానేన 'తన్మనోఽసృజత' ఇత్యాది
శ్రుత్యా చ మనోఽవగమాదనయోరాత్మభిన్నత్వేనైవావగతేః. నచ స్ఫటిక
వివేకాగ్రహేఽపి లోహితః స్ఫటిక ఇతి లౌహిత్యాధ్యాస దర్శనాత్ అన్తఃక
రణస్యాప్యధ్యాసాభావేఽప్యస్తు తద్ధర్మాధ్యాస ఇతి వాచ్యమ్, తత్ర కుసుమ
చ్ఛాయాగ్రహణేనైవ తద్ధర్మాధ్యాసోపపత్తేః; ధర్మిణోరన్యతరప్రతిబిమ్బాధ్యా
ధ్యాసయోరన్యతరస్యైవ ధర్మాధ్యాసవ్యాపకత్వాత్. నచాత్మా మనః ప్రతిబి
మ్బగ్రాహీ, నీరూపత్వాత్. కిఞ్చ నాహమిత్యధ్యాసః ఇదం రజతమితి వత్
ద్వైరూప్యావభాసాభావాత్. తస్మాదధ్యాసవ్యాపకాభావాదాత్మాన్తఃకరణ
యోర్న తాదాత్మ్యాధ్యాసః, తతశ్చ సుతరాం న తద్ధర్మాధ్యాస ఇతి. పరిహరతి ॥
ఉచ్యత ఇతి । అయం భావః. న తావద్వివేకాగ్రహాదధ్యాసాభావః, ఆత్మాన్తఃక
రణయోరాగమానుమానాదినా పరోక్షవివేకగ్రహేఽపి అపరోక్షవివేకగ్ర
హాభావాత్. నాపి ద్వైరూప్యావభాసాభావః; అయఃపిణ్డే అయో వహ్నిరితి
ద్వైరూప్యావభాసాభావేఽపి అయో దహతీతి ద్విరూపావభాసవత్ అయమాత్మా
అహం మన ఇతి తాదాత్మ్యానవభాసేఽపి, అహముపలభే అహం దుఃఖీత్యుపలబ్ధృ
త్వదుఃఖిత్వాదిరూపేణాత్మాన్తఃకరణయోః ద్వైరూప్యావభాస దర్శనాదితి.
నన్వేవమప్యహం మన ఇత్యభేద వ్యవహారాభావాన్న తాదాత్మ్యాధ్యాస ఇ
త్యాశఙ్క్య అహం దుఃఖీ సుఖీత్యాది వ్యవహారోఽప్యయో దహతీతివ త్తాదా

అయఃపిణ్డస్య దగ్ధృత్వాభావేఽపి దగ్ధృత్వాశ్రయవహ్నితాదాత్మ్యాధ్యాసాత్ యథా అయో దహతీతి వ్యవహారః తథా సుఖాద్యాకారపరిణామ్యన్తఃకరణతాదాత్మ్యాధ్యాసాత్ అహం సుఖీత్యాదివ్యవహారః। నన్వన్తఃకరణస్యేన్ద్రియాఽవిషయత్వాత్ కథం ప్రత్యక్షవిషయతేతి। ఉచ్యతే॥

దగ్ధృత్వవ్యవహారత్వాత్ తాదాత్మ్యాధ్యాసపూర్వక ఏవ అన్యథా తాదాత్మ్యవ్యవహారానుపపత్తేరిత్యాహ। అయఃపిణ్డస్యేతి॥ నన్వయః పిణ్డవ్యతిరేకేణవ వహ్నేర్దహనక్రియాశ్రయత్వవత్ మనస ఆత్మవ్యతిరేకేణ దుఃఖాద్యాశ్రయత్వ కల్పనాదధ్యాసానవకాశ ఇతి చేన్న. శ్రుతి స్మృతి న్యాయైరాత్మాన్తఃకరణయోర్భేదస్య ప్రసిద్ధత్వాత్. తథాహి ఆత్మా జ్ఞానరూపః స్వయంప్రకాశః సర్వగతః 'అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిః' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య' ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధః. అహంకారభిన్నశ్చ. 'స ఏవాధస్తాదుపరిష్టా'దితి భూమానం ప్రస్తుత్య సార్వాత్మ్యమభిధాయ 'అథాతోఽహంకారాదేశ' ఇతి అహంకారస్యాపి సార్వాత్మ్యముక్త్వా 'అథాత ఆత్మాదేశ' ఇత్యాత్మనోఽహంకారాద్భేదేన నిర్దేశాత్. అహంకారస్తు జడావిద్యోపాదానత్వాజ్జడః పరప్రకాశ్యః పరిచ్ఛిన్నః 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ హ్యారాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి శ్రుతేః. తథా క్రియాశ్రయః విద్యానివర్త్యశ్చ 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' 'స ధీః స్వప్నో భూత్వేమం లోకమనుసంచరతి' 'యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ। బుద్ధిశ్చ నేఙ్గతే తత్ర పరమాత్మా న మృష్యతే' 'భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' ఇత్యాదివచనసిద్ధః. తథా అహంకారోఽహమితి వ్యావృత్తః ఆత్మా చ సన్నిహితసర్వవిషయానువృత్తః తథా చ ఆత్మాఽహంకారాద్భిద్యతే అనువృత్తత్వాత్ యదనువృత్తం తద్వ్యావృత్తాద్భిన్నం యథా కుసుమేభ్యః సూత్రమితి. తతశ్చ శ్రుతిస్మృతిన్యాయసిద్ధో య ఆత్మాహంకారయోర్భేదః. నన్వేవమపి నాహంకారాదిమిశ్రస్యాత్మనః అహం ప్రత్యయవిషయత్వం తస్యేన్ద్రియత్వేనాతీన్ద్రియత్వాదితి చోదయతి॥ నన్వితి॥ ఇన్ద్రియత్వే ప్రమాణాభావేనాతీన్ద్రియత్వాసిద్ధేః ప్రత్యక్షోఽహంకార ఇత్యాహ॥ ఉచ్యత ఇతి॥ అతీన్ద్రియత్వే ప్రమాణమితి చేత్, కిం మనస ఇన్ద్రియత్వే శ్రుతిః ప్రమాణం ఉత స్మృతిః అనుమానం వా. నాద్యః తథా విధశ్రుతేరనుప

నత్వాన చక్షుఃకరణమిన్ద్రియమిత్యత్ర మానమస్తి మనఃషష్ఠానీన్ద్రియాణీతి భగవద్గీతావచనం ప్రమాణమితిచేత్ । న । ఇన్ద్రియాణామపి మనసా షష్ఠసఙ్ఖ్యాపూరణావిరోధాత్ । నహీన్ద్రియగతసఙ్ఖ్యాపూరకమిన్ద్రియమేవేతి నియమః । 'యజమానపఞ్చమా ఇడాం భక్షయన్తీ'త్యత్ర ఋత్విగ్గతపఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాయా ఋత్విక్భిన్నేనాపి యజమానేన, 'వేదానధ్యాపయామాస మహాభారతపఞ్చమాని'త్యత్ర వేదగతపఞ్చత్వసఙ్ఖ్యాయా అవేదేనాపి మహాభారతేన

పూరణాదిత్యాహ నవేతి । 'ద్వితీయం పక్షముత్థాపయతి ॥ మనఃషష్ఠానీతి ॥ ఉక్తస్మృతేస్తు మనసః ఇన్ద్రియగతషష్ఠత్వసంఖ్యాపూరకత్వే ప్రమాణత్వాన్న సా ఇన్ద్రియత్వే ప్రమాణమిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నను ఇన్ద్రియసంఖ్యాపూరణేన మనసోపి ఇన్ద్రియత్వమనుమీయతఇతి తృతీయపక్షమాశఙ్క్య అప్రయోజకత్వాదనుమానం నయుక్తమిత్యాహ ॥ అనిన్ద్రియేణేతి ॥ కిఞ్చ మనః ఇన్ద్రియం ఇన్ద్రియగతషష్ఠత్వసంఖ్యాపూరకత్వాదిత్యనుమానే విశేషవ్యాప్తిర్మూలం ఉతసామాన్యవ్యాప్తిః; నాద్యః, దృష్టాన్తాభావాదిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ నను యత్ యద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తజ్జాతీయం యథా పఞ్చ 'ప్రతిప్రస్థాతృపఞ్చమా ఋత్విజ' ఇత్యత్ర ఋత్విగ్గతసంఖ్యాపూరకః ప్రతిప్రస్థాతా ఋత్విగ్జాతీయ ఇతి సామాన్యవ్యాప్తిపక్షమాశఙ్క్య నిరాకరోతి ॥ యజమానేతి ॥ అనృత్విజాపీతి ॥ నను యజమానస్య బ్రాహ్మణత్వేన ఋత్విక్త్వజాత్యభావో నాస్తీతి నవ్యభిచారఇతి చేన్న, యత్ యత్పదావగత యద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తత్పదార్థతావచ్ఛేదకేన రూపేణ తజ్జాతీయమితి వ్యాప్తేర్వివక్షితత్వాత్ బ్రాహ్మణత్వస్య చ పదార్థతావచ్ఛేదకత్వాత్. నచాత్ర ఋత్విక్పదార్థో బ్రాహ్మణపదాధ్యాహారేణాన్వయసంభవాత్ బ్రాహ్మణత్వం పదార్థతావచ్ఛేదకమితి వాచ్యం, 'చత్వార ఋత్విజ' ఇత్యృత్విక్పదస్య శ్రుతత్వేన తస్యైవానుషఙ్గాత్. బ్రాహ్మణపదాధ్యాహారనియమాభావాచ్చ. నన్వధ్యాహారవాదిమతే 'యజమానపఞ్చమా ఇడాం భక్షయన్తీ'త్యత్ర యజమానే హోతురేవాభావాన్న వ్యభిచారఇత్యాశఙ్క్య అసందిగ్ధంవ్యభిచారమాహ ॥ వేదానితి ॥ నహి పౌరుషేయే పురాణత్వేన ప్రసిద్ధే భారతే వేదత్వశఙ్కాపీతి భావః । నను మనః ఇన్ద్రియం తత్రైవ బాధకాభావాత్ చక్షురాదివదిత్యనుమానమ్మానమిత్యాశఙ్క్య హేత్వసిద్ధ్యాద్యా

ప్రమాణాభావాత్। ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యాదినా మనసోఽనిన్ద్రియత్వావగమాచ్చ। నన్వేవం మనసోఽనిన్ద్రియత్వే సుఖాదిప్రత్యక్షస్య సాక్షాత్త్వం న స్యాదిన్ద్రియాజన్యత్వాదితి వాచ్యం। న హీన్ద్రియజన్యత్వేన జ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం; అనుమిత్యాదేరపి మనోజన్యతయా సాక్షాత్త్వాపత్తేః, ఈశ్వరజ్ఞానస్యాజన్యస్య సాక్షాత్త్వానాపత్తేశ్చ। సిద్ధాన్తే ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం కిమితి చేత్ ॥

షయతి ॥ ఇన్ద్రియేభ్య ఇతి ॥ యద్యపి 'అర్థేభ్యశ్చ పరం మన' ఇత్యర్థభిన్నం మనో గతం, తథాపి చకారాదిన్ద్రియభేదసిద్ధిః. 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చే' త్యాదిశ్రుతిరాదిపదగ్రాహ్యా. చకారో భిన్నక్రమః స చ శ్రుత్యన్వేనైవ సమ్బధ్యతే. తథాచ స్మృత్యా 'త్రివిధోఽయమహఙ్కారో మహత్తత్త్వాద్ధి జాయతే। ఇన్ద్రియాణాం తతస్సృష్టిస్తేజసద్వారా మహామునే' ఇత్యాది పురాణవచనైశ్చ మనసోఽనిన్ద్రియత్వావగమాదిత్యర్థః. నను సుఖాద్యుపలబ్ధిః ఇన్ద్రియజన్యా ప్రత్యక్షత్వాద్రూపాదిప్రత్యక్షవదిత్యనుమానం మనస ఇన్ద్రియత్వే ప్రమాణమ్. అన్యథా సుఖాదిజ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి ॥ నన్వేవమితి ॥ కిమిన్ద్రియజన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వమాత్రం హేతుః ఉత ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వం. ఆద్యే ఘటాదౌ వ్యభిచార ఇత్యభిప్రేత్య ద్వితీయే హేతోరప్రయోజకత్వమాహ ॥ న హీతి ॥ అనుమిత్యాదేరితి ॥ తవ మత ఇతి శేషః. నన్విన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ సాక్షాత్త్వప్రయోజకం అనుమిత్యాదేస్తు మనస్త్వేన తజ్జన్యత్వాన్నాతిప్రసఙ్గ ఇత్యత ఆహ ॥ ఈశ్వరజ్ఞానస్యేతి ॥ నన్వుక్తం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం న ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగి చక్షురాదేశ్చైతన్యరూపప్రత్యక్షప్రమాకరణత్వాభావాత్. వృత్తివిశిష్టచైతన్యరూపప్రమాకరణత్వస్య ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణత్వే వ్యాప్తిజ్ఞానాదేరప్యబాధితవహ్న్యాదివృత్తివిశిష్టచైతన్యరూపప్రమాకరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణత్వాపత్తిః. న చాన్యత్ జ్ఞానస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమస్తి, ఇన్ద్రియజన్యత్వాదేస్త్వయైవ నిరాకృతత్వాత్. విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వస్య చ ప్రత్యక్షవిషయావ్యాపకత్వేన ప్రత్యక్షత్వమాత్రప్రయోజకత్వాభావాదిత్యాశయేనాక్షిపతి ॥ సిద్ధాన్త ఇతి ॥ (తత్తావత్) జ్ఞానగతం ప్రత్య

కిం జ్ఞానగతస్య ప్రత్యక్షత్వస్య ప్రయోజకం పృచ్ఛ్యసే కింవా విషయగతస్య
ఆద్యే ప్రమాణచైతన్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభేద ఇతి బ్రూమః । తథా
హి । త్రివిధం చైతన్యం । ప్రమాతృచైతన్యం ప్రమాణచైతన్యం విషయచైత
న్యం చేతి । తత్ర ఘటాద్యవచ్ఛిన్నం చైతన్యం విషయచైతన్యం । అన్తఃకరణవృ
త్త్యవచ్ఛిన్నం చైతన్యం ప్రమాణచైతన్యం । అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నం చైతన్యం
ప్రమాతృచైతన్యం ॥

క్షలక్షణం విషయవ్యావృత్తత్వాన్న ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యా
క్షేపః. సర్వథాప్యుభయసాధారణప్రత్యక్షలక్షణస్య వక్తుమశక్యత్వేన
తద్వ్యావృత్తేరదోషత్వం అతః ఆక్షేప్త్రా జ్ఞానగతం విషయగతం చాను
మితి తద్విషయాదావతివ్యాప్తత్వాన్న ప్రత్యక్షలక్షణమిత్యేవాక్షేప్తవ్యం. య
ద్యేవమాక్షిపసి, తదా జ్ఞానవిషయగతయోః ప్రత్యక్షలక్షణయోరనతిప్రస
క్తయోర్నిరూప్యమాణత్వాన్నాయమాక్షేపో యుక్త ఇత్యాహ ॥ కిం జ్ఞానగత
స్యేత్యాదినా ॥ ఆద్య ఇతి ॥ జ్ఞానగతతత్తద్విషయప్రత్యక్షత్వప్రయోజకస్యైవ ప్ర
త్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగిత్వేన ప్రధానత్వాత్, విషయప్రత్యక్షలక్ష
ణస్య చ విషయే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారస్య ప్రయోజకాన్తరేణైవోపపత్తేస్తస్యా
లక్ష్యత్వమిత్యేతల్లక్షణావ్యాప్తినిరాసార్థత్వాత్, ప్రథమం తన్నిరూపణమితి
ధ్యేయమ్. నన్వద్వితీయచైతన్యస్య కుతః ప్రమాణతా కుతో వా ప్రమాణస్య
సతస్తస్య విషయచైతన్యాభేద ఇత్యాశఙ్క్య, ప్రథమమద్వితీయే బ్రహ్మణ్యౌ
పాధికం ప్రమాణప్రమేయాదిభేదముపపాదయతి ॥ తథాహీతి ॥ నన్వేకస్య
క్రియాకర్మత్వవిరోధాత్కథం ప్రమాణప్రమేయభావ ఇత్యాశఙ్క్య చైతన్యస్య
కర్తృరూపాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రమాతృత్వవత్ తద్వృత్తిలక్షణక్రియా
తత్కర్మఘటాద్యవచ్ఛిన్నత్వాత్ప్రమాణప్రమేయభావ ఇతి దర్శయితుం ప్ర
మాతృచైతన్యస్వరూపమాహ ॥ అన్తఃకరణేతి ॥ యద్వా ప్రకృతజ్ఞానప్ర
త్యక్షలక్షణోపయోగిత్వాత్ప్రథమం ప్రమాణవిషయచైతన్యస్వరూపమభిధా
య, వక్ష్యమాణవిషయప్రత్యక్షత్వనిరూపకం ప్రమాతృచైతన్యం లక్షయతి
॥ అన్తఃకరణేతి ॥ నన్వన్తఃకరణమనిన్ద్రియతయా ప్రత్యక్షం తథాప్యాన్త
రస్య తస్య బహిర్నిర్గమనాభావే కథం పరిణామాత్మికా వృత్తిః? నచాది
త్యాదిపర్యన్తదీర్ఘప్రభాకారేణ పరిణామదర్శనాత్ తద్వృత్తిరుపపన్నేతి వా

తత్ర యథా తటాకోదకం ఛిద్రాన్నిర్గత్య కుల్యాత్మనా కేదారాన్ ప్రవిశ్య తద్వదేవ చతుష్కోణాద్యాకారం భవతి । తథా తైజసమన్తఃకరణమపి చక్షురాదిద్వారా ఘటాదివిషయదేశం గత్వా ఘటాదివిషయా

ష్యేర. అన్తఃకరణస్య చాక్షుషత్వాత్ సౌరాలోకస్యేవ నాయనరశ్మిసమ్పృక్తస్య ఘటాద్యాకారేణ ప్రతిభాసాత్. కించాన్తఃకరణస్యాణుత్వే తస్య ప్రాణనక్రియాశ్రయస్య నాసికాగ్రాత్ ఘటాదిపర్యన్తం గమనే తదవచ్ఛిన్నజీవస్యాపి గతత్వేన దేహస్య నిర్జీవత్వాపత్తిః. విభుత్వే నిష్క్రియత్వాపత్తిః. మధ్యమపరిమాణత్వే చ దేహానురూపపరిమాణస్య తస్య దేహవన్మన్దగామిత్వేన ఝటితి విషయప్రతిభాసానుపపత్తిః. కించ చక్షురాదిసంయుక్తస్య ఘటాదేః చైతన్యప్రకాశేనైవ స్ఫురణోపపత్తౌ అన్తఃకరణవృత్తివైఫల్యం. తతశ్చ నాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నం ప్రమాణచైతన్యమితి. ఉచ్యతే. మనో మధ్యమపరిమాణమేవ నసర్వగతం అనిత్యత్వాత్. ప్రాణనశక్త్యాశ్రయస్య తస్యైవోత్క్రాన్త్యాదిశ్రవణాచ్చ. నచాణు. దేహవ్యాపిసుఖాద్యుపలబ్ధేః. నచాన్తరస్య బహిర్నిర్గమనాభావాన్నవృత్త్యుపాదానత్వం. స్వతో బహిర్నిర్గమనాభావేపి చక్షురాదిద్వారా ఘటాదివిషయదేశగమనోపపత్తేః. నచ స్వతో గమనశీలస్య నసహాయాపేక్షేతి సామ్ప్రతమ్. తటాకోదకస్య కుల్యాద్వారా కేదారప్రవేశదర్శనాత్. నచాస్య మధ్యమపరిమాణత్వే ఝటితి ఘటాదిప్రతిభాసానుపపత్తిః అత్యచ్ఛవిరళతైజసద్రవ్యత్వేన సవితృకిరణవచ్ఛీఘ్రం ప్రసరోపపత్తేః. తద్వృత్తిశ్చ విషయపరిమాణా తటాకోదకే చతుష్కోణకేదారానురూపపరిమాణస్య కృశానోశ్చాయఃపిణ్డపరిమాణస్య దర్శనాదన్తఃకరణస్య విషయానురూపపరిమాణవృత్తిజనకత్వావిరోధాత్. అపిచ సా ద్రవ్యం సగుణః పరిమాణవత్త్వాత్. నచాన్తఃకరణస్య నిష్క్రమణే తదవయవానాం శైథిల్యాత్ ప్రవాహరూపకతయా సావయవత్వస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్. నచాన్తఃకరణనిర్గమే దేహస్య నిర్జీవత్వం. చక్షురాదిద్వారాన్తఃకరణస్య ఘటాదిపర్యన్తగమనేపి దేహసమ్బన్ధావిరోధాత్. యథా చ సప్రయోజనా వృత్తిస్తథాగ్రే వక్ష్యతే. తతశ్చాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాణచైతన్యమితి. తదేతదభిప్రేత్యాహ ॥తత్ర యథేత్యాదినా॥ నను చక్షురాదీన్ద్రియద్వారా పరిణతాదావన్తఃకరణనిర్గమనేన

ద్యాకారేణ పరిణమతే । స ఏవ పరిణామో వృత్తిరిత్యుచ్యతే । అనుమిత్యాదిస్థలే నాన్తఃకరణస్య వహ్న్యాదిదేశగమనం వహ్న్యాదేశ్చక్షురాద్యసన్నికర్షాత్ । తథా చ అయం ఘట ఇత్యాదిప్రత్యక్షస్థలే ఘటాదేస్తదాకారవృత్తేశ్చ బహిరేకత్ర దేశే సమవధానాత్ తదుభయావచ్ఛిన్నం చైతన్యమేకమేవ । విభాజకయోరపి అన్తఃకరణవృత్తిఘటాదివిషయయోరేకదేశస్థత్వేన భేదాజనకత్వాత్ । అత ఏవ మఠాన్తర్వర్తిఘటావచ్ఛిన్నాకాశో న మఠావచ్ఛిన్నాకాశాద్భిద్యతే । తథా చాయం ఘట ఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటాకారవృత్తేర్ఘటసంయోగితయా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాభిన్నతయా తత్ర ఘటజ్ఞానస్య ఘటాంశే ప్రత్యక్షత్వమ్ । సుఖదుఃఖాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చ నియమేనైకదేశస్థితోపాధిద్వయావచ్ఛిన్నత్వాత్ నియమేనాహం సుఖీత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వం ।

తద్వృత్తేర్విషయసమ్బద్ధతయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదాదుక్తలక్షణస్య తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యత ఆహ ॥ అనుమిత్యాదిస్థల ఇతి ॥ నన్వనవచ్ఛిన్నపదేనోపలక్షితోక్తావుక్తస్థలే అతివ్యాప్తిః, విశిష్టాభిధానే చ వృత్తివిషయయోర్భేదేన తద్విశిష్టయోరపి చైతన్యయోర్భేదాత్ ఉక్తలక్షణస్య ఘటాదిప్రత్యక్షావ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్య ఉపహితస్య తేన వివక్షితత్వాన్న దోష ఇత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ చక్షురాదిసన్నికర్షస్థలే మనోనిర్గమనే సిద్ధ ఏవేత్యర్థః. తదుభయావచ్ఛిన్నం. విషయవృత్త్యుపహితం. ఉపాధివిశేషణయోర్భేదో వక్ష్యత ఇతి భావః. ననూపాధివిశేషణయోర్భేదేఽపి తయోస్సమానయోగక్షేమత్వేన తదుపహితయోరపి భేదప్రసక్త్యాశఙ్క్య నహి విశేషణయోరివోపాధ్యోః స్వరూపేణ భేదకత్వం కిన్తు భిన్నదేశస్థత్వేనేత్యాహ ॥ విభాజకయోరపీతి ॥ భిన్నదేశస్థత్వేనోపాధ్యోర్భేదప్రయోజకయోరిత్యర్థః. నన్వుపాధ్యోరపి స్వరూపేణైవ భేదకత్వం లాఘవాదిత్యత ఆహ ॥ అత ఏవేతి ॥ తథా చ ప్రామాణికత్వాద్గౌరవం న దోష ఇతి భావః ॥ తథా చేతి ॥ ఏకదేశస్థత్వేనోపాధ్యోరభేదకత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. నను సుఖాది ప్రత్యక్షస్థలే చక్షురాది సన్నికర్షాస్యాన్తఃకరణవృత్తిహేతో రభావేన సుఖాదివృత్త్యనుదయాత్కథం చైతన్యస్య తదంశే ప్రత్యక్షత్వమిత్యాశఙ్క్య తస్య బాహ్యవిషయవృత్తావేవేన్ద్రియాపేక్షా సుఖాదివృత్తిస్తు స్వత ఏవేత్యాహ ॥ సుఖేతి ॥ ప్రత్యక్షత్వమితి ॥

నన్వేవం స్వవృత్తిసుఖాదిస్మరణస్యాపి సుఖాద్యంశే ప్రత్యక్షతాపత్తిరితి చేన్న । తత్ర స్మర్యమాణసుఖస్యాతీతత్వేన స్మృతిరూపాన్తఃకరణవృత్తేర్వర్తమానత్వేన తదుపాధ్యోర్భిన్నకాలీనతయా తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యయోర్భేదాత్ । ఉపాధ్యోరేకదేశస్థత్వే సత్యేకకాలీనత్వస్యైవోపధేయాభేదప్రయోజకత్వాత్ । యది చైకదేశస్థత్వమాత్రముపధేయాభేదప్రయోజకం తదాఽహం సుఖీత్యాదిస్మృతావతివ్యాప్తివారణాయ వర్తమానత్వం విషయవిశేషణం దేయం । నన్వేవమపి స్వకీయ ధర్మాధర్మౌ వర్తమానౌ యదా శబ్దాదినా జ్ఞాయేతే తదా తాదృశ శాబ్దజ్ఞానాదావతివ్యాప్తిః తత్ర ధర్మాద్యవచ్ఛిన్న తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యయోరేకత్వాదితి చేన్న ।

సుఖాద్యంశే ఇతి శేషః. ననూపాధ్యోః స్వరూపేణైవ భేదకత్వం యుక్తం అన్యథా తదాఽహం సుఖీత్యాదిస్మృతావతివ్యాప్తేరితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ ననూపాధ్యోరేకకాలీనత్వం నోపధేయాభేదప్రయోజకం భిన్నకాలీనయోరేకదేశస్థయోః ఘటమఠయోర్భేదకత్వప్రసఙ్గాత్. న చోపధేయాభేదసమయే తయోర్వర్తమానకాలత్వం వివక్షితమితి వాచ్యం. ఉపధేయాభేదసిద్ధావేకకాలీనోపాధిత్వసిద్ధిః తస్యాం చోపధేయాభేద ఇతి పరస్పరాశ్రయత్వాత్. లాఘవేనైకదేశస్థత్వస్యైవాభేదప్రయోజకతా వాచ్యేత్యరుచ్యా పక్షాన్తరమాహ ॥ యదిచేతి ॥ తథా చ స్మర్యమాణ సుఖాదేరవర్తమానత్వేన తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వర్తమానవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వరూపలక్షణాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితి భావః. యద్వా విషయే వర్తమానత్వాభిధానం తస్య లక్షణత్వ శఙ్కానిరాసార్థం. న తద్ఘటితలక్షణాభిప్రాయం అవర్తమానస్యానుపాధిత్వేన విషయోపహితేత్యనేనైవోక్తాతివ్యాప్తినిరాకరణాత్. అత ఏవ వక్ష్యతి. 'ఉపాధిస్తు కార్యాన్వయీ వ్యావర్తకో వర్తమాన' ఇతి. నను సుఖాదిస్మృతావతివ్యాప్త్యభావేఽపి ధార్మికో భవానధార్మికస్త్వమిత్యాదివాక్యజన్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రతి ధర్మాధర్మయోర్వర్తమానత్వేనోపాధితయా తస్య తదుపహితచైతన్యాభిన్నతయా తత్రాతివ్యాప్తిః అహమదృష్టవాన్ భోగవత్త్వాదిత్యనుమానజన్యజ్ఞానే చాతివ్యాప్తిరితి శఙ్కతే ॥ నన్వేవమపీతి ॥ పుణ్యకర్మాయమిత్యాదౌ ధర్మాదేర్వర్తమానత్వేఽపి భిన్నదేశస్థత్వాదనుపాధిత్వమిత్యత ఉక్తం. స్వకీయేతి. యోగ్యవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభి

యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్. అన్తఃకరణధర్మత్వావిశేషేపి కించిద్యోగ్యం కించిదయోగ్యమిత్యత్ర ఫలబలకల్ప్యః స్వభావ ఏవ శరణం। అన్యథా న్యాయమతేప్యాత్మగుణత్వావిశేషే సుఖాదివద్ధర్మాదేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిర్దుర్వారా। న చైవమపి వర్తమానదశాయాం త్వం సుఖీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షతా స్యాదితి వాచ్యం। ఇష్టత్వాత్ దశమస్త్వమసీత్యాదౌ సన్నికృష్టవిషయే శబ్దాదప్యపరోక్షజ్ఞానాభ్యుపగమాత్ ॥

స్వత్వం ప్రమాణచైతన్యస్య విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వ ప్రయోజకమిహ వివక్షితం. ధర్మాదిజ్ఞానే తాదృశయోగ్యవిషయత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ ॥ యోగ్యత్వస్యేతి ॥ ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. క్వచిదపి స్వభావానాశ్రయణే బాధకమాహ ॥ అన్యథేతి ॥ నను యోగ్యత్వ విశేషణదానేపి సుఖవర్తమానతాసమయే త్వం సుఖీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య తాదృశచైతన్యాభిన్నత్వాత్తత్రాతివ్యాప్తిః. నచ పదజ్ఞాన పదార్థస్మరణాదినా సుఖస్య వినష్టత్వాద్వాక్యజజ్ఞానసమయే తన్న వర్తత ఇతి వాచ్యమ్, చన్దనాదివిషయజన్యసుఖస్య యావద్విషయమనువర్తమానత్వాభ్యుపగమాదిత్యాశఙ్క్య తస్యాపి ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వేన లక్ష్యత్వాభ్యుపగమాన్న దోష ఇత్యాహ ॥ న చైవమితి ॥ నను త్వం సుఖీత్యాదివాక్యాత్పరోక్షమపరోక్షజ్ఞానం, వాక్యస్య జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవత్పరోక్షజ్ఞానజనకత్వాత్. అన్యథా కలమబీజాదపి యవాఙ్కురోత్పత్త్యాపత్తేరిత్యత ఆహ ॥ దశమస్త్వమసీతి ॥ అయమాశయః. న తావత్ త్వం సుఖీత్యాదివాక్యం నస్వవిషయాపరోక్షజ్ఞానజనకం వాక్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవదిత్యనుమానాత్తస్యాపరోక్షజ్ఞానాహేతుత్వం. అయోగ్యవిషయత్వస్య తత్రోపాధిత్వాత్. దశమస్త్వమసి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యే వ్యభిచారాచ్చ. నచ తజ్జన్యమపి దశమతాదిజ్ఞానమిన్ద్రియాజన్యత్వాన్న ప్రత్యక్షమితి న వ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. ఇన్ద్రియజన్యత్వస్య విషయజన్యత్వస్య చ ప్రత్యక్షలక్షణస్య దూషితత్వాత్. న చైవమపి దశమస్త్వమసీత్యత్రేన్ద్రియమేవాపరోక్షజ్ఞానముత్పాదయతి నిమీలితనయనస్యాపి త్వగిన్ద్రియవ్యాపారసంభవాత్ తత్త్వమసీత్యత్ర చాన్తఃకరణమేవ శ్రవణాదినా నిరస్తాసంభావనాశఙ్కం బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానం జనయతీతి సాంప్రతం. ఇన్ద్రియాద్దశమత్వజ్ఞానే తచ్ఛబ్దశ్రవణాత్ ప్రాగపి తత్ప్రసఙ్గాత్.

అత ఏవ పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి వహ్న్యంశే పరోక్షం పర్వతాంశే ఽపరోక్షం పర్వతాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య బహిర్నిస్సృతాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభేదాత్ వహ్న్యంశేత్వన్తఃకరణవృత్తినిర్గమనాభావేన వహ్న్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాణచైతన్యస్య చ పరస్పరం భేదాత్ । తథాచా

నచ న్యాయమతే ఇన్ద్రియం తత్ర కరణమితి వాచ్యం ఇన్ద్రియస్య ఘటాదిప్రత్యక్షే తదనపేక్షత్వాత్. ప్రత్యక్షవిశేషే చ తదపేక్షత్వే మానాభావాత్. నచ తత్ర పరోక్షజ్ఞానమేవ శబ్దాదుత్పద్యత ఇతి యుక్తం. అపరోక్షభ్రమాజ్ఞానయోరనివృత్తి ప్రసఙ్గాత్. అత ఏవ తత్త్వమసీత్యత్ర నపరోక్షజ్ఞానశఙ్కావకాశః. అవిద్యా తన్మూలసంసారానివృత్తిప్రసఙ్గాత్. శబ్దజన్యస్యైవజ్ఞానస్య 'తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థ' మిత్యాదినారదీయవచనేనావిద్యాతన్మూలసంసారనివర్తకత్వావగమాదితి. నను తత్త్వమసిత్వం సుఖీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్యేన్ద్రియాజన్యస్యాపి యోగ్యవర్తమానవిషయత్వమాత్రేణ ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమే పర్వతో వహ్నిమానిత్యాద్యనుమితేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య, కిం సన్నికృష్టే పర్వతే జాయమానానుమితేః ప్రత్యక్షత్వమాపాద్యతే అసన్నికృష్టేవా, ఆద్యేపి కిం పర్వతాంశే తదాపాదనం వహ్న్యంశేవా నాద్యః ఇష్టత్వాదిత్యాహ । అతఏవేతి ॥ విషయచైతన్యాభిన్నజ్ఞానస్య యోగ్యవర్తమానవిషయస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి త్వం సుఖీత్యాది జ్ఞానవత్సన్నికృష్టపర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వేనేష్టమిత్యుక్తం తత్ర హేతుమాహ ॥ పర్వతాద్యవచ్ఛిన్నేతి । అద్యద్వితీయం దూషయతి ॥ వహ్న్యంశ ఇతి ॥ నచైవం తజ్జ్ఞానస్య వహ్న్యంశే ప్రత్యక్షత్వాభావే తత్ర దృష్టాన్తలక్షణాతివ్యాప్తిః. యోగ్యవర్తమానవిషయత్వేపి వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదాదిత్యాహ ।వహ్న్యంశేత్వితి। నన్వనుమిత్యాదిసాధారణం ప్రత్యక్షలక్షణం పరికల్ప్య పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రసిద్ధానుమితిభావస్య లక్షణేన ప్రత్యక్షత్వ వర్ణనం నయుక్తం. ఉక్తంచ భట్టపాదైః. "సిద్ధానుగమమాత్రం హి కర్తుం యుక్తం పరీక్షకైః । న సర్వలోకసిద్ధస్య లక్షణేననివర్తనం" మిత్యాశఙ్క్య సాధ్యసిద్ధిర్వహ్న్యంశే న పర్వతాంశే ఇత్యాహ ॥తథాచేతి॥ యథా పర్వతో వహ్నిమానితిజ్ఞానస్య నిరుక్తం ప్రయోజకం తదభావశ్చ ప్ర

జ్ఞానుభవః పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీతి। అన్యథా న్యాయమతే పర్వతమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాపత్తేః. అసన్నికృష్టపక్షకానుమిత్యాదౌ తు పర్వతాంశేఽపి జ్ఞానం పరోక్షమ్. సురభి చన్దనమిత్యాదిజ్ఞానమపి చన్దనఖణ్డాంశే అపరోక్షమ్ సౌరభాంశే పరోక్షమ్ సౌరభస్య చక్షురిన్ద్రియాయోగ్యత్వేన [illegible] ప్రత్యక్షత్వాభావాత్ । నచైవమేకత్ర

ప్రత్యక్షత్వాపరోక్షత్వయోః సామానాధికరణ్యాత్ పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీత్యనుభవోపపత్తిరిత్యర్థః. పర్వతాంశే జ్ఞానస్య సాధకసత్త్వాత్ పర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వం అపి [illegible] బాధకాభావాదిత్యాహ । న్యాయమత ఇతి ॥ యద్యపి [illegible] అనుభవః [illegible] యత్ర కథితం జ్ఞానస్య పరోక్షత్వమపరోక్షత్వఞ్చాంశభేదేన. స చ పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీత్యాదిరూపః. అయమపి తదా సంగచ్ఛతే యద్యస్యాంశభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వే స్యాతాం. అన్యథా పర్వతాంశేఽప్యనుమితిత్వవదతో నైయాయికస్య మతే పర్వతమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాపత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి । అసన్నికృష్టేతి । అసన్నికృష్టపక్షకానుమితిస్థలే వహ్న్యంశే ఇవ తత్రాపి పర్వతాంశేఽపి తజ్జ్ఞానం పరోక్షమిత్యర్థః. నన్వేవమపి సురభిచన్దనమితి జ్ఞానస్య చన్దనాంశేఽపి సౌరభాంశే ప్రత్యక్షత్వాభావేన తత్ర యోగ్యాఘటితలక్షణాతివ్యాప్తిరనర్థకరేతి చేత్. సత్యమ్, తజ్జ్ఞానం చన్దనఖణ్డాంశే ప్రత్యక్షం సౌరభాంశే పరోక్షమితి. తథాపి తత్రేన్ద్రియయోగ్యత్వఘటితస్య ఏవపఠితస్య లక్షణస్య అతివ్యాప్త్యభావాన్న దోష ఇత్యాహ ॥ సురభీతి ॥ పరోక్షమితి॥ ఆఘ్రాతత్వాంశే తస్మిన్ తజ్జ్ఞానం ప్రత్యక్షం. అనాఘ్రాతేతు చన్దనఖణ్డాద్యంశే జ్ఞానమనుమితిరిత్యర్థః. నను పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానం సన్నికృష్టపక్షకాంశేఽపి న ప్రత్యక్షం. తత్రైవ బాధకసత్త్వాత్ అసన్నికృష్టవిషయానుమితివత్. నచ [illegible]. పరోక్షేఽపి జ్ఞానే తదభ్యుపగమే జాతిసాఙ్కర్యప్రసఙ్గేన ప్రసిద్ధజాతిభావస్య తస్య జాతిత్వానుపపత్తేరేవ బాధకత్వాత్. నచ తథాపి తజ్జ్ఞానస్య పరోక్షత్వే పర్వతం పశ్యామీత్యనుభవానుపపత్తిః. తస్య పర్వతగోచరలిఙ్గపరామర్శాంశప్రత్యక్షవిషయకత్వాత్. తతశ్చ తజ్జ్ఞానే ప్రత్యక్షలక్షణాతివ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి ॥ నచైవమితి ॥ ఏవం శబ్దార్థమేవాహ ॥ ఏకత్రేతి ॥ సాక్షాత్త్వాదేర్జాతిత్వాభ్యుపగ

జ్ఞానే పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరభ్యుపగమే తయోర్జాతిత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్। ఇష్టత్వాత్ జాతిత్వోపాధిత్వపరిభాషాయాః సకలప్రమాణాగోచరతయా అప్రామాణికత్వాత్। ఘటోఽయమిత్యాదిప్రత్యక్షం హి ఘటత్వాదిసద్భావే మానమ్। న తు తస్య జాతిత్వేఽపి। జాతిత్వరూపసాధ్యాప్రసిద్ధ్యా తత్సాధకానుమానస్యాప్యనవకాశాత్ ॥

మేవ తదనుపపత్తిర్బాధికా స్యాత్ తదేవ నాస్తి జాత్యుపాధ్యుదాసీనస్య ధర్మమాత్రస్యైవ తస్యాభ్యుపగమాదిత్యాహ ॥ ఇష్టత్వాదితి ॥ నను ఘటత్వాదిసత్పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరపి జాతిత్వప్రసిద్ధేరవశ్యం తదుపేయమిత్యాశఙ్క్య ఘటత్వాదావపి లోకే న తత్ప్రసిద్ధిః శాస్త్రే చ తత్ప్రసిద్ధిః డిత్థడవిత్థాది సంజ్ఞావత్పరిభాషామాత్రత్వాన్న స్వార్థే ప్రమాణమ్. న చైషా యూపాహవనీయాదిప్రసిద్ధివత్ప్రమాణమూలా. యేన పరిభాషాపి స్వార్థం సాధయేదిత్యాహ ॥ జాతిత్వేతి ॥ నను నీలఘటత్వాదావుపాధిత్వప్రసిద్ధివద్ఘటత్వాదౌ జాతిత్వప్రసిద్ధిరపి స్వార్థే ప్రమాణమిత్యాశఙ్క్య సాపి నిర్మూలత్వాదప్రమాణమిత్యాహ ॥ ఉపాధిత్వేతి ॥ నను ఘటత్వనీలఘటత్వాదౌ జాతిత్వోపాధిత్వయోః ప్రమాణసిద్ధత్వాత్తత్ప్రసిద్ధేః ప్రమాణమూలత్వాభావో సిద్ధ ఇత్యత ఆహ ॥ సకలేతి ॥ ఘటత్వనీలఘటత్వాదౌ జాతిత్వోపాధిత్వయోరితి శేషః. అత ఏవ ఘటత్వాదేర్జాతిత్వే ప్రమాణమాశఙ్క్య నిరస్యతి ॥ ఘటోఽయమితి ॥ ఘటత్వాదేర్జాతిత్వే కిం ప్రత్యక్షం మానం అనుమానం వా తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ జాతిత్వేతి ॥ ఘటత్వాదికం జాతిః ఉపాధిభిన్నసామాన్యత్వాత్ సత్తావదిత్యనుమానం న జాతిత్వే మానమ్. నిత్యైకానేకసమవేతత్వలక్షణజాతిత్వాప్రసిద్ధౌ తన్నిరూపితవ్యాప్త్యాదిజ్ఞానాభావేన తత్సాధకానుమానాయోగాదిత్యర్థః. నను నిత్యత్వఘటితజాతిత్వాప్రసిద్ధావపి తద్ఘటకనిత్యత్వైకత్వానేకసమవేతత్వానామాకాశఘటాదిషు ప్రసిద్ధత్వాద్ఘటత్వాదౌ నిత్యత్వసంశయానన్తరం తద్విశిష్టైకత్వసంశయః తతస్తదుభయవిశిష్టానేకసమవేతత్వసంశయ ఇతి సంశయరూపసాధ్యప్రసిద్ధేః పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరానుమానే పక్షతావచ్ఛేదకత్వేన నిశ్చయరూపవిశిష్టసాధ్యప్రసిద్ధేర్వా సమ్భవాత్ తత్సాధకానుమానం సమ్భవతీతి చేన్న. నిత్యత్వైకత్వప్రసిద్ధావపి సమవా

సమవాయాసిద్ధ్యా జాతిఘటితసాధ్యస్యాప్రసిద్ధ్యానిత్యేష్వనిత్యత్వే సమ వేతత్వఘటితజాతిత్వస్య ఘటత్వాదావసిద్ధేః । ఏతేనోపాధిత్వమపి నిర సనీయమ్ । వస్తుతః పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదౌ పర్వతాంశే సన్నికర్షేణాన్తః కరణవృత్తినిర్గమాఙ్గీకారేణ తత్తదంశావచ్ఛిన్నచైతన్యభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వ యోరేకత్ర జ్ఞానస్య వృత్త్యా న విరోధః ।

యస్యాప్రామాణికత్వేన తద్ఘటితసాధ్యాప్రసిద్ధేః. న చ నీలో ఘట ఇతి జ్ఞానం సమ్బన్ధవిషయకం విశిష్టజ్ఞానత్వాత్ దణ్డీపురుష ఇతి జ్ఞానవదిత్యనుమానం సమవాయే మానమితి వాచ్యం. ఘటాభావవద్భూతలమితి జ్ఞానవత్స్వరూపసమ్బన్ధేనాప్యుపపత్తేః. ఇహ తన్తుషు పటసమవాయ ఇతి ప్రత్యక్షం తన్తుషు పటసమ్బన్ధే ప్రమాణం, న తు నిత్యసమ్బన్ధత్వాంశేన సమవాయత్వేఽపి. ప్రత్యక్షాభిన్ననిఖిలప్రపఞ్చస్యానిత్యత్వాభ్యుపగమేన తాదృశనిత్యసమ్బన్ధాసిద్ధేరితి. నను సంయోగభిన్నసాక్షాత్సమ్బన్ధత్వం సమవాయత్వం తత్ర నిత్యత్వాప్రవేశేన తన్తుపటసమవాయాభ్యుపగమేఽపి న ప్రపఞ్చానిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. తథా చ నైకసమవేతత్వఘటితసాధ్యప్రసిద్ధిరపి సుసమ్పాదేతి యది బ్రూయాస్తత్రాహ అన్యేష్వితి. అన్యత్ర సమవాయం ప్రత్యక్షేణాభావే న తద్ఘటితసాధ్యస్య బాధితత్వాన్నానుమానావకాశ ఇత్యాహ ॥ సమవాయాసిద్ధ్యేతి ॥ ఇహ తన్తుషు పటసమవాయ ఇతి ప్రత్యక్షేణాన్యత్ర సమవాయసిద్ధావపి ఇహ ఘటత్వమితి ప్రతీతేః సత్త్వే సత్త్వమితివత్స్వరూపసమ్బన్ధేనాప్యుపపత్తేర్న ఘటత్వాదౌ సమవాయసిద్ధిరితి భావః ॥ అనిత్యేష్వితి ॥ సృష్టివాక్యావగతకార్యత్వస్య నిఖిలప్రపఞ్చస్య కృతకత్వానుమానేన తద్యథేహేత్యాదిశ్రుత్యా చానిత్యత్వావగమాదితి భావః ॥ అసిద్ధేరితి ॥ బాధాదిత్యర్థః. ఉక్తదూషణముపాధిత్వేఽప్యతిదిశతి ॥ ఏతేనేతి ॥ నీలఘటత్వాదేరుపాధిత్వే ప్రమాణాభావాదిత్యర్థః. నను పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోర్జాతిత్వాభావేఽపి విరుద్ధయోః కథమేకత్రజ్ఞానే వృత్తిరిత్యాశఙ్క్య, కిం వృత్తౌ తయోర్వృత్త్యనుపపత్తిః చైతన్యే వా ఆద్యే తదాశ్రయవృత్త్యోర్భేదాన్న విరోధ ఇత్యభిప్రేత్య ద్వితీయే సంయోగతదత్యన్తాభావవదవచ్ఛేదకభేదేన చైతన్యే వృత్త్యభ్యుపగమాన్న విరోధ ఇత్యాహ ॥ వస్తుత ఇతి ॥ నను ఘటాకారాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తద్గతపరిమాణావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నతయా తస్య తదంశే

ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః. నచ స్వాకారాన్తఃకరణవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి వివక్షితత్వేనాతిప్రసఙ్గ ఇతి వాచ్యమ్. శుక్తిరూప్యాదేరవిద్యావృత్త్యుపహితస్యాన్తఃకరణవృత్త్యుపహితత్వాభావేన భ్రమప్రత్యక్షావ్యాప్తేః. న చేశ్వరప్రత్యక్షస్య మాయావృత్తిరూపత్వేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రపఞ్చాకారాన్తఃకరణవృత్త్యుపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తేశ్చ. నచ తదాకారవృత్త్యుపహితత్వం విషయవిశేషణం సాచ క్వచిన్మాయావృత్తిః క్వచిదన్తఃకరణవృత్తిరితి పరమేశ్వరజ్ఞానాదౌ నావ్యాప్తిరితి వాచ్యం. ఆత్మాకాశాదేః ఘటజ్ఞానవిషయే పరిమాణాదేః సర్వగతపరమేశ్వరీయమాయావృత్త్యుపహితత్వేన తదంశే తత్ప్రసఙ్గతాదవస్థ్యాత్. కించ సురభిచన్దనమితి జ్ఞానే సౌరభాంశే ప్రత్యక్షతాపత్తేరేవ. స్వాకారవృత్త్యుపహితయోస్తయోర్విషయచైతన్యాభిన్నత్వాత్. నచ తదిన్ద్రియయోగ్యత్వం యోగ్యపదేన వివక్షితమ్. తథాసతి శుక్తిరూప్యభ్రమే స్వాప్నగజాదిభ్రమే చావ్యాప్తిః. అన్తఃకరణతద్ధర్మాణామిన్ద్రియాయోగ్యత్వేన తజ్జ్ఞానేష్వవ్యాప్తిశ్చ. నను తత్తదిన్ద్రియసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వమిహ విషయవిశేషణం వివక్షితమ్ అన్తఃకరణతద్ధర్మాణాం సాక్షియోగ్యత్వాన్న దోష ఇతి చేన్న ధర్మాదేరపి ప్రమాణవ్యాపారం వినా సాక్షివేద్యత్వేన తజ్జ్ఞానేఽతివ్యాప్తేః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వవివక్షాయాం చ సాక్షిపదేనాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిధానే జీవసాక్షియోగ్యత్వాభావాదీశ్వరప్రత్యక్షే తథాప్యవ్యాప్తిః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వమాత్రం వివక్షితమ్ అత ఉభయసాక్షియోగ్యసాధారణమితి పరమేశ్వరజ్ఞానే నావ్యాప్తిరితి చేన్న. జీవేశ్వరసాక్షిసాధారణస్య సాక్షిత్వస్యానిర్వచనాత్ ఈశ్వరసాక్షిణా ధర్మాదావీశ్వరసాక్షియోగ్యత్వమాదాయ తజ్జ్ఞానేఽతివ్యాప్తితాదవస్థ్యాత్. నచ జీవసాక్షియోగ్యత్వఘటితమేవేహ ప్రయోజకం వివక్షితమ్ జీవప్రత్యక్షస్యైవ లక్ష్యత్వాన్నేశ్వరప్రత్యక్షేఽవ్యాప్తిదోష ఇతి వాచ్యమ్. తదన్యస్య ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణస్యాభావాత్. తస్మాదుక్తప్రత్యక్షలక్షణమయుక్తమితి. ఉచ్యతే. తత్తదిన్ద్రియతత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతరయోగ్యతత్తత్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యుపహితవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తత్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వం. సాక్షిచ, జ్ఞానోపాదానోపహితం చైతన్యం. వృత్తిలక్షణజ్ఞానోపా

తథాచ తత్తదిన్ద్రియయోగ్యవర్తమానవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య తత్తదంశే ప్రత్యక్షత్వమ్ । ఘటాదేర్విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం తు ప్రమాత్రభిన్నత్వమ్ ।

దానన్ద మాయా [illegible] ఘటాదిరూపాకారేణ [illegible] న్నలక్షణావ్యాప్తిః. తథాచ ఘటజ్ఞానస్య [illegible] విషయాకారే ప్రత్యక్షత్వం తస్య తదా పరమేష్ఠిక్రియా నాపి జన్యత్వస్మృతిప్రవకర్షేపి తస్య [illegible] సాక్షిజన్యత్వేన తజ్జ్ఞానస్య స్వాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావాత్. నాపి ధర్మాదిజ్ఞానేఽతివ్యాప్తిః తస్యాప్యవాదిసాక్షియోగ్యత్వాభావాత్. తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ ॥ తథాచేతి ॥ లక్షణప్రవిష్టవిశేషణానాం ప్రయోజనే సిద్ధే సతీత్యర్థః. నన్వుక్తప్రత్యక్షలక్షణస్య ఘటాదావవ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్య తాదృశవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవాత్ర లక్ష్యత్వాత్తద్వ్యావృత్తిర్నదోషఇత్యాహ ॥ తత్తదాకారేతి ॥ విషయస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకాన్తరానిరూపణాత్తస్యాత్ర లక్ష్యప్రవేశ ఇత్యాశఙ్క్య తత్ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమస్తీత్యాహ ॥ ఘటాదేరితి ॥ తుశబ్దో లక్షణాన్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్వజ్ఞానజనకేన్ద్రియసన్నికర్షాశ్రయత్వమన్యద్వా విషయప్రత్యక్షలక్షణం న భవతీత్యర్థః. న్యాయమతేఽనుమితేర్మనఇన్ద్రియజన్యత్వేన తద్విషయపరమాణ్వాదావుక్తలక్షణస్యాతివ్యాపకత్వాత్ అన్తఃకరణధర్మాదిష్వవ్యాపకత్వాచ్చేతి భావః ॥ ప్రమాత్రభిన్నత్వమితి ॥ యద్యపి ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం జ్ఞానే చ ప్రత్యక్షత్వం పూర్వోక్తవిషయచైతన్యాభిన్నత్వం వివక్షితమితి స్వాంశే ప్రత్యక్షానుమిత్యాదిజ్ఞానమాదాయానుమేయాదౌ నాతిప్రసఙ్గః తద్విషయత్వం చ తాదృశవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య యద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వం తత్త్వమితి న సారభావో తత్ప్రసఙ్గః యద్వా యోగ్యత్వే సతి విషయచైతన్యాభిన్నప్రమాణచైతన్యవిషయత్వం ఘటాదేర్విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం. తథాపి విషయస్యాపరోక్షత్వం సంవిదభేదాదితి వివరణే తత్ర తత్ర చ సామ్ప్రదాయికైః ప్రమాత్రభేదస్యైవ విషయప్రత్యక్షలక్షణత్వేనాభిధానాదేవముక్తమ్. నచ విజ్ఞానవాదాపత్తిః. యతః తాదాత్మ్యస్య సర్వసిద్ధాన్తేపి తుల్యత్వాత్. విషయస్య సంవిదభేదేపి విజ్ఞానక్షణికత్వవిషయానన్త్యాదేరనభ్యుపగమేన స

నను కథం ఘటాదేరన్తఃకరణావచ్ఛిన్న చైతన్యాభేదః అహమిమం పశ్యామీతి భేదానుభవవిరోధాదితిచేత్ । ఉచ్యతే । ప్రమాతృభేదో నామ నతావదైక్యం । కింతు ప్రమాతృసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావః । తథాచ ఘటాదేస్స్వావచ్ఛిన్నచైతన్యేఽధ్యస్తతయా విషయచైతన్యసత్తైవ ఘటాదిసత్తా ।

స్వసామ్యాభావాత్. నను ప్రమాతృభేదో హ్యన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యాభేదః. నచ సవిషయప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకః జడస్య ఘటాదేస్తదభేదాయోగాత్. నచ ప్రమాతృభేదజ్ఞానవిషయత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం అన్తఃకరణస్యేన్ద్రియద్వారా ఘటాదిదేశనిర్గమనేన తదవచ్ఛిన్నస్య ప్రమాతుర్విషయచైతన్యాభిన్నతయా ఘటస్సన్నితి విషయచైతన్యాభేదప్రత్యయస్య తదభేదవిషయత్వాత్ అనుమిత్యాదిస్థలేచ ప్రమాతుర్విషయచైతన్యాద్భిన్నతయా వహ్న్యాదౌ తదభేదప్రత్యయస్య ప్రమాతృభేదవిషయత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితివాచ్యమ్. విషయచైతన్యస్యతదా ప్రమాతృభేదే హ్యహంమనుష్య ఇతివదహంఘటఇతి ప్రతీత్యాపత్త్యా అహమిమం పశ్యామీతి ప్రమాతృభేద ప్రత్యక్షవిరోధేనచ ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రతీతేస్తదభేద విషయత్వాభావాత్. తతశ్చ నయుక్తమిదం లక్షణమితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ సిద్ధాన్తవాదీతు ప్రమాతృభిన్నత్వం నామ నతావదైక్యం నవా తదభేదభ్రమవిషయత్వం కింత్వన్యదేవ తద్వివక్షితమిత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ నను ప్రమాతృప్రమేయనిష్ఠ సత్తాజాతేరేకత్వేన తన్నిష్ఠసత్తాతిరిక్తసత్తాయా అప్రసిద్ధేః ప్రసిద్ధౌవా వహ్న్యాదేరనుమేయస్యాపి ప్రమాతృనిష్ఠసత్తావత్త్వేనాతివ్యాప్తిః. ప్రమాతృరూపత్వవివక్షాయాం ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రతీతిసిద్ధాయా ఘటాదిసత్తాయాః ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తత్వేన తత్ర లక్షణావ్యాప్తిరిత్యతఆహ ॥ తథాచేతి । ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావే లక్షణే వివక్షితేసతి ఘటాదేరపరోక్షత్వం సిద్ధమితి సమ్బన్ధః. కిం ఘటాదేరతిరిక్తసత్తాజాతిమత్త్వాత్తత్రావ్యాప్తిః అబాధితత్వలక్షణసత్తాధర్మవత్త్వాద్వా ప్రమాతృవ్యతిరిక్త విషయచైతన్యలక్షణసత్తావత్త్వాద్వా తత్రాద్యమతిరిక్తసత్తాజాత్యనభ్యుపగమాన్నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ ఘటాదేరితి ॥ నను ఘటాదేరపి ఘటస్సన్నిత్యాది ప్రతీతిబలాదస్త్వతిరిక్తం సత్త్వం. నచాస్యా భ్రమః. తథాప్యని

అధిష్ఠానసత్తాతిరిక్తాయా ఆరోపితసత్తాయా అనఙ్గీకారాత్ । విషయచైతన్యం చ పూర్వోక్తప్రకారేణ ప్రమాతృచైతన్యమేవేతి ప్రమాతృచైతన్యస్యైవ ఘటాద్యధిష్ఠానతయా ప్రమాతృసత్తైవ ఘటాదిసత్తా నాన్యేతి సిద్ధం ఘటాదేః అపరోక్షత్వమ్ । అనుమిత్యాదిస్థలే తు అన్తఃకరణస్య వహ్న్యాదిదేశనిర్గమాభావేన వహ్న్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యానాత్మకతయా వహ్న్యాదిసత్తా ప్రమాతృసత్తాతో భిన్నేతి నాతివ్యాప్తిః । నన్వేవమపి ధర్మాదిగోచరానుమిత్యాదిస్థలే ధర్మాధర్మయోః ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః ధర్మాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నతయా ధర్మాదిసత్తాయాః ప్రమాతృసత్తానతిరేకాదితి చేన్న । యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్ । నన్వేవమపి రూపీ ఘట ఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటగతపరిమాణాదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః రూపాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య పరిమాణాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చైకతయా రూపావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభేదే పరిమాణాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాపి ప్రమాత్రభిన్నతయా పరిమాణసత్తాయాః రూపప్రమాతృసత్తాతిరిక్తత్వాభావాదితి చేన్న । తత్తదాకారవృత్త్యుపహితత్వస్యాపి ప్రమాతృవిశేషణత్వాత్ । రూపాకారవృత్తిదశాయాం పరిమాణాకారవృత్త్యభావేన పరిమాణాకారవృత్త్యుపహితప్రమాతృచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వాభావే నాతివ్యాప్త్యభావాత్ ।

ర్వచనీయసత్త్వధర్మసమ్భవాదిత్యతఆహ ॥ అధిష్ఠానేతి ॥ తత్ప్రతీతేరధిష్ఠానసత్తావిషయత్వేన తదంశే అన్యథాఖ్యాతిత్వాన్నానిర్వచనీయసత్త్వసిద్ధిరితి భావః ॥ తృతీయం నిరాచష్టే ॥ విషయేతి ॥ నను చైతన్యసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావ ఏవలక్షణమస్తు తస్య ఘటాదావపి సత్త్వాల్లాఘవాచ్చేత్యాశఙ్క్య ప్రమాతృవిశేషణవ్యావర్త్యమాహ ॥ అనుమిత్యాదీతి ॥ నను ప్రమాతృత్వఘటితలక్షణస్య వహ్న్యాదావతివ్యాప్త్యభావేపి స్వవృత్తిధర్మాదావతివ్యాప్తిర్దుర్వారేతి శఙ్కతే ॥ నన్వేవమపీతి ॥ యోగ్యత్వస్యేతి ॥ తత్తదిన్ద్రియ తత్తత్కేవలసాక్షివ్యతిరిక్తయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. నన్వేవం వృత్తావవ్యాప్తిః. తస్యాః స్వగోచరత్వే మానాభావాత్ వృత్త్యన్తరాభ్యుపగమే అనవస్థానాచ్చ తత్ర స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వఘటితలక్షణాభావాత్ న చ వృత్తిః స్వవిషయా జ్ఞానత్వాత్ బ్రహ్మస్వరూపనిత్యజ్ఞానవదిత్యనుమానం త

నన్వేవం వృత్తావవ్యాప్తిః అనవస్థాభియావృత్తిగోచరవృత్త్యనఙ్గీకారేణ తత్ర స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వ ఘటితోక్తలక్షణాభావాదితిచేన్న । అనవస్థాభియానృత్తే వృత్త్యన్తరావిషయత్వేపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన స్వవిషయవృత్త్యుపహిత ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వస్య తత్రాపి భావాత్ ।

ప్రమాణమితి వాచ్యమ్· వృత్తౌ జ్ఞానత్వాభావేన హేతోః స్వరూపాసిద్ధత్వాత్. వృత్తిలక్షణజ్ఞానత్వ వివక్షాయాం దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యాత్. ఉభయసాధారణస్యచ జ్ఞానత్వస్యాభావాత్. జ్ఞానపదవాచ్యత్వ ముభయసాధారణమితి చేన్న. చక్షురాదేరపి కరణవ్యుత్పత్త్యా తత్పదవాచ్యత్వేన వ్యభిచారాత్. వృత్తౌజ్ఞానపదస్య గౌణత్వేన తత్ర తత్పదవాచ్యత్వాభావాత్. ఆత్మత్వస్యోపాధిత్వాత్. వృత్తిః నస్వవిషయా జడత్వాత్ ఘటవదిత్యనుమానేన ప్రతిరోధాచ్చ. కించ వృత్తేః స్వవిషయత్వే ఆత్మవత్స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. నచేష్టాపత్తిః. ఆత్మైవ స్వప్రకాశ ఇతి సిద్ధాన్తభఙ్గాపత్తేః. నచ వృత్తిరపి స్వప్రకాశా స్వసత్తాయాం ప్రకాశావ్యభిచారాత్ ఆత్మవదితి వాచ్యం. సుఖాదౌ వ్యభిచారాత్· నచ తత్రాపీష్టం స్వప్రకాశత్వం. తత్ర తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమాత్· స్వప్రకాశాత్మసమ్బన్ధేనైవాన్యేషాం ప్రకాశోపపత్తావనేకస్వప్రకాశత్వ కల్పనే గౌరవాత్. ‘ఆత్మైవాస్యజ్యోతిరి’ రితి శ్రుతివిరోధాచ్చ. తస్మాన్నయుక్తం వృత్తేఃస్వవిషయత్వం. తతశ్చ దృఢాతత్ర లక్షణావ్యాప్తిరితి శఙ్క్యతే ॥ నన్వేవమితి ॥ స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వస్య ప్రమాతృవిశేషణత్వ ఇత్యర్థః. పరి ·రతి ॥ నానవస్థేతి ॥ ఇదమత్రాకూతం. అస్తి తావద్వృత్తిగోచరానుభవః ఘటమహం జానామీతి, స చ నవృత్త్యన్తరం. తత్రాపి వృత్త్యన్తరాభ్యుపగతావనవస్థాపాతాత్. నచ చైతన్యమేవ తదనుభవః, తథాసతి వ్యవహితపదార్థస్యాపి తేనభాన ప్రసఙ్గాత్. సన్నిహిత ప్రకాశకత్వేచ ఘటజ్ఞానసమయే తద్గతపరిమాణాదేరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. స్వసత్తాయాం ప్రకాశవ్యభిచారాత్ ఆవరణభఙ్గార్థం పరిమాణాదౌ వృత్త్యభ్యుపగమ ఇతి చేత్ తర్హి సుఖాదేర్వృత్తింవినాపిచైతన్యేన ప్రకాశప్రసఙ్గాత్. యదిచ ప్రత్యక్షత్వ సిద్ధయే, చైతన్యలక్షణానుభవస్యావినాశినః సంస్కారజనకత్వాభావేన స్మరణోపపత్తయే, చ సుఖాదౌ తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమ ఇతి· తదా ప్రకృతేపి తుల్యమ్· ఏవ

వివక్షా, న్తఃకరణ తద్ధర్మాదీనాం కేవలసాక్షివేద్యానామపి తత్తదాకారవృత్త్య భ్యుపగమేనోక్తలక్షణస్య తత్ర సత్త్వాన్నావ్యాప్తిః । నచా న్తఃకరణతద్ధర్మాణాం వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమే కేవలసాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమవిరోధ ఇతి వాచ్యమ్ । నహివృత్తింవినా సాక్షివిషయత్వం కేవలసాక్షివేద్యత్వమ్ । కింతు ఇన్ద్రియానుమానాది ప్రమాణవ్యాపారమన్తరేణ సాక్షివిషయత్వమ్ । అ తఏవ అహఙ్కారటీకాయామాచార్యచరణైః రహమాకారాన్తఃకరణ వృత్తిరఙ్గీకృతా, అత ఏవ ప్రాతిభాసికరజతస్థలేర జతాకారా అవిద్యావృత్తిః సాక్షిరాయిద్భిరఙ్గీకృతా । తథాచ అన్తఃకరణతద్ధర్మాదిషు కేవలసాక్షివేద్యేషు వృత్త్యుపహిత తత్సుఘటితలక్షణసత్త్వాన్నావ్యాప్తిః ।

ఇ(చ్ఛా)వృత్తిః స్వవిషయాఽన్యాప్రకాశ్యత్వేసతి ప్రకాశమానత్వా దాత్మవదిత్యనుమానే వృత్తౌ స్వవిషయత్వే ప్రమాణమ్. నచాత్మత్వముపాధిః సర్వం జ్ఞానం గుణ ఇత్యనుమితే న్యాయమతేపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన తత్ర వ్యభిచారేణోపాధేః సాధ్యావ్యాపకత్వాత్. అతఏవన స్వవిషయత్వాభావసాధకేన జడత్వేనాస్య ప్రతిరోధః, ఉక్తానుమితౌ వ్యభిచారాత్. నచవృత్తేః స్వవిషయత్వే స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. జడత్వేనతస్యాః స్వావచ్ఛిన్నచైతన్యప్రకాశ్యత్వాభ్యుపగమాదతి. ఏవం వృత్తావవ్యాప్తిం నిరాకృత్యప్రాతిభాసికరజతాదావన్తఃకరణే తద్ధర్మేషుచ కామనాదిషు నావ్యాప్తిరిత్యాహ ॥ ఏవం చేతి ॥ ఉక్తన్యాయేనాన్తఃకరణాదావపి స్వాకారవృత్తివిషయత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. తర్హి కథమన్తఃకరణాదేః కేవలసాక్షివేద్యత్వప్రవాదః ఇత్యాశఙ్క్య ప్రమాణవ్యాపారానపేక్ష సాక్షివిషయత్వమ్ కేవలసాక్షివేద్యత్వం అతో నవిరోధ ఇత్యాశయవానాహ ॥ కేవలేతి ॥ ఇమమాశయమజానాన స్యాఽపసిద్ధాన్తశఙ్కాం నిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ స్వాశయముద్ఘాటయతి ॥ నహీతి ॥ నచాయమపసిద్ధాన్తఇత్యాహ ॥ అతఏవేతి ॥ 'అహం వృత్త్యవచ్ఛిన్నమేవాన్తః కరణం చైతన్యస్య విషయభావమాపద్యత' ఇత్యహఙ్కారటీకా వివరణ ఇత్యర్థః. అవ్యాప్తినిరాకరణముపసంహరతి ॥ తథాచేతి ॥ ఆదిపదాచ్ఛుక్తిరూప్యాదిపరిగ్రహః.—నను బ్రహ్మణోజ్ఞానరూపత్వేనాత్రాలక్ష్యతయా తత్రాతివ్యాప్తిః తస్యపరమార్థసత్తారూపత్వేన తదతిరిక్త సత్తాశూన్యత్వాత్. ఘటాదేశ్చ పరమార్థసత్తాతిరిక్తవ్యావహారిక సత్తాకత్వేన తత్రా

వ్యాప్తిః, అన్యథా తత్ర సంసారకాలీనబాధాభావలక్షణవ్యావహారికసత్తానభ్యుపగమే ఘటాదిజ్ఞానే పూర్వోక్తప్రమాలక్షణస్యావ్యాప్తిప్రసఙ్గః. నచాన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యస్య ప్రమాతృశబ్దార్థతయా తన్నిష్ఠసత్తాయా వ్యావహారిక సత్తారూపత్వాత్ బ్రహ్మణశ్చ తద్వ్యతిరిక్త పారమార్థిక సత్తాకత్వేన తత్ర నాతివ్యాప్తిః అతఏవ ఘటాదౌ నావ్యాప్తిః తస్యప్రమాతృనిష్ఠవ్యావహారికసత్తాశ్రయత్వాదితి వాచ్యం. తథాపి వ్యావహారికసత్తాయాః సర్వత్రైకత్వేన వహ్న్యాదావతివ్యాప్తిః. శుక్తిరూప్యాదేస్తూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే తదతిరిక్తప్రాతిభాసిక సత్తాశ్రయత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించ నేదం విషయస్యప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణమ్. యోగ్యత్వస్యైవాతీన్ద్రియధర్మాదివ్యావృత్తస్యసామాన్య లక్షణత్వోపపత్తౌ శేషవైయర్థ్యాత్. నను, ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వమేవ ప్రమాత్రభిన్నత్వమిహవివక్షితమ్. తేన పారమార్థికే బ్రహ్మణి నాతివ్యాప్తిః ఘటాదేశ్చ స్వజ్ఞానసమయే ప్రమాతృచైతన్యేఽధ్యస్తతయా నావ్యాప్తిః. వహ్న్యాద్యధిష్ఠానచైతన్యస్యానుమితిదశాయాం ప్రమాతృవ్యతిరిక్తతయా తద్విషయవహ్న్యాదౌ నాతివ్యాప్తిరితి చేన్న. ప్రమాతృశబ్దేనాన్తఃకరణోపలక్షితచైతన్యాభిధానే వహ్న్యాదేరపి తదుపలక్షితచైతన్యాధ్యస్తత్వేన తత్రాతివ్యాప్తేస్తాదవస్థ్యాత్. విశిష్టాభిధానే చ ఘటాదిజ్ఞానసమయే తదధిష్ఠానచైతన్యస్యాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభేదేపి విశిష్టంప్రత్యభేదాభావేన తత్రావ్యాప్తిః. ప్రాతిభాసికరజతస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య స్వాప్నోపలబ్ధగజాదేశ్చ మాయాపరిణామత్వపక్షే తదవచ్ఛిన్నచైతన్యాధ్యస్తస్య ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కించైవమన్తఃకరణావిద్యయోరప్రత్యక్షత్వాపత్తిః తయోర్విశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావాత్. నహ్యన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యేఽన్తఃకరణమధ్యస్యతే. అపిచాస్మిన్పక్షే స్వాకారవృత్త్యుపహితేతి విశేషణవైయర్థ్యాపత్తిః ఘటజ్ఞానసమయేపి పరిమాణాదేరన్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన ప్రమాతృపదేనైవ తత్రాతివ్యాప్త్యభావాత్. తస్మాత్ దుర్ఘటం ఘటాదేః ప్రత్యక్షత్వమితి. ఉచ్యతే- ప్రమాత్రభిన్నత్వే సతి యోగ్యత్వం విషయస్యప్రత్యక్షత్వం, ప్రమాత్రభిన్నత్వం చాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభేదజ్ఞానవిషయత్వమిహవివక్షితం తేన ఘటమహం పశ్యామీత్యన్తఃకరణవిశిష్టభేదానుభవేపి ఘటః సన్నితి త

తదయం నిర్గలితోఽర్థః । స్వాకారవృత్త్యుపహితప్రమాతృచైతన్య సత్తా తిరిక్త సత్తాకత్వ శూన్యత్వే సతి యోగ్యత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వమ్ ।

ముపహితచైతన్యాభేదజ్ఞానే పరోక్షాభావాభావేన రీత్యా నావ్యాప్తిః పరమాణ్వాదే శ్చ తదాకారభేదజ్ఞానావిషయత్వాన్నాతివ్యాప్తిః. అనుమిత్యాదిస్థలేతు వహ్న్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యాన్తఃకరణానుపహితత్వేన వహ్న్యాదేస్తదభేదజ్ఞా నవిషయత్వాభావాన్న ప్రత్యక్షత్వం అతఏవ, శుక్తిరూప్య స్వాప్నగజాదేః సాక్ష్యభేదజ్ఞానవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షత్వమ్, ఏవమేవావిద్యాన్తఃకరణయో రపిప్రత్యక్షత్వముపపాదనీయం.ఇదంచ లక్షణంవిషయస్యతత్తత్ప్రత్యక్షత్వవ్య వహారప్రయోజకమితి నశేషవైయర్థ్యం. సామాన్యలక్షణంతు, యోగ్యత్వ మేవ. తచ్చేన్ద్రియసాక్ష్యన్యతరయోగ్యత్వం. తత్తు ఫలబలకల్ప్యమితినధర్మా దావతి ప్రసఙ్గః ఘటాభావాదేశ్చానుపలబ్ధస్యాపి ఇన్ద్రియ కేవల సాక్ష్య యోగ్యత్వాన్న ప్రత్యక్షత్వమ్. యథాచేన్ద్రియాయోగ్యత్వం తథాగ్రే వ క్ష్యతే. విశేషలక్షణేచ యోగ్యత్వం తత్తదిన్ద్రియతత్తత్కేవలసాక్ష్యన్యతర యోగ్యత్వం వివక్షితమితి, నసారభాదావతివ్యాప్తిః. అతఏవ శాస్త్రప్ర తిపాద్యే బ్రహ్మణినతత్ప్రసఙ్గః. స్వప్రకాశస్య తస్యవివక్షితయోగ్యత్వాభా వాత్. యద్వా యోగ్యత్వేసతి స్వాకారవృత్త్యుపహితసాక్షిచైతన్యాధ్యస్త త్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం. తథాచ ఘటాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తస్యాపి స్వజ్ఞానసమయే స్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాక్ష్యభేదేన సాక్షిణ్యధ్యస్తతయాసిద్ధ మపరోక్షత్వం. ప్రాతిభాసికరజతస్యచ సాక్షిణ్యధ్యాసాన్నావ్యాప్తిః. వక్ష్యతి చ, 'విషయచైతన్యేఽధ్యస్తమపి రజతం సాక్షిణ్యధ్యస్తమితి.' అతఏవస్వ ప్నోపలబ్ధగజాదేశ్చ ప్రత్యక్షత్వం దేహేన్ద్రియోపరమే స్వాన్తఃకరణాఙ్గీకా రాత్ తస్యచ స్వవిశిష్టేఽధ్యాసాభావేపి స్వోపహితచైతన్యే అధ్యస్తత్వా త్. అవిద్యాయాస్తుచిన్మాత్రాశ్రితత్వేపి స్వజ్ఞానసమయె సాక్షిణ్యధ్యాసాత్ప్ర త్యక్షత్వమ్. పరిమాణాదేశ్చ ఘటాకారవృత్తిదశాయాం సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వే పి, తస్య స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః:— తదేతత్సర్వం మనసి నిధాయాహ ॥ తదయం నిర్గలితోఽర్థ ఇతి ॥ ప్రత్యక్షత్వమితి ॥ త త్తత్ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యర్థః. సౌత్రాన్తికాస్తు సంవేదనగ తోవిషయాకారప్రక్షిప్తబిమ్బః తథావిధబిమ్బ సన్నిధానపురస్సరః ప్రతిబి

తత్ర సంయోగ సంయుక్తతాదాత్మ్యాదీనాం సన్నికర్షాణాం చైతన్యాభివ్యంజకవృత్తిజననే వినియోగః। సా చ వృత్తిశ్చతుర్విధా। సంశయో నిశ్చయో గర్వః స్మరణమితి। ఏవం వృత్తిభేదేన ఏకమప్యన్తఃకరణం మన ఇతి బుద్ధిరితి అహంకార ఇతి చిత్తమితి చాఖ్యాయతే। తదుక్తమ్। మనో బుద్ధిరహంకారః చిత్తం కరణమాన్తరమ్। సంశయో నిశ్చయో గర్వః స్మరణం విషయా అమీ॥

మ్బత్వాత్ దర్పణాదిగతముఖాదిప్రతిబిమ్బవదితి నిత్యానుమేయా విషయా ఇత్యాహుః. తన్న. విషయస్య ప్రత్యక్షలక్షణకథనం నయుక్తమితి చేన్న. ఘటమహం పశ్యామీతి విషయాపరోక్షత్వస్యానుభవసిద్ధత్వాత్. ఉక్తలిఙ్గాద్యనుసన్ధానేऽపి ఘటాద్యనుభవదర్శనాచ్చ. కించ ఘటాదేర్నిత్యానుమేయత్వే, తథా సత్యన్వయవ్యతిరేకావగతజ్ఞానహేతుభావయోరిన్ద్రియతత్సన్నికర్షయోర్వైయర్థ్యప్రసఙ్గః. తన్మతే ఘటాదిజ్ఞానస్య అనుమితిరూపత్వేన తత్రానుపయోగాత్. తస్మాత్సిద్ధం ఘటాదేరపరోక్షత్వమ్. నన్విన్ద్రియతత్సన్నికర్షవైయర్థ్యం సిద్ధాన్తేऽపి తుల్యమ్ చైతన్యరూపస్య ఘటాదిజ్ఞానస్య ఇన్ద్రియసన్నికర్షాజన్యత్వాదిత్యాశఙ్క్య తయోర్వృత్తిజననే వినియోగాన్నవైయర్థ్యమిత్యాహ ॥ తత్రేతి॥ ఏవం ఘటాదేః ప్రత్యక్షత్వే సిద్ధే సంయోగసంయుక్తతాదాత్మ్యసంయుక్తాభిన్నతాదాత్మ్యానామిన్ద్రియసన్నికర్షాణామిన్ద్రియస్య చ ఘటతద్గతరూపతద్ధర్మరూపత్వాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభివ్యఞ్జకవృత్తిజననే వినియోగ ఇత్యర్థః. నన్వేవమపి, చైతన్యస్యైవజ్ఞానత్వే తత్సన్నికర్షస్య తత్రానుపయోగస్తదవస్థ ఇత్యాశఙ్క్య, యద్యైకమప్యన్తఃకరణం చతుర్విధవృత్త్యవచ్ఛిన్నం చతుర్విధమిత్యుచ్యతే ఏవమజన్యమపి చైతన్యమిన్ద్రియసన్నికర్షజన్యవృత్త్యవచ్ఛిన్నం తజ్జన్యమిత్యాశయేనాహ ॥ సా చేతి ॥ యద్యపి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్యత్ర విశిష్టచైతన్యస్యేన్ద్రియసన్నికర్షజన్యత్వముక్తమేవ తథాపి తస్యైవ దృష్టాన్తముఖేనాత్రోపపాదనాన్న పౌనరుక్త్యమ్. అన్యథా యథాశ్రుతే ప్రత్యక్షనిరూపణప్రస్తావే అన్తఃకరణచాతుర్విధ్యనిరూపణమసఙ్గతం స్యాదితి ద్రష్టవ్యం. ఉక్తార్థే సమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ ఏవం విషయప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకాన్తరనిరూపణాత్ తదావృత్తమపి జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకం

తచ్చ ప్రత్యక్షం ద్వివిధమ్ । సవికల్పక నిర్వికల్పక భేదాత్ । తత్ర సవికల్పకం వైశిష్ట్యావగాహిజ్ఞానమ్ । యథా ఘటం జానామీత్యాదిజ్ఞానం । నిర్వికల్పకన్తు సంసర్గానవగాహిజ్ఞానమ్ । యథా సోఽయం దేవదత్తః తత్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్యం జ్ఞానమ్ । నను శాబ్దమిదం జ్ఞానం న ప్రత్యక్షం ఇన్ద్రియాజన్యత్వాదితి చేన్న ।

నమష్టమిత్యుక్తం. ఇదానీం తద్విభజతే ॥ తచ్చేతి ॥ సర్వవాదిసమ్మతత్వేన సకలవ్యవహారహేతుత్వేన చ ప్రథమోద్దిష్టం సవికల్పకం ప్రథమం నిరూపయతి ॥ తత్రేతి ॥ తయోర్మధ్య ఇత్యర్థః ॥ వైశిష్ట్యావగాహీతి ॥ నతు విశేషణజ్ఞానజన్యమిత్యర్థః· తజ్జన్యత్వస్య ప్రమాణాభావేనా నభ్యుపగమాత్· వైశిష్ట్యావగాహిత్వమిచ్ఛాదావపీత్యత ఉక్తమ్. జ్ఞానేతి· జ్ఞానత్వంచ నిర్వికల్పకేపీతి వైశిష్ట్యావగాహీత్యుక్తమ్ ॥ సంసర్గానవగాహీతి ॥ నను సవికల్పకస్య విశేషణజ్ఞానజన్యత్వమభ్యుపగతమ్? నవా? ఆద్యే తదేవ సవికల్పకస్య లక్షణమస్తు. నచేత్కుతో నిర్వికల్పకసిద్ధిః? నఖలు తదనభ్యుపగమే, ఘాగరాద్యసవికల్పకజ్ఞానం సమానాధికరణవిశేషణజ్ఞానజన్యం విశిష్టజ్ఞానత్వాదిత్యనుమానం సమ్భవతి. నచ పూర్వంనవివేచిత మిత్యనుభవో నిర్వికల్పకే ప్రమాణమ్, అల్పవిశేషణవిషయత్వేనాపి తదుపపత్తేః. తస్మాదుదాహరణాభావాన్నయుక్తం నిర్వికల్పకలక్షణమిత్యాశఙ్క్య లోకవేదయోః ప్రత్యక్షసిద్ధం తదిత్యాహ ॥ యథేతి ॥ యద్యపి జ్ఞానం స్వవిషయమప్యభేదావగాహిత్వే ప్రమాణమ్· తథాప్యర్థాత్సంసర్గానవగాహిత్వసిద్ధిరితిభావః. నను సోయందేవదత్త ఇత్యైక్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయైవ వాక్యప్రయోగాత్ దేశకాలోపలక్షితదేవదత్తలక్షణాభేదవిషయమిన్ద్రియజన్యమప్యస్తి ప్రత్యక్షమితి కథం శాబ్దమేవోదాహృత మితిచేత్. సత్యమ్ అభేదవిషయజ్ఞాన మిన్ద్రియజన్యమితి. తథాపి తన్ననిర్వికల్పకం, సన్నికర్షవశాదుపలక్షణదేశకాలాదేరపి తత్రభానసమ్భవాత్. శాబ్దేతు జ్ఞానే తాత్పర్యవిషయస్యైవభాననియమాదభేదమాత్రవిషయత్వమిత్యతో నిర్వికల్పకమితి భావః. ‘ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్రః’ ‘సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మే’త్యాద్యవాన్తరవాక్యజన్యజ్ఞానమాదిపదగ్రాహ్యమ్. నను సోయందేవదత్త ఇత్యాది వాక్యజన్యం జ్ఞానం నప్రత్యక్షం ఇన్ద్రియాజన్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యజన్యజ్ఞానవదితిచోదయతి ॥ శాబ్దమితి ॥

నహీన్ద్రియజన్యత్వం ప్రత్యక్షత్వే తన్త్రం దూషితత్వాత్ । కింతు ప్రమాణచైతన్యస్య యోగ్యవర్తమానవిషయచైతన్యాభిన్నత్వమిత్యుక్తమ్ । తథాచ సోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య సన్నికృష్టవిషయతయా బహిర్నిస్సృతాన్తఃకరణవృత్త్యభ్యుపగమేన దేవదత్తావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నతయా సోఽయం దేవదత్త ఇతి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వమ్ । ఏవం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యాపి। తత్రప్రమాతురేవవిషయతయా తదుభయాభేదస్య సత్త్వాత్ ।

ననువాక్యజన్యజ్ఞానస్యపదార్థ

ఇన్ద్రియజన్యత్వేఽనుమిత్యాదిసాధారణత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షావ్యాపకత్వే నచ ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకత్వస్య నిరాకృతత్వాన్నేదం తత్ప్రయోజకమిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ తథాచ సుఖాదిప్రత్యక్షే వ్యభిచారాదప్రయోజకత్వాచ్చ నానుమానావతారఇతిభావః. నను ప్రయోజకాన్తరానిరూపణాదిన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ ప్రయోజకమిత్యాశఙ్కతే ॥ కిన్త్వితి ॥ ప్రయోజకాన్తరముక్తం స్మారయతి ॥యోగ్యేతి॥ విషయస్య యది చైతన్యం ప్రత్యుపలక్షణత్వం తదా సుఖాదిస్మరణే ప్రత్యక్షత్వవారణాయ వర్తమానపదమితి ధ్యేయమ్ ॥ ఉక్తమితి ॥ ఉక్తప్రాయమిత్యర్థః. నన్వస్త్వన్యదిదం ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం, తథాపి నేదం ప్రత్యక్షం. వ్యవహితదేశకాలాదివిశిష్టదేవదత్తాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వాదిత్యాశఙ్క్య నహి దేశకాలాదిసంసర్గవిషయమిదం శాబ్దజ్ఞానం కిన్త్వభేదవిషయకం అభేదశ్చ దేవదత్తలక్షణః సన్నిహితఇతి తజ్జ్ఞానంప్రత్యక్షమిత్యాహ ॥తథాచేతి॥ ఉక్తస్య ప్రయోజకత్వే సిద్ధఇత్యర్థః. నన్వేవమపి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానం కథం వ్యవహితసర్వజ్ఞత్వాది విశిష్టవిషయం ప్రత్యక్షమ్? కథంవా తజ్జ్ఞానం తత్త్వం పదార్థాభేదవిషయం? నాహమీశ్వరఇత్యాదిభేదప్రత్యక్షవిరోధాదిత్యాశఙ్క్య నహి తజ్జ్ఞానం కర్తృత్వసర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టాభేదవిషయమ్. యేన తద్విరోధస్స్యాత్. కింతు తత్త్వంపదలక్ష్యస్వరూపవిషయం తచ్చ సన్నిహితమేవేతి తద్విషయమపి జ్ఞానం ప్రత్యక్షమిత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ నన్వేవమపి సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య నిర్వికల్పకత్వమ్ గామానయేతి వాక్యజన్యజ్ఞానవత్ సంసర్గావగాహిత్వాదిత్యాశఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ గామానయ దణ్డేనేత్యత్ర ము

సంసర్గానవగాహితయా కథం నిష్ప్రకారకత్వం । ఉచ్యతే । వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వే హి న పదార్థసంసర్గత్వం తన్త్రం । అనభిమతసంసర్గస్యాపి వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వాపత్తేః । కింతు తాత్పర్యవిషయత్వమ్ । ప్రకృతే చ 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇత్యుపసంహారేణ విశుద్ధే బ్రహ్మణి వేదాన్తానాం తాత్పర్యమవసితమితి కథం తాత్పర్యావిషయం సంసర్గమవబోధయేత్ ।

ఖ్యార్థానామన్వయయోగ్యత్వాత్ తజ్జన్యజ్ఞానస్య గోకర్మక దణ్డకరణకానయనక్రియాసంసర్గ విషయత్వేపి తత్త్వమసీత్యాదౌ ముఖ్యార్థానామన్వయానుపపత్తేః. లక్షితస్య చ పదార్థస్యైకత్వేన ఇతరేతరసంసర్గాభావాత్ తజ్జ్ఞానే సంసర్గానవగాహిత్వానుమానం బాధితమిత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ నను తత్త్వమసీత్యాదౌ న లక్షణా; తత్త్వం పదవాచ్యయోరీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావాదినైవాన్వయోపపత్తేః లక్షణా బీజాభావాత్; తతశ్చ తజ్జన్యం జ్ఞానం సంసర్గ విషయమేవేత్యాశఙ్క్య; కిం స్వామిభృత్యభావాదేః పదార్థసంసర్గత్వాద్వాక్యగమ్యత్వం? తాత్పర్య విషయత్వాద్వా? నాద్యః. భోజనప్రకరణే 'సైన్ధవమానయే'త్యత్రానభిమతస్యాశ్వాదిసంసర్గస్య, 'యష్టీః ప్రవేశయే'త్యత్ర దణ్డసంసర్గస్య చ వాక్యజన్యజ్ఞాన విషయత్వాపత్తేరిత్యాహ ॥ వాక్యేతి ॥ న ద్వితీయః, అద్వితీయ బ్రహ్మణ ఏవ తాత్పర్య విషయత్వాదిత్యాహ ॥ ప్రకృతే చేతి ॥ అయం భావః అద్వితీయం బ్రహ్మైవ వాక్యార్థః. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యుపక్రాన్తస్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి తేనైవ రూపేణోపసంహృతస్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి నవకృత్వోఽభ్యస్తస్య ప్రమాణాన్తరానవగతస్య 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'త్యాది వాక్యాత్ ప్రరోచితస్య మృల్లోహతప్తపరశుగ్రహణాది దృష్టాన్తైరద్వితీయత్వేనోపపాదితస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానాత్ 'ఆచార్యవాన్పురుషో వేద' 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే' ఇత్యాచార్యోపదేశజనితాన్నిర్విచికిత్సాన్నిరతిశయానన్ద లక్షణ మోక్ష ఫలస్యావగతేస్తస్యైవ తాత్పర్యవిషయత్వాత్. 'ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలం। అర్థవాదోపపత్తీ చ లిఙ్గం తాత్పర్యనిర్ణయే' ఇత్యుపక్రమాదే

త్రస్య స్వప్రకాశత్వాభ్యుపగమాత్. స్వామిభృత్యభావాదిస్తు న వాక్యార్థః, లిఙ్గాద్యప్రతిపాద్యస్యైవ శాస్త్రార్థవిషయత్వాత్. కించ న తావదిదం వాక్యం తాదాత్మ్యప్రతిపాదకత్వాదీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావం ప్రతిపాదయతి. తత్త్వమసీతి సమానాధికరణవాక్యాత్తదప్రతీతేః. నాపి మృద్ఘటవత్తాదాత్మ్యం. జీవేశ్వరయోరనాదిత్వేన తాదాత్మ్యప్రయోజక కార్యకారణభావాదేరత్రావకాశాయోగాత్. కేచిత్తు పదానామర్థవత్త్వార్థం లక్షణాపరిహారార్థం చ భిన్నాభిన్నం బ్రహ్మ వాక్యార్థ ఇత్యాహుః. తన్న. మిథ్యాభేదస్య తత్త్వమసీతి శ్రుతిప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. కించ వాక్యార్థస్య భిన్నాభిన్నత్వే తస్య ప్రత్యక్షప్రమాణసిద్ధత్వాన్ముక్తిదశాయామపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వాపత్త్యా సంసారావిశేషప్రసఙ్గః. నను 'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాది శాస్త్రాన్తరే తజ్జ్ఞానాద్భేదనివృత్తిశ్రవణాన్ముక్తావస్థాయామభిన్నం బ్రహ్మేతి చేత్. న తావచ్ఛ్రవణం శాబ్దజ్ఞానం తదభ్యాసో వా. శ్రోత్రియబ్రాహ్మణైః కృతశ్రవణాభ్యాసస్యాపి యథాపూర్వం సంసారోపలబ్ధేః నాపి సాక్షాత్కారః. తస్య భిన్నాభిన్నబ్రహ్మవిషయకస్య స్వవిషయభేదనివర్తకత్వాయోగాత్. స్వవిషయాభావతయా భేద నివర్తకత్వే అభేదస్యాపి నివృత్తిప్రసఙ్గాత్. అత్యన్తాభేదవిషయక ఏవ సాక్షాత్కార ఇతి చేన్న. భేదనివృత్తౌ పూర్వమత్యన్తాభేదాభావేన తస్యాపరోక్షజ్ఞానవిషయత్వాసిద్ధేః, భావే వా స్వమతప్రవేశాపత్తేః; తస్మాన్న భిన్నాభిన్నం బ్రహ్మ వాక్యార్థ ఇత్యలమతివిస్తరేణ. ఏవం సత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానేపి సంసర్గాగోచరత్వముపపాదనీయమ్.—నను సత్యాదివాక్యస్య సత్యత్వాది విశిష్టార్థబోధకత్వాత్కథం తజ్జన్యజ్ఞానస్య సంసర్గాగోచరత్వమ్. కిఞ్చ నేదం సంసర్గానవగాహి. అస్య లక్షణవాక్యత్వేన లక్ష్యే లక్షణవైశిష్ట్యబోధకత్వాత్. కిఞ్చ నైతజ్జన్యజ్ఞానం ప్రాతిపదికార్థమాత్రావగాహి. సర్వత్ర లక్షణస్య వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనతయా సత్యాది వాక్యస్యాపి తత్పదవాచ్యత్వేనాతద్వ్యావృత్తత్వేన వా బ్రహ్మబోధకత్వేన ప్రాతిపదికార్థమాత్రావగాహిత్వాయోగాత్. కిఞ్చాస్య ప్రాతిపదికార్థమాత్రబోధకత్వమపి శక్త్యా లక్షణయా వా. నాద్యః, వాక్యే శక్తేరనభ్యుపగమాత్. సత్యాదిపదానాం చ బాధాయోగ్యత్వాది విశిష్టతత్తత్పదార్థశ

త్రతయా పరిస్ఫురణానన్తరం సామకాఙ్క్షాభావాత్. అతఏవ నద్వితీయః వాక్యస్య ప్రవిశేషస్య క్రమేణైవ శక్యసమ్బన్ధలక్షణాయోగాత్. పదానాం చ విశేషణవిశేష్యభావేన ప్రత్యేకం వ్యుత్పత్తికత్వాయోగాత్. ముఖ్యార్థానామన్వయయోగ్యత్వేనాన్వయానుపపత్త్యభావాచ్చ. న హి తయా వినా లక్షణా సంభవతి. తథాత్వే వా పదాన్తరవైయర్థ్యప్రసక్తత్వాత్. అపి చ సత్యాదిపదానాం నైకార్థమాత్రపరత్వం. తథా సతి హస్తః కర ఇత్యాదివత్పర్యాయతాపత్తేః. ఏవం చ ప్రయోగః, సత్యాదివాక్యం సంసృష్టార్థబోధకం స్వపక్షాతిరిక్తపదార్థానామన్యోన్యసంసర్గబోధకం వా వాక్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవత్. న చ జగన్నాదివాక్యే వ్యభిచారః తస్యాకాఙ్క్షాదిమత్త్వాభావేన వాక్యాభాసత్వాత్. "ఆకాఙ్క్షాసన్నిధియోగ్యతావత్పదానివాక్య" మితి హి వాక్యవిదః. న చ విపక్షే బాధకతర్కాభావః. సంసర్గాబోధకత్వే వాక్యత్వాభావప్రసఙ్గస్యైవ బాధకత్వాత్, తస్మాన్న సత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానం నిర్వికల్పకమితి.—ఉచ్యతే.—సత్యాదివాక్యం సంసర్గాగోచరజ్ఞానజనకం స్వరూపలక్షణవాక్యత్వాత్ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాద్వా ప్రకృష్టప్రకాశశ్చన్ద్ర ఇతి వాక్యవత్. న చ దృష్టాన్తే సాధనవైకల్యమ్. అస్మిన్ జ్యోతిర్మణ్డలే కశ్చన్ద్ర ఇతి ప్రాతిపదికార్థమాత్రవిషయప్రశ్నప్రసఙ్గేన ప్రతివచనస్యాపి తత్ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్. అన్యథా ప్రతివచనస్య ప్రశ్నానను రూపత్వాపత్తేః: న చ ప్రశ్నే చన్ద్రాసాధారణధర్మస్య తద్వ్యావృత్తేశ్చన్ద్రపదవాచ్యత్వస్య వా విషయత్వాత్ సోపి న చన్ద్రమాత్రపర ఇతి వాచ్యమ్. అసాధారణధర్మస్య ప్రకాశవిశేషస్య చన్ద్రే ప్రత్యక్షేణావగతత్వాత్. అతఏవ న తద్వ్యావృత్తిపరః ప్రశ్నః చన్ద్రోఽన్యస్మాద్వ్యావృత్త ఇతి సిద్ధత్వాత్. నాపి చన్ద్రపదవాచ్యత్వం తద్విషయః. చన్ద్రశ్చన్ద్రపదవాచ్య ఇతి జ్ఞాతత్వాత్. తర్హి కిం సంశయ ఇతి చేన్న. చన్ద్రత్వస్య తద్వ్యక్తేస్తస్యాశ్చన్ద్రపదవాచ్యత్వస్య వాజ్ఞానేపి తద్వ్యక్తేరజ్ఞానేన తత్ర తత్సంశయ సమ్భవాత్. అతఏవ లోకే అనుభవః, చన్ద్రశ్చన్ద్రపదవాచ్య ఇతి జానామి తత్స్వరూపం తు న జానామి తదేవ కిమితి పృచ్ఛామీతి. నచైవమపి లక్షణవాక్యే వ్యావృత్తివైశిష్ట్యప్రతీతేర్విశిష్టార్థపరత్వాత్ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోస్సాధనవైకల్యం సా

ర్యాబాధక్యేతి యుక్తమ్. అతద్వ్యావృత్తివాచక పదాభావేనసాక్షాదబోధకస్య లక్షణవాక్యస్యాన్యత్రబోధకత్వేపి తత్పరత్వాభావాత్. నహిగామానయేతి వాక్యస్యార్థాదశ్వానయనవ్యావృత్తి బోధకమపి తత్పరం భవతి. తదాహుః—శబరస్వామినః “యశ్చార్థాదర్థో నసచోదనార్థః” ఇతి. బ్రహ్మణశ్చ అతద్వ్యావృత్తి స్వరూపత్వేన తత్ర వైశిష్ట్యాభావాత్. చన్ద్రత్వాతద్వ్యావృత్త్యోస్తద్రూపత్వేపి తస్య తత్ప్రాతిపదికార్థత్వేన వాక్యస్యైకప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వస్యానపాయాత్. నచలక్షణానుపపత్తిః. అర్థవాదవద్వాక్యేపిలక్షణాస్వీకారాత్, లాఘవేన జ్ఞాప్యస్యైకస్యైవ లక్షణాత్వాత్. అథవా ఏకపదఏవ లక్షణా. నచ నియామకాభావః విశేష్యవాచక పదత్వస్య నియామకత్వాత్. నచ పదాన్తరవైయర్థ్యం. తత్సమభివ్యాహారవశాదేవ తస్య తత్పరత్వావగమాత్. ఏతావతైవ వాక్యం తత్పర మిత్యుచ్యతే. అతఏవ గభీరాయాం నద్యాం ఘోషః ప్రతివసతి ఇత్యసమానయోత్త్యత్ర నదీగోపదయోస్తీరాన్వయవార్థే లక్షణాయామపి నపదాన్తర వైయర్థ్యమ్. యస్త్వాహుః, సర్వపదైరేవ లక్షణయాజ్ఞానానన్దాద్యాత్మైకవస్తూపస్థితిః. నత్వేకైక పదాత్, స్వరూపలక్షణస్య సచ్చిదానన్దాత్మనస్త్యైకైకేనాలాభాత్. తతశ్చ ప్రతిపదం లక్షణాభ్యుపగమేపి నపదాన్తర వైయర్థ్యం. నను ప్రకృష్టప్రకాశాదిపదేషు సత్యాది పదేషుచ జహల్లక్షణాయాం చన్ద్రాదివ్యక్త్య ప్రతీత్యాపత్తిః; అజహల్లక్షణాయాం విశిష్టార్థ ప్రతిపత్తిరనర్థాకేతిచేన్న. జహదజహల్లక్షణాయాం చన్ద్రాదేరేవ వాచ్యైకదేశస్యోపస్థితిరితి సామ్ప్రదాయికాః. గౌరనిత్యేత్యాదివ ద్విశిష్టశక్తస్యపదస్య వాచ్యైకదేశవిశేష్యపరత్వేపి నలక్షణా శక్త్యైవతస్య స్వాతన్త్ర్యేణోపస్థితత్వాత్ స్వతన్త్రోపస్థితిమేహిసా అతఏవ గౌర్నిత్యేత్యత్ర గోత్వస్య స్వాతన్త్ర్యేణోపస్థితయే లక్షణేత్యాస్తన్నిత్యచరణాః. యుక్తంచైతత్. అనవస్థాదోషాభావాత్. లక్షణాపక్షేహిప్రమాణాన్తరానవగతస్య బ్రహ్మణః శక్త్యాదన్యరూపేణ లక్షణయానోపస్థితిః, తదుపస్థితిశ్చపదాన్తరేణేత్యనవస్థా. నచాత్రపర్యాయతా శఙ్కాపి. విశిష్టశక్త్యభ్యుపగమాత్. నచైవం లక్షణానభ్యుపగమేశక్త్యుపస్థితానాం వృత్తివిశేష బాధాయోగ్యత్వా పరిచ్ఛిన్నత్వ సర్వాత్మత్వ విశిష్టపదార్థానాం భేదేన పరస్పరాన్వయ బోధాపత్తి

ఇదమేవ తత్త్వమస్యాదివాక్యానామఖణ్డార్థత్వమ్ । యత్సంసర్గానవగాహియథార్థజ్ఞానజనకత్వమితి । తదుక్తమ్ । సంసర్గాసఙ్గిసమ్యగ్ధీహేతుతా యా గిరామియం । ఉక్తాఽఖణ్డార్థతా యద్వా తత్ప్రాతిపదికార్థతా ।

రిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. తాత్పర్యవిషయీభూతస్య విశిష్టపదార్థస్యైవ సమ్య
క్త్వేన ప్రకారవిశేషోపలక్షితవస్తుస్వరూపజ్ఞానస్యాప్రామాణ్యాపత్తిరిత్యస్య చ తదభేద ల
క్షణస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వాత్. అతఏవ ప్రాయశః వేదాన్తేషు తత్త్వమసీత్యత్ర
శక్త్యావిశిష్టపదార్థోపస్థితావపి యోగ్యతాబలాద్విశేష్యస్వరూపమేవ అ
భేదాన్వయబోధవిషయ, ఇతి చతుర్థే వక్ష్యతే. తతశ్చ సిద్ధం సత్యాది
వాక్యజన్యజ్ఞానస్య నిర్వికల్పకత్వమితి. ఏవం "తత్త్వమసి * అహం బ్ర
హ్మాస్మి * అయమాత్మా బ్రహ్మ" ఇత్యాది మహావాక్యస్య సత్యాద్యవాన్తర
వాక్యస్య చ ప్రాతిపదికార్థమాత్రపరత్వాత్ తన్మాత్రావగాహిజ్ఞాన జనక
త్వమిత్యుక్తం, ఇదానీమఖణ్డార్థత్వప్రసిద్ధిరపి నిర్వికల్పకహేతుత్వేప్రమా
ణమిత్యాహ ॥ ఇదమేవేతి ॥ యత్ సంసర్గానవగాహియథార్థజ్ఞానజ
నకత్వం ఇదమేవ తత్త్వమస్యాది వాక్యానామఖణ్డార్థత్వం. నతు నిర్భేద
వస్తుపరత్వమ్. తస్య భేదాభావవిశిష్టవస్తుపరత్వస్య నిర్ఘటంభూతల
మిత్యాదివాక్యసాధారణ్యాత్. ప్రకృతే తదభావాచ్చ. నచాన్యదఖణ్డార్థ
త్వమ్. తస్య నిర్వచనాదితి భావః. రాజపురుష ఇత్యాదౌ సంసర్గపరే
వాక్యేఽతివ్యాప్తివారణాయోక్తం సంసర్గానవగాహీతి. తత్రైవ భేద
తాత్పర్యభ్రమాత్పదార్థసంసర్గానవగాహి తదభేదభ్రమజనకే తత్ప్ర
సఙ్గవారణాయ యథార్థేతి. అత్ర చ స్వవాచ్యార్థనిరూపిత సంసర్గా
గోచరత్వం స్వోపస్థిత పదార్థ సంసర్గాగోచరత్వంవా సంసర్గానవగాహి ప
దేన వివక్షితమ్. తేన, అప్రాప్తయోః ప్రాప్తిస్సంయోగః నిత్యసంబన్ధస్సమ
వాయ ఇత్యాదౌ లక్షణవాక్యే నావ్యాప్తిః. విషంభుఙ్క్ష్వేత్యాదౌ చ
నాతివ్యాప్తిః, లక్షణయాతదుపస్థాపిత శత్రుగృహభోజనాదౌ కర్తవ్య
త్వాభావసంసర్గావగాహిజ్ఞానజనకత్వాత్. ఇదఞ్చోపలక్షణం. ప్రాతిప
దికార్థమాత్రపరత్వమఖణ్డార్థత్వమిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. అతఏవచోభయ
త్ర చిత్సుఖాచార్యసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ యా సంసర్గాసఙ్గిసమ్యగ్ధీ
హేతుతా ఇయమఖణ్డార్థతోక్తేతి సమ్బన్ధః. లక్ష్యం నిర్దిశతి ॥ గిరామితి ॥

ప్రాతిపదికార్థ మాత్రపరత్వం వా అఖణ్డార్థత్వమితి చతుర్థపాదార్థః। తచ్చ ప్రత్యక్షం పునర్ద్వివిధం। జీవసాక్షి ఈశ్వరసాక్షి చేతి॥ తత్ర జీవో నామాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నం చైతన్యం। తత్సాక్షీతు అన్తఃకరణోపహిత చైతన్యం। అన్తఃకరణస్య విశేషణత్వోపాధిత్వాభ్యాం అనయోర్భేదః। విశేషణంచ కార్యాన్వయి వ్యావర్తకమ్॥ ఉపాధిశ్చ కార్యానన్వయీ వ్యావర్తకో వర్త

కాక ప్రకారీభూత రహిత విశ్వవిషయ సమానాధికరణా పర్యాయశబ్దానామిత్యర్థః. నను ప్రాతిపదికార్థత్వస్య చతుర్థపాదస్య సాకాంక్షత్వాన్నాకాంక్షాయాం. అఖణ్డార్థత్వపదానుషఙ్గేచ సంసర్గపరేపి వాక్యేప్రాతిపదికార్థ ప్రతిపాదకత్వ సత్త్వాదతివ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ॥ ప్రాతిపదికార్థేతి। యస్య వాక్యస్య యత్ప్రాతిపదికార్థ మాత్రపరత్వం తస్య తత్ప్రాతిపదికత్వం అతో నాన్యత్ర తత్ప్రసఙ్గ ఇతి తత్పద ఘటితలక్షణాభిప్రాయం లక్షణమితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏవం సవికల్పక నిర్వికల్పక భేదాత్ ద్వైవిధ్యేన నిరూపితస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ప్రకారాన్తరేణ ద్వైవిధ్యమాహ॥ తచ్చేతి। ద్వైవిధ్యప్రకారమేవాహ॥ జీవేతి॥ సాక్షిపదం తజ్జన్యపరం. తథాచ జీవసాక్షిజన్యమీశ్వర సాక్షిజన్యమితి ద్వివిధమిత్యర్థః. అతఏవ "సాక్షిద్వైవిధ్యాత్ ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్య" మిత్యుత్తర గ్రన్థోపి సంగచ్ఛతే. అన్యథాఽస్య సాక్షిద్వైవిధ్య ప్రతిపాదనపరత్వే "ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం నిరూపితం" మిత్యుత్తరగ్రన్థో విరుధ్యేత. నచ సాక్షిద్వైవిధ్యాదర్థసిద్ధస్య జ్ఞానద్వైవిధ్యస్యోత్తరగ్రన్థానువాదో నవిరుధ్యత ఇతి యుక్తమ్. తథాపి సవికల్పక నిర్వికల్పకభేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞాన నిరూపణానంతరం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణస్యాసఙ్గతత్వాపత్తేః. ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణాధీనమితి తన్నిరూపయతి ॥ తత్రేత్యాదినా। జీవో నామేతి॥ యద్యపి జీవస్వరూపే నిరూపయిష్యత ఇతినేహ తన్నిరూపణం యుక్తమ్. తథాపి జీవతత్సాక్షిణోః భేదసంపత్త్యర్థం జీవస్వరూప కథనమిత్యవధేయం. అతఏవ వ్యావర్తకాన్తఃకరణస్యైకత్వాత్ జీవతత్సాక్షిణోరభేదమాశఙ్క్యాని రాచష్టే॥ అన్తఃకరణస్యేతి ॥ నను విశేషణోపాధ్యోర్వర్తమానవ్యావర్తకత్వేన భేదాభావాదన్తఃకరణ విశిష్ట తదుపహిత చైతన్యయోః జీవతత్సాక్షిణోరపి భేదః ఇత్యత ఆహ ॥ విశేషణంచేతి॥ కార్యాన్వయీతి ॥ అవ

మానత్వ । మానమేయేష్వపి ఘటాదేర్భాసకత్వం మానమేయభేదేన కర్తృత్వాద్యావ ... ఇత్యర్థః । అయమేవోపాధిత్రై యాయుక్తః ... విషయ భాసకత్వాద్ ... । అయం చ జీవసాక్షీ ప్రత్యాత్మం నానా । ఏకత్వే చైత్రావగతే మైత్రస్యాప్యనుసన్ధానప్రసఙ్గః ।

చైతన్యం యదన్వయి తదన్వయిత్వాదిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి కార్యపదం వ్యాఖ్యేయమ్. తథా చ కార్యాన్వయిత్వే సతి వ్యావర్తకత్వం విశేషణత్వం పర్యవస్యతి. తేన ఘటపటౌ పశ్యతి దేవదత్త ఇత్యత్ర ఘటపటయోరేకదర్శనక్రియాన్వయిత్వేపి అవ్యావర్తకత్వాన్న పరస్పర విశేషణత్వాపత్తిరితి భావః. నను కరణాన్తఃకరణోపాధికః పరిచాయకత్వాత్ తథా చోపాధిలక్షణాతివ్యాప్తిస్తత్రేత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అయమేవేతి ॥ నన్వేవమపి చైతన్యస్య జీవత్వాన్వయిత్వాత్తత్రాన్తఃకరణం విశేషణం న సాక్షిత్వాన్వయ ఇత్యత్ర కిం వినిగమకమిత్యాశఙ్క్య తస్య కర్తృత్వాదిలక్షణజీవత్వాన్వయిత్వాద్విశేషణత్వం విషయావభాసకత్వరూపసాక్షిత్వాన్వయిత్వాదుపాధిత్వమిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ప్రకృతే చేతి ॥ నన్వయుక్తం జీవసాక్షిలక్షణం ప్రమాతృప్రమాణతత్ఫలవ్యతిరేకేణ తస్యైవాసిద్ధేః. నహి లక్షణేనైవ తత్సిద్ధిః. సిద్ధస్యైవ లక్ష్యేతరభేదానుమాపనాత్. న చ ప్రత్యక్షమత్ర శరణం, వాదివివాదాభావప్రసఙ్గాత్. న చ విషయావభాసకాభావే జగదాన్ధ్యప్రసఙ్గాద్భాసకతయా తస్య సిద్ధిరితి వాచ్యమ్. ప్రమాణచైతన్యస్యైవ విషయావభాసరూపత్వాత్ చక్షురాదేస్తత్కరణత్వాత్ ప్రమాతుశ్చ తదాశ్రయత్వాత్ అతిరిక్తస్య విషయావభాసకస్యాభావాత్ అనపేక్షితత్వాచ్చ. తస్మాత్ప్రమాణప్రయోజనయోరసమ్భవాత్ ప్రమాత్రాతిరిక్తస్సాక్షీ దుర్నిరూప ఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అయం చేతి ॥ అయమాశయః. జీవసాక్షీ తావదఙ్గీకర్తవ్యః అన్యథా విషయానుసన్ధానానుపపత్తేః. న చాన్యథోపపత్తిః. చక్షురాదికరణతజ్జన్యజ్ఞానానాం నానాత్వేనాననుగతతయా సర్వవిషయానుసన్ధాతృత్వాయోగాత్. ప్రమాతుశ్చానుగతత్వేపి స్వానుసన్ధానార్థమన్యాపేక్షత్వాత్. సాక్షిణస్తు బ్రహ్మాభేదేన స్వప్రకాశతయా నిరపేక్షస్యైవ సర్వవిషయానుసన్ధానోపపత్తేః. నను జీవసాక్షిణో బ్రహ్మాభేదేన స్వప్రకాశత్వే తస్య దేవసర్వవిషయానుసన్ధాతృత్వాపత్తౌ చైత్రావగతే మై

ఈశ్వరసాక్షీ తు మాయోపహితం చైతన్యం । తచ్చైకం తదుపాధిభూతమా
యాయా ఏకత్వాత్ ।

చైత్రాన్తఃకరణప్రత్యక్షతయా చైతన్య. కించైత్రసాక్షిణో మైత్రావగతవిషయా
నుసన్ధానాపత్తిః స్వప్రకాశచైతన్యాభేదాదాపాద్యతే? సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టచై
తన్యాభేదాద్వా? మైత్రసాక్ష్యభేదాద్వా? న తావదాద్యః. తస్య నిర్వికారత్వేన
విశేషస్య తద్విషయానుసన్ధానానాపాదకత్వాత్, న ద్వితీయః. అన్తఃకరణోప
హితస్యైవ సాక్షిణః పరమేశ్వరేణ మాయావిశిష్టేన తదుపహితేన వాఽత్యన్త
భేదాభ్యుపగమాత్. న తృతీయః చైత్రమైత్రాన్తఃకరణయోర్భిన్నదేశస్థత్వేన త
దుపహితచైతన్యయోరభేదస్యానవకాశాత్. తతశ్చానుసన్ధానానుపపత్తిః
సాక్షిణి ప్రమాణమ్. తథా 'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ' ఇత్యాగమో
ఽపి ప్రమాత్రన్తఃకరణే సాక్షిణి ప్రమాణం. న చాయమీశ్వరవిషయః.
మాయావిశిష్టే తస్మిన్ కేవలో నిర్గుణ ఇతి విశేషణానుపపత్తేః. తస్మాదన్త
ఃకరణోపహితో జీవసాక్షీ. స చ ప్రత్యాత్మం నానేత్యనవద్యమ్. నన్వస్తు జీవస్య ప్ర
మాత్రాదిభావాతిరేకేణాన్తఃకరణోపహితత్వేన రూపేణ సాక్షిత్వం. తథా
ఽపి నేశ్వరసాక్షిసిద్ధిః. ధర్మిగ్రాహకమానేన లాఘవానుగృహీతేన నిత్య
జ్ఞానాశ్రయత్వసిద్ధ్యైవ తత్సిద్ధేః. మాయావిశిష్టస్య జడతయా జ్ఞానత్వాభావా
చ్చ. తత్ర ప్రత్యక్షజ్ఞానం జీవసాక్షిజన్యం తదజన్యం చేత్యేవ విభాగో
యుక్త ఇత్యాశఙ్క్యాహ, న హి మాయావిశిష్టచైతన్యమీశ్వరసాక్షీ కింతు మా
యోపహితం. న చైవం ధర్మిగ్రాహకమానవిరోధాద్బాధితమస్య సాక్షిత్వం. అ
నుమితేర్వ్యాపకతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారకత్వేన లాఘవోపనీతయోరపిక
ర్తృత్వజ్ఞానవత్త్వయోరనుమానావిషయత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఈ
శ్వరసాక్షీత్యాది ॥ నన్వీశ్వరసాక్ష్యపి నానాసాక్షిత్వాత్ జీవసాక్షివత్ తతశ్చైత
స్యైవ సకలవిషయానుసన్ధానాపత్త్యా సోఽపి కిఞ్చిజ్జ్ఞస్స్యాదిత్యాశఙ్క్య, కిమీ
శ్వరసాక్షిణః స్వరూపేణ నానాత్వమ్? ఉత తదుపహితత్వేన? నాద్యః. 'ఏ
కమేవాద్వితీయ' మిత్యాదిశ్రుత్యా చైతన్యస్వరూపస్య తస్యైకత్వావగమా
త్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥—నను కేయం మాయా నామ? యదుప
హితం చైతన్యమీశ్వరసాక్షీ స్యాత్. న తావత్ మిథ్యాజ్ఞానతత్సంస్కారక
ర్మాణి. తేషాం నానాత్వేనానాదీశ్వరోపాధిత్వాభావాత్. నాపి జ్ఞానప్రా

గభావః. తస్యానాదిత్వేऽపి నానాత్వేన సముదాయిత్వాయోగాత్. అన్యథోత్వ రతత్వాऽऽకాశాదేరప్యనేకత్వాపత్తేః. అనాదిభావరూపాజ్ఞానం మాయేతి చేన్న; లక్షణప్రమాణాభావేన తస్యాసిద్ధరూపత్వాత్. తథాహి. కింతల్లక్షణం? జ్ఞాననివర్త్యత్వం వా? అనాదిత్వే సతి భావత్వం వా? అనాదిభావత్వేన విశేషితమేతదేవ వా? అన్యద్వా? నాద్యః. ప్రథమధారావాహికబుద్ధ్యా ప్రాగ్జ్ఞానే చాతివ్యాప్తేః. న ద్వితీయః. ప్రాగభావేऽపి తత్సత్త్వాత్. న తృతీయః. అవిద్యాసమ్బన్ధాదావతివ్యాప్తేః. నాన్త్యః. తస్యానిర్వచనాత్. న చ నిఖిలకార్యోపాదానత్వం తల్లక్షణం. ఆత్మనోऽపి మాయావచ్ఛిన్నస్య తవ మతే ప్రపఞ్చోపాదానత్వేన తత్ర తత్ప్రసఙ్గాత్. నాప్యేవంవిధాజ్ఞానే ప్రమాణం పశ్యామః. న చ న జానామీత్యనుభవః. తస్య మతద్వయసమ్మతజ్ఞానాభావవిషయత్వేనోపపత్తేః. న చ బ్రహ్మసాక్షాత్కారః అజ్ఞాననివర్తకః తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్ శుక్తితత్త్వసాక్షాత్కారవదిత్యనుమానం మూలాజ్ఞానే మానమితి వాచ్యమ్. వివేకాగ్రహస్య మిథ్యాజ్ఞానస్య వా శుక్తిత్వాపరోక్షజ్ఞాననివర్త్యత్వేన దృష్టాన్తాసమ్ప్రతిపత్తేః. ప్రాగభావనివృత్త్యాऽర్థాన్తరాచ్చ. తస్మాల్లక్షణప్రమాణయోరసమ్భవాన్నాత్మవ్యతిరిక్తమజ్ఞానమితి.—ఉచ్యతే.—అనాద్యుపాదానత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం. న చాసమ్భవః. ప్రాగభావవద్భావస్యాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వే బాధకాభావాత్. నాప్యతివ్యాప్తిః. ఆత్మనోऽనాద్యుపాదానత్వేऽపి జ్ఞానానివర్త్యత్వాత్. తన్నివర్త్యస్య చావిద్యాసమ్బన్ధాదేరనుపాదానత్వాత్. ఘటాద్యుపాదానస్య మృత్పిణ్డాదేరనాదిత్వాభావాత్. అథ వా అనాదిభావత్వే సతి జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానలక్షణం. న చావిద్యాసమ్బన్ధాదావతివ్యాప్తిః. అజ్ఞానస్యైవ జ్ఞాననివర్త్యతయా తత్సమ్బన్ధాదేస్తన్నివృత్త్యైవ నివృత్త్యుపపత్తేః. నాపి మిథ్యాజ్ఞానే తత్ప్రసఙ్గః. ఉత్పన్నభ్రమనివృత్తేర్జ్ఞానం వినాపి భావాత్. సాదిత్వాచ్చ. న చ ప్రమాణాభావః. న జానామీత్యనుభవస్య సత్త్వాత్. న చాయమన్యవిషయః. మిథ్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానత్వావధికరణత్వాత్. జ్ఞానాత్యన్తాభావస్య చాత్మన్యసమ్భవాత్. సంస్కారాతిరేకేణ జ్ఞానధ్వంసాభావాత్ తస్యచాతీన్ద్రియత్వాత్. నాపి వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావస్తద్విషయః. ప్రతియోగిజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం తజ్జ్ఞానాయోగాత్. యద్విషయే కదాపి జ్ఞానం న భవిష్యతి తత్రాపి న జానామీత్యనుభవాచ్చ. తదే

వం సజాతీయాపేక్షానుభవసిద్ధత్వం ప్రత్యక్షజ్ఞానే ప్రమాణం. అనుమానమపి, సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకం ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయావరణపూర్వకం స్వనివర్త్యప్రకాశకం వా అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ అన్ధకారేఘటాదిసంశయనివర్తకప్రదీపప్రభావత్. ధర్మాధర్మాదిగోచరశాబ్దజ్ఞానస్య సుఖాదిసాక్షిజ్ఞానస్య చ పక్షబహిర్భావాన్నాంశతో బాధాసిద్ధీ. నచ వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావేనార్థాన్తరం. తస్య జ్ఞానవృత్తిస్వరూపత్వాత్ అభావత్వేన నానాత్వేన చ గౌరవాదనుమానవిషయత్వాయోగాత్. అతఏవ సమవాయసాధకమీశ్వరసాధకంచానుమానం లాఘవాదేకమేవ సమవాయం ఈశ్వరం సాధయతీతి వదన్తి ప్రాఞ్చః. అతఏవచ విషయగతాజ్ఞాతతయా ఆత్మగతాదృష్టేన ప్రాగ్వృత్తిజ్ఞానేన తత్సంస్కారేణ వా నార్థాన్తరం. లాఘవసహకృతానుమానేన ఏకస్యైవ ఆవరణస్య తస్య సిద్ధేః. అతఏవ, నాన్ధకారేణార్థాన్తరం. తస్య ఘటాద్యావరకత్వేపి విషయచైతన్యావరకత్వాయోగాచ్చ. నచ ద్వితీయసాధ్యే ప్రాగభావేనార్థాన్తరతా. తత్ర జ్ఞానస్య ప్రకాశకత్వేనానివర్తకత్వాత్ తత్త్వేన తస్మిన్నన్యతరత్వస్యైవేహ సాధ్యస్య వివక్షితత్వాత్. సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకత్వే సతి తదన్యతరనివృత్తౌ నిరపేక్షహేతుత్వం అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వేన వివక్షితం. తచ్చ ప్రదీపప్రభాయామపి వ్యంజకాభావప్రయుక్తసంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షజనికాయామస్తీతి న సాధనవైకల్యం. నచ సా ప్రత్యక్షజ్ఞానసాపేక్షేతి తద్వైకల్యం తాదవస్థ్యం. తస్యాస్సంశయాదినివృత్తౌ జ్ఞానప్రకాశసాపేక్షత్వేపి సజాతీయబాహ్యప్రకాశానపేక్షత్వాత్ నిరపేక్షపదేన సజాతీయప్రకాశనిరపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. నచైవం ఘటాదిప్రత్యక్షజ్ఞానస్య సంశయాదినివృత్తౌ ప్రామాణ్యనిశ్చయసాపేక్షత్వాత్ స్వరూపాసిద్ధో హేతురితి వాచ్యం. సిద్ధాన్తే స్వాశ్రయజ్ఞానస్యైవ ప్రమాత్వనిశ్చయరూపత్వాత్. నాప్యనైకాన్తికో హేతుః. విపర్యాసాదేస్తదన్యతరవిషయవిషయకత్వేపి తన్నివృత్తౌ సజాతీయబాధకజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్. సుఖాదిసాక్షాత్కారస్య చ నిరపేక్షస్య సంశయాదినివర్తకత్వేపి తదన్యతరవిషయవిషయకత్వాభావాత్. నచ ధారావాహికద్వితీయాదిబుద్ధౌ వ్యభిచారః. తత్రైకజ్ఞానత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవన ద్వితీయాదిప్రభాయాం వ్యభిచారః. తత్రాప్యేతన్న్యాయేన స్వవిరోధిప్రభా

పర్యన్తస్థాయిత్వాభ్యుపగమాత్. పద్మాపద్మప్రభయోస్తు వైలక్షణ్యేపి మ
న్దప్రభానన్తరభావికార్యక్షప్రభాయాః స్వవిషయగతరేఖాదిసూక్ష్మపదార్థావ
రణభఞ్జకత్వాత్ అతిమన్దప్రభానన్తరభావిన్యాస్తు మన్దప్రభాయాస్స్వవి
షయావరణభఞ్జకత్వాభావేపి తన్మన్దత్వేనానుభవయోగ్యత్వాత్ సూక్ష్మ
తమవస్తుసంశయాది నివర్తకత్వాభావాచ్చ న వ్యభిచారః. నచాప్రయో
జకత్వం, ప్రదీపప్రభాయా లాఘవేన ప్రకాశకత్వేనైవ స్వవిషయావరణ ని
వర్తకత్వస్య గ్రహాత్. అతఏవోక్తరాలభ్యానే ఘటాదౌ లాఘవేన తా
దృశత్వేనైవ కల్పనాజన్యత్వగ్రహాన్నాప్రయోజకత్వమితి పరస్యాపి రాద్ధాన్తః.
తదేవం లాఘవసహకృతానుమానం పక్షధర్మతాబలాదనాద్యేకభావరూ
పాజ్ఞానలక్షణావరణే ప్రమాణం. తథా మిథ్యార్థజ్ఞానలక్షణాధ్యాసానుప
పత్తిస్తత్రప్రమాణం. తథాహి అస్తి తావత్ శుక్తౌ రజతజ్ఞానాత్ రజతార్థిప్రవృ
త్తిః సామానాధికరణ్యావ్యపదేశశ్చేతి సార్వజనీనం. తజ్జ్ఞానస్య తదపవాదేన నే
దం రజతమితి బాధకజ్ఞానోదయాన్మిథ్యా. తన్మిథ్యాత్వం చ స్వరూపతో బా
ధాభావాన్మిథ్యార్థవిషయత్వేనైవ. మిథ్యార్థస్య ప్రతిపన్నోపాధౌ
పారమార్థికత్వాసమ్భవాత్ తదభావావచ్ఛేదాదిత్యాది స్ఫుటమ్. నచైవమపి
మిథ్యార్థతదవభాసయోరాత్మతత్త్వజ్ఞానాభావాభ్యామేవోపాదాన ని
మిత్తకారణాభ్యాముపపత్తేస్తత్కారణతయా నాజ్ఞానసిద్ధిరితి వాచ్యమ్.
దోషఘటితభ్రాన్తిజ్ఞాన పుష్కలకారణే సతి తత్త్వజ్ఞానాభావవిలంబాత్తద్వి
లమ్బాభావేన తస్య కారణత్వాయోగాత్. ఆత్మనశ్చాపరిణామిత్వేనాను
పాదానత్వాత్. అన్యథా అధ్యాసస్యాపి సత్యత్వాపత్తేః. తస్మాన్మిథ్యార్థత
దవభాసానుపపత్తిస్తదుపాదాన మిథ్యాఽజ్ఞానే ప్రమాణమ్. తచ్చ తత్త్వజ్ఞ
దావచ్ఛిన్నచైతన్యావరణం తత్త్వస్ఫూర్తేః ప్రతిబన్ధహేతుత్వాత్. తత్తదవచ్ఛిన్నచైత
న్యావిషయం నశుక్త్యాదివిషయం. ప్రమాణవైకల్యాదేవ తదగ్రహణసిద్ధౌ త
ద్వ్యావరణాదేరభావాత్. తదేవం ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయస్తత్త
చ్చైతన్యవిషయాజ్ఞానే ప్రమాణం. శుద్ధచైతన్యవిషయమూలాజ్ఞానే తు ప్ర
యుజ్యతే, బ్రహ్మసాక్షాత్కారః అనాదిభావనివర్తకః భ్రమోపాదాననివ
ర్తకో వా తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్ శుక్త్యపరోక్షజ్ఞానవదితి.— నన్వను
మానాది ప్రమాణైః మూలాజ్ఞానావగమేపి న మాయాసిద్ధిః. మాయాఽవిద్య

హోలోకే ప్రసిద్ధభేదత్వాత్. నహి మిథ్యారజతోపాదానావిద్యాశ్రియం
మన్త్రౌషధాదినా మాయామయహస్త్యశ్వరథాదినిర్మాతరీవ మాయాశబ్దం ప్ర
యుఞ్జతే. నచ మాయావిశిష్టతా నిర్వచనీయ రథాదిదృష్టాన్తేన పరిణా
మాన్తరేణైవ జగతో మాయోపాదానత్వం సాధ్యతే ఇతి వాచ్యం. క్లిప్తాజ్ఞా
నోపాదానస్య మాయోపాదానత్వాయోగాత్. మాయాయా ఏవ తదుపా
దానత్వే లోకసిద్ధమాయావత్ తస్యా అపి స్వాశ్రయావ్యామోహకత్వే త
త్త్వజ్ఞానానివర్త్యత్వాపత్తౌ, మాయాప్రయుక్తో బన్ధః తత్త్వజ్ఞానాత్తన్నివృ
త్తిరితి సిద్ధాన్తవ్యాకోపప్రసఙ్గాత్. తతశ్చ ప్రమాణాభావాన్నమూలమా
యాసిద్ధిరితి—మైవమ్—లోకేపి మాయాఽవిద్యయోర్భేదాసిద్ధేః. తథా
హి, నతావత్ లక్షణతో లోకే మాయావిద్యయోర్భేదః. అనాద్యనిర్వచనీయ
త్వస్యైవ వ్యామోహోపాదానత్వస్య చ లక్షణస్య మాయాఽవిద్యయోరవిశేషాత్.
నను మన్త్రౌషధాది సత్త్వస్త్వేవ మాయా నానిర్వచనీయేతి చేన్న. తత్రాపి
శుక్తిరూప్యాద్యధ్యాసోపాదానవత్ అనాద్యనుగతస్యానిర్వచనీయాజ్ఞాన
స్యైవ లాఘవేనోపాదానత్వకల్పనాత్. అన్యథా మన్త్రాద్యుపాదానత్వే మా
యావినిర్మితహస్త్యాదేరపి సత్యత్వాపత్తేః. మన్త్రాద్యనువిధానస్య చ కాచా
ద్యనువిధానవన్నిమిత్తకారణవిషయతయాప్యుపపత్తేః. నాపి వ్యవహారభే
దాద్భేదః. ఆవరణవిక్షేపోభయశక్తివిశిష్టాయామేకస్యామేవావరణశక్తి
ప్రాధాన్యవివక్షయాఽవిద్యా విక్షేపశక్తిప్రాధాన్యవివక్షయా మాయేతివ్య
వహారభేదోపపత్తేః. తదుక్తం వివరణాచార్యైః ‹ఏకస్మిన్నపి వస్తుని విక్షేప
ప్రాధాన్యేన మాయా ఆచ్ఛాదనప్రాధాన్యేన అవిద్యేతి వ్యవహారభేద› ఇతి.
కేచిత్తు, మాయా పరమేశ్వరనిష్ఠా వియదాదిప్రపఞ్చహేతుః. అవిద్యా జీ
వనిష్ఠా స్వప్నరూప్యాదిభ్రమహేతుః. అతఏవాజ్ఞో జీవః పరమేశ్వరస్తు
మాయీతి వ్యపదిశ్యతే నత్వైపరీత్యేన. బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ చ జీవగతాజ్ఞా
నం నివర్తతే ‹విశ్వేశదర్శనేఽజ్ఞానే›, ఇత్యాది వచనాత్. నమాయా. ‹మామే
వ యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే›, ఇతి మాయాయాస్సేతువత్తర్త
వ్యత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్. అతఏవైకముక్తావపి అన్యేషాం ప్రపఞ్చోప
లబ్ధిః. వియదాదిప్రపఞ్చోపాదానమాయాయా అనివృత్తేః. నచైవం ముక్త
స్యాపి ప్రపఞ్చోపలబ్ధ్యాపత్తిః. ప్రపఞ్చదర్శనహేత్వవిద్యాయా విచ్ఛే

ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే., ఇత్యాదిశ్రుతౌ మాయాభిరితి బహువచనస్య మాయాగతశక్తివిశేషాభిప్రాయతయా, మాయాగతసత్త్వాదిగుణాభిప్రాయతయా, వోపపత్తేః । మాయాంతు ప్రకృతింవిద్యా న్మాయినంతుమహేశ్వరం * తరత్యవిద్యాం వితతాం హృదియస్మిన్నివేశితే ।

దాత్. నహి చక్షుష్మతా రూపస్యం కృష్ణాత్వాదిత్యేతేనైవాపి తదాలోక్యతే. తత్తస్మాదస్తిమాయాఽవిద్యయోర్భేద ఇతి. తన్న. మాయాయాః సత్యత్వే అద్వైతహానాత్. మిథ్యాత్వేచ జ్ఞాననివర్త్యత్వేనాజ్ఞానత్వాత్. 'మాయామేతాం తరన్తి తే, ఇత్యాదౌ తరణం వినాశఏవ. అన్యథా 'భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిః, రిత్యాది శ్రుతి విరోధాత్. తస్మాన్మూలాజ్ఞానస్యైవమాయాత్వాత్ సూత్రకృత్ 'మాయోపహితం చైతన్య మీశ్వరసాక్షీ'తి.—నన్వస్తు మూలాజ్ఞానంమాయా. తథాపి నతదైక్యసిద్ధిః 'ఇన్ద్రోమాయాభిః,రితి బహువచనశ్రుతి విరోధేన లాఘవానుగృహీతస్యాప్యనుమానస్య మాయైకత్వే ప్రమాణత్వాయోగా దిత్యాశంక్య, మాయాగత శక్తిభేద విషయతయా తద్గతగుణభేద విషయతయావా బహువచనోపపత్తే ర్నవిరోధ ఇత్యాహ ॥ ఇన్ద్ర ఇతి ॥ శక్తివిశేషేతి ॥ ఏకత్వేపి వహ్నేర్దాహప్రకాశనాది శక్తిభేదవన్మాయైకత్వేపి ప్రపఞ్చవైచిత్ర్య దర్శనేన తదనుకూల నానాశక్త్యభ్యుపగమాదితి భావః. నను మాయాభిరితి బహువచనస్య అన్యాపి ముఖ్యార్థత్యాగకారణేగుణ శక్తిభేద విషయత్వాభిధాన మయుక్త మిత్యాశఙ్క్య, మాయైకత్వశ్రుతిస్మృతినా మనేకత్వేన తద్విరోధాదేకా బహువచనశ్రుతి రేవాన్యపరాకల్ప్యతే ఇత్యాహ ॥ మాయాన్త్విత్యాదినా ఏకత్వం నిశ్చీయతే ఇత్యన్తేన ॥ అత్ర మాయా భేదంవదన్వాదీ ప్రష్టవ్యః, కిం మాయాభిరితి బహువచనాత్ మాయాభేదోఽభిప్రేతః? మాయాఽవిద్యాభేదోవా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ మాయామితి ॥ నద్వితీయఇత్యాహ ॥ తరతీతి ॥ నివృత్తిరేవాత్రతరణమ్. 'తరతిబ్రహ్మహత్యాం, మిత్యాదౌ నివృత్తౌ తచ్ఛబ్దప్రయోగాత్. నద్యాదేరివలఙ్ఘనస్యాత్రాభావాత్. తథాచ మాయామవిద్యాన్తరతీతి సామానాధికరణ్యేనజ్ఞాననివర్త్యత్వేనైదేశాన్నమాయా అవిద్యాతోభిద్యతే ఇతి భావః. నను మాయాభిరితి బహువచనశ్రుతి ర్మాయాభేద వివక్షయైవ నతు తద్గతగుణభేదాభిప్రాయా తత్రప్రమాణాభావాత్ ఏక

నామ్ మాయామయాయ తస్మై విద్యాత్మనే నమః * అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాః సృజమానాం సరూపాం। అజో హ్యేకో జుషమాణోనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోన్యః, ఇత్యాది శ్రుతిషు ఏకవచనబలాత్ లాఘవానుగృహీతేన మాయాయా ఏకత్వం నిశ్చీయతే । తతశ్చ తదుపహితం చైతన్యం ఈశ్వరసాక్షి । తచ్చానాది । తదుపాధేర్మాయాయా అనాదిత్వాత్. మాయావచ్ఛిన్నం చైతన్యంచ పరమేశ్వరః । మాయాయా విశేషణత్వే ఈశ్వరత్వం ఉపాధిత్వే సాక్షిత్వమితి ఈశ్వరత్వసాక్షిత్వయోర్భేదః నతు ధర్మిణోరీశ్వరసాక్షిణోః । నచ పరమేశ్వర ఏకోపి స్వోపాధిభూతమాయానిష్ఠ సత్త్వరజస్తమోగుణభేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాది శబ్దవాచ్యతాం భజతే ।

వచనస్య శ్రుతిసంఖ్యాల్పత్వేనానుపపత్తేరిత్యత ఆహ ॥ అజామితి ॥ 'నాసదాసీన్నో సదాసీత్ * అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానా' ఇత్యాది శ్రుతయః ఆదిపదగ్రాహ్యాః. నను శ్రుతిబహుత్వమాత్రేణ నానాత్వే సిద్ధే ఏకేనాపి బలవతా బహూనాం బాధదర్శనాదిత్యత ఆహ లాఘవానుగృహీతాదేకత్వ శ్రుతీనామేవ ప్రాబల్యమిత్యాహ ॥ లాఘవేతి ॥ ప్రకృతమీశ్వరసాక్ష్యేకత్వ ముపసంహరతి ॥ తతశ్చేతి ॥ ఉపహితమ్ మాయాయాముపహితమిత్యర్థః. న కేవలమేకంఈశ్వరసాక్షి,కిన్త్వనాదీత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥ ఈశ్వరసాక్షిణఃపరమేశ్వరాద్భేదం దర్శయితుం తత్స్వరూపమాహ ॥ మాయేతి ॥ మాయావిశిష్టంచైతన్యం పరమేశ్వరఇత్యర్థః. నను మాయాయా ఏకత్వేన తద్విశిష్టస్య పరమేశ్వరస్యాపి తథాత్వాత్ భేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వర వ్యపదేశానుపపత్తి రిత్యాశఙ్క్య, కిం బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరత్వానాం స్వరూపతోనుపపత్తిః? పరమార్థతో వా? నాన్త్యః, ఇష్టత్వాత్. నాద్య ఇత్యాహ ॥ నచేతి ॥ ఈశ్వరచైతన్య మేవాభ్యర్హిత సత్త్వగుణమాయావచ్ఛిన్నం పాలయితృ విష్ణురితివ్యపదిశ్యతే. తదేవాభిభూత రజోగుణమాయాక్రాన్తం స్రష్టృ బ్రహ్మేతి గీయతే. అతిరోహిత తమోగుణమాయావచ్ఛిన్నం సంహర్తృ మహేశ్వర శబ్దవాచ్యతాం భజతే. 'అథ యో హ ఖలు వావాస్య రాజసోంశోసౌ స యోయం బ్రహ్మాథ యో హ ఖలు వావాస్య తామసోంశో సౌ స యోయం రుద్రోథ యో హ ఖలు వావా

నను ఈశ్వరసాక్షిణోఽనాదిత్వే । తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ, ఇత్యాదినా సృష్టిప్రాక్కాలసమయే పరమేశ్వరస్యాగన్తుకమీక్షణ ముచ్యమానం కథ ముపపద్యతే ! ఉచ్యతే ! యథా ప్రాణికర్మేంద్రియ సంకల్పాదికారణ వశేన జీవోపాధ్యన్తఃకరణస్య వృత్తిభేదాః జాయన్తే । తథా సృజ్యమాన ప్రాణికర్మవశేన పరమేశ్వరోపాధిభూతమాయాయాం వృత్తి విశేషా ఇదమిదానీం స్రష్టవ్య మిద మిదానీం పాలయితవ్య మిదమిదానీం సంహర్తవ్యమిత్యాద్యాకారా జాయన్తే । తాసాంచ వృత్తీనాం సాదిత్వాత్ తత్ప్రతిబిమ్బిత చైతన్యమపి సాదీత్యుచ్యతే । ఏవం సాక్షిద్వైవిధ్యేన ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ద్వైవిధ్యం । ప్రత్యక్షత్వఞ్చ జ్ఞేయగతం జ్ఞప్తిగతంచ నిరూపితం । తత్ర జ్ఞప్తిగతప్రత్యక్షత్వస్య సామాన్యలక్షణం చిత్త్వమేవ । పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదావపి వహ్న్యాద్యాకార వృత్త్యుపహిత చైతన్యస్య స్వాంశే స్వప్రకాశతయా ప్రత్యక్షత్వాత్ । తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వన్తు పూర్వోక్తమేవ ।

స్య సాత్త్వికాంశో సానయోఽయం విష్ణురితి మైత్ర్యుపనిషది తథైవావగతేః తథాచ బ్రహ్మాదీనాం మాయావచ్ఛిన్నత్వ లక్షణ పరమేశ్వరత్వేనాభేదేపి తత్తద్గుణ విశిష్టమాయాయా భిన్నత్వాత్ బ్రహ్మత్వాదినా పరస్పరం భేదో యుజ్యతఇతి భావః. ఈశ్వరసాక్షిణోఽనాదిత్వే బాధకమాశఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ సాక్షిణః స్వరూపేణానాదిత్వేపి సాదిమాయా వృత్తివిశిష్టతయా సాదిత్వ ముపపద్యతే ఇత్యాహ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ ఏవం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూపణా జ్జీవేశ్వర సాక్షిజన్యభేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ద్వైవిధ్యం సిద్ధమిత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ నన్వేవ మపి శుక్తిరూప్యాది భ్రమే ప్రత్యక్ష లక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితి చేత్. న తావద్విషయ ప్రత్యక్షలక్షణస్య తద్విషయే తివ్యాప్తిః తస్య కేవలసాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి జ్ఞప్తి ప్రత్యక్ష ప్రమాలక్షణస్య తత్రాతి ప్రసఙ్గః, భ్రమస్యాపి స్వాంశే ప్రత్యక్ష ప్రమాణతయా సామాన్యలక్షణాలక్ష్యత్వాత్. అతో విశేషలక్షణస్యైవ సావాచ్యా. సాపి న సమ్భవతీతి వృత్తానువాద పురస్సరమాహ ॥ ప్రత్యక్షత్వంచేతి ॥ కింత త్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వ ప్రయోజకస్య శుక్తిరూప్యాదిభ్రమేతివ్యాప్తిరభిప్రేతా? ఉత తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షప్రమాత్వ ప్రయోజకస్య?

తస్యైవ భ్రాన్తిరూపప్రత్యక్షే నాతివ్యాప్తిః । భ్రమప్రమాసాధారణ ప్రత్యక్షస్య సామాన్య నిర్వచనేన తస్యాపి లక్ష్యత్వాత్ । యదా తు ప్రత్యక్షప్రమాయా ఏవ లక్షణం వక్తవ్యం తదా పూర్వోక్తలక్షణేఽబాధితత్వం విషయవిశేషణం దేయం । శుక్తిరూప్యాదిభ్రమస్య సంసారకాలీనబాధవిషయ ప్రాతిభాసిక రజతాది విషయకత్వేన ఉక్తలక్షణాభావాన్నాతివ్యాప్తిః । నను,

---

తత్రాద్యం నిరాకరోతి ॥ తస్యైవేతి । ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ యదాత్వితి ॥ ప్రత్యక్షప్రమాణనిరూపణాయ తత్ప్రమాయా ఏవ లక్షణీయత్వాదితి భావః. నను పారమార్థికత్వస్య ఘటాదావభావేన తద్ఘటితలక్షణస్య తత్ప్రమాయామవ్యాప్తిః. సత్త్వలక్షణాబాధితత్వస్య ప్రాతిభాసికే సత్త్వేనాతివ్యాప్తితాదవస్థ్య మిథ్యాత్వేఽప్య, సంసారకాలీనబాధా విషయత్వస్యాబాధితపదేన వివక్షితత్వాత్తస్య చ తత్రాభావాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ ॥ శుక్తిరూప్యాదిభ్రమస్యేతి ॥ భ్రాన్తిజ్ఞానస్యానిర్వచనీయరజతాది విషయత్వముపేత్య తదసహమానోఽన్యథాఖ్యాతి వాదీ నైయాయికః ప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ నన్వితి ।— నను భ్రాన్తిజ్ఞానమేవాసిద్ధమ్. సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వాత్. తథాహి. విప్రతిపన్నాస్స్వప్నేఽపి ప్రత్యయాః యథార్థాః ప్రత్యయత్వాత్ ఘటాదిప్రత్యయవత్. నచా యథార్థజ్ఞానానభ్యుపగమే విసంవాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఇష్టభేదాగ్రహాదేవ తదుపపత్తేః. నను భేదాగ్రహమాత్రాన్న ప్రవృత్తిః చేతనవ్యవహారస్య జ్ఞానపూర్వకత్వాత్. అన్యథా సుషుప్త్యాదావపి తదాపత్తేః. నాప్యుపస్థితే పురోవర్తిని. ఇష్టానుపస్థితావపి తత్ప్రసక్తాత్. నహ్యుపస్థితత్వం ఉభయవిశేషణమ్. పురోవర్తీష్టజ్ఞానయోర్భేదగ్రహేఽపి తత్ర తదగ్రహసత్త్వాత్. తస్మాదభేదజ్ఞానమేవ ప్రవర్తక మిత్యకామేనాప్యభ్యుపేయమితి చేన్న. ఉపస్థితే పురోవర్తిని ఉపస్థితేష్టభేదాగ్రహస్యేష్టజ్ఞానభేదాగ్రహసహితస్య ప్రవర్తకత్వాత్, నచ భేదగ్రహాభావాపేక్షయా లాఘవేన భావస్యైవాభేదగ్రహస్య ప్రవర్తకత్వమితి యుక్తం. భూతలాదేః స్వరూపేణ భావస్యైవ రూపాన్తరేణాభావత్వాభ్యుపగమేనఅతిరిక్తాభావాసిద్ధేః, యథాహుః. «భావాన్తరమభావో హి కయాచిత్తు వ్యపేక్షయేతి. అస్తు వాఽతిరిక్తాభావః. తథాపి నలాఘవం. సత్యస్థల ఇవ తద్భేదేఽపీతి న్యాయేన ఆవశ్యకభేదాగ్రహస్యైవ ప్రవృత్తిహేతుత్వేన క్లృప్త

త్వాత్. పరిత్యుత్ర ప్రసృష్టత్వం అసత్యస్థలే వ్యతిరిక్తపరోక్షజ్ఞానం కల్పనీయం ఇత్యభేదాగ్రహహేతుకార్యమేవ గౌరవం. యద్వా, స్వరూపతో విషయతశ్చా గృహీతభేదం గ్రహణస్మరణాత్మకం జ్ఞానద్వయమేవ ప్రవర్తకం. నచ గ్రహణస్మరణాత్మక జ్ఞానద్వయాభ్యుపగమే ఇదం పశ్యామి రజతం స్మరామీతి స్వార్థవివేచకానువ్యవసాయాపత్తిః. శుక్తిత్వాగ్రహవత్ దోషేణతస్య ప్రతిబద్ధత్వాత్. అత ఏవ న తత్రోపేక్షా. దోషేణైవ తత్రాయాః ప్రముష్టత్వాత్. నచ పీతశ్శంఖః తిక్తో గుడ ఇత్యాదావనుభూయమానారోపస్థలే ఇష్టానిష్టస్మరణాభావాత్ కథం ప్రవృత్తినివృత్తీ ఇతి వాచ్యం తత్రాపి పీతత్వతిక్తత్వాదీనాం స్మరణస్యైవ కల్పనాత్. తదుక్తం. ‘మాషరాశిస్థమషీసమే మాషార్థి ప్రవృత్తిస్తుషినీలిమస్మారిత మాషభేదాగ్రహాదనుభూయమానారోపా సిద్ధపవృత్తి. అథవా అగృహీతభేదం జ్ఞానద్వయం ప్రవర్తకం ఇదమ్యాద్యనుభూయమానారోపస్థలే ఇష్టపురోవర్తినో గ్రహణాభ్యుపగమేప్యస్తీతి న ప్రవృత్త్యాద్యనుపపత్తిః. యద్వా అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివిషయమగృహీతేష్టజ్ఞానభేదం జ్ఞానం ప్రవర్తకం. అయఞ్చ భేదాగ్రహః క్వచిద్విద్యమానేపి భేదే దోషవశేన తదగ్రహాత్ క్వచిత్తదభావాత్. తథా చ సత్యస్థలే జ్ఞానద్వయాభావేపి న ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. నను వివాదాధ్యాసితం పురోవర్తిజ్ఞానం రజతస్య ప్రకారకం తత్ప్రకారక ప్రవృత్తిజనకత్వాత్ ఉభయసిద్ధసమీచీన రజతజ్ఞానవదిత్యనుమానాత్పురోవర్తిని రజతత్వసిద్ధౌ తస్యచ బాధదర్శనేన మిథ్యాత్వావగమాత్ తజ్జ్ఞానవిషయం యథార్థత్వానుమానం బాధితమితి చేన్న, అనుకూలతర్కాభావాత్. విపక్షేబాధకాభావాచ్చ. నచ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిర్బాధికా. అన్యథైవ తస్యా ఉపపాదితత్వాత్. కించ రజతజ్ఞానం నశుక్తివిషయం అన్యాకారజ్ఞానస్యాన్యవిషయత్వేఽనుభవ విరోధాత్. నను రజతజ్ఞానం శుక్తివిషయమేవ తద్గోచరవ్యవహార జనకత్వాత్ శుక్తిజ్ఞానవత్. నచానుభవ విరోధః. ఇదం రజతత్వేన జానామీతి రజతజ్ఞానవిషయత్వస్యైవానుభవాదితి చేన్న. ఆరోప్యానిరూపణేన తదభేద విషయ పురోవర్తిజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. తథాహి. శుక్తావిషయో ఇదమాత్మనాభాసమానం రజతం, కిమసత్? ఉతసత్? నాద్యః. అపరోక్షావభాసానుపపత్తేః. నహ్యసత్ ఇన్ద్రియసన్నికృష్టం సంప్రదభిన్నం వా. నను వి

షయస్య సత్త్వసాదృశ్యవిరహేఽపి ప్రాక్తనవిజ్ఞానసామర్థ్యా దుపజాత విజ్ఞానమేవాసతః ప్రకాశకః తస్య హ్యేష స్వభావః, యదసత్ప్రకాశయతీతి ఆతపవాదినః. 'అసత్ప్రకాశనశక్తిరేవాస్యావిద్యే'తి. అతఏవచానుభవః అసదేవ రజతమభాత్ ఇతి. అన్యథాపద్మాదిష్వపి విభ్రమే పురోవర్తిని సంసర్గస్య శూన్యతయా నవభాసాపత్తేః. తస్మాదసదేవాధ్యాసవిషయ ఇతి చేన్న. తస్యాభావేన శక్తేరేవానుపపత్తేః. అసదేవాస్యాశ్శక్యమితి చేల్, కిమేతత్కార్యం? ఉతజ్ఞాప్యం? నతావత్కార్యం. అసతస్సత్త్వానుపపత్తేః. ద్వితీయే, కిం జ్ఞానాన్తరద్వారా విజ్ఞానమసత్ప్రకాశయతి? ఉతవిజ్ఞానమేవ తత్ప్రకాశకః? నాద్యః. జ్ఞానాన్తరానుపలబ్ధేః. అనవస్థాపాతాచ్చ. నద్వితీయః. సదసతోస్సంబన్ధానిరూపణాత్. నహ్యసంబన్ధం వస్తు విజ్ఞానానిశతమపి ప్రకాశయన్తి. అసదధీన నిరూపణత్వం సతో విజ్ఞానస్యాసతా విషయేణ సంబన్ధ ఇతి చేన్న. అసతో నిరూపకత్వాయోగాత్, నాపి స్వభావస్సంబన్ధః. సన్మాత్రనిష్ఠస్య కార్యకారణభావస్య అవినాభావస్య వా స్వభావస్య సదసతోరయోగాత్. తస్మాన్నాఖ్యాతమసత్. సత్త్వపక్షేపి, తద్రజతం కిమాన్తరం? ఉతబాహ్యం? నాద్యః. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సుఖాదివత్కేవలసాక్షివేద్యత్వలక్షణస్యాన్తరత్వస్య చ విజ్ఞానవాదిభిర్యోగాచారైరనభ్యుపగమాత్. నను రజతాదికం జ్ఞానాభిన్నం ఇన్ద్రియసంప్రయోగమన్తరేణాపరోక్షత్వాత్ సంవేదనవత్. నచవిశేషణాసిద్ధిః, ఇన్ద్రియేణసహసంయోగస్యాభావాత్. జ్ఞానస్యచ ప్రత్యాసత్తేరనభ్యుపగమాదితి చేన్న. తస్యజ్ఞానాభిన్నత్వే రజతం జానామీతి భేదానుభవవిరోధాత్. ప్రతిపత్తుః ప్రత్యయాదనతిరేకే అహం రజతమితి ప్రతిభాసాపత్తేశ్చ. అనుభవః ప్రమాణమితి చేల్, కిం ఇదం రజతమితి ప్రత్యయః, రజతస్యాన్తరత్వే ప్రమాణం? బాధకప్రత్యయో వా? అర్థాపత్తిర్వా? నతావదాద్యః. తస్యాన్తరత్వేఽప్రమాణత్వాల్. ఇదం రజతమితిదన్త్వరజతత్వసామానాధికరణ్య విషయత్వేన తత్రైవ ప్రమాణత్వాచ్చ. అతఏవ నద్వితీయః. నహిబాధకజ్ఞానం రజతస్య జ్ఞానాకారతామవగాహతే, కింతు పురోవర్తిని ద్రవ్యే రజతభేదం. నతృతీయః. బాధకప్రత్యయస్య రజతభేదతద్ధర్మాస్యత్రాభావ విషయత్వే అర్థాపత్త్యనవకాశాత్. ఇదం త్వప్రతిషేధేహి బహిర్బాధితం రజతమాన్తరమేవ జ్ఞానే వ్యవ

తిష్ఠత ఇత్యనాపత్తిః స్యాత్. ఇదంత్వేన ప్రతిషిద్ధస్య రజతస్య దేశాన్తర సత్త్వేనాప్యుపపత్తేశ్చ. కించ, జ్ఞానస్య రజతాకారత్వం స్వాభావికం? హేత్వన్తరాధీనం? వా. నాద్యః. సర్వజ్ఞానానాం రజతాకారత్వప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయః. విజ్ఞానమాత్రవాదాత్. కించ, నతావత్ రజతమాన్తరం బాహ్యశుక్తిశకలాదావధ్యస్యతే. విజ్ఞానవాదినస్తే బాహ్యస్యాలీకత్వేన తత్రాధ్యాసాయోగాత్. నన్వాన్తరే రజతే బహిష్ట్వారోపః. అతఏవ బాధోపి తన్మాత్రవిషయః, లాఘవాత్. నతు రజతవిషయః. తథా సతి రజతస్య తద్ధర్మస్యచేదన్తాయాశ్చ బాధ ఇతి గౌరవప్రసఙ్గాదితి చేన్న. రజతస్యాపి బాధితత్వేన తత్ర బహిష్ట్వాధ్యాసాయోగాత్. బాధస్య నేదం రజతమితి విశిష్టరజతవిషయస్యానుభవసిద్ధత్వేన తత్కల్పనాఽభావాత్. అతఏవ నేదం రజతం కింతు శుక్తిరితి బాహ్యాధిష్ఠానావధికో బాధః. అన్యథా రజతమిదం న కిన్త్వాన్తరమితి స్యాత్. తస్మాత్ ఆన్తర రజతమధ్యాసవిషయ ఇత్యయుక్తం. బాహ్యపక్షేపి, తత్ర రజతం కిం పురోదేశవర్తి? దేశాన్తరవర్తి వా? ఆద్యేపి, రజతం పురోవర్తిద్రవ్యస్య పరిణామః? అవిద్యాయా వా? నాద్యః శుక్త్యవయవోత్పన్నస్య రజతస్య శుక్తివత్పారమార్థికత్వేన బాధానుపపత్తేః. నను దోషసాపేక్షస్య తదవయవోత్పన్నస్య రూప్యస్య దోషాపగమాన్నాశేన బాధోపపత్తిరితి చేన్న. దోషస్య నిమిత్తకారణమాత్రత్వేన తదపగమస్య రజతావినాశకత్వాత్. నహి దణ్డాపగమే ఘటాపాయో దృష్టః. తతశ్చ రజతం న పురోవర్తిద్రవ్యపరిణామః. అవిద్యాపరిణామపక్షేపి న కేవలావిద్యాపరిణామః. దోషరహితస్యాప్యనుద్బుద్ధరజతాదిసంస్కారస్యాపి పురుషస్య తత్ప్రసఙ్గాత్. నాపి దోషాదిసహకృతావిద్యాపరిణామః. రజతావయవానాం క్లృప్తరజతోత్పాదకానామభావేన దోషాదిసహకారమాత్రేణ అవిద్యాయాస్తదుత్పాదకత్వాయోగాత్. కించ రజతం నావిద్యాపరిణామః. సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వేన భ్రమానుపపత్తేః. తత్ప్రమాణస్య భ్రమోపాదానత్వస్య చ తల్లక్షణస్యాసమ్భవేనావిద్యాయా ఏవ దుర్నిరూపత్వాత్. తస్మాన్న పురోవర్తి రజతమధ్యాసవిషయః. దేశాన్తరవర్తిత్వపక్షేపి నతావత్కవరాచ్చక్షుషస్తజ్జ్ఞానజనకత్వం తస్యాసన్నికర్షాత్. ఇన్ద్రియాణాం నషేధీవ జ్ఞానజననసామర్థ్యాయోగాత్. నాపి దోషసహకృతాత్. దో

దోషస్య ప్రకృతకార్యోపజనన సామర్థ్యవిఘాతమాత్రహేతుత్వాత్. అన్య
థా మన్త్రాదపి కుటజబీజాత్ వటాఙ్కురోత్పత్తిప్రసఙ్గః. తతశ్చ న దేశాన్త
రవర్తిరజతారోపః. నన్వఖ్యాతివాదిమతే శుక్తికాదిపురోవర్తిద్రవ్యదర్శ
నానన్తరం తత్ర జాయమానరజతజ్ఞానస్య ప్రామాణ్యప్రసిద్ధిస్తద్విషయే
వాక్యప్రసిద్ధిశ్చ అప్రమాణజ్ఞానాభావాత్ బాధ్యవిషయాభావాచ్చ న వాచ్యమి
తి చేన్న. రజతస్యాసత్త్వస్యైవ తేన బాధాత్. జ్ఞానస్య చ తాదృశవిషయ
వాదిత్వేన దోషహేతుత్వేనాప్రామాణ్యవ్యపదేశోపపత్తేః. తస్మాద్యథార్థా
ఏవ సర్వేపి ప్రత్యయా ఇతి—ఉచ్యతే—అస్తి తావత్పురోవర్తిని ఇదం రజ
తమితి సామానాధికరణ్యవ్యపదేశో రజతార్థిప్రవృత్తిశ్చేతి సార్వ
జనీనం. తదేతన్న భేదాగ్రహమాత్రాత్సమ్భవతి. సుషుప్తౌ త
త్ప్రసఙ్గాత్. నాప్యుపస్థితేష్టభేదాగ్రహాత్. తస్యాభావతయా గురుత్వే
నాభేదజ్ఞానస్యైవ సత్యస్థలే హేతుత్వేన క్లృప్తత్వాత్. నచ తద్ధేతోరితిన్యా
యేన భేదాగ్రహ ఏవ హేతుః క్లృప్త ఇత్యుక్తమితి వాచ్యం. కారణత్వస్య
భావత్వవ్యాప్యతయాఽభావమాత్రస్యాహేతుత్వాత్. మణ్యాది సమవ
ధానే దాహానుత్పాదస్య వహ్నిగతశక్త్యభిభవప్రయుక్తత్వేన ప్రతిబన్ధ
కాభావస్య కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్. నాప్యగృహీతేష్టభేద పురోవ
ర్తిజ్ఞానం ప్రవర్తకం. ఉపస్థితేష్టభేదాగ్రహవత్ అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివి
షయత్వవిశిష్టాగృహీతేష్టజ్ఞానభేదజ్ఞానత్వాపేక్షయా పురోవర్తివిశేష్యకేష్టతా
వచ్ఛేదకప్రకారజ్ఞానత్వస్య లఘుత్వేనాభేదగ్రహస్య తేనైవ సత్యస్థలే ప్ర
వృత్తికారణతాగ్రహాత్. న చాతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానకల్పనం దోషః. కారణతాగ్ర
హదశాయాం తత్కల్పనస్యానుపస్థితత్వాత్. ఉపస్థితస్య చ తర్కితగౌరవస్య
సకలప్రమాణప్రవృత్తిప్రతిబన్ధకత్వేనాపరిపన్థిత్వాత్. ఫలముఖస్య చ ఉపజీ
వ్యకారణతాగ్రహపరిపన్థిత్వేనానవకాశాత్. నచ విషయానిరూపణాన్మి
థ్యాజ్ఞానాభావః. సత ఏవ రజతస్య దేశాన్తరవర్తినః పురోవర్తిజ్ఞానే విషయ
త్వాత్. నాపి రజతజ్ఞానసామగ్రీవిరహః. యథార్థప్రత్యక్షమాత్రే స
న్నికర్షస్య హేతుత్వేనాసన్నికృష్టస్యాపి రజతస్య దోషవశాద్భానోపపత్తేః.
యత్ర దోషస్య ప్రకృతకార్యప్రతిబన్ధమాత్రహేతుత్వేన విపరీతకార్యాహే
తుత్వాత్ తత్సహకృతాచ్చక్షుషో న మిథ్యాజ్ఞానసమ్భవ ఇతి. తన్న. దోషవదగ

విసంవాదిప్రవృత్త్యోర్భ్రాన్తిజ్ఞానవిషయసిద్ధావపి తస్య ప్రాతిభాసికతత్కాలోత్పన్నరజతాదివిషయకత్వే న ప్రమాణం. దేశాన్తరీయరజతస్య క్లృప్తస్యైవ తద్విషయత్వసమ్భవాదితి చేన్న,

---

చేత్యాదినా [illegible] తేజసి బహ్వన్నహానవచనస్య చ దర్శనాత్. యత్తూక్తం విప్రతిపన్నాన్ప్రత్యపి ప్రత్యయాః యథార్థాః ప్రత్యయత్వాత్ సమ్ప్రతిపన్నవదితి. నైతత్సారం. ఉక్తన్యాయేన పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య నేదం రజతమితి తత్రైకాలికాభావప్రతియోగిత్వావగమేన అనుమానస్య ప్రత్యక్షబాధాపహృతవిషయత్వాత్. తదేతన్నిష్టమ్, వివాదాధ్యాసితం రజతజ్ఞానం పురోవర్తివిశేష్యకం తద్విశేష్యకరజతార్థిప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానత్వాత్, యత్ యద్విశేష్యకప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానం తత్ తద్విశేష్యకం, యథోభయసిద్ధసమీచీనజ్ఞానం, తథా చేదం, తస్మాత్తథేతి. న చాప్రయోజకత్వం. విశిష్టజ్ఞానకారణతాయాం లాఘవస్యోక్తత్వాత్. ప్రవృత్త్యనుపపత్తేశ్చ విపక్షే బాధకత్వాత్. తస్మాద్విసంవాదిప్రవృత్తిజనకం రజతజ్ఞానమయథార్థమితి సిద్ధమ్:—తదేతదాహ ॥ విసంవాదిప్రవృత్త్యోర్భ్రాన్తిజ్ఞానసిద్ధావితి ॥ నన్విదం రజతమిత్యనుభవ ఏవ తత్కాలోత్పన్నరజతే ప్రమాణమ్. అన్యథా ప్రత్యయస్య నిర్విషయత్వాపత్తేః. ఆన్తరత్వాసత్త్వేచ రజతస్యానిరాకరణాత్. వ్యవహితవిషయత్వే చ ప్రత్యక్షావిషయత్వాదిత్యాశఙ్క్య నహీదం రజతమితి ప్రత్యయస్తస్య ప్రాతిభాసికత్వే ప్రమాణం తేన తస్యావిషయీకరణాదిత్యాశయేనాహ ॥ తస్యేతి ॥ నను విషయాన్తరానుపపత్త్యా తస్య ప్రాతిభాసికరజతం విషయత్వేన కల్ప్యత ఇత్యత ఆహ ॥ దేశాన్తరీయరజతస్యేతి ॥ తస్య విషయత్వే వినిగమకమాహ ॥ క్లృప్తస్యైవేతి ॥ తథా చ రజతం వ్యవహితమపి దోషవశాదేవ భ్రమే భాసత ఇతి భావః. ఏవం భ్రాన్తిజ్ఞానం సర్వమన్యథాఖ్యాతిరిత్యాశఙ్కి-తే సిద్ధాన్తీ దూషయతి ॥ నేతి ॥ కిం దేశాన్తరవర్తిరజతమసన్నికృష్టమపి భ్రమే భాసత ఇత్యభిమతం? సన్నికృష్టం వా? నాద్యః. సన్నికర్షాభావే తద్ఘటితప్రత్యక్షసామగ్రీవిరహాత్ విశేష్యసన్నికర్షవత్ విశేషణసన్నికర్షస్యాపి ప్రత్యక్షహేతుత్వాత్. అన్యథా వ్యవహితదణ్డే పుంసి దణ్డీతి విశిష్టప్రత్యక్షాపత్తేః. న చైతావతా జన్యయథార్థప్రత్యక్ష ఏవ విశేషణసన్నికర్షో హేతురస్త్వితి వాచ్యమ్. లాఘవేన జ-

టిస్యాసన్నికృష్టతయా ప్రత్యక్షవిషయత్వాయోగాత్ । నచ జ్ఞానం తత్ర ప్రత్యాసత్తిః । జ్ఞానస్య ప్రత్యాసత్తిత్వే తత ఏవ వహ్న్యాదేః ప్రత్యక్షత్వోపపత్తౌ అనుమానాద్యుచ్ఛేదాపత్తేః ।

న్యప్రత్యక్షే జ్ఞానస్యైవ తస్య హేతుత్వాత్. అన్యథా సురభిచన్దనమితి జ్ఞానే విశేషణీభూతసౌరభాంశే జ్ఞానప్రత్యాసత్తికల్పనం, వహ్న్యసన్నికర్షాభావేన సన్నికృష్టేఽపి వహ్నౌ తద్విశిష్టప్రత్యక్షాభావవర్ణనం,చ తవ మతే విరుధ్యేత. శుక్తిరూప్యేఽపి, కిమిన్ద్రియస్య రజతేన సాకం లౌకికసన్నికర్షః? అలౌకికో వా? నాద్యః. ఇన్ద్రియస్య తేన సంయోగసంయుక్తసమవాయాదేరభావాదిత్యాహ ॥ నస్త్యేతి ॥ అలౌకికశ్చేత్తత్రాపి, కిం సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః? ఉత జ్ఞానమ్? తత్రాపి, న తావత్ప్రమేయత్వేన రజతగ్రహః. తస్య తత్ప్రకారకత్వాపత్తేః. నాపి రజతత్వేన. ఇన్ద్రియసంయుక్తే పురోవర్తిని తస్యాభావేనాసన్నికృష్టత్వాత్. సన్నికృష్టసామాన్యస్యైవ ప్రత్యాసత్తిత్వాభ్యుపగమాత్. కించ, న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః. ప్రమాణాభావాత్. వ్యాప్తిగ్రహస్య సిద్ధాన్తే సన్నికృష్టధూమాదివ్యక్తిమాత్రవిషయకత్వేన సర్వధూమావిషయతయా తస్య సామాన్యప్రత్యాసత్తికల్పకత్వాభావాత్. ధూమో వహ్నివ్యభిచారీ న వేతి సంశయస్య చ తత్తద్ధూమత్వేన వహ్నిసామానాధికరణ్యనిశ్చయేఽపి ప్రసిద్ధధూమ ఏవ సత్త్వేనాప్రసిద్ధధూమావిషయత్వాత్. సమానప్రకారకనిశ్చయస్యైవ సంశయవిరోధిత్వాత్. అత ఏవ ఘటత్వేనైకఘటనిశ్చయేఽపి పృథివీత్వేన ఘటే తత్సంశయ ఇతి తవాపి రాద్ధాన్తః. తస్మాన్న సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిరితి సంక్షేపః. ద్వితీయం పక్షం దూషయతి ॥ న చేతి ॥ అయం భావః. న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః. ప్రమాణాభావాత్. నచ ఘటమహం జానామీత్యనువ్యవసాయః వ్యవసాయస్య ప్రత్యాసత్తిత్వే ప్రమాణమ్. తస్య స్వప్రకాశతయా మనోజన్యజ్ఞానాన్తరానపేక్షణాత్. అత ఏవ న చాక్షుషజ్ఞానేఽపి తన్నియమః. ప్రత్యభిజ్ఞావత్ సంస్కారాదిసహకారిబలాత్ అసన్నికృష్టవిషయచాక్షుషజ్ఞానోపపత్తేః. నచ తత్రాపి చాక్షుషత్వాత్సన్నికర్షజన్యత్వకల్పనమితి యుక్తమ్. చక్షుర్జన్యస్యాపి కస్యచిత్పరోక్షాపరోక్షత్వే బాధకాభావాత్. ప్రమాత్వాప్రమాత్వయోరివ పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరేకజ్ఞానధర్మత్వోపపత్తేశ్చ. తస్మాన్న జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిరితి దిక్. న

నను రజతోత్పాదకానాం రజతావయవానామభావాత్ శుక్తౌ కథంతత్రాపి రజతముత్పద్యతే ఇతిచేత్ । ఉచ్యతే । నహి లోకసిద్ధసామగ్రీ ప్రాతిభాసికరజతోత్పాదికా కిన్తు విలక్షణైవ ।

న్త్వలౌకికసామగ్ర్యాతాం అనుమితి సామగ్ర్యాః బలవత్త్వాత్ వహ్న్యాదేః కథం ప్రత్యక్షత్వమితిచేన్న. సమానే విషయే ప్రత్యక్షసామగ్ర్యా ఏవ లాఘవేన బలవత్తయా అనుమితి సామగ్ర్యా ఏవ దుర్బలత్వాత్. అన్యథా సంశయోత్తరప్రత్యక్షప్రమానుపపత్తిః నను రజతావయవస్య తదుపాదానస్య ప్రసిద్ధస్యచ తన్నిమిత్తస్యాభావే కథం శుక్తౌ రజతం జాయేత. నచ శుక్త్యవయవస్తదుపాదానం. నిరస్తత్వాత్. తదుత్పన్నస్యశుక్తిత్వాపత్తేశ్చ. అతఏవ నతజ్జ్ఞానమపి. క్లృప్తకారణస్య విషయేన్ద్రియసన్నికర్షాదేరభావాదిత్యాక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ అస్తిహి శుక్తౌ రజతజ్ఞానం ఇదంరజతమితి. తత్ర చానతానవభాసనాత్ ఆన్తరస్యచ రజతస్య నిరాకృతత్వాత్ బాహ్యస్యచ పురోవస్థితస్య పారమార్థికస్య బాధానుపపత్త్యా దేశాన్తరీయస్య వ్యవధానేన విషయత్వాయోగాత్. అతః పరిశేషాత్ ప్రాతిభాసికం తత్కాలోత్పన్నమేవ రజతం విషయ ఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ కిం లోకసిద్ధరజతసామగ్రీవిరహాత్ప్రాతిభాసికరజతానుత్పాదః? సామగ్రీమాత్రవిరహాద్వా? నాద్యః, లౌకికపరమార్థస్యైవ రజతస్య రజతావయవాద్యపేక్షత్వేన ప్రాతిభాసికస్య తదనపేక్షత్వాత్. అతఏవ క్లృప్తహేతుమన్తరేణాపి స్వప్నరథాదేరుత్పత్తిరిత్యాశయేనాహ ॥ నహీతి ॥ ద్వితీయమనువదతి ॥ కిన్త్వితి ॥ దోషసంస్కారాదిసహకృతావిద్యైవ ప్రాతిభాసికరజతోత్పాదికేత్యాహ ॥ విలక్షణైవేతి ॥ నను రజతతజ్జ్ఞానయోర్నతావదవిద్యోపాదానం. ప్రమాణాభావాత్. తదుపాదానత్వే చ వియదాదివన్నిత్యత్వాపత్తేః. నచాత్మా తదుపాదానం. అపరిణామిత్వాత్. నాపిదోషః, గుణసాదృశ్యాత్మనస్తస్య ద్రవ్యోపాదనత్వాయోగాత్. అతఏవనావిద్యా నిమిత్తకారణం, నాపి సంస్కారః, భ్రమస్య తజ్జన్యత్వే స్మృతిత్వాపత్తేః, భావనాసంస్కారస్యార్థాహేతుత్వాచ్చ, నచ భేదాగ్రహః, తస్యార్థహేతుత్వే ప్రమాణాభావాత్. తదన్వయవ్యతిరేకయోశ్చ జ్ఞానమాదాయోపపత్తేః. కించ, రజతస్య ప్రాతిభాసికత్వే కథం ప్రత్యక్షత్వం? నతావచ్చాక్షుషత్వం. ప్రతిభాసాత్పూర్వం తస్యేన్ద్రియసంప్రయో

తి త్యాహ । కాచాదిదోషదూషితలోచనస్య పురోవర్తిద్రవ్యసంయోగాది దమాకారా చాకచక్యాకారా చ కాచిదన్తఃకరణవృత్తిరుదేతి । తస్యాం వృత్తావిదమవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రతిబిమ్బతే । తత్ర పూర్వోక్తరీత్యా వృత్తేర్బహిర్నిర్గమనేన ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యం వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాతృచైతన్యం చాభిన్నం భవతి । తతశ్చ ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్యనిష్ఠా శుక్తిత్వప్రకారికా ఽవిద్యా చాకచక్యాదిసాదృశ్యసన్దర్శనసముద్బోధితరజతసంస్కారసధ్రీచీనా

నాభావాత్. నాపి మానసత్వం, ఇన్ద్రియసమ్ప్రయోగం వినా మనసా బహిరస్వాతన్త్ర్యాత్. తతశ్చ ప్రాతిభాసికం రజతం తజ్జ్ఞానం చానుపపన్నమిత్యత ఆహ ॥ ఇత్యాది ॥ అవిద్యా రజతరూపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణ చ పరిణమత ఇతి సమ్బన్ధః. వియదాద్యుపాదానావిద్యాతో వైలక్షణ్యం దర్శయితుమ్. విషయచైతన్యనిష్ఠా శుక్తిత్వప్రకారికేతి విశేషణద్వయమ్, సా హి మూలావిద్యా చిన్మాత్రాశ్రితా తన్మాత్రవిషయా నిర్వికల్పకజ్ఞాననివర్త్యా చ. ఇయన్తు శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా రజతభేద శుక్తిత్వప్రకారికా సవికల్పకనివర్త్యా చ. నచాస్యావిద్యోపాదానత్వే మానాభావః. రూప్యాధ్యాసః సాక్షాదవిద్యోపాదానః అన్యానుపాదానత్వే సతి సోపాదానత్వాత్ ఆకాశవత్. మాయాన్తు ప్రకృతిం విద్యాదిత్యాది శ్రుత్యా వియదాదేరవిద్యోపాదానత్వాభిగమాన్న సాధనవైకల్యం. నచాన్తఃకరణస్య తదుపాదానత్వసమ్భవాత్ సత్యన్తాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్, అన్తఃకరణస్య సాదిత్వేనోపాదానాపేక్షాయా తజ్జ్ఞానస్య తదుపాదానత్వేనావశ్యకత్వాత్. ప్రాతిభాసికస్వాప్నగజాద్యధ్యాసే తస్యోపాదానతయా క్లృప్తత్వాచ్చ. నచ పక్షే బాధకాభావః. మిథ్యాభూతపదార్థానుపపత్తేరేవ బాధకత్వాదితి భావః. నిమిత్తకారణమాహ ॥ సంస్కారేతి ॥ నన్వన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం సాదృశ్యజ్ఞానమపి కారణం స్యాదిత్యాశఙ్క్య, తస్య భ్రమజనకసంస్కారోద్బోధకత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వాదిత్యాహ ॥ చాకచక్యాదీతి ॥ సాదృశ్యజ్ఞానస్య సోపాధికాధ్యాసే స్వాప్నగజాధ్యాసే చ వ్యభిచారాన్న హేతుత్వమిత్యపి బోధ్యమ్. నచ సంస్కారోపి న హేతుః ఉక్తదోషాదితి వాచ్యమ్ సమానవిషయసంస్కారజన్యత్వస్య సంస్కారత్వేన తజ్జన్యత్వస్య వాస్త్వ

కాచాదిదోషసమవహితా రజతరూపార్థాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణ చ పరిణమతే. పరిణామో నామ ఉపాదానసమసత్తాకకార్యాపత్తిః। వివర్తో నామ ఉపాదానవిషమసత్తాకకార్యాపత్తిః। ప్రాతిభాసికరజతం త్వవిద్యాపేక్షయా పరిణామః చైతన్యాపేక్షయా వివర్త ఇతి చోచ్యతే।

తిత్వ ప్రయోజకత్వాత్. అన్యథా ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యాదిస్మృతిత్వాపత్తేరితి భావః. అసాధారణకారణమాహ ॥ దోషేతి ॥ నచ దోషసంస్కారయోరభావే హేతుత్వమ్. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వినిగమకాభావేనోభయకారణతాగ్రహోచితభావః. ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రత్యక్షత్వం దర్శయితుం ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నేతి విషయచైతన్యవిశేషణం. తథాచ స్వాకారవృత్త్యుపహితస్య రజతస్య ప్రమాతృచైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వేన ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వాత్ ప్రత్యక్షత్వం యుక్తమితి భావః. నన్వన్తఃకరణస్య బహిర్నిర్గమనాభావాత్కథం విషయచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నత్వం? తథాత్వే వా రజతస్య ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తస్య చక్షురనపేక్షస్య కథం తదన్వయవ్యతిరేకానువిధానం? కథం వా తస్య శుక్తిత్వాజ్ఞానకార్యత్వం? ఇదమాకారవృత్తివత్పురోవర్తిని శుక్తిత్వాకారవృత్తిసద్భావాదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ కాచాదీత్యాదినా ॥ నచానయోర్ద్వయోర్వైయర్థ్యం. భ్రమజనకధర్మిజ్ఞానే తజ్జనకసంస్కారోద్బోధకసాదృశ్యజ్ఞానే చోపయోగాత్. నాపి పురోవర్తిని శుక్తిత్వగ్రహః. దోషేణ తస్య ప్రతిబన్ధాత్. ప్రమాతృభేదస్య చాన్తఃకరణబహిర్నిర్గమనే సతి స్పష్టత్వాదిత్యర్థః ॥ తత్రేతి ॥ తదిత్యర్థః ॥ వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యమితి ॥ ఇదమాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యమిత్యర్థః. తథాచ ధర్మిజ్ఞానస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షతయా తత్రాపరోక్షాధ్యాసోయుజ్యత ఇతి భావః. నను యద్యవిద్యాపరిణామరూపం రజతం నాత్మపరిణామః తర్హి తద్వివర్తోఽపి నస్యాత్పరిణామవివర్తశబ్దయోః పర్యాయత్వాదిత్యాశఙ్క్య, తయోర్భేదమాహ ॥ పరిణామో నామేతి ॥ నను మృత్పరిణామస్య ఘటస్య మృదాశ్రితత్వవత్ రజతస్యాపి స్వోపాదానావిద్యాశ్రితత్వాపత్తిః నహిమృదుపాదేయో ఘటః మృదనయివె వర్తతే యేనాత్మన్యవిద్యాధిష్ఠానే రజతం వర్తేతే. త్యాశఙ్క్య చైతన్యావరకాజ్ఞానస్య తమోవత్స్వాశ్రయగతవిక్షేపహేతుత్వాత్ తత్పరిణా

అవిద్యాపరిణామరూపంచ తద్రజతం అవిద్యాధిష్ఠానే ఇదమవచ్ఛిన్న చైతన్యే వర్తతే. అస్మన్మతే సర్వస్యాపి కార్యస్య స్వోపాదానావిద్యాధిష్ఠానాశ్రితత్వనియమాత్. నను చైతన్యనిష్ఠస్య రజతస్య కథం ఇదం రజతమితి పురోవృత్తితానుభవః, ఉచ్యతే. యథా త్వన్మతే ఆత్మనిష్ఠస్య సుఖాదేః శరీరనిష్ఠత్వేనోపలమ్భః శరీరస్య సుఖాద్యధికరణతావచ్ఛేదకత్వాత్ । తథా చైతన్యమాత్రస్య రజతం ప్రత్యధిష్ఠానతయా ఇదమవచ్ఛిన్న చైతన్యస్య తదధిష్ఠానత్వేనేదమంశస్యావచ్ఛేదకతయా రజతస్య పురోవృత్తి సంసర్గప్రత్యయ ఉపపద్యతే । తస్యైవ విషయచైతన్యస్య అన్తఃకరణోపహిత చైతన్యాభిన్నతయా విషయచైతన్యస్థమపి రజతం సాక్షిభాస్యం కేవల సాక్షివే

[illegible]హితమపి రజతం తదధిష్ఠానచైతన్యాశ్రితమిత్యాహ ॥ అవిద్యాపరిణామరూపం చేతి ॥ నను చైతన్యస్య స్వోపాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా రజతస్య కథంచిత్తదాశ్రితత్వేఽపి పురోవర్తిద్రవ్యస్య తథాత్వాభావాత్కథం తదాశ్రితత్వం తతశ్చేదం రజతమితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశానుపపత్తిరితి శఙ్క్యతే ॥ నన్వితి ॥ చైతన్యమాత్రస్యేతి ॥ ఇదమవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవ రజతోపాదానావిద్యాధిష్ఠానతయా తస్యైవావిద్యాజనితవిక్షేపాధిష్ఠానత్వాచ్చేత్యాదిభావః. నన్విదమవచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితస్య రజతస్యాన్తఃకరణావచ్ఛిన్న చైతన్యాశ్రితత్వాభావేన కథం ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వరూపం ప్రత్యక్షత్వమిత్యాశఙ్క్య తస్యాన్తఃకరణవిశిష్టాశ్రితత్వాభావేఽపి తదుపహితచైతన్యాశ్రితత్వాత్ తస్యైవ ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నపదేన వివక్షితత్వాదిత్యాశయేనాహ ॥ తస్యైవేతి ॥ సాక్షిభాస్యమితి ॥ — నను కిమిదమధ్యస్తత్వం. న తావత్[illegible]విషయత్వం తద్భ్రమత్వం, యది దోషజన్యజ్ఞానత్వం. తదా సర్వస్య కార్యస్యావిద్యాదోషజన్యతయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్యాపి తజ్జన్యత్వేనాతివ్యాప్తిః. నాపి దోషత్వేన తజ్జన్యత్వం. కాచాదిసాధారణదోషత్వస్యానిర్వచనాత్. న చ సంస్కారజన్యానుభవత్వం. ప్రత్యభిజ్ఞాయామతివ్యాప్తేః. న చాసద్విషయత్వమ్. అసత్ఖ్యాత్యనభ్యుపగమాత్. నాపి వ్యధికరణప్రకారకజ్ఞానత్వం, ఘటే రూపం ఘటే ఘటత్వమిత్యాదిజ్ఞానేఽతివ్యాప్తేః. న చ రజతస్యాధ్యస్తత్వే ప్రమాణమస్తి. ప్రత్యక్షేణాననుభవాత్. న చ దృశ్యత్వాదినా తదనుమానమ్. దృష్టాన్తాభావాత్. తస్మాల్లక్షణప్రమాణా

స్యమ్ సుఖాదివదనన్యవేద్యమితి భావః। నను సాక్షిప్రత్యక్షత్వే అహం రజతమితి ప్రత్యయాపత్తిః అహం సుఖీతివదితి చేత్

భావాన్న యుక్తం రజతాదేరస్మృతిత్వమితి చేత్ — అత్రాహుః — స్మృతిరూపత్వేతి పూర్వానుభవసజాతీయత్వే సత్యస్మృతిత్వలక్షణం. స్మృతిరూపత్వం చ స్మర్యమాణపర్యవసన్నం. తద్భావశ్చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం అజ్ఞాతగోచరవృత్త్యనుపహితత్వం వా. తేన స్మర్యమాణఘటాదౌ నాతివ్యాప్తిః. ప్రతీతనియతసత్తాకాధ్యాసస్య అత్ర లక్ష్యత్వేన సుఖాదేరపి తథాత్వాన్నాతివ్యాప్తిః. అభినవాన్యన్యనిష్ఠస్మృత్యతివ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయవిశేషణం. అధ్యాసమాత్రలక్షణం తు, పరత్ర పరావభాసత్వం - పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నస్వాత్యన్తాభావాధికరణే ప్రతీయమానత్వమితి యావత్. ఏతదభిప్రేత్యైవ భగవతా భాష్యకారేణోక్తమ్ 'స్మృతిరూపః పరత్ర పూర్వదృష్టావభాస' ఇతి. నచాత్ర ప్రమాణాభావః. సేదం రజతమితి స్వాధికరణే పారమార్థికత్వేన ప్రతిపన్నస్య రజతస్య నేదం రజతమితి ప్రత్యక్షేణ తదవచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిత్వావగమాత్. విగీతం ప్రతీయమానం రజతం స్వసమానాధికరణపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నాత్యన్తాభావప్రతియోగి బాధితత్వాత్ యన్నైవం తన్నైవం యథా ఆత్మేత్యనుమానాచ్చ. తతశ్చ రజతమధ్యస్తమితి.—నన్విదమవచ్ఛిన్నస్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాక్షిత్వేనైవ రజతస్య సాక్షివేద్యత్వే దుష్టకరణానామివాదుష్టకరణానామపి పురుషాణాం పురోవర్తిని శుక్తిత్వాది గ్రహణసమయే తదీయాన్తఃకరణోపహితచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్యాధ్యస్తతయా సాధారణ్యాత్సాక్షిసమ్బన్ధాత్ శుక్తిత్వాదివత్తస్య భానాపత్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ సుఖాదివదితి । యదీయదోషసంభృతావిద్యా యదాకారేణ పరిణమతే తస్య పరిణామస్య తదుపహితసంస్పృష్టగ్రాహ్యత్వనియమాన్నాతిప్రసఙ్గః. యథా సిద్ధాన్తే శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తోఽపి స్వప్నరథాదిస్తజ్జనకనిద్రాదోషవతైవ గృహ్యతే నాన్యేన, యథా వా దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోః పురోవర్తిసమ్ప్రయోగజనితాన్తఃకరణబహిర్నిర్గమనయోరుభయోరన్తఃకరణోపహితసాక్షిచైతన్యైక్యేఽపి నాన్యాన్తఃకరణగతసుఖాది అన్యస్య విషయః, యథా చ పరమతే ద్విత్వాదేః సంయుక్తసమవాయసమ్బన్ధస్య సర్వసాధారణ్యేఽపి యదపేక్షాబుద్ధిజన్యం ద్విత్వాది తత్తేనైవ గృహ్యతే నాన్యేన, తద్వదితి భా

ఉచ్యతే। నహి సుఖాదీనామన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వప్రయుక్తం అహం సుఖీతి జ్ఞానమ్। సుఖాదీనాం ఘటాదివత్ శుద్ధచైతన్యే ఏవాధ్యాస్యాత్। కిన్తు యస్య యదాకారానుభవాహిత సంస్కారసహకృతావిద్యాకారత్వం తస్య తదాకారానుభవ విషయత్వమిత్యేవానుగతం నియామకమ్। తథాచ ఇదమాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వాత్ ఘటాదేరిదమాకారానుభవ విషయత్వమ్। అహ

వః. కిం అహమాకారప్రత్యయవిషయత్వే కేవలసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం? ఉత సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వం? ఆహోస్విత్తన్నిష్ఠావిద్యాకార్యత్వం? నాద్యః, శరీరేన్ద్రియాదౌ వ్యభిచారాదిత్యాశయేనాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ ద్వితీయతృతీయౌ దూషయతి ॥ నహీతి ॥ నను ఇదం ప్రత్యయవిషయత్వే ప్రమాణసాపేక్షసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం, అహం ప్రత్యయవిషయత్వే చ కేవలసాక్షివేద్యత్వం. ఇదం చాన్తఃకరణతద్ధర్మాణామేవ. శరీరేన్ద్రియాదీనాం త్వన్యదేవ తత్ప్రయోజకమితి చేదుచ్యతే ॥ కిన్త్వితి ॥ సర్వత్రానుగతే నియామకే సమ్భవతి నాననుగతం న్యాయ్యమిత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ యస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయత్వమిత్యేవ నియామకం. నతు తత్సహకృతావిద్యాకార్యత్వం. గౌరవాత్. అత ఏవ వక్ష్యతి. ‘సత్యస్థలేమెదమాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయతే’తి. ఏతచ్చావిద్యాకార్యాణామేవ అహమాదిప్రత్యయవిషయత్వప్రయోజకం. జీవావిద్యాదీనామజన్యత్వాత్. యద్వా యజ్జ్ఞానస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారేణ తదవభాసకత్వం ఏవంచావిద్యాదిజ్ఞానస్య అహమజ్ఞ ఇత్యాద్యహమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదహమాకారతేతి భావః. అనుగతత్వమేవ నియామకస్యోదాహరణప్రదర్శనేన దర్శయతి ॥ తథాచేతి ॥ అవిద్యాకార్యస్య ఘటాదేరిదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయత్వం, తదనుభవస్య ఇదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారత్వమితి వాఽర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి వ్యాఖ్యేయం. నను ప్రాతిభాసికరజతజ్ఞానస్య నస్వసమానవిషయేదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వం. తస్యానభూతవిషయత్వాత్. న చ ఘటానుభవస్య సజాతీయఘటాన్తరేదమాకా

మాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వాత్ పూర్వస్య రజతాదేరిదమాకారానుభవవిషయత్వం । కిఞ్చేదమాకారేణానుభవయదిదమాకారానుభవాహితసంస్కారసహకృతావిద్యాకార్యత్వాత్ సంప్రయుక్తేదమాకారానుభవవిషయత్వమ్ తథా చాయముపాదానభూతః ఇదం రజతమయం దేహః అహం మనుష్యః అహం ప్రత్యక్షః ఇదం రజతమ్ అహం కర్తా ఇదం శరీరం అహం సుఖీ ఇతి ॥ ప్రకృతే చ ప్రాతిభాసిక రజతస్య ప్రమాతృచైతన్యాధిష్ఠానకత్వే సత్యపి ప్రమాతృచైతన్యాశ్రితావిద్యాకార్యత్వేఽపి ఇదం రజతమితి వస్తుతో ఇదమంశాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవవిషయతా । తస్మాదహం రజతమిత్యహమాకారానుభవవిషయత్వమసఙ్గతమ్ । నన్వేవమపి మిథ్యారజతస్య సాక్షాత్సాక్షిసంబద్ధతయా భానసంభవే రజతగోచరజ్ఞానాభాసరూపాయా అవిద్యావృత్తేరభ్యుపగమః కిమర్థమితి చేత్ । ఉచ్యతే । స్వగోచరవృత్త్యుపహితచైతన్యాభిన్నసత్తాకత్వాభావస్య విషయాపరోక్షత్వరూపతయా రజతస్యాపరోక్షత్వసిద్ధయే తదభ్యుపగమాత్ ।

రానుభవసంస్కారజన్యత్వేన రజతానుభవస్యాపి తజ్జాతీయవస్తుస్థలే ఇదమాకారరజతానుభవసంస్కారజన్యత్వాన్నశుక్తావేవేదమాకారకత్వమితి వాచ్యం. తథా సతి ఘటానుభవవద్రజతానుభవస్యాపి ప్రమాత్వాపత్తేః. నచేష్టాపత్తిః. తద్విషయరజతస్య సవికల్పకజ్ఞానవిషయత్వావిద్యాకార్యత్వానుపపత్తేరిత్యాశఙ్క్య, నహి ప్రమాహితసంస్కారజన్యత్వేన ప్రామాణ్యం. స్మృతేరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. కింత్వనధిగతాబాధితార్థవిషయత్వేనైవ ప్రాతిభాసికస్య చ ప్రత్యక్షేణ బాధితత్వాత్తజ్జ్ఞానస్యేదమాకారప్రమాసంస్కారజన్యత్వమిదమాకారత్వేఽపి నప్రామాణ్యమిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ప్రకృతేచేతి ॥ నను రజతస్యేదమాకారానుభవవిషయత్వేఽపి తద్గోచరావిద్యావృత్త్యభ్యుపగమః కిమర్థః. నతావత్సాక్షిసమ్బన్ధాయ. రజతస్య సాక్షాత్సాక్షిసమ్బన్ధితయైవోపపత్తేః. నాప్యావరణభఙ్గాయ. రజతస్య సర్వదాఽనావృతసాక్షిణైవ సమ్బన్ధాత్. అన్యథా ఘటాదివద్రజతమపి కదాచిన్న జ్ఞాయేత. నచ వ్యవహారాయ. తస్యానావృతార్థప్రకాశేన సాక్షిణైవోపపత్తేరితి సిద్ధాన్త్యేకదేశీ చోదయతి॥నన్వేవమపీతి॥ అపరోక్షత్వసిద్ధయ ఇతి॥నన్వనావృతస్యానవచ్ఛిన్నసంవిత్తాదాత్మ్యమేవ విషయస్యాపరోక్షత్వం. నచ ఘటాకారవృత్తిదశాయాంపరిమాణే

తస్యేదం స్మృత్తేః రజతాకారవృత్తేశ్చ ప్రత్యేకమేకైకవిషయత్వే గురుమతప్ర
వేశ విశిష్టజ్ఞానాభావప్రసఙ్గే కుతోఽధ్యాసజ్ఞానసిద్ధిరితి చేన్న ।

అప్రసక్తేః. తదా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వేఽపి స్వావచ్ఛిన్నస్యావృత
త్వాత్. తథాచ రజతావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వాత్ తత్తాదాత్మ్యేనైవ త
ద్గ్రహోత్పత్త్యుపపత్తేః నేదమర్థమపి తద్గోచరా వృత్తిరభ్యుపగన్తవ్యేతి చేత్:—
నతావత్ స్వోపహితానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం ప్రత్యక్షత్వం పరిమాణవిశి
ష్టచైతన్యస్యానావృతత్వేఽపి స్వోపహితఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వాత్.
నాపి స్వవిశిష్టానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం. ఘటాదీనామపి శుద్ధచైతన్యాధ్యా
సేన తత్సాక్షియతాపత్త్యా స్వవిశిష్టాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. తస్మాత్సా
క్షాత్త్వం రజతస్యాపరోక్షత్వసిద్ధయే తద్వృత్త్యభ్యుపగమ' ఇతి. ఇదంచో
పలక్షణమ్. సంస్కారసిద్ధయేచ వృత్తిరుపేయా. అవినాశినః సాక్షిలక్షణా
నుభవస్య సంస్కారాభావాత్. నచేదమాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షిణో వినాశ
సమ్భవాత్సంస్కారోపపత్తిః. తథాసతి సుఖాదివిశిష్టసాక్షిణో వినాశాదేవ
తత్రాపి సంస్కారోపపత్త్యా తదాకారవృత్తివైయర్థ్యాపాతాత్. అన్యాకారవృత్తివి
శిష్టసాక్షినాశేనాప్యసంస్కారోపగమే ఘటాద్యాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షి
నాశేన పరిమాణసంస్కారాపత్తేః. వ్యస్తనాహఙ్కారస్యాపి విశిష్టసాక్షి
నాశేనైవ స్మరణోపపత్త్యా అహంవృత్త్యభ్యుపగమవైయర్థ్యాపత్తేశ్చేత్యా
స్తాం విస్తరః.—నన్విదంవృత్తిమాత్రాభ్యుపగమే తదవచ్ఛిన్నసాక్షిణః పురో
వృత్త్యభిన్నతయా రజతభాసకస్యైకత్వేపి వృత్తిద్వయవాదిమతే తత్తద్వి
శిష్టసాక్షిణస్తత్తద్విషయమాత్రగ్రాహకస్య భిన్నత్వాత్కుతో విసంవాదిప్ర
వృత్తిజనకవిశిష్టజ్ఞానసిద్ధిః. తదభావేపి వృత్త్యభ్యుపగతౌ ప్రభాకరపరిణతో
యం వేదాన్తీ సమ్ప్రతి పునః పరిభావయతి ॥ నన్వితి ॥ యత్కిఞ్చిత్సామ్యే
న గురుశిష్యభావనే సర్వసిద్ధాన్తసఙ్కరాపత్తేః. ఇదంరజతవృత్తిద్వ
యోపహితస్య తదభివ్యక్తస్య ఇదంరజతతాదాత్మ్యాభివ్యఞ్జకస్య సాక్షిజ్ఞా
నస్యైకత్వాభ్యుపగమేన సర్వసామ్యాభావాత్. అతఏవ సురభిచన్దన మి
త్యాదౌ పరోక్షాపరోక్షవృత్తిభేదేపి తదుభయప్రతిబిమ్బితస్య గుణగుణితా
దాత్మ్యావగాహిసాక్షిజ్ఞానస్యైకత్వాత్ సామానాధికరణ్యవ్యపదేశఇత్యాశ

శుక్తిరూప్యప్రతీతివత్ ఘటప్రతీతేరపి సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావగా
హిత్వేన ప్రమాత్వస్వీకారాత్ ।

తదేవాహ ॥ శుక్తిరూప్యేత్యాదినా ॥ సత్యేతి ॥ అనేన సత్యమిథ్యావ
స్తుతాదాత్మ్యావగాహిత్వలక్షణం లక్ష్యాన్యవృత్తి ఘటాదిజ్ఞానేఽపి సిద్ధాన్తిసమ్మత
మధ్యాసలక్షణముక్తమిత్యవధేయం.—నన్వయుక్తం ఘటాదిజ్ఞానసాధారణ
మధ్యాసలక్షణం తత్ర స్వాధికరణఘటితబాధ్యత్వఘటితస్యాప్రతీతేః. తస్యైవ
ఘటాదేస్సత్యత్వాత్. నచ సత్త్వేఽపి సమారోపితతాదాత్మ్యేన మిథ్యా
భూతఘటస్యావభాసనాత్ అధ్యాసలక్షణే ఘటాదిజ్ఞానమపి లక్ష్యమితి వా
చ్యమ్. శుక్తిరూప్యఘటాదిసాధారణమిథ్యాత్వస్యైవాసిద్ధేః. తత్ర ప్ర
మాణాభావాదితిచేత్—న తావదసిద్ధవచనం. స్వాశ్రయత్వేనాభిమత యా
వన్నిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం మిథ్యాత్వమిత్యనుమానపరిచ్ఛేదే గ్రన్థ
కృతైవ వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రమాణంచ ఘటాదిమిథ్యాత్వే తత్రైవ గ్రన్థ
కృతా వక్ష్యతే. శుక్తిరజతమిథ్యాత్వేతు నేదం రజతమితి బాధకప్రత్యక్షం
మానం. నచ దేశాన్తరీయస్యైవ పురోవర్తిన్యసత్త్వాత్ తదేవ తన్నిష్ఠత్రై
కాలికాభావప్రతియోగితయా బాధకజ్ఞానేన విషయీక్రియత ఇతి వాచ్యమ్.
తస్యాసన్నికృష్టస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ప్రసక్తస్యైవ ప్రతి
షేధ్యత్వాత్. అనుమానంచ, శుక్తిరజతం స్వసమానాధికరణాత్యన్తాభావప్ర
తియోగి దృశ్యత్వాత్ సంయోగవత్. ప్రాతిభాసికరజతస్య సాధితత్వాన్నాశ్ర
యాసిద్ధిః. నచానుమానే సంయోగవత్ అవ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావప్రతియోగి
త్వేనార్థాన్తరం, సంయోగతదత్యన్తాభావవద్రజతతదత్యన్తాభావయోరవ
చ్ఛేదకభేదనాప్రతీతేః. నచావ్యాప్యవృత్త్యత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వముపా
ధిః. శశీయత్వావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిని శృఙ్గే సాధ్యావ్యాపకత్వాత్.
నచ విపక్షే బాధకాభావః. రజతస్య పారమార్థికత్వే కాలత్రయేఽపి అత్ర
రజతం నాస్తీతి బాధానుపపత్తేర్బాధకత్వాత్. తతశ్చానుమానం రజతమి
థ్యాత్వే ప్రమాణం తథా రజతజ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధ్యనుపపత్తిరపి. నచాన్య
థోపపత్తిః. సదసత్త్వయోరాన్తరదేశాన్తరీయత్వయోశ్చ రజతస్య నిరా
కృతత్వేన తజ్జ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధేః ప్రకారాన్తరేణోపపాదయితుమశ
క్యత్వాత్. తదేవం శుక్తిరూప్యఘటాదీనాం మిథ్యాత్వం సిద్ధం. తతశ్చ ఘ

[illegible]ఏవ సాక్షిజ్ఞానస్య సత్యాసత్యవిషయతయా ప్రామాణ్యానియమాదప్రామాణ్యోక్తిః సామ్ప్రదాయికానామ్। నను సిద్ధాన్తే దేశాన్తరీయ రజతమ[illegible] కథం శుక్తిరూప్యస్య తతో వైలక్షణ్యమితి చే[illegible] స్వభావవిశేషః కేషాంచిత్ క్షణికత్వం కేషాంచిత్ స్థాయి[illegible]కం తదేవస్వభావవిశేషాదికం మమాపి। యద్వా

[illegible]సత్యమిథ్యావస్తుతాదాత్మ్యావ[illegible] యుక్తమితి—వృత్తిద్వయేన ప్రత్యేకమగృహీతమ[illegible] వృత్తిద్వయప్రతిబిమ్బితం సాక్షిజ్ఞానం గృహ్ణా[illegible]త్ర సామ్ప్రదాయికసమ్మతిమాహ ॥ అతఏవేతి ॥ నను శుక్తిరజతవత్ప్ర[illegible] విద్యాకార్యత్వేన మిథ్యాత్వస్యాధ్యస్తత్వస్యచా[illegible] కథం తస్య ఘటాదివైలక్షణ్యం తతశ్చ లోకే శుక్తిరూప్యజ్ఞానగ[illegible] తజ్జన్యప్రవృత్తౌ విసంవాదప్రసిద్ధిశ్చ నస్యాదితి శ[illegible]తే ॥ [illegible] ॥ కథమిత్యాక్షేపే. నచ శుక్తిరూప్యస్య ప్రాతిభాసిక[illegible] వైలక్షణ్యమితి యుక్తం. ఘటాదిశుక్తిరూప్యయోరవిద్యా[illegible] ప్రాతిభాసికత్వమిత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. ప్రయోజ[illegible] పరిహరతి ॥ ఏతస్మిన్మతేపీతి ॥ అయమర్థః. కింశుక్తిరూ[illegible]విద్యాకార్యత్వేన వ్యావహారికత్వసాధనాత్ ప్రాతిభాసిక[illegible]? ప్రయోజకాభావాద్వా? నాద్యః. అవిద్యాకార్యత్వస్య హేతోరప్ర[illegible]. శుక్తిరూప్యస్య వ్యావహారికత్వే సంసారదశాయాం బాధానుప[illegible]. అన్యథా న్యాయమతేపి శబ్దజ్ఞానేచ్ఛాదీనాం ఘటాదివత్సత్యత్వేన స్థా[illegible]. యది ఘటాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానాదిబలాత్ స్థాయిత్వం శబ్దా[illegible]త్ క్షణికత్వమితిమతం, తదాశుక్తిరూప్యస్య సంసారదశా[illegible] ఘటాదివదర్థక్రియాకారిత్వాభావాన్న వ్యావహారికత్వమి[illegible]. నచ ఘటస్యేవ శుక్తిరూప్యస్యాపి సంసార దశాయామబాధోర్థ[illegible]కారిత్వంచ కుతోనస్యాదిత్యపి యుక్తావాచాయుక్తిః స్వభావవిశేషస్యై[illegible] తత్ర నియామకత్వాత్ తస్యచాపర్యనుయోజ్యత్వాదితి. నద్వితీయః. ఆగన్తు[illegible]దోషజన్యత్వస్య ప్రాతిభాసికత్వ ప్రయోజకత్వాదిత్యాహ ॥ యద్వేతి ॥ [illegible]గన్తుకదోషజన్యత్వం నప్రాతిభాసికత్వ ప్రయోజకం. కాచాదిధ్వం

ఘటాద్యధ్యాసే అవిద్యైవ దోషత్వేనాపి హేతుః । శుక్తిరూప్యాద్యధ్యాసే కాచాదయో దోషాః । తథాచాగన్తుకదోషజన్యత్వం ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్ ।

సే తత్ప్రయోజకాగాహె తత్రాప్యాకారే చాతివ్యాప్తేః. నచ దోషత్వేన తజ్జన్యత్వమిహవివక్షితమ్. తథాచ వ్యాగన్తుకవిశేషణ వైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్. నచ ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయ. ప్రసిద్ధదోషస్య కాచాదేర్ఘటాదావహేతుత్వాత్ మూలావిద్యాయాశ్చ దోషత్వేన హేతుత్వే మానాభావాదిత్యతఆహ ॥ఘటాద్యధ్యాసఇతి॥ అయం భావః. దోషత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ వివక్షితమ్. నచాగన్తుకవిశేషణ వైయర్థ్యమ్. ఘటాదావతివ్యాప్తివారకత్వాత్. నచ ఘటాదేర్దోషజన్యత్వే ప్రమాణాభావః. ఘటాదిః దోషజన్యః అధ్యస్తత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమానస్య ప్రమాణత్వాత్. నచాప్రయోజకత్వం. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం లాఘవేన దోషత్వేనైవ కాచాదీనామధ్యాసహేతుత్వస్య శుక్తిరూప్యాదౌ ప్రసిద్ధభ్రమస్థలే నిశ్చితత్వాత్. నచైవమన్తఃకరణాదికమేవ ఘటాదౌ దోషత్వేన హేతుః కల్ప్యతామిత్యర్థాన్తరమితి వాచ్యం. ప్రకృతిత్వేన క్లృప్తమాయాయా ఏవ లాఘవేన దోషత్వమాత్రకల్పనాత్. అన్యథాన్తఃకరణాదే ఘటాద్యధ్యాసం ప్రతిహేతుత్వం దోషత్వఞ్చ కల్పనీయమితి గౌరవప్రసఙ్గాత్. కేచిత్తు సవికల్పకజ్ఞాన బాధ్యత్వం బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వం వా ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకమితి. తన్న. స్వాప్నగజాదే ర్నిర్వికల్పక బ్రహ్మజ్ఞాన బాధ్యత్వేన ప్రాతిభాసికత్వాభావ ప్రసఙ్గాత్.—నన్వాగన్తుకదోషజన్యత్వమపి న ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకం. సుఖాదేరపి ప్రతిభాన సమయసత్త్వాభ్యుపగమేన తత్రావ్యాప్తేః. నచ మూలావిద్యాకార్యస్యైవ ప్రాతిభాసికస్య లక్ష్యత్వాత్సుఖాదేశ్చ మూలావిద్యాకార్యత్వాన్నతదవ్యాప్తిర్దోషఇతి వాచ్యమ్. తథాసతి స్వప్నగజాదేరపి వక్ష్యమాణరీత్యా మూలావిద్యాకార్యతయా తత్రాతివ్యాప్త్యాపత్తేరితిచేత్ —న—. లౌకికపరమార్థ విలక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వ ఏవాస్య ప్రయోజకత్వాత్. సుఖాదేశ్చ ప్రాతిభాసికస్య లౌకిక పరమార్థత్వాన్నావ్యాప్తిః స్వప్నోపలబ్ధరథాదేశ్చ లౌకిక పరమార్థ రథాదివిలక్షణత్వాన్నాతివ్యాప్తిః తస్మాదాగన్తుక దోషజన్యత్వం లౌకికపరమార్థవి

అతఏవస్వప్నోపలబ్ధ రథాదీనాం ఆగన్తుక నిద్రాదోషజన్యత్వాత్ ప్రాతిభాసికత్వం ॥ నను స్వప్నస్థలే పూర్వానుభూతరథాదేః స్మరణమాత్రేణైవవ్యవహారోపపత్తౌ న రథాది సృష్టికల్పనా గౌరవాదితిచేన్న । రథాదేః స్మృతిమాత్రాభ్యుపగమేరథంపశ్యామి స్వప్నేరథమద్రాక్షమిత్యనుభవవిరోధాపత్తేః ।

లక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్. ప్రమాణఞ్చ, విమతం రజతం ప్రాతిభాసికసమయమాత్రవృత్తి సమయాన్తరే తత్సత్త్వే ప్రమాణాభావాత్ సుఖాదివత్ ఆగన్తుక దోషజన్యత్వాద్వా స్వప్నగజాదివత్. నచ ద్వితీయానుమానే నిద్రాదోషజన్యత్వ ముపాధిః లౌకికపరమార్థవిలక్షణత్వావచ్ఛిన్న సాధ్యవ్యాపకత్వాభ్యుపగమాన్నసుఖాదౌ సాధ్యావ్యాపకత్వమితి వాచ్యం. లాఘవేనానుగతస్యాగన్తుకదోషజన్యత్వస్యైవ ప్రయోజకత్వాదితి — ॥ అతఏవేతి ॥ అస్యప్రయోజకత్వాదేవేత్యర్థః. నను నస్వాప్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వం తదాతస్యానుపపత్తేః నచాపరోక్షజ్ఞానే వ్యవహితస్యావిషయత్వాత్సన్నిధానాయ రథాదేరుత్పత్తిరుపేయేతి యుక్తమ్. బహిరిన్ద్రియాణాముపరతత్వేన మనసాబహిరస్వాతన్త్ర్యేణచాపరోక్ష రథాది జ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. నచ వీథ్యాదౌ రథాదివ్యవహారానుపపత్త్యా సృష్టిః కల్ప్యతఇతి వాచ్యం. గౌరవప్రసఙ్గాత్. వ్యవహారస్యచ స్మృత్యాత్మనేరథాద్యవివేకాదుపపత్తేః. తతశ్చ న స్వాప్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వమిత్యఖ్యాతివాదిప్రాభాకరః ప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ నన్వితి ॥ స్వప్నేతావత్ రథ్యాదౌ రథాది గోచరం విశిష్టజ్ఞానమేవ. నతు ప్రత్యేక గోచరం జ్ఞానద్వయం. అన్యథా విశిష్ట వ్యవహారానుపపత్తేః. భేదాగ్రహస్య తత్సహితజ్ఞానద్వయస్యచ విశిష్టవ్యవహారే హేతుత్వ నిరాసాత్. తచ్చ విశిష్టజ్ఞానం న స్మృతిః పూర్వం తత్ర రథాదేరననుభూతత్వాత్. తతశ్చాయం రథః అయం గజఇత్యాది జ్ఞాన మపరోక్షజ్ఞాన మేవేత్యాశయేన పరిహరతి ॥ నేతి ॥ రథాదిజ్ఞానస్య స్మృతిత్వే బాధకమాహ ॥ రథాదేరితి ॥ నన్విన్ద్రియగ్రాహ్యత్వంచ తదాస్మర్యత ఇత్యతఆహ ॥ స్వప్నఇతి ॥ రథాద్యవభాసానంతరం ప్రతిబుద్ధస్య స్వప్నేరథమద్రాక్షం అన్వభూవమితిచానుభవోనస్యాత్. నస్మ్రతే తస్యచక్షుషా తదాననుభూతత్వాదితి భావః. నను వ్యవహితస్యావిషయత్వాత్సృష్టికల్పనేచ గౌరవాత్ రథ్యాదౌ నరథాది

॥అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజత' ఇతి రథాదిసృష్టిప్రతిపాదకశ్రుతి విరోధాపత్తేశ్చ । తస్మాత్స్వప్నే స్థితైర్జ్ఞానాత్ స్వప్నోపలబ్ధరథాదయోపి ప్రాతిభాసికాః యావత్ప్రతిభాసమవతి ...

విశిష్టానుభవత్వాత్ ... ప్రత్యభిజ్ఞానవిరోధ ... త్వాదితి ... స్వప్నే రథాదిస్ఫూర్తేః స్మృతిత్వం ... రథాదిజ్ఞానం ... జాగ్రద్భోగ ప్రదకర్మోపరమే సతి స్వప్నభోగప్రదకర్మోద్భవే స్వప్నే రథాదయో రథయోగాంశ్చ పథః సృజతి ఇత్యాదిశ్రుతేః ఏతేన రథాదివిషయాపరోక్షవిశిష్టానుభవవిషయత్వమాత్రేణ న ప్రాతిభాసికత్వసిద్ధిః స్మర్యమాణస్యాపి తస్య స్మర్యమాణస్యార థాదౌ దోషవశేనారోపసంభవాత్. అత ఏవ నానుభవవిరోధః. న వా సృష్టిగౌరవం. ఏతేన స్వప్నే అయం రథ ఇత్యాది విశిష్టజ్ఞానమన్యథాఖ్యాతిరేవే తి నిరస్తం. స్మర్యమాణారోపమాత్రాభ్యుపగమే రథాదిసృష్టిప్రతిపాదకశ్రు తివిరోధాపత్తేః. కించ నానుభూయమానే పురోవర్తిని గజాదేరధ్యాసః. భూ తలాదేరిన్ద్రియాసమ్ప్రయుక్తత్వాత్. నాపి స్మర్యమాణే తదధ్యాసః. ధర్మి ప్రత్యక్షాభావాత్. తస్యైవాపరోక్షాధ్యాసహేతుత్వాత్. కించ తత్ర గ జాద్యనుభవోపి నబహిరిన్ద్రియేణ. గజాదేరసన్నికృష్టత్వాత్. జ్ఞాన ప్రత్యా సత్తేశ్చ నిరాకృతత్వాత్. నచ సంస్కారో దోషో వా ప్రత్యాసత్తిః. అ పసిద్ధాన్తాత్. ప్రత్యాసత్తిత్వేచ తత ఏవ వహ్న్యాదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్త్యా అనుమానోచ్ఛేదాపత్తేః. నాపి మనసా. బహిరిన్ద్రియాసమ్ప్రయుక్తే తస్మి న్మనసా సామర్థ్యాభావాత్. నచానుమానాత్తత్ప్రతీతిః. స్వప్నే రథమద్రాక్ష మిత్యనుభవవిరోధాత్. లిఙ్గాద్యప్రతిసన్ధానేపి గజానుభవస్య జాయమాన త్వాచ్చ. తస్మాన్న స్వప్నగజాదిజ్ఞానమన్యథాఖ్యాతిరిత్యలం విస్తరేణ. తదే తదన్యథాఖ్యాతినిరాకరణం మనసి నిధాయోపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ప్రా తిభాసికస్థాపనస్య ఫలమేవాహ ॥ యావదితి ॥ ప్రతిభాసావ్యతిరిక్తసత్తాకఇతియా వత్. నను తవ మతేపి కుత్ర రథాద్యధ్యాసః? న తావచ్చైతన్యే. రథాద్యధి ష్ఠానతయా దేశవిశేషస్యోపలభ్యమానత్వేన శుద్ధస్యాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నస్య వా చైతన్యస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. నాపి దేశవిశేషే. సహి కిం పారమార్థి కః? ప్రాతిభాసికో వా? నాద్యః, పిహితాదిదేశవిశేషస్య పారమార్థికస్యా సన్నికృష్టతయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యే రథాద్యధ్యాసాయోగాత్.. న ద్వితీయః.

నను స్వప్నే రథాద్యధిష్ఠానతయోపలభ్యమాన దేశవిశేషస్యాపి తదాఽసం
నికృష్టతయా అనిర్వచనీయ ప్రాతిభాసిక దేశోఽభ్యుపగన్తవ్యః తథాచ రథా
ద్యధ్యాసః కుత్రేతిచేత్ । న । చైతన్యస్యైవ స్వయం ప్రకాశస్య రథాద్య
ధిష్ఠానత్వాత్ । ప్రతీయమానో హి రథాది రస్తీత్యేవ ప్రతీయతే ఇతి స
ద్రూపేణ ప్రకాశమానం చైతన్యమేవాధిష్ఠానం। దేశవిశేషోఽపి చిదధ్యస్తః ప్రా
తిభాసికః । రథాదావిన్ద్రియగ్రాహ్యత్వమపి ప్రాతిభాసికం ।

తస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వే రథాదిపూర్వకాలీనత్వాభావేన అధిష్ఠానతాపాదకత్వానుపపత్తేః. తస్మాన్నరథాదేరధ్యాసఇతి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ శుద్ధచైతన్యస్యైవాధిష్ఠానత్వాన్నరథాద్యధ్యాసానుపపత్తిరితి పరిహరతి ॥ నచైతన్యస్యేతి ॥ నను చైతన్యమపి వాజ్ఞాతమధిష్ఠానం. జ్ఞానవిషయఏవ సమ్ప్రయుక్తేశుక్తికాదావధ్యాసదర్శనాదిత్యతఆహ ॥ స్వయంప్రకాశస్యేతి ॥ జ్ఞాయమానత్వమేవాధిష్ఠానత్వే ప్రయోజకం లాఘవాత్, తచ్చ స్వప్రకాశపరప్రకాశ్యసాధారణమ్. నతు వృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానవిషయత్వం సమ్ప్రయోగజన్యజ్ఞానవిషయత్వంవా. గౌరవాదితిభావః. నను స్వయం ప్రకాశరూపమపి చైతన్యం నాధిష్ఠానం చిత్త్వాదినాజ్ఞాయమానే తత్ర జడాధ్యాసాయోగాదిత్యతఆహ ॥ సద్రూపేణేతి ॥ చైతన్యం సత్త్వేన ప్రకాశమానమేవ అధిష్ఠానం నతు సచ్చిదానన్దలక్షణపరిపూర్ణస్వరూపేణ. తద్రూపస్య తస్య శాస్త్రవిషయస్య మూలావిద్యయా ఆవృతత్వాదితి భావః. తర్హి సద్రూపేణాపి చైతన్యం కథం ప్రకాశతఇత్యాశఙ్క్య, సన్ ఘటఇతివత్ సన్ గజః సన్ రథఇతి గజాదేః సత్త్వేన ప్రతీయమానత్వాత్ తస్యచ సత్త్వస్యాధిష్ఠానరూపత్వాత్ అతిరిక్తసత్తాయాశ్చానభ్యుపగమాచ్చైతన్యమపి తేన రూపేణ ప్రథతఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ప్రతీయమానోహీతి ॥ నన్వేవమత్రాయంగజఇతి దేశవిశేషాధిష్ఠానతయా గజాద్యుపలమ్భోనస్యాదిత్యుక్తమిత్యతఆహ ॥ దేశవిశేషోఽపీతి ॥ నను రథాదేశ్చైతన్యాధ్యస్తత్వే తత్ర ఇదంత్వేన్ద్రియగ్రాహ్యత్వయోరనవభాసప్రసఙ్గః. నహి శుక్తిరూప్యాదావివ ఇన్ద్రియగ్రాహ్యేదమవచ్ఛిన్నచైతన్యమధిష్ఠానం యేన తద్గతేదన్త్వాదిరత్రావభాసేతేత్యతఆహ ॥ రథాదావితి ॥ అపిరయమనుక్తసముచ్చయే. ఇదంత్వమపీత్యర్థః. నన్విన్ద్రియగ్రాహ్యత్వస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వక

తదా సర్వేన్ద్రియాణాముపరమాత్ । అహం గజ ఇత్యాదిప్రతీత్యుపాదానం తు పూర్వవదన్వేషణీయం । స్వప్నగజాదయః సాక్షాన్మాయాపరిణామా ఇతి కేచిత్ । అన్తఃకరణద్వారా తత్పరిణామా ఇత్యన్యే ।

ల్పనే గౌరవమిత్యాశయేనాహ । తదేతి । నను దేశవిశేషస్యాప్యస్యాస్త్యేవాధిష్ఠానమన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యం తస్యైవ స్వప్నే ప్రతిభాసాత్. 'సధీః స్వప్నో భూత్వేమం లోకమతిక్రామతీ' తి శ్రుతేశ్చేతిచేత్. న తావత్ప్రతిభాసాత్ అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నస్యాధిష్ఠానత్వం. సుఖాదివత్ శుద్ధచైతన్యాధ్యాసేపి తద్విశిష్టప్రతిభాసోపపత్తేః. సధీరిత్యాదిశ్రుతేశ్చ, 'దశభిస్సహపుత్రైస్స భారంవహతి గర్దభీ' త్యత్ర పుత్రాణాం భారవహనాన్వయవత్, 'అగ్నా ఇహపత్నీవాస్సజూర్దేవేనత్వష్ట్రా సోమం పిబస్వాహా' ఇత్యత్ర త్వష్టుస్సహత్వప్రతియోగినః పాతృత్వాన్వయవచ్చ, ధియాసహ వర్తమానఆత్మాస్వప్నోభూత్వేత్యేవమన్వయలక్షణాప్యాధాన్యేప్యుపపత్తేః. తస్మాచ్ఛుద్ధమేవ చైతన్యం స్వప్నగజాద్యధిష్ఠానమితి. నన్వన్తఃకరణస్య స్వప్నాధ్యాసాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వాభావేపి తదధిష్ఠానస్య వస్తుతోన్తఃకరణావచ్ఛిన్నతయా సుఖాదివత్ అహం గజ ఇత్యాది ప్రతీత్యుపపత్తిరిత్యాశఙ్క్య శుక్తిరూప్యవత్తదనుభవస్య ఇదమాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వాన్నాహమాకారత్వమిత్యాహ ॥ అహం గజ ఇతి ॥ నను స్వప్నగజాదిజ్ఞానస్యనతత్కాలోత్పన్నవిషయత్వం. ఉపాదానాభావాత్. తథాహి. నతావచ్చైతన్యముపాదానం. అపరిణామిత్వేన దూషితత్వాత్. నాప్యవిద్యా. సాహి న మూలావిద్యా. తదుత్పాదకగజాద్యవయవాభావేన తస్యాస్సాక్షాదుత్పాదకత్వాయోగాత్. ఘటాదేరపి మృత్పిణ్డాదిస్వావయవద్వారైవ మూలావిద్యాకార్యత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి తూలావిద్యా. సాపి నబాహ్యదేశావచ్ఛిన్నచైతన్యాశ్రితా దేశవిశేషస్యాపి ప్రాతిభాసికత్వాత్. నచాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నాశ్రితా గజాదిహేతుః. అన్తఃకరణస్య గజాద్యుపాదానావిద్యాధిష్ఠానతావచ్ఛేదకత్వే ప్రమాణాభావాత్. తస్మాన్నగజాదేః ప్రాతిభాసికత్వమిత్యాశఙ్క్య, మూలావిద్యైవ సాక్షాత్స్వప్నగజాద్యుపాదానం గజాదేశ్చ శుక్తిరూప్యవత్ప్రాతిభాసికత్వాన్న తదవయవాపేక్షా లౌకికపరమార్థగజాదేరేవ తదపేక్షత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ స్వప్నగజాదయ ఇతి ॥ అన్తఃక

నను గజాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తత్వే ఇదానీం తత్సాక్షాత్కారాభావే
న జాగరణేఽపి స్వప్నోపలబ్ధఘటాదయోఽనువర్తేరన్ । ఉచ్యతే । కార్య
వినాశో హి ద్వివిధః । కశ్చిదుపాదానేన సహ । కశ్చిత్తు విద్యమాన ఏవోపా
దానే । ఆద్యో బాధః । ద్వితీయస్తు నివృత్తిః । ఆద్యస్య కారణమధిష్ఠానతత్త్వ
సాక్షాత్కారః । తేన వినోపాదానభూతాయా అవిద్యాయా అనివృ
త్తేః । తదిహ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావాత్స్వప్నప్రపఞ్చో మా బాధిష్ట ।

కరణద్వారేతి ॥ నచాత్ర ప్రమాణాభావః. స్వప్నే గజాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తేరేవ
ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా సాక్షాదవిద్యాపరిణామత్వే సుషుప్తావపి కేవలా
విద్యాయాస్సత్త్వేన తత్ప్రాతిభాసాపత్తేరితి భావః. ఏతచ్చాపాతతః. క్లృప్త
జ్ఞానోపాదానాదేవ స్వప్నాధ్యాసోపపత్తేః. నచ సుషుప్తౌ తత్ప్రాతిభాసా
పత్తిః. అన్తఃకరణాభావాత్. తస్య చ రాగద్వేషాదివత్ తత్ర నిమిత్తకార
ణత్వాత్. కించ, అన్తఃకరణద్వారత్వేపి న గజాద్యుత్పత్తిః. క్లృప్తగజావయ
వాదేరభావాత్. యది చ, ప్రాతిభాసికత్వాన్న తదవయవాపేక్షా. తదా
మూలావిద్యయైవ సాక్షాత్ప్రాతిభాసిక తదుత్పత్తిసమ్భవే కిమన్తఃకరణే
నాన్తర్గడునేత్యాస్తాం మతవిస్తరః. నను స్వాప్నగజాదేర్మాయాపరిణామ
స్య శుద్ధచైతన్యాధ్యాసే ఇదానీం తదధిష్ఠాన బ్రహ్మ సాక్షాత్కారాభావేన
ఘటాదివద్బాధో న స్యాత్. తతశ్చ తస్య జాగరణే ప్యనువృత్తత్వాత్ప్రాతి
భాసాపత్తిరిత్యాశఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ బాధానుపపత్తిమఙ్గీకరోతి ॥ ఉ
చ్యత ఇతి ॥ తర్హి స్వాప్నగజాదిర్జాగరణేప్యనువర్తేతేత్యాశఙ్క్య, బా
ధాభావేపి నివృత్తత్వాత్ నానువృత్తిరితి వక్తుం ప్రథమం భేదేన నివృత్తి
బాధౌ నిరూపయతి ॥ కార్యవినాశో హీతి ॥ ఉపాదానేనేతి ॥ అజ్ఞానేన స
హేతి శేషః. తేన మృత్పిణ్డేన సహ ఘటధ్వంసేపి న బాధః. తదుపాదాన
భూతాయా అవిద్యాయా అనివృత్తత్వాదితి ధ్యేయమ్. న కేవలం స్వరూ
పతో నివృత్తిబాధయోర్భేదః కిన్తు కారణభేదాదపీత్యాహ ॥ ఆద్యస్యేతి ॥
బాధస్యేత్యర్థః. తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ తదిహేతి ॥ తత్ - తస్మాత్ -
బాధనివృత్త్యోర్భేదాత్. ఇహ - జాగరణేపి, మాబాధిష్ట - అవిద్యయా స
హ. న నివర్తేత ఇత్యర్థః, తర్హి అవిద్యావినాశాభావాద్గజాది నివృత్తిర
పి న స్యాదిత్యాశఙ్క్య నహ్యుపాదాన వినాశాదేవ సర్వత్ర కార్యవినా

ముసలప్రహారేణ ఘటాదేరివ విరోధివృత్త్యన్తరోదయేన స్వజనకీభూతావిద్యాదిదోషవినాశేన వా గజాదేర్నివృత్తౌ లోకబాధః । ఏవంచ శుక్తిరూప్యస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠతూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే శుక్తిరితి జ్ఞానేన తదజ్ఞానేన సహ రజతస్య బాధః ।

శి. కిన్తు కాలాన్తరేణాపి. గజాదేర్ఘటాదేర్ముసలప్రహారేణేవ విరోధివృత్త్యన్తరాదినాపి నివృత్త్యుపపత్తేర్న విరోధ ఇత్యాహ ॥ ముసలప్రహారేణేతి ॥ నను స్వప్న ఏవ గజప్రతిభాసానన్తరం అశ్వప్రతిభాస సమయేపి తజ్జనకనిద్రాదృష్టాది సంస్కారసత్త్వేన తదాపి గజోనువర్తేతేత్యాశఙ్క్య ఫలబలాత్తత్రాశ్వాది పరిణామ ఏవ విరోధీతి తేనైవ తన్నివృత్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ విరోధీతి ॥ నను స్వప్నే అన్త్యపదార్థస్య వినాశో న స్యాత్. తదనన్తరం సుషుప్తౌ విరోధిపదార్థాన్తరానుదయాదిత్యాశఙ్క్య, తత్ర నిద్రానాశో నివర్తక ఇత్యాశయవానాహ ॥ స్వజనకీభూతేతి ॥ నచాననుగమః. ఫలబలేనానుగతస్యైవ నివర్తకత్వాభ్యుపగమాత్. నన్విదానీమబాధితస్యాపి స్వప్నప్రపఞ్చస్య ప్రాతిభాసికత్వాభ్యుపగమే శుక్తిరూప్యస్య శుక్తితత్త్వజ్ఞానేపి బాధో న స్యాత్. తదభావేప్యాగన్తుక దోషజన్యత్వేన ప్రాతిభాసికత్వోపపత్తేరితి చేత్. కిం శుక్తిరజతస్య తూలావిద్యాపరిణామత్వపక్షే బాధానుపపత్తిః? మూలావిద్యాపరిణామత్వపక్షే వా? తత్రాద్య ఇత్యాహ ॥ ఏవంచేతి ॥ కార్యవినాశస్య ద్వైవిధ్యే సిద్ధే సతీత్యర్థః ॥ శుక్తిరితి జ్ఞానేనేతి ॥ నేదం రజతమితిజ్ఞానేనేత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. భేదగోచరాజ్ఞాన కార్యస్య రజతస్య సమానవిషయభేద సాక్షాత్కారేణైవబాధ్యత్వాత్. నచైవం శుక్తితత్త్వజ్ఞానమేవ బాధకం నేదం రజతమిత్యనువాద, ఇతి పఞ్చపాదికా వాక్యవిరోధ ఇతి వాచ్యం. భిన్నవిషయభేదజ్ఞానస్య శుక్త్యజ్ఞానకార్య రజతాబాధకత్వేన తత్పరతయా టీకావాక్యోపపత్తేః.నచ రజతస్య తూలావిద్యాకార్యత్వే ప్రమాణాభావః. అనుమానాదేః తత్ప్రమాణస్యోక్తత్వాత్. నను తూలావిద్యాఙ్గీకారే నానాజ్ఞానాపత్తౌ మాయాభిరిత్యాదిశ్రుతి విరోధ ఇతి చేన్న. మూలాజ్ఞానస్యైవ అవస్థాభేదః తూలాజ్ఞానపదవాచ్య ఇత్యభ్యుపగమాత్. నచ మూలాజ్ఞానస్యైవ తూలాజ్ఞానరూపత్వే తస్య శుక్తితత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్త్యాపత్తిః.తత్తజ్జ్ఞానాత్తత్తద్విషయావరణ

మూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే తు మూలావిద్యాయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమాత్ర నివర్త్యతయా శుక్తితత్త్వజ్ఞానానివర్త్యతయా రజతస్య తత్ర శుక్తితత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్తిమాత్రం। ముసలప్రహారేణ ఘటస్యేవ ।

శక్తేరేవ వినాశాత్. నచైవం సమానవిషయ సర్వావరణశక్తీనాం యుగపదేవ శుక్త్యాదిజ్ఞానాన్నివృత్తిప్రసఙ్గ ఇతి యుక్తం. సమానవిషయత్వేఽప్యేకైకావరణశక్తేరేవ కార్యబలాత్తత్త్వజ్ఞానేన ప్రవిలయకల్పనాత్. అన్యథా న్యాయమతేఽప్యేకజ్ఞానేనైవ సర్వజ్ఞానప్రాగభావానాం నివృత్తిప్రసఙ్గః. యదిచ జ్ఞానప్రాగభావానాం ప్రతియోగిజనన స్వరూపయోగ్యత్వావిశేషేఽపి ఫలబలకల్ప్యః స్వభావవిశేషాదేక ఏవ ప్రతియోగినా నివర్తత ఇతి మతం. తదా సమాన విషయ తూలాజ్ఞానానామావారకత్వేఽప్యాత్మని పునరజ్ఞానానుభవాత్ భ్రమాన్తరోదయాచ్చ తత్త్వజ్ఞానాదేకస్మాదేకైకావరణశక్తిర్నివర్త్యత ఇతి తుల్యమ్. నను తత్త్వజ్ఞానాదావరణశక్తేరేవ వినాశాభ్యుపగమే ముక్తావప్యజ్ఞానం స్యాత్. నచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ప్రాగేవ సర్వావస్థావినశ్యన్తీతి ప్రమాణమస్తి ఇతి చేత్. కిం ముక్తావాపాద్యమానమజ్ఞానం అనావరకమ్? ఉతావరకమ్? నాద్యః. అనావరకాజ్ఞానే ప్రమాణాభావాత్. ద్వితీయేఽపి నతావద్బ్రహ్మావరకమ్. బ్రహ్మణస్సాక్షాత్కృతత్వేన తదావరణశక్తేర్వినాశాత్. నాపి ప్రపఞ్చావరకం. మూలాజ్ఞాననివర్తకేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ తన్మూలనిఖిలప్రపఞ్చస్య నివృత్తత్వాత్. అవిషయావిద్యావస్థాయాశ్చాభావాత్. భావే వా తస్యాపి నిఖిలనివర్తకబ్రహ్మజ్ఞానేన నివర్తితత్వాత్. తస్మాన్మూలాజ్ఞానస్యావస్థాభేద ఏవ తూలాజ్ఞానం తత్పరిణామశ్చ శుక్తిరజతమితి తేనైవ సహాధ్యాసస్య తత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్తిరితి యుక్తో బాధః. తదుక్తం వివరణాచార్యైః 'మూలాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతాద్యుపాదానాని శుక్తికాదిజ్ఞానైః స్వాధ్యాసేన సహ నివర్తన్త' ఇతి. మూలావిద్యాకార్యత్వపక్షే రజతస్య బాధాభావమనుమోదతే ॥ మూలావిద్యేతి । నివృత్తిమాత్రమితి ॥—నన్వస్మిన్పక్షే శుక్తిరజతజ్ఞానస్య ప్రమాణత్వాపత్తిః సంసారదశాయామబాధితత్వేనోక్తలక్షణసత్త్వాత్. నచార్థక్రియాకారిత్వమబాధితత్వం శుక్తిరజతం చ నార్థక్రియాకారీతి నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్. స్వప్నావలబ్ధగజాదేః ప్రసిద్ధగజవదర్థక్రియాకారిత్వాత్. అబా

నను శుక్తౌ రజతస్య ప్రతిభాససమయే సత్త్వాభ్యుపగమే నేదం రజతమితి త్రై
కాలికనిషేధజ్ఞానం న స్యాత్ కింతు ఇదానీం ఇదం న రజతమితి స్యాత్ ఇదానీం
ఘటః శ్యామో నేతివదితి చేన్న । నహి రజతత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభా
వో నిషేధధీవిషయః । కింతు లౌకికపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రాతిభాసిక
రజతప్రతియోగికః ।

ధితత్వస్యాప్యర్థక్రియాకారిత్వస్య చ ఉక్తాశ్రయాత్. అనవస్థాపాతాత్.
స్వప్నస్త్రీదర్శనస్య సత్యసమృద్ధిహేతుత్వదర్శనాచ్చ. నచ ప్రాతిభాసికభి
న్నవిషయత్వమబాధితవిషయపదేన వివక్షితమితి యుక్తం. సుఖాదేరపి ప్ర
తిభాససమయమాత్రవృత్తిత్వేన తజ్జ్ఞానస్యాప్రమాత్వాపత్తేరితి చేత్-న-
ఆగన్తుకదోషాజన్యత్వస్య తదజన్యార్థవిషయకత్వస్య వా అబాధితవిషయప
దేనాత్ర వివక్షితత్వాత్. ప్రాతిభాసికరజతస్య చాగన్తుకకాచాది దోషజన్య
త్వాన్న తజ్జ్ఞానే తి వ్యాప్తిః. తస్మాద్యుక్తం రజతస్య మూలావిద్యాకార్య
త్వం:—నను రజతస్య తత్త్వజ్ఞానాత్ శుక్తౌ వినాశ ఇత్యుక్తమయుక్తం. త
స్య తత్రానుత్పత్తేః. దోషసహకృతయా తూలావిద్యయా మూలావిద్యయా
వా ప్రతిభాససమయే తత్ర తదుత్పత్త్యభ్యుపగమే, నేదం రజతం కాలత్ర
యేఽప్యత్ర రజతం నాస్తి త్రైకాలికాభావప్రతీతివిరోధాత్. నచ స్వప్నప్ర
పఞ్చవత్ప్రాతిభాసికత్వోపపత్తిః. తస్య తత్రాప్యసత్ప్రతీతేరిత్యాశయేన
శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ కిం వ్యవహితస్యైవ నిషేధధీవిషయత్వసమ్భవాదస్య
బాధ్యత్వం వివక్షితం? ఉత ప్రాతిభాసికరజతే తదనుపపత్తిః? నాద్యః.
వ్యవహితరజతస్య పురోవర్తిన్యప్రసక్తత్వాత్. ద్వితీయేఽపి,కిం అధికరణే క
దాచిత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగినో రజతస్య సత్త్వాత్ త
స్య తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగికత్రైకాలికాభావప్రతీతివిషయత్వానుపపత్తిః? ప్ర
తీయమానాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వాద్వా? తత్రాద్యే ఇ
ష్టాపత్తిరిత్యాహ ॥ నహీతి ॥ ద్వితీయమనువదతి ॥ కింత్వితి ॥ రజస్య లౌకిక
పరమార్థత్వలక్షణప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వేఽపి సదిదం రజతమితి
తద్వత్తయా జ్ఞాయమానత్వాన్నిషేధధీవిషయత్వానుపపత్తిరిత్యాహ ॥ లౌ
కికేతి ॥ లౌకికపరమార్థత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకప్రాతిభాసికరజతా
భావో నిషేధధీవిషయ ఇత్యర్థః. నను లౌకికపరమార్థత్వం న ప్రతియో

వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమాత్ । నను ప్రాతిభాసికే రజతే పారమార్థికత్వమవగతం నవా అనవగమే ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగ్యజ్ఞానాత్తదభావప్రత్యక్షానుపపత్తిః । అవగమే అపరోక్షావభాసస్య తత్కాలీనవిషయసత్త్వనియతత్వాత్ రజతే పారమార్థికత్వమప్యనిర్వచనీయం రజతవదేవోత్పన్నమితి తదవచ్ఛిన్నరజతసత్త్వే తదవచ్ఛిన్నాభావస్తత్ర కథం వర్తత ఇతి చేత్ । న । పారమార్థికత్వస్యాధిష్ఠాననిష్ఠస్య రజతే ప్రతిభాససమ్భవేన రజతనిష్ఠపారమార్థికత్వోత్పత్తేరనభ్యుపగమాత్ । యత్రారోప్యమసన్నికృష్టం తత్రైవ ప్రాతిభాసికవస్తూత్పత్తేరఙ్గీకారాత్ । అత ఏవేన్ద్రియసన్నికృష్టజపాకుసుమగతలౌహిత్యస్య స్ఫటికే భానసమ్భవాన్న స్ఫటికే ప్రాతిభాసికానిర్వచనీయలౌహిత్యోత్పత్తిః । నన్వేవం యత్ర జపాకుసుమం ద్రవ్యాన్తరవ్యవధానాదసన్నికృష్టం తత్ర లౌహి

గితావచ్ఛేదకం ప్రతియోగ్యన్యవృత్తిత్వాదితిచేన్న. అభావజ్ఞానం యేనరూపేణనియమేన ప్రతియోగినం విషయీకరోతి తస్యైవ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాత్. తథాపి కథమభావజ్ఞానమితిచేత్. కిం ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగిప్రమిత్యభావాత్తదభావజ్ఞానానుపపత్తిః? ఉత వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమేఽపసిద్ధాన్తః? నాద్యః. లాఘవేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగిజ్ఞానత్వేనైవ ప్రతియోగిజ్ఞానస్యాభావధీహేతుత్వాత్. నద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ వ్యధికరణేతి ॥ శుక్తికతేదన్తాయా ఇవ తద్గతలౌకికపరమార్థతాయా ఏవ రజతే ప్రతీత్యభ్యుపగమేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగిన స్తత్రా సత్త్వాన్న తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావానుపపత్తిరితి పరిహరతి ॥ నపారమార్థికత్వస్యేతి ॥ తర్హి సర్వత్రాన్యథాఖ్యాత్యాపత్తిరవిశేషాదిత్యత ఆహ ॥ యత్రేతి ॥ నన్వారోప్యాసన్నికర్షస్థల ఏవ అనిర్వచనీయవస్త్వభ్యుపగమే స్ఫటికేపి సన్నిహితజపాకుసుమగతలౌహిత్యస్యైవ భానాపత్తౌ అనిర్వచనీయలౌహిత్యాభ్యుపగమో విరుధ్యేతేత్యాశఙ్క్య కుసుమాసన్నికర్షస్థల ఏవ తత్రానిర్వచనీయలౌహిత్యాభ్యుపగమాదన్యత్ర తదనుత్పత్తావపి నవిరోధ ఇత్యాహ ॥ అత ఏవేతి ॥ నన్వేవం యత్ర స్ఫటికమాత్రం సన్నికృష్టం తదుపరక్తంతు జపాకుసుమం హస్తాదినా పిహితం తత్రానిర్వచనీయ లౌహిత్యాపత్తిరితి శఙ్కతే ॥ నన్వేవమితి ॥

త్య ప్రతీత్యా ప్రాతిభాసికం లౌహిత్యం స్వీక్రియతేతి చేన్న । ఇష్టత్వాత్ । ఏవం ప్రత్యక్షభ్రమాన్తరేష్వపి ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణానుగమః యథార్థప్రత్యక్షలక్షణాసద్భావశ్చ ద్రష్టవ్యః ।

ఇష్టత్వాదితి । నచ కుసుమాసన్నికర్షేఽపి లోహితచ్ఛాయాసన్నికర్షస్థలేఽపి తత్రత్యలౌహిత్యమేవ స్ఫటికే భాసతామితి వాచ్యం. జపాకుసుమప్రభాయా అపి అసిద్ధేః. తదుక్తం పఞ్చపాదికాచార్యైః. యథా పద్మరాగాదిప్రభా నిరాశ్రయాప్యున్ముఖోపలభ్యతే న తథా జపాకుసుమాదేరితి. నన్వేవమన్తఃకరణగతకర్తృత్వాదేశ్చైతన్యసన్నిహితత్వేన తస్యైవాత్మని భానసమ్భవే కథమనిర్వచనీయకర్తృత్వాద్యభ్యుపగమ ఇతి చేత్. కిం కర్తృత్వాదేరాత్మన్యన్యథాఖ్యాతిః సిషాధయిషితా? పారమార్థికతా వా? నాద్యః. ఇష్టత్వాత్. న ద్వితీయః. అహంకారస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వేనానిర్వచనీయతయా తద్ధర్మస్య కర్తృత్వాదేః సుతరామనిర్వచనీయత్వాత్. నహి మహేన్ద్రజాలనిర్మితస్య రాజ్ఞస్తదుపకరణం పరమార్థసత్ భవతి. యద్వా ఆత్మనః కర్తృత్వాదిప్రతిపాదకశాస్త్రప్రామాణ్యాయైవ వియదాదివద్వ్యావహారికం తదభ్యుపేయతే. నచ కర్తృత్వద్వయవ్యవహారాపత్తిః. ధర్మిణోరాత్మాన్తఃకరణయోరైక్యాధ్యాసేన ధర్మభేదానవభాసనాత్. నను కుసుమసన్నికర్షస్థలే స్ఫటికలౌహిత్యప్రతీతేరన్యథాఖ్యాతిరూపత్వే తత్ర ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణస్యావ్యాప్తిః. లౌహిత్యతదాకారవృత్త్యోర్భిన్నదేశస్థత్వేన తదుపహితచైతన్యయోర్భేదాత్. తథా శఙ్ఖపీతత్వాదిభ్రమేఽవ్యాప్తిః. పీతత్వాదేర్గోలకాదిదేశస్థితపిత్తద్రవ్యాదినిష్ఠత్వేన తదుపహితచైతన్యస్య తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య చ పరస్పరం భేదాత్. కించ అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమే తద్విషయస్య లౌహిత్యాదేః సంసారదశాయామబాధితత్వేన ప్రమాత్వాపత్తిరిత్యత ఆహ ॥ఏవమితి॥ అయమాశయః.—న తావత్స్ఫటికలౌహిత్యభ్రమే ప్రత్యక్షలక్షణస్యావ్యాప్తిః. అయో దహతీతివదస్యానుభూయమానారోపత్వేన లోహితత్వేన రూపేణ కుసుమతాదాత్మ్యవిషయత్వాత్. నచ లోహితభేదగ్రహాదారోపానుపపత్తిః. వివేకగ్రహస్య సోపాధికాధ్యాసే అప్రతిబన్ధకత్వాత్. నాపి పీతత్వాదిభ్రమే లక్షణావ్యాప్తిః. శఙ్ఖప్రతిస్ఫాలితానాం నాయనరశ్మీనాం పిత్తద్రవ్యం గ్రాహయతామేవ దోషవశేన శఙ్ఖే తద్గుణపీతత్వగ్రా

ఉక్తం ప్రత్యక్షం ప్రకారాన్తరేణ ద్వివిధం। ఇన్ద్రియజన్యం తదజన్యం చేతి। తత్రేన్ద్రియాజన్యం సుఖాది ప్రత్యక్షం। మనస ఇన్ద్రియత్వనిరాకరణాత్। ఇన్ద్రియాణి

షకత్వేన పీతత్వతదాకారవృత్త్యోర్భిన్నదేశత్వాభావాత్. యత్తు స్ఫటిక లౌహిత్యాదిభ్రమే ప్రమాలక్షణస్యాతివ్యాప్తిరితి. తత్ర న తావత్సంసర్గాంశేతివ్యాప్తిః. తస్య పురోవర్తిని బాధితత్వాత్. నాపి లౌహిత్యాంశే. తస్యాబాధితత్వేపి అనధిగతత్వాభావాత్.—ఏవం యోగ్యస్వాకారవృత్త్యుపహితవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం శుక్తిరూప్యశఙ్ఖపీతత్వాదిప్రత్యక్షభ్రమవ్యాపకత్వాత్ ప్రమాణచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకమిత్యుక్తం. సమ్ప్రతి తదేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం పునర్విభజతే ॥ ఉక్తం ప్రత్యక్షమితి ॥ ఇన్ద్రియాణీతి ॥ నచాత్ర ప్రమాణాభావః. రూపాద్యుపలబ్ధయః కరణసాధ్యాః కార్యత్వాత్ ఘటవదిత్యనుమానస్య. ‘తముత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతి’ త్యాగమస్య చ ఇన్ద్రియసద్భావే ప్రమాణత్వాత్.—తాని గోళకమాత్రాణీతి సౌగతాః. తచ్ఛక్తయ ఇతి మీమాంసకాః. న తావద్గోళకమాత్రమిన్ద్రియం. తద్విరహిణామపి సర్పాదీనాం శబ్దాద్యుపలబ్ధేః. అత ఏవ న తచ్ఛక్తిః. తాని గోళకవ్యతిరిక్తాని శక్తిమద్ద్రవ్యాన్తరాణి సర్వగతానీతి యోగాచారాః ప్రతిపేదిరే. తదప్యపేశలం. ప్రమాణాభావాత్. నను ఇన్ద్రియాణి సర్వగతాని సర్వత్ర దృష్టకార్యత్వాత్ ఆకాశవదిత్యనుమానం మానమితి చేన్న. హేతోరసిద్ధత్వాత్. యత్ర శరీరం తత్ర సర్వత్ర దృష్టకార్యత్వస్య చ శరీరేపి గతత్వాత్. నచేన్ద్రియాణి సర్వగతాని పరోపాధిగమనత్వాదాకాశవదితి వాచ్యం. శరీరోపాధిగమనేషు శరీరావయవేషు వ్యభిచారాత్. సర్వగతత్వే యుగపత్సర్వవిషయోపలబ్ధిప్రసఙ్గాచ్చ. తాన్యణుపరిమాణానీత్యన్యే. తదయుక్తం విషయావభాసస్యాణుమాత్రదేశతాపత్తౌ సర్వశరీరవ్యాపిశైత్యోపలమ్భానుపపత్తేః. యుగపచ్చక్షుషస్సర్వవిషయసమ్బన్ధాభావేన సమూహాలమ్బనాభావప్రసఙ్గాచ్చ. చక్షుశ్శ్రోత్రయోర్ధ్రువభర్త్ర్యాదిదేశపర్యన్తగమనే సద్యఏవార్థత్వాద్యాపత్తేశ్చ. తాని మధ్యమపరిమాణాన్యప్యహఙ్కారోపాదానానీతి సాఙ్ఖ్యాః. తదపి మానహీనం. పురాణవచనం మానమితి చేన్న. భూతవికారత్వప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధేన తస్య స్వార్థే అప్రమాణత్వాత్. తతశ్చ పరిశేషాద్భౌతిక

పఞ్చ ఘ్రాణ రసన చక్షుః త్వక్ శ్రోత్రాఖ్యాని। తాన్యేతేన్ద్రియాణి స్వస్వవిషయసంయుక్తాన్యేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయన్తి। తత్ర ఘ్రాణరసనత్వగిన్ద్రియాణి స్వస్థానస్థితాన్యేవ స్వదేశస్థితేనైవ ఫలమాత్రం జనయన్తి। చక్షుశ్శ్రోత్రే తు స్వస్థానస్థితే విషయదేశం గత్వా స్వస్వవిషయం గృహ్ణీతః। శ్రోత్రస్యాపి చక్షురాదివత్స్వదేశస్థితస్యైవ భేర్యాదిదేశగమనసమ్భవాత్। అతఏవానుభవః భేరీశబ్దో మయా శ్రుత ఇతి। వీచీతరఙ్గాదిన్యా

త్వసక్తైః. ఇన్ద్రియాణి ప్రత్యేకభూతాత్మకానీతి నైశేషికాదయః. తదయుక్తం. ప్రమాణాభావాత్. చక్షుస్తైజసం రూపాదిషు పఞ్చసు మధ్యే రూపస్యైవాభివ్యఞ్జకత్వాత్ ప్రదీపవదిత్యనుమానస్య చ విపక్షే బాధకాభావేనాప్రయోజకత్వాత్. తతశ్చేన్ద్రియాణాం సిద్ధం పాఞ్చభౌతికత్వమితి— తాని పఞ్చేతి నైయాయికాదయః. తాన్నిరాచష్టే ॥ పఞ్చేతి ॥ ఇన్ద్రియాణ్యప్రాప్యకారిణీతి సుగతాః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ ॥ సర్వాణీచేతి ॥ అయంభావః. నతావత్ స్పర్శనరసనఘ్రాణేన్ద్రియాణామసంయుక్తార్థగ్రాహకత్వం. దూరతఏవ స్పర్శనరసగన్ధోపలబ్ధిప్రసక్తాత్. అతఏవ నచక్షుశ్శ్రోత్రయోరప్రాప్యకారిత్వం, రసనాదివత్తయోరపి సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వానుమానాత్. నను పఞ్చేన్ద్రియాణాం సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వావిశేషేపి కస్యచిత్స్వస్థానే విషయగ్రాహకత్వం కస్యచిత్ దూరఇతివిభాగః కథమిత్యత్ర జన్యఫలబలకల్ప్య స్వభావవిశేషాదిత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ చక్షుశ్శ్రోత్రే ఇతి ॥ నచ చక్షుశ్శ్రోత్రయోర్విషయదేశం ప్రాప్తయోరేవ స్వస్వవిషయగ్రాహకత్వే ఝటిత్యేవ ధ్రువాదిమణ్డలానుభవో నస్యాదితి వాచ్యం. చక్షురాదేరతిస్వచ్ఛద్రవ్యత్వేన సవితృకిరణవచ్ఛీఘ్రగతిసమ్భవాత్. నను చక్షురిన్ద్రియం భవతు పరిచ్ఛిన్నత్వాద్దూరదేశంగత్వా విషయగ్రాహకం సర్వగతంతు గగనం కర్ణశష్కుల్యుపాధినా శ్రోత్రపదవాచ్యం కథం భేర్యాదిదేశంగత్వా శబ్దంగ్రాహయేదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ శ్రోత్రస్యాపీతి ॥ నను భేరీదణ్డసంయోగాదాకాశసమవాయీ భేరీదేశే కశ్చిచ్ఛబ్దః సఞ్జాయతే సచాసమవాయికారణతయా శబ్దాన్తరమారభతే ఏవం సోపీతి పరమ్పరయా శ్రోత్రప్రథమపతితస్య తేనోపలమ్భః భేరీశబ్దోమయాశ్రుతఇతి ధీరత్ర భ్రాన్తిరేవేతి తార్కికప్రక్రియామాశఙ్క్య నిరస్యతి ॥ వీచీతరఙ్గాదిన్యా

యేన కర్ణశష్కులీప్రదేశే అనన్తశబ్దోత్పత్తికల్పనాయాం గౌరవం భేరీశబ్దో మయా శ్రుత ఇతి ప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వకల్పనాగౌరవంచ స్యాత్ । తదేవం వ్యాఖ్యాతం ప్రత్యక్షమ్ ॥ ******************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం
వేదాన్తపరిభాషాయాం ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః

అథానుమానం నిరూప్యతే । అనుమితికరణం అనుమానం ।

యేనేతి ॥ కదమ్బముకులన్యాయః అవిశబ్దార్థః ॥ భ్రమత్వకల్పనేతి ॥ నేదం రజతమితివన్నాయం భేరీశబ్ద ఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన తస్య భ్రమత్వకల్పనం నయుక్తమితి భావః. పరమప్రకృతముపసంహరతి ॥ తదేవమితి ॥ ప్రత్యక్షప్రమానిరూపణానన్తరం తత్కరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణం నిరూపితమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ
ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః

ఏవం సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా ప్రథమం ప్రత్యక్షప్రమాణం నిరూపితమ్. ఇదానీం శిష్యావధానార్థం అనుమాననిరూపణం క్రియత ఇతి ప్రతిజానీతే । అథేతి ॥ ప్రత్యక్షానన్తరమిత్యర్థః. సర్వమతసాధారణం లక్షణమాహ ॥ అనుమితీతి ॥ నను నానుమితికరణత్వమపి తల్లక్షణం. తద్ఘటకానుమితేర్లక్షణాభావేన దుర్నిరూపత్వాత్. నచ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వం లక్షణం తత్త్వేన తజ్జన్యత్వమిహ వివక్షితమిత్యనువ్యవసాయాదౌ విషయత్వాదినా తజ్జన్యే నాతివ్యాప్తిః తత్త్వంచ వ్యభిచారజ్ఞానప్రతిబన్ధకజ్ఞానవిషయప్రకారకపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వం తచ్చ విశకలితస్థలీయలిఙ్గపరామర్శసాధారణమితి నాసమ్భవ ఇతి వాచ్యం. తథాపి న్యాయమతే ధూమో వహ్నివ్యాప్యః అయంచాలోకవానితి సమూహాలమ్బనాదప్యనుమిత్యాపత్తేః. నచ పక్షవృత్తిహేతుత్వావచ్ఛేదేన వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధివైశిష్ట్యవిషయత్వం వివక్షితమితి యుక్తమ్. సాధ్యగోచరపక్షధర్మవ్యాపకతాజ్ఞానకారణతావాదిమతే అనుమితౌ నిరుక్తలక్షణాభావాత్. న్యాయమతే వ్యతిరేకిలిఙ్గపరామ

అనుమితిత్వ వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యా వ్యాప్తిజ్ఞానానువ్యవసాయాదే స్తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్నానుమితిత్వం । అనుమితికరణంచ

శనస్య సాధ్యాభావాంశేపి సాధనాధారనిరూపితవ్యాప్తివైశిష్ట్యవిషయత్వేనలతతోఽనుమిత్యభావాపత్తేశ్చ. తతశ్చానుమితికరణత్వం నానుమానస్య లక్షణమిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అనుమితిత్వేతి ॥ వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేనేతి ॥ వ్యాప్తిప్రకారకజ్ఞానత్వేనేత్యర్థః. వ్యాప్తిపదంచ వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిపరం. నతు గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తిపరం. తేన తజ్జనకేఽన్యోన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానే కారణతావచ్ఛేదకసత్త్వాత్ నలక్షణాసమ్భవః నవా సర్వం ప్రమేయమితి జ్ఞానాదనుమితిః. నను వ్యాప్తిపదం గ్రన్థకృదభిమతవ్యాప్తిపరమేవ. నచాన్యోన్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమిత్యభావాపత్తిః. అన్యోన్యాభావగర్భాయా అత్యన్తాభావగర్భాయాశ్చ వ్యాప్తేరభావఘటితత్వేన తజ్జ్ఞానస్య గురువిషయత్వాదనుమిత్యహేతుత్వాదితిచేన్న. అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికరణ్యలక్షణవ్యాప్తిజ్ఞానేపి శబ్దాదినా అత్యన్తాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదప్యనుమితిదర్శనేన గురువిషయత్వేపి తజ్జ్ఞానస్యాప్యనుమితిహేతుత్వాత్. నచైవం పరస్పరవ్యభిచారాత్క్వాపి వ్యాప్తిజ్ఞానం నహేతుః స్యాదితివాచ్యమ్. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయత్వేన సర్వవ్యాప్త్యనుగమస్యోక్తత్వాత్. అవచ్ఛేదకవివక్షాయాః ప్రయోజనమాహ ॥ అనువ్యవసాయాదేరితి ॥ తజ్జన్యస్మృతిశాబ్దజ్ఞానాదిరాదిశబ్దార్థః. అనువ్యవసాయే విషయత్వేన స్మృతౌ సమానవిషయానుభవత్వేన వాక్యార్థజ్ఞానే పదార్థజ్ఞానత్వేన చ తస్య హేతుతయా ఉక్తరూపేణాహేతుత్వాత్. నచైవమపి సంశయవిపర్యయోత్తరప్రత్యక్షేతివ్యాప్తిః. విరోధిదర్శనత్వేన తత్ర హేతుతయోక్తరూపేణ వ్యాప్తిజ్ఞానస్య అజనకత్వాత్ ఇతిభావః. తత్ర పరామృశ్యమానం లిఙ్గం కరణమితి జరన్నైయాయికాః మనఃకరణమిత్యన్యే. తాన్ప్రత్యాహ ॥ అనుమితికరణంచేతి ॥ అయంభావః. నతావదనుమితౌ లిఙ్గంకరణం, అయోగ్యలిఙ్గకానుమితౌవ్యభిచారాత్. తత్రత్వదభిమతపరామర్శస్య వ్యాపారత్వాసమ్భవేనతస్యతత్రాకరణత్వాత్. అతీతాదిలిఙ్గకానుమితౌవ్యభిచారాచ్చ. నాప్యనుమితౌ మనఃకరణం. ప్రమాణాభావాత్. అనుమితౌ కరణాన్తరానుపపత్త్యా మనః కరణం కల్ప్యత ఇతిచేన్న. వ్యాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. కించ అనుమితేర్

వ్యాప్తిజ్ఞానం కరణం తత్సంస్కారోఽవాన్తరవ్యాపారః । నతు తృతీయలిఙ్గపరామర్శోఽనుమితౌ కరణం । తస్యానుమితి హేతుత్వాసిద్ధ్యా తత్కరణత్వస్య దూరనిరస్తత్వాత్ । నచ సంస్కారజన్యత్వేనఅనుమితేః స్మృతిత్వాపత్తిః । స్మృతిప్రాగభావమాత్రజన్యత్వస్య

సంస్కారజన్యత్వే మానసత్వాపత్తిః. కరణాన్తరాసహకృతమనోజన్యత్వస్య మానసత్వప్రయోజకత్వాత్. నచానుమితేర్మనస్త్వేన మనోజన్యతయా ఇన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్న మానసత్వమితి యుక్తమ్. కరణాన్తరాసహకృతత్వస్యతయా తస్యాప్యాపాతాత్. మనస ఇన్ద్రియత్వస్య నిరాకృతత్వాచ్చ॥ వ్యాప్తిజ్ఞానమితి ॥ నను వ్యాప్తిజ్ఞానమపి నకరణం స్మృత్యనువ్యవసాయాదావపి హేతుత్వేనాసాధారణత్వాభావాదితిచేన్న. వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన రూపేణ తస్యాన్యత్రాహేతుత్వాత్. నన్వేవమపి వ్యాప్తిజ్ఞానం నకరణం వ్యాపారాభావాత్. నచ తృతీయలిఙ్గపరామర్శో వ్యాపారః. తత్కారణత్వస్యైవ త్వయా నభ్యుపగమాదిత్యతఆహ ॥ తత్సంస్కారఇతి ॥ వ్యాప్తిసంస్కారఇత్యర్థః. తృతీయలిఙ్గపరామర్శోనుమితౌకరణం తత్సంస్కారోవాన్తరవ్యాపార ఇతి న్యాయైకదేశినః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ ॥ నత్వితి ॥ అయమాశయః— యత్ప్రకారకం వ్యాప్తిజ్ఞానం తత్ప్రకారకత్వేనైవ పక్షధర్మతాజ్ఞానస్యానుమితిహేతుత్వం. అస్యచ గురుత్వేపి వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వాపెక్షయా సామాన్యధర్మత్వేనావచ్ఛేదకత్వౌచిత్యాత్. కించ పక్షధర్మతాజ్ఞానం ఉక్తరూపెణైవానుమితిహేతుః, సర్వత్రావ్యభిచారాత్. నతు త్వదుక్తరూపెణ, వ్యవహితధూమాదిస్థలే వ్యభిచారాత్. నచతత్ర ప్రత్యక్షపరామర్శః సమ్భవతి, విశేష్యసన్నికర్షాభావాత్. తత్రానుమిత్యాత్మకపరామర్శాదనుమితిరిత్యభ్యుపగతౌ అనవస్థాపాతాత్. ధూమత్వే వ్యాప్తివ్యాప్యత్వాజ్ఞానేపివ్యవహితధూమస్మరణాదనుమితిదర్శనాచ్చ. నచ మనసా తత్ర పరామర్శః. తస్యాసహాయస్య బహిరస్వాతన్త్ర్యాత్. నచ జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః, నిరాకృతత్వాత్. తస్మాన్నవ్యాప్యత్వప్రకారకత్వేన పక్షధర్మతాజ్ఞానమనుమితిహేతురితి.—పక్షధర్మతాజ్ఞానంకరణం తత్సంస్కారో వ్యాపారఇత్యన్యే. తన్న ఉద్బుద్ధవ్యాప్తిసంస్కారస్య పర్వతాదౌ పక్షే ధూమాదిదర్శనానన్తరం అనుమితేః పక్షధర్మతాసంస్కారస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్. నను స్మృతిప్రా

సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్యైవ స్మృతిత్వప్రయోజకతయా సంస్కారధ్వంససాధారణసంస్కారజన్యత్వస్య తదప్రయోజకత్వాత్ । నను యత్ర వ్యాప్తిస్మరణాదనుమితిస్తత్ర కథం సంస్కారో హేతురితి వాచ్యమ్ । వ్యాప్తిస్మృతిస్థలే తత్సంస్కారస్యైవానుమితిహేతుత్వాత్ ।

గభావజన్యత్వం న స్మృతిత్వప్రయోజకమ్. తన్నోదకసాక్షాత్కారస్యాపి తథాత్వాపత్తేః. కించైవం స్మృతే రేతత్కాలావచ్ఛేదేన ఘటాద్యభావజ్ఞానాప్రతిబన్ధకత్వేపి తత్కాలవిషయఘటాద్యభావజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వేన తదభావస్య ప్రతిబన్ధకాభావత్వేన ప్రాగభావాదిసాధారణస్య ఘటాద్యభావానుభవహేతుతయా తస్యాపిస్మృతిత్వాపత్తేః. అపిచ స్మృతిప్రాగభావజన్యత్వం నప్రయోజకం. తస్య స్మృతిత్వజ్ఞానాధీననిశ్చయత్వాత్. అన్యథానుమిత్యాదిప్రాగభావజన్యత్వస్యైవానుమితిత్వాదిప్రయోజకత్వాపత్తౌ తత్తత్ప్రయోజకాన్తరానుసరణానైయత్యాపత్తేరిత్యరుచేరాహ ॥ సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్యేతి ॥ సంస్కారత్వావచ్ఛిన్నకారణతాప్రతియోగికకార్యతాశ్రయత్వస్యేత్యర్థః. నను ధ్వంసవ్యావృత్తం సంస్కారజన్యజ్ఞానత్వమేవ స్మృతిత్వప్రయోజకం, అస్య సంస్కారత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపితకార్యతాశ్రయత్వాపేక్షయా లఘుత్వాత్. తతశ్చానుమితేః స్మృతిత్వం దుర్వారమితి చేన్న. న్యాయమతేపి లిఙ్గకరణతాపత్తౌ సంస్కారలిఙ్గకానుమితేరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. సిద్ధాన్తే బ్రహ్మభిన్నాఖిలపదార్థానుభవస్యాధ్యాసతయా పూర్వపూర్వభ్రమసంస్కారజన్యత్వేన తత్రాతిప్రసఙ్గాచ్చ. యద్వా సంస్కారమాత్రజన్యత్వేన స్వసమానవిషయసంస్కారజన్యత్వం వివక్షితమ్. అనుమితేశ్చ భిన్నవిషయవ్యాప్తిసంస్కారజన్యత్వాన్న స్మృతిత్వం నచ లిఙ్గోపహితలైఙ్గికభానపక్షే తదంశే స్మృతిత్వాపత్తిః. తత్పక్షస్యాప్రామాణికత్వేనానుపాదేయత్వాత్. నచైవం ప్రత్యభిజ్ఞాయాః సిద్ధాన్తే తత్తాసంస్కారజన్యతయా తదంశే స్మృతిత్వాపత్తిరితి వాచ్యమ్. ఇష్టత్వాత్. పరోక్షత్వాపరోక్షత్వవత్ స్మృతిత్వానుభవత్వయో రేకత్రావచ్ఛేదకభేదేన వృత్తౌ విరోధాభావాత్ ॥ కథమితి ॥ వ్యాప్తిసంస్కారో నానుమితిహేతుః తదా వ్యాప్తిస్మృత్యాత్మనాశేన తత్స్మృతిజన్యానుమితౌ వ్యభిచారాదితి భావః. సంస్కారస్య యత్ర పక్షధర్మతాజ్ఞానాదుద్బోధః తత్ర కిం వ్యభిచారః

నహి స్మృతేః సంస్కారనాశకత్వనియమః । స్మృతిధారాదర్శనాత్ । న చానుద్బుద్ధసంస్కారాదప్యనుమిత్యాపత్తిః । తదుద్బోధకస్యాపి సహకారిత్వాత్ । ఏవంచాయంధూమవానితి పక్షధర్మతాజ్ఞానే ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇత్యనుభవాహితసంస్కారోద్బోధే సతి వహ్నిమానిత్యనుమితిర్భవతి । నతు మధ్యే వ్యాప్తిస్మరణం తజ్జన్యం వహ్నివ్యాప్యధూమవానయమిత్యాదివిశిష్టజ్ఞానం వా హేతుత్వేన కల్పనీయం । గౌరవాత్ మానాభావాచ్చ ।

ఉక్తాన్యత్ర? నాద్యః. పక్షధర్మతాజ్ఞానే వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధే చ సత్యనుమితేరేవోత్పత్తేః. నద్వితీయః. వ్యాప్త్యనుభవస్థలే తత్సంస్కారస్యానుమితిహేతుతయా క్లృప్తత్వేన స్మృతిస్థలేపి తస్యైవ హేతుత్వకల్పనాదిత్యాహ॥ వ్యాప్తిస్మృతిస్థలఇతి ॥ నహీతి ॥ నను స్మృత్యనన్తరం సంస్కారనాశనియమవదవస్థానియమస్యాప్యభావేన యత్ర కదాచిద్వ్యాప్తిస్మృత్యా తద్వినాశస్తత్ర కథం సంస్కారో హేతురితిచేన్న. అనుమితౌ కారణాన్తరస్యాదృష్టరూపత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానకారణత్వస్యావశ్యవాచ్యతయా తత్సంస్కారస్య వ్యాపారత్వేనాన్యథాసిద్ధ్యా అనుమితిహేతుత్వకల్పనాత్ ॥ సహకారిత్వాదితి ॥ కారణతావచ్ఛేదకత్వాదిత్యర్థః, అన్యథా వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధస్యాపి కారణత్వే తద్ద్వారా వ్యాప్తిసంస్కారఏవ కరణంస్యాత్ నవ్యాప్తిజ్ఞానం. తత్సంస్కార తదుద్బోధ పక్షధర్మతాజ్ఞానైరేవానుమితిసమ్భవే వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి కారణత్వకల్పనే గౌరవాత్. మానాభావాచ్చ. తథాచ సర్వత్రాపి స్మృతౌ సంస్కారఏవ కరణం నపూర్వానుభవఇతి బహు వ్యాకులీస్యాత్. నన్వేవమపి వ్యాప్తిస్మృతిరేవానుమితిహేతుః నోద్బుద్ధసంస్కారః. న చ పక్షధర్మతాజ్ఞానేన తత్సంస్కారోద్బోధే సతి యత్రానుమితిస్తత్ర వ్యభిచారఇతి వాచ్యం. వ్యాప్తిస్మరణస్థలే తస్యానుమితిహేతుత్వేన క్లృప్తతయాఽన్యత్రాపి తత్కల్పనాదిత్యత ఆహ ॥ ఏవంచేతి ॥ వ్యాప్త్యనుభవతత్సంస్కారయోర్వ్యాపారవ్యాపారిభావే సిద్ధే సతీత్యర్థః. తథాచాయమర్థః.—కిం వ్యాప్తిస్మృతిరేవావాన్తరవ్యాపారఇత్యభిమతం? కరణమితి వా? నాద్యః సంస్కారోద్బోధానన్తరమేవ యత్రానుమితిస్తత్ర వ్యభిచారస్యోక్తత్వాత్. నచ తత్రాపి వ్యాపారతయా తత్కల్పనం. సంస్కారస్య సత్త్వేన తృతీయలిఙ్గపరామర్శవత్ వ్యాప్తిస్మృతేరపి వ్యాపారత్వాయోగాత్. అతఏవ

తస్య వ్యాప్తిజ్ఞానం వహ్నివిషయకజ్ఞానాంశ ఏవ కరణం న తు పర్వతవిషయకజ్ఞానాంశ ఇతి పర్వతో వహ్నిమానితి జ్ఞానస్య వహ్న్యంశ ఏవానుమితిత్వం। న పర్వతాంశే। తదంశే ప్రత్యక్షత్వస్యోపపాదితత్వాత్। వ్యాప్తిశ్చ అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితసాధ్యసామానాధికరణ్యరూపా।

న ద్వితీయః. నిర్వ్యాపారత్వాచ్చ. న చ తృతీయలిఙ్గపరామర్శో వ్యాపారః తత్కారణత్వస్య నిరాకృతత్వాత్. న చానుమితౌ కరణాన్తరానుపపత్త్యా వ్యాప్తిస్మృతిః కరణం లిఙ్గపరామర్శశ్చ తద్వ్యాపార ఇతి కల్ప్యత ఇతి వాచ్యం. వ్యాప్త్యనుభవస్య సంస్కారవ్యాపారకస్య కరణాన్తరస్య సత్త్వాదితి.—నన్వేవమపి వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వం నానుమితిలక్షణమ్. సన్నికృష్టపక్షకానుమితేస్తవ మతే సన్నికృష్టపక్షాంశేనుమితిత్వాభావేన తదంశేఽవ్యాప్తేరిత్యత ఆహ ॥ తస్యేతి ॥ నను అనుమితేః సన్నికృష్టవిషయాంశే వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వాభావాన్నానుమితిత్వం. తదభావాచ్చ న తజ్జన్యత్వమిత్యన్యోన్యాశ్రయః స్యాదిత్యాశఙ్క్య, పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీత్యనుభవబలాదేవ జ్ఞానస్యాంశభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోస్సాధితత్వాదిత్యాహ ॥ తదంశ ఇతి ॥ నను కా వ్యాప్తిః యద్విషయజ్ఞానమనుమితిహేతుః స్యాత్. న తావదనౌపాధికత్వం. తద్ధి యత్కించిత్సాధ్యవ్యాపకయత్కించిత్సాధనావ్యాపకాన్యత్వం. తస్య సద్ధేతావభావాత్. న చ ప్రకృతేతి సాధ్యసాధనయోర్విశేషణం. తస్య సిద్ధ్యసిద్ధిభ్యాం నిషేద్ధుమశక్యత్వాత్. నాపి కార్యకారణభావో వ్యాప్తిః. దణ్డఘటయోరపి తత్ప్రసఙ్గాత్. పృథివీత్వస్య ద్రవ్యత్వవ్యాప్త్యభావాపత్తేశ్చ. అతశ్చ కిన్రూపా వ్యాప్తిరిత్యత ఆహ ॥ వ్యాప్తిశ్చేతి ॥ యావత్సాధనాశ్రయాశ్రితం యత్సాధ్యతావచ్ఛేదకం తదవచ్ఛిన్నసాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిరిత్యర్థః. న చ సాధ్యతావచ్ఛేదకస్య వహ్నిత్వాదేః సాధనాశ్రయమహానసాద్యనాశ్రితత్వాదిదమపి లక్షణం న యుక్తమితి వాచ్యమ్. స్వాశ్రయఘటితపరమ్పరాసమ్బన్ధేన తస్య తద్వృత్తిత్వాత్. నన్వస్తు నిరుక్తా వ్యాప్తిః తథాపి న తజ్జ్ఞానసమ్భవః. తద్గ్రాహకాభావాత్. న తావత్తర్కస్తద్గ్రాహకః, తస్య వ్యాప్తిమూలకత్వే తత్రాపి తర్కాపేక్షాయామనవస్థానాత్. వ్యాప్తిశూన్యత్వే చ తస్య ప్రశిథిలమూలత్వేన తర్కాభాసతయా వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాయోగాత్. నాపి సహచారజ్ఞా

సా చ వ్యభిచారాజ్ఞానే సతి సహచారదర్శనేన గృహ్యతే । తచ్చ సహచారదర్శనం భూయోదర్శనం సకృద్దర్శనం వేతి విశేషో నాదరణీయః । సహచారదర్శనస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్ । తచ్చానుమానమన్వయిరూపకమేవ। నతు కేవలాన్వయి । సర్వస్యాపి ధర్మస్యాస్మన్మతే బ్రహ్మనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేనాత్యన్తాభావాప్రతియోగిసాధ్యకత్వరూపకేవలాన్వయిత్వస్యాసిద్ధేః।

నం వ్యాప్తిగ్రాహకం. తద్ధి న సకృద్దర్శనం. సత్యపి తస్మిన్ వ్యభిచారజ్ఞానే వ్యాప్త్యగ్రహాత్. నచ భూయస్సహచారజ్ఞానం తథా. సహచారజ్ఞానబాహుల్యేపి పార్థివత్వాదౌ లోహలేఖ్యత్వాదివ్యాప్త్యగ్రహాత్. తతశ్చ గ్రాహకాభావాత్ దుర్జ్ఞేయా వ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ సాచేతి ॥ వ్యభిచారాజ్ఞానమిత్యుపలక్షణం. వ్యాప్యత్వాదివిరహజ్ఞానాభావే సతీత్యపి ద్రష్టవ్యం. నచైవం వ్యభిచారిణి వ్యభిచారజ్ఞానాభావదశాయాం సహచారజ్ఞానాద్వ్యాప్తిగ్రహః స్యాదితి వాచ్యం. ఇష్టత్వాత్. ॥సహచారదర్శనస్యేతి ॥ నచాస్య సహచారజ్ఞానత్వేన కారణత్వే ప్రమాణాభావః. అగృహీతసహచారస్య వ్యాప్తిగ్రహాభావాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్య హేతుత్వావధారణాత్. నచైతావతా విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుస్స్యాదితి వాచ్యమ్, సహచారవిశేష్యకప్రత్యక్షే తదభావాత్. సిద్ధాన్తే విశేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాభావాచ్చ. అనుమానం త్రివిధమ్ కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేక్యన్వయవ్యతిరేకిభేదాదితి నైయాయికాదయః, తన్నిరాకరోతి ॥ తచ్చేతి ॥ సర్వస్యాపి ప్రపఞ్చస్య 'నేహనానాస్తీ'త్యాదినా బ్రహ్మణి నిషేధావగమాదితి భావః ॥అసిద్ధేరితి ॥ అప్రసిద్ధేరిత్యర్థః.—అత్ర బ్రూమః స్వవృత్తిః రోధివృత్తిమదత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వం సాధ్యస్య కేవలాన్వయిత్వం. తత్సాధ్యకత్వం చ కేవలాన్వయి లిఙ్గలక్షణం. ప్రమేయత్వాదేశ్చ స్వసమానాధికరణపారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వేపి స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వాత్ కేవలాన్వయిత్వం. నచ శ్రుతివిరోధః. తస్యాపి పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నద్వైతాభావపరత్వాత్. తదుక్తమష్టమవర్ణకే వివరణాచార్యైః. 'ఆగమేన చ ద్వైతస్య తత్త్వాంశబాధా' ఇతి. నచ లక్షణే స్వవృత్తివిరోధీతి వ్యర్థమ్. తస్యావ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాత్యన్తాభావాదిసఙ్గ్రహార్థత్వాత్. నచ బ్రహ్మణః స్వప్రకాశత్వేన తత్ర స్వరూ

నాప్యనుమానస్య వ్యతిరేకిరూపత్వం। సాధ్యాభావే సాధనాభావః ఇతి వ్యా ప్తిజ్ఞానస్య సాధనేన సాధ్యానుమితావనుపయోగాత్ కథం తర్హి ధూమా దావన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానాభావేఽపి వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమితిః। అర్థాపత్తి ప్రమాణాదితి నవ్యాః। అతఏవానుమానస్య నాన్వయవ్యతిరేకిరూపత్వం।

కేణాపి ప్రమేయత్వస్యాభావాత్ కథం కేవలాన్వయిత్వమితి వాచ్యం. బ్ర హ్మణోఽపి వృత్తిలక్షణప్రమావిషయత్వాత్. నహ్యైతావతా స్వప్రకాశత్వవి రోధః. అనుపహితస్యైవ సిద్ధాన్తాత్. తథాచాహుః సాక్షాత్కారవాదస్సతిమి తాః. ‘ సర్వోపాధివిహీనంహి స్వయంజ్యోతిరితి గీయతే నతూపహితమ పి ’ తి. అతఏవాహుః ‘ నతావదయమేకాన్తేనావిషయ ’ ఇతి. నహ్యైవమపి నాభిధేయత్వం కేవలాన్వయి బ్రహ్మణోఽనభిధేయత్వాదితి వాచ్యమ్. బ్ర హ్మణోలక్ష్యతయా వాచ్యత్వాభావేపి పదజన్యజ్ఞానవిషయత్వాత్. వాచ్య త్వస్యాగ్రే గ్రన్థకృతా వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. నహ్యైవం మేయత్వాదివిరోధిప్ర త్తేః ప్రసిద్ధత్వాత్ తత్ర లక్షణావ్యాప్తిః. స్వస్వప్రతియోగివృత్తిపదత్యన్తా భావప్రతియోగినో ఘటాదయః ప్రసిద్ధాః తదన్యత్వస్య ప్రమేయత్వా దావపి సత్త్వాత్. నచ అయమభిధేయవాన్ ప్రమేయత్వాదిత్యత్ర కేవలాన్వ యిలిఙ్గలక్షణస్యావ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. తాదృశాత్యన్తాభావప్రతియోగితా నవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యకత్వస్యైవ వివక్షితత్వాత్. త స్మాదుక్తంప్రమేయత్వాదేః కేవలాన్వయిత్వమితిసంక్షేపః.—॥ వ్యతిరేకిరూ పత్వమితి ॥ వ్యతిరేకవ్యాప్తిధీజన్యానుమితికరణత్వం వ్యతిరేకిత్వమిత్యర్థః ॥ అనుపయోగాదితి ॥ అన్యగతవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాన్యలిఙ్గకానుమితిహేతుత్వే కృతకత్వానిత్యత్వవ్యాప్తిజ్ఞానేన ధూమాద్వహ్న్యనుమిత్యాపత్తేరితిభావః. న ను వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమప్యనుమితికరణం ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిజ్ఞా నదశాయాం వ్యతిరేకివ్యాప్తిజ్ఞానే పక్షధర్మతాజ్ఞానేచసతి సన్నికృష్టపర్వ తాదౌ వహ్నిజ్ఞానస్యానుభూయమానత్వాత్. నచాతిప్రసఙ్గః. స్వగతవ్యాప్తి జ్ఞానవత్ స్వాభావనిరూపితసాధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి ఫలబలేనాను మితిహేతుత్వకల్పనాదిత్యాశయేనాక్షిపతి ॥ కథంతర్హీతి ॥ సత్యం, వ్య తిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాత్ వహ్నిజ్ఞానమితి. తథాపి నసానుమితిః. క్లృప్తకారణాభా వాత్. కిన్త్వర్థాపత్తిప్రమాణజన్యత్వాదర్థాపత్తిరిత్యాహ ॥ అర్థాపత్తీతి ॥

— వయంతు బ్రూమః. ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిమవిదుషోపి తతో వహ్నిజ్ఞానమిత్యవివాదమ్. తచ్చానుమితిరేవ. వహ్నిమనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాత్. నచ క్లృప్తకారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాభావాత్ కథమనుమితిరిత్యుక్తమితివాచ్యం. వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. నన్వస్తు వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమ్. తథాపి నానుమితిః. తస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్. తథాహి. తస్య న వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. అతిప్రసఙ్గాత్. నాపి స్వాభావనిరూపితసాధ్యాభావనిష్ఠవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. అన్వయివ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితావహేతుత్వాపత్తేః. నాపి స్వవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. వ్యతిరేకివ్యాప్తిజ్ఞానే తదభావాత్. నచాన్యతరత్వం కారణతావచ్ఛేదకం. తథాసత్యేకప్రమాణపరిశేషాపత్తేః. నచ తృణారణిమణిన్యాయేనానుమితివిశేషే తత్కారణమితివాచ్యమ్. వ్యతిరేకిసాధ్యజ్ఞానేఽనుమితిత్వస్యైవాసిద్ధేః, క్లృప్తతత్కారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాభావాదితిచేన్న. స్వవ్యభిచారధీవిరోధిధీవిషయజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితిహేతుత్వాత్. అస్యచ వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానసాధారణత్వాత్. నహి ధూమాభావో యావద్వహ్న్యభావాధికరణవృత్తిరితిజ్ఞానే ధూమో వహ్న్యభావసమానాధికరణ ఇతిజ్ఞానం సమ్భవతి. నచాతిప్రసఙ్గః. ధూమో వహ్నివ్యాప్య ఇతిజ్ఞానస్య కృతకత్వానిత్యత్వవ్యభిచారజ్ఞానావిరోధిత్వేనఅనిత్యత్వానుమితిహేతుత్వాభావాత్. నన్వనుమానస్య వ్యతిరేకితయాపి ప్రామాణ్యాభ్యుపగమే తత్రైవార్థాపత్తేరన్తర్భావాపత్త్యా సాపృథక్ప్రమాణమితిరాద్ధాన్తోభజ్యేతేతిచేత్. తర్హ్యనుమానస్య ప్రామాణ్యే సంశయాద్యుత్తరప్రత్యక్షత్వాదౌ చక్షురాదేః ప్రామాణ్యం నస్యాత్. తత్రానుమితిసామగ్రీసత్త్వే నానుమితేరేవోత్పత్తేః. తథా శాబ్దజ్ఞానస్థలేపి శబ్దో నప్రమాణంస్యాత్. ఏతే పదార్థాః తాత్పర్యవిషయమిథస్సంసర్గవన్తః ఆకాఙ్క్షాదిమత్పదకదమ్బస్మారితత్వాదిత్యనుమానేనైవ క్లృప్తప్రమాణభావేన తాత్పర్యవిషయసంసర్గప్రమితిసమ్భవాత్. యదిచ స్థాణుం సాక్షాత్కరోమి శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యేమీత్యనుభవబలాత్ ప్రత్యక్షశబ్దయోః పృథక్ప్రామాణ్యం, తదా వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదిఘటితానుమితిసామగ్య్రాం సత్యామపి వహ్నిజ్ఞానానన్తరం ధూమేన వహ్నిం కల్పయామీతి యదానువ్యవసాయః తదా ధూమస్యార్థాపత్తివిధయా ప్రామాణ్యమితి తుల్యమ్. యద్వా నిరుపాధి

వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్ । తచ్చానుమానం స్వార్థపరార్థభేదేన ద్వివిధమ్ । తత్ర స్వార్థం తూక్తమేవ । పరార్థం తు న్యాయసాధ్యమ్ । న్యాయో నామ అవయవసముదాయః । అవయవాశ్చ త్రయః ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణరూపాః । ఉదాహరణోపనయనిగమనరూపా వా ।

వ్యతిరేకసహచారేణాన్వయవ్యాప్తిరేవ గృహ్యత ఇతి వ్యతిరేకిణ్యపి అన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానమేవానుమితిహేతుః. న చాన్యసహచారజ్ఞానాదన్యత్రవ్యాప్తిగ్రహ ఇతి ప్రసఙ్గః. స్వాధికరణనిష్ఠవ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిసహచారజ్ఞానత్వేన తస్య వ్యాప్తిజ్ఞానహేతుత్వాభ్యుపగమాత్. నన్వేవం సత్యన్వయివ్యతిరేకిణోర్భేదో న స్యాదితి వాచ్యమ్. వ్యతిరేకసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యాన్వయవ్యాప్తిధీర్యత్రానుమితిహేతుః స వ్యతిరేకీ. యత్రాన్వయసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యా సానుమితిహేతుః సోన్వయీ. యత్రోభయసహచారజ్ఞానజన్యా సోన్వయవ్యతిరేకీతి విభాగోపపత్తేః. అస్మింశ్చ పక్షే యదాఽన్వయసహచారేణాన్వయవ్యాప్తిస్ఫురణం తదా ధూమస్యాన్వయితయా గమకత్వం యదాన్వయవ్యతిరేకసహచారేణ తదాన్వయవ్యతిరేకితయా యదా తు వ్యతిరేకసహచారేణ వ్యతిరేకవ్యాప్తేరేవ జ్ఞానం తదాఽర్థాపత్తివిధయా ధూమస్య ప్రామాణ్యమ్. న చ వ్యతిరేక్యనుమానస్య పృథక్ప్రమాణత్వేఽపసిద్ధాన్తః. మూలగ్రన్థేషు శుక్తిరూప్యమిథ్యాత్వాదౌ తత్ర తత్ర చ వ్యతిరేక్యనుమానస్యాపి ప్రమాణత్వేనోపన్యాసాత్. తస్మాత్త్రివిధమేవానుమానమితి యుక్తమితి.—అతః శబ్దార్థమాహ ॥ వ్యతిరేకీతి ॥ అవయవసముదాయ ఇతి । నన్వేవం న్యాయజన్యవాక్యార్థజ్ఞానజనకవాక్యమవయవః. తత్సముదాయశ్చ న్యాయ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయః స్యాదితి చేన్న. అనుమితిచరమకారణపక్షధర్మతాజ్ఞానప్రయోజకశాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వస్యైవావయవలక్షణత్వాదితి భావః. తర్హ్యవయవత్రితయపక్షే ప్రతిజ్ఞోదాహరణనిగమనరూపాః హేతూదాహరణప్రతిజ్ఞారూపాశ్చ కిమవయవాః? కిం తత్సముదాయోపి న్యాయ? ఇతి, నేత్యాహ ॥ ప్రతిజ్ఞేతి ॥ ఉక్తరూపాణాముక్తక్రమేణైవ కథకసమ్ప్రదాయసిద్ధత్వాత్ నాన్యే భిన్నక్రమాశ్చ న తేప్యవయవా ఇతి భావః ॥ ఉదాహరణేతి ॥—అత్రేదం ప్రతిభాతి. న యుక్తమవయవత్రయస్యోదాహరణాదిత్వమ్. విప్రతిపత్త్యనన్తరం శబ్దానిత్యత్వే ప్రమాణం వదేతి తటస్థస్య వా

సరుపక్షోపనయనరూపాః । అవయవత్రయేణైవ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరుప
దర్శనసమ్భవేన అధికావయవద్వయస్య వ్యర్థత్వాత్ ।

ఉక్తోవా అకాఙ్క్షాయాం ప్రథమం సాధ్యనిర్దేశస్యైవ కర్తుముచితత్వా
త్. అన్యథోపనయ ఏవ ప్రథమం కిం న స్యాత్. అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానజన
కత్వేనావిశేషాత్. యదిచ పక్షధర్మతాయాః ప్రథమమనాకాంక్షితత్వేన
తదభిధానే అప్రాప్తకాలత్వాపత్తేః నతత్ప్రదర్శకోపనయస్య ప్రాథమ్యం.
తదా వ్యాప్తేరపి సాధ్యనిర్దేశాత్ ప్రాగనాకాంక్షితత్వాత్ నోదాహరణ
స్యాపి ప్రాథమ్యమితి తుల్యమ్. ఏతేనోదాహరణోపనయాత్మకద్వ్యవయవ
మేవ యుక్తం అనుమిత్యుపయుక్తవ్యాప్తిపక్షధర్మతాజ్ఞానయోరవయవద్వయే
నైవ సిద్ధేరితి సౌగతమతమపాస్తం. ప్రథమం సాధ్యనిర్దేశాభావే వ్యా
ప్త్యభిధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి. అతఏవాదీయానాం మతం నిరస్యతి ॥ న
తు పఞ్చావయవా ఇతి । అత్రచ పక్షతావచ్ఛేదకసాధ్యసామానాధికరణ్యప
రత్వే సతి న్యాయావయవత్వం ఉదాహరణప్రయోజకాకాంక్షాజనకశాబ్ద
జ్ఞానజనకవాక్యత్వం వ్యాప్తిపరన్యాయావయవత్వం పక్షధర్మతోపదర్శకత్వే
సతి హేతుభిన్నన్యాయావయవత్వం ఉపనయవాక్యధీజన్యసాధ్యాకాంక్షాని
వర్తకవాక్యత్వం ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమనానాం క్రమేణ ల
క్షణం బోధ్యమ్. కిముపనయస్య వ్యాప్తేః ప్రదర్శనం ప్రయోజనం? ఉత
పక్షధర్మతాయాః? ఆహో వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం? నాన్త్యః. లిఙ్గప
రామర్శకారణత్వస్య నిరాకృతత్వేన వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాప్రతిపాదనస్య
వ్యర్థత్వాత్. ఆద్యద్వితీయౌ దూషయతి ॥ అవయవత్రయేణైవేతి ॥ య
ద్యప్యుదాహరణహేతుభ్యామేవ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనం తథాపి
ప్రతిజ్ఞాయా అప్యాకాంక్షాద్వారా వ్యాప్త్యుపదర్శనప్రయోజనతయా తదభిప్రా
యేణావయవత్రయమిత్యుక్తం.---నన్వేవమప్యబాధితత్వాసత్ప్రతిపక్షితత్వయోః
ప్రతిజ్ఞయానుపదర్శితత్వాత్తత్ప్రదర్శనాయ నిగమనమితిచేత్. నతావన్ని
గమన మనుమితిప్రతిబన్ధకబాధజ్ఞానవిఘటనాయ అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞాన
స్యైవావయవప్రయోజనత్వాత్. అన్యథా తత్ప్రతిబన్ధకకామినీజిజ్ఞాసాదిని
రాసాయావయవాన్తరాభ్యుపగమాపత్తేః. నాపి తదుపయోగిజ్ఞానాయ. బా
ధాభావజ్ఞానస్యానుమితికారణత్వే మానాభావాత్. బాధజ్ఞానప్రతిబన్ధకత్వ

ఏవమనుమానే నిరూపితే తస్మాత్ ప్రపఞ్చస్య మిథ్యాత్వసిద్ధిః

స్య తదభావవారణం త్వేకైకోపన్యాసే. కించ నిగమనమనుమిత్యుపయోగి జ్ఞానజనకం. సాధ్యాభావవ్యాపకాభావప్రతియోగి లిఙ్గాభావస్య పక్షావృత్తిత్వతయా నియమనా ప్రతిపాద్యత్వాత్. సాధ్యాభావో బాధకతయోపస్థితః తదభావస్య సాధ్యరూపతయా సిద్ధ్యన్నపి సాధ్యనిశ్చయప్రయోజకత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాత్. అన్యథా అనుమితిద్వయాపాతాత్. కించ నిగమనస్య సాధ్యనిశ్చాయకతయా సాధ్యవిశిష్టపక్షబోధకత్వే ప్రతిజ్ఞాయా అపి సాధ్యప్రతిపాదకత్వేన నిగమనత్వాపాతాత్. లిఙ్గత్వేన సాధ్యప్రతిపాదకత్వాభావాత్ నైతయా వాక్యభేదేన బోధ్యత్వే తన్నిగమనేఽపి తుల్యమ్. లక్షణయా సిద్ధవహ్నిబోధకత్వంచ ప్రతిజ్ఞాయామపి సమానం. కించ నిగమనస్య సిద్ధత్వేన రూపేణ వహ్నిబోధకత్వే తస్మాదితి హేతూపన్యాసానుపపత్తిః. హేతూపన్యాసానన్తరం సాధ్యే సిద్ధత్వస్య బోధకత్వే వహ్నిమత్త్వస్యాప్యనుపపత్తిః. నచేష్టాపత్తిః. తస్మాదిత్యంశాభావేన తస్య వాక్యాన్తరతయా అవయవాన్తరత్వాపత్తేః. తస్మాద్వ్యాప్త్యబాధితత్వజ్ఞానం నిగమనప్రయోజనం. అత ఏవ సాసత్ప్రతిపక్షత్వబోధనమపి తత్ప్రయోజనమ్. తస్యాప్యన్యతమపదార్థత్వాదితి దిక్ —. ఏవం ప్రపఞ్చస్యానుమానప్రామాణ్యం నిరూపితం, సమ్ప్రతి తన్నిరూపణస్య ప్రయోజనమాహ (ప్రపఞ్చ) మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి ॥ శాస్త్రీయ విషయప్రయోజనసిద్ధిహేతుత్వాత్ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధేరనుమాననిరూపణ ప్రయోజనమితి భావః. నను ప్రపఞ్చః మిథ్యా దృశ్యత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదిత్యనుమానాత్ న తన్మిథ్యాత్వసిద్ధిః. తత్ర హి న తావత్ప్రపఞ్చ ఇతి పక్షనిర్దేశః. ప్రపఞ్చశబ్దేన బ్రహ్మణోఽప్యభిధానేన తస్యాపి పక్షత్వాపత్త్యా బాధాద్యాపత్తేః. నచ సద్వికారా ఇతి తన్నిర్దేశః. పరమతే వియదాదేః సిద్ధాన్తే చ అవిద్యాసమ్బన్ధాదేరవికారతయా పక్షబహిర్భావాపత్తేః. శుక్తిరూప్యాదేరపి పక్షత్వేనాంశతః సిద్ధసాధనాచ్చ. కించ మిథ్యాత్వం న తావత్స్వసంసృజ్యమానాధికరణనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్వం. తథాత్వస్యాసంయోగాదౌ సత్త్వేఽప్యుపగమాత్. నచావిద్యాకార్యత్వం. అవిద్యాదావవ్యాప్తేః. నాపి జ్ఞాననివర్త్యత్వం. సత్యస్యాపి ప్రపఞ్చస్య పరైరపీశ్వరజ్ఞాననివర్త్యత్వాఙ్గీకారాత్. అనిర్వచనీయత్వం మిథ్యాత్వమితి చేన్న. వికల్పా

తథాహి । బ్రహ్మభిన్నం సర్వం మిథ్యా బ్రహ్మభిన్నత్వాత్ । యదేవం తదేవం । యథా శుక్తిరూప్యం ।

సహా స్యాత్. తథాహి. న తావత్సద్విలక్షణత్వమనిర్వచనీయత్వం. అసతోఽపి శశవిషాణాదేస్తథాత్వాత్. నాప్యసద్విలక్షణత్వం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః అస్య సత్యత్వావిరోధిత్వాచ్చ. నచ సదసద్భిన్నత్వం. సదసద్రూపప్రతియోగ్యప్రసిద్ధేః. వస్తునః సదసదన్యతరత్వనియమేన ఉభయభిన్నత్వాసంభవాచ్చ. అతఏవ న సత్త్వానధికరణత్వే సత్యసత్త్వానధికరణత్వమనిర్వచనీయత్వం నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తేః. కించ దృశ్యత్వం నామ న తావజ్జ్ఞానలక్షణఫలవ్యాప్యత్వం. అతీన్ద్రియేషు తదభావేన భాగాసిద్ధేః. నాపి వృత్తివిషయత్వం. స్వప్రకాశస్యాపి బ్రహ్మణో వృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమేన వ్యభిచారాత్. ఏతేన కార్యత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాదయో హేతవో నిరస్తాః. తస్మాన్నానుమానాత్ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ బ్రహ్మభిన్నమితి ॥ అత్ర చ బ్రహ్మణః పక్షత్వవారణాయోక్తం బ్రహ్మభిన్నమితి. సిద్ధసాధనవారణాయ సర్వపదం. తథాచ శుక్తిరూప్యాదౌ బ్రహ్మభిన్నత్వేన సాధ్యసిద్ధావపి సర్వస్యాపి బ్రహ్మభిన్నత్వేన తదసిద్ధేర్న సిద్ధసాధనం. అతఏవ ఘటాదౌ పృథివీత్వేనేతరభేదనిశ్చయేఽపి సర్వపృథివీత్వేన తదసిద్ధేః నసిద్ధసాధనమితి రాద్ధాన్తః. నచైవమంశతః సిద్ధసాధనం దుర్వారమితి వాచ్యం. క్వచిత్పక్షే శుక్తిరూప్యాదౌ మిథ్యాత్వనిశ్చయేఽపి పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వాభావాత్. పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వ ఏవ తదభ్యుపగమాత్. అతఏవ అనిత్యో వాఙ్మనసే ఇత్యత్రాంశతః సిద్ధసాధనమితి పరస్యాపి రాద్ధాన్తః. ॥ శుక్తిరూప్యమితి ॥ నచ శుక్తిరూప్యస్యాపి పక్షత్వేన కథం దృష్టాన్తతేతి సాంప్రతం. నిశ్చితసాధ్యకత్వేన సపక్షత్వావిరోధాత్. తస్యైవ లాఘవేన దృష్టాన్తత్వప్రయోజకతయా పక్షభిన్నత్వస్య వ్యర్థత్వాత్. అతఏవాభేదానుమానే పక్షఏవ దృష్టాన్తః. నను శుక్తిరూప్యం న దృష్టాన్తః ప్రమాణాభావేన తత్ర మిథ్యాత్వస్యానిశ్చయాత్. నచ తత్రానుమానాత్తన్నిశ్చయః తద్దృష్టాన్తస్యాప్యనుమానాన్తరాపేక్షత్వేనానవస్థాపాతాత్. నచాత్ర శుక్తిరూప్యాదన్యో దృష్టాన్తః సమ్భవతి. తదన్యత్ర వ్యాప్తిగ్రహాభావాన్న మిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్య శుక్తిరూప్యస్య నాత్ర రజతమితి త్రైకాలికాభావప్రతీతివిషయత్వముపపా

నచ దృష్టాన్తాసిద్ధిః । శుక్తిరూప్యే సాక్షిసిద్ధత్వాత్ । నచాప్రయోజకత్వం । శుక్తిరూ
ప్యాదౌ [illegible] ప్రయోజక
త్వాత్ । మిథ్యాత్వం చ ప్రతిపన్నోపాధౌ త్రైకాలికనిషేధప్రతియోగిత్వం । అధిష్ఠానజ్ఞాననివర్త్యత్వం వా ఇతి
యుక్తమేవ । ఏతేన ... అన్యథాసిద్ధిరపి నిరస్తా । ఇతి మిథ్యాత్వసిద్ధిః ।

దయతా మయా ప్రతిపన్నోపాధౌ ... ప్రత్యక్షాదిబాధితత్వాత్
తదేవ దృష్టాన్తాసిద్ధిమాహ । నచేతి । సాక్షిసిద్ధత్వాదితి । జ్ఞానం చ ...
క్షణం. శుక్తిరూప్యమిథ్యాత్వస్య ... సాధనస్య హా
నత్వాపత్తేరితి బోధ్యం. నను శుక్తిరూప్యే సాధ్యసత్త్వేఽపి ... అ
భావేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధిరిత్యత ఆహ । నచ ... వ్యాప్యత్వ
తదాత్మ్యవ్యాప్తిగ్రాహకమితి వాచ్యం. ... సాధ్యసాధ
నాత్. తథాత్వ ... అధిష్ఠానజ్ఞాననివర్త్యత్వ
త్వ) మిథ్యాత్వం ... ప్రకారతావచ్ఛేదకస్య
త్వాపేక్షయా లఘుత్వేన ... మిథ్యాత్వమితి వ్యాప్య
త్వనిశ్చయాన్న ... ఇత్యాహ । నచేతి ।
నను బాధ్యత్వం మిథ్యాత్వం. తచ్చ జ్ఞానత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం. తత్తు నవి
నానుమానేన శుక్తిరూప్యే జ్ఞాతుం శక్యం. బాధప్రత్యక్షేణ విషయీకరణా
త్. ... దృష్టాన్తాసిద్ధిః ... న్యాయసిద్ధబాధప్రత్యక్ష
యోగ్యం మిథ్యాత్వమిహాఽనుమేయమిత్యాహ । మిథ్యాత్వం చేతి । నచ అనా
శ్రితాకాశాదిషు లక్షణస్యావ్యాప్తిః. ... న్యాయేన తస్యాపి
శబ్దాశ్రయతయా కారణత్వేన ... ఆకస్మికవా
రణాయేతి । నచ స్వాశ్రయే స్వరూపేణ తదత్యన్తాభావేఽపి పారమార్థిక
త్వావచ్ఛిన్నతదత్యన్తాభావస్యాబాధ ఇత్యభిమతపదం వ్యర్థమితి వా
చ్యం. ... స్వరూపేణైవ బ్రహ్మణి ప్రపఞ్చాభావాభ్యుపగమాత్. చి
త్సుఖాచార్యసమ్మతమాహ । తదన్యత్వేతి । ... పక్షనిష్ఠత్వనిః
నపక్షస్య ... [illegible]

యద్వా అయం పటః ఏతత్తన్తునిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగీ పటత్వాత్ పటాన్తరవదిత్యాద్యనుమానం మిథ్యాత్వే ప్రమాణమ్। తదుక్తమ్। 'అంశినః స్వాంశగాత్యన్తాభావస్య ప్రతియోగినః। అంశిత్వాదితరాంశీవ దిగేషైవ గుణాదిషు' ఇతి। నచ ఘటాదేర్మిథ్యాత్వే సన్ఘటఇతి ప్రత్యక్షేణ బాధః। అధిష్ఠానబ్రహ్మసత్తాయా ఏవ తత్ర విషయతయా ఘటాదేః సత్యత్వాసిద్ధేః। నచ నీరూపస్య బ్రహ్మణః కథం చాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయతేతి వాచ్యమ్। నీరూపస్యాపి రూపాదేః ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్। నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్య చక్షురాద్యయోగ్యత్వమితి నియమః। పక్షతే బ్రహ్మణో ద్రవ్యత్వాసిద్ధేః। గుణాశ్రయత్వం సమవాయికారణత్వం వా ద్రవ్యత్వమితి తైరభిమతం। న హి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో గుణాశ్రయతా। నాపి సమవాయికారణతా। సమవాయాసిద్ధేః। అస్తు వా ద్రవ్యత్వం బ్రహ్మణః। తథాపి నీరూపస్య కాలస్యేవ చాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయత్వే నవిరోధః।

రమాహ ॥ యద్వేతి॥ పటత్వాదితి. అవయవిత్వాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం. మిథ్యాత్వే ప్రమాణం - ఏతత్పటమిథ్యాత్వే ప్రమాణమిత్యర్థః. గుణకర్మాదౌ చ ఏతత్పటరూప మేతత్పటనిష్ఠాత్యన్తాభావప్రతియోగి రూపత్వాత్ రూపాన్తరవదిత్యనుమానప్రయోగో ద్రష్టవ్యః. అత్రాపి తత్సమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ దిక్-మార్గః ॥ నిర్గుణస్యేతి ॥ 'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ' ఇత్యాదివచనేన బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వనిశ్చయాదితి భావః ॥ నాపీతి ॥ అపరిణామిత్వాదితి భావః, నను బ్రహ్మణోఽపి సమవాయికారణత్వం. కేవలస్యాపరిణామిత్వేఽపి మాయావిశిష్టస్య ప్రపఞ్చోపాదానత్వాత్. అన్యథా అభిన్ననిమిత్తోపాదానవాదభఙ్గాపత్తేః ఇతి తస్య బ్రహ్మణో ద్రవ్యత్వాసిద్ధిరిత్యపరితోషాదాహ ॥ అస్తు వేతి ॥ యద్వా అభ్యుపేత్యాహ ॥ అస్తు వేతి॥ కాలఇన్ద్రియవేద్య ఇతి మతేన దృష్టాన్తమాహ ॥ కాలస్యేతి ॥ వస్తుతస్తు అనన్యథాసిద్ధప్రతీతిబలేన బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయామేవ మహత్త్వసత్త్వోద్భూతరూపవత్త్వం ప్రయోజకం బోధ్యం. ననూక్తానుమానం నప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసాధకం ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రత్యక్షప్రత్యయబాధితత్వాత్. నచాసావధిష్ఠానసత్తావిషయత్వాత్ భ్రమః. బాధకాభావాత్. నచాస్థూలాదివాక్యేన ప్రత్యక్షబాధః. తర్హి తేనైవ ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వసిద్ధావనుమానవైయ

యద్వా త్రివిధం సత్త్వం । పారమార్థికం బ్రహ్మణః । వ్యావహారికం సత్త్వం ఆకాశాదేః । ప్రాతిభాసికం సత్త్వం శుక్తిరజతాదేః । తథా చ ఉభస్యా ఇతి ప్రత్యక్షస్య వ్యావహారికసత్త్వవిషయత్వేన పారమార్థ్యార్థిక సత్త్వేన ఘటాదేర్మిథ్యాత్వే నిషేధో నస్యాదేవ । కించ పారమార్థికత్వేనైవేతి నవీనాః

ధ్యాత్. ప్రత్యక్షత్వేనాబాధకత్వేఽపి బలీయస్త్వం ప్రత్యక్షస్య. నను దుష్టానుమానమేవ తద్బాధకమ్, ప్రత్యక్షస్య సద్భావే ప్రమాణత్వేఽపి యా అనుమానేన బాధాయోగాత్. అన్యథా వహ్న్యనుష్ణత్వానుమానేన ఉష్ణత్వప్రత్యక్ష బాధాపత్తేః. కించ ప్రత్యక్షస్య స్వరూపేణాసత్త్వే ఉభయస్య బాధితార్థవిషయత్వేనాప్రామాణ్యాపత్త్యా ఘటాదిజ్ఞానం ప్రమా శుక్తిరూప్యాదిజ్ఞానమప్రమేతివిభాగాభావః అసత్ఖ్యాతివాదినస్తవాపి సేత్స్యత్ ప్రసజ్యేత. కింత్వేవం సత్యకాణ్డాబాధకత్వాదప్రామాణ్యాపత్త్యా తత్ప్రామాణ్యమేవ స్యాదిత్యేకదేశస్య వేదాన్తస్యాప్రామాణ్యాపత్తిః. అపిచ ఘటాదేరసత్త్వే తదాధారో నసమానేత్యేత. సమ్యక్త్వమేవాధికరణప్రత్యయోర్భ్యాసభావనిరూపణాత్. అన్యథా నిరవిషాణస్యాప్యభావప్రతియోగిత్వాపత్తిః. అత ఏవాహుః. 'సదసత్త్వానాభావో నిరూప్యత' ఇతి. తదేతత్ ప్రత్యక్షబాధితం ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వానుమాన మిత్యాశఙ్కామాహ ॥యద్వేతి॥ త్రివిధమితి. పారమార్థికసత్త్వం వ్యావహారికసత్త్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వం చేతి త్రివిధమిత్యర్థః. తత్ర కాలత్రయాబాధ్యత్వం పారమార్థికసత్త్వం. సంసారదశాయామబాధ్యత్వం వ్యావహారికసత్త్వం ప్రతిభాసకాలాబాధ్యత్వం ప్రాతిభాసికసత్త్వం. ఏతాని క్రమేణోదాహరతి ॥ పారమార్థికమితి ॥ నన్వేవమప్యుక్తమిథ్యాత్వస్యాప్రసిద్ధిః. సర్వస్యాపి స్వాశ్రయే తదత్యన్తాభావాయోగాత్. నచాధిష్ఠానతయా వర్తమానత్వప్రయుక్తమితి వాచ్యమ్, స్వాశ్రయతయా జ్ఞాతస్యాప్యుక్తరీత్యా వస్తుతః స్వాశ్రియత్వేన తత్ర తదత్యన్తాభావాసమ్భవతాదవస్థ్యాత్. కించమిథ్యాత్వలక్షణస్య జ్ఞానగర్భత్వే భూతలాదేః స్వాశ్రయత్వాభిమానాభావదశాయాం ఘటాదేర్మిథ్యాత్వాభావప్రసఙ్గః. అభిమానోపలక్షితత్వవివక్షాయాం తత్కాలాత్పన్నవినష్టస్య పర్వతగుహాన్తర్వర్తినో మిథ్యాత్వానాపత్తిః. అపిచ నిరుక్తమిథ్యాత్వం నసత్యత్వవిరోధి. పరేణాప్యవ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాదౌ తదభ్యుప

అస్మిన్ పక్షే చ మిథ్యాత్వలక్షణే పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకత్వం అత్యన్తాభావవిశేషణం ద్రష్టవ్యమ్। తస్మాదుపపన్నం మిథ్యాత్వానుమానమితి ॥ ******************************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం
వేదాన్తపరిభాషాయాం అనుమానపరిచ్ఛేదః [౨]

అథోపమానం నిరూప్యతే। తత్ర సాదృశ్యప్రమాకరణ ముపమానం।

గవా ఏత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అస్మిన్ పక్ష ఇతి ॥ తథాచ పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాత్యన్తాభావసామానాధికరణ్యం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః. ఏతచ్చోపలక్షణం. పారమార్థికభిన్నత్వం పారమార్థికత్వాత్యన్తాభావవత్త్వం వా మిథ్యాత్వం బోధ్యమ్. అనుమాననిరూపణప్రయోజనముపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరి విరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ అనుమానపరిచ్ఛేదః

శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ అనుమాననిరూపణానన్తరమిత్యర్థః. సూచీకటాహన్యాయేన శబ్దనిరూపణాత్ప్రాగుపమాననిరూపణమితి ధ్యేయమ్. నను సూచీకటాహన్యాయాదరే ఉపమానస్య ప్రత్యక్షాదపి ప్రాథమ్యం స్యాదితి చేన్న. ప్రత్యక్షానుమానాన్తర్భావానన్తర్భావయోః ఉపమానే విచారణీయయోః ప్రత్యక్షాదినిరూపణసాపేక్షత్వేన తయోరేవ ప్రథమం నిరూపణీయత్వాత్ ॥ తత్రేతి ॥ ఉపమానే నిరూపణీయ ఇత్యర్థః. ॥ సాదృశ్యేతి ॥ అత్ర ఉపమితికరణత్వం లక్షణం. తత్కరణత్వంచ అసాధారణకారణత్వమితీహ వివక్షితం. నతు వ్యాపారవత్త్వఘటితం. గవయనిష్ఠసాదృశ్యజ్ఞానస్య ఉపమితౌ జనయితవ్యాయాం వ్యాపారాభావాత్.—నను నోపమితికరణత్వం లక్షణం. తస్యాప్యేవ దుర్వచత్వాత్ తథాహి. న తావత్సాదృశ్యప్రమాత్వముపమితిత్వం. భ్రమోపమితావవ్యాప్తేః. నచోపమానప్రమాణలక్షణాయ ప్రమోపమితేరేవ లక్ష్యత్వాత్ సా నసఙ్గ్రాహ్యేతి వాచ్యం. తథాపి సామాన్యలక్షణాకరణే విశేషలక్షణప్రణయనాయోగాత్. నచ సాదృశ్యజ్ఞానత్వముపమితిసామాన్యలక్షణమితి యుక్తం. సాదృశ్యప్ర

తథాహి ప్రాఙ్గణేషు దృష్టగోపిణ్డస్య పురుషస్య వనం గతస్య గవయేన్ద్రియసన్నికర్షే సతి భవతి ప్రతీతిః అయం పిణ్డో గోసదృశ ఇతి

త్యక్షేఽతివ్యాప్తేః· తదానన్తర్యోత్పన్నసుఖాదిప్రత్యక్షేఽతివ్యాప్తేః· తథాపి స్మృత్యాదావాసాదృశ్యజ్ఞానేఽతివ్యాప్తేః, నహ్యుపమానజన్యసాదృశ్యజ్ఞానత్వం· అజ్ఞాతత్వాదవ్యాప్తేః. నచ సాదృశ్యజ్ఞానజన్యజ్ఞానత్వం· సాదృశ్యజ్ఞానాజ్జాయమానాయాం తదనువ్యవసాయాదావతివ్యాప్తేః. నచ సాదృశ్యప్రతియోగిస్మరణసహకృతసాదృశ్యజ్ఞానజన్యత్వముపమితిత్వం· ప్రతియోగిస్మరణస్య గోసాదృశ్యజ్ఞానోపక్షీణత్వేన ఫలీభూతసాదృశ్యజ్ఞానాహేతుత్వాత్. తదుభయగోచరసమూహాలమ్బనేఽతివ్యాప్తేశ్చ. తతశ్చ నయుక్తముపమానలక్షణమితి—ఉచ్యతే—ఉపమితికరణత్వమేవోపమానలక్షణం. ఉపమితిశ్చ సాదృశ్యజ్ఞానత్వేన సాదృశ్యజ్ఞానజన్యా ఉపమితౌ కరణాన్తరానుపపత్త్యా తస్య తత్త్వేన కరణత్వకల్పనాన్నాసమ్భవః. తదనువ్యవసాయాదేశ్చ తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః. నచ గోవిసదృశోష్ట్రః అనేన విసదృశీ మదీయా గౌరితి వైధర్మ్యజ్ఞానజన్యోపమితావవ్యాప్తిః. తత్రోపమానప్రామాణ్యానభ్యుపగమాత్. నహి కశ్చిదనువ్యవస్యతి, కరభేణ గాముపమినోమీతి. కేచిత్తు సప్రతియోగికపదార్థజ్ఞానానన్తరం పరస్మిన్ సప్రతియోగికపదార్థజ్ఞానముపమితిః. ఏవంచ వైధర్మ్యపురస్కారప్రవృత్తోపమితి సఙ్గ్రహః. తత్త్వేన తజ్జన్యత్వస్య వివక్షితత్వాచ్చ నాతిప్రసఙ్గ ఇత్యాహుః—. ననుగవయస్థగోసాదృశ్యజ్ఞానం నప్రత్యక్షేణ. తదా గోగవయయోరసన్నికర్షాత్. తదుభయసన్నికర్షేచ తత ఏవ సాదృశ్యప్రతీత్యాపత్త్యా మానాన్తరత్వానుపపత్తేరిత్యాశఙ్క్య గవయేన్ద్రియసన్నికర్షే సతి జాయమానా గోసాదృశ్యప్రతీతిః వ్యవహితదృష్టే గోపిణ్డాంశే పరోక్షా గవయాంశే త్వపరోక్షేత్యాహ॥ తథాహీతి ॥ గోసదృశ ఇతి ॥ గోభిన్నత్వే సతి తద్గతభూయస్సామాన్యవానిత్యర్థః. అథవా తదసాధారణధర్మశూన్యత్వే సతి తద్గతధర్మవత్త్వం సాదృశ్యం. నచ హస్తిమశకయోస్సాదృశ్యాపత్తిః. ప్రాణిత్వేనేష్టత్వాత్. అత ఏవ పుష్టిమాత్రసాధర్మ్యేణ మహిషశ్చాయం పురుష ఇతి లోకవ్యవహారః.—అన్యేతు సాదృశ్యం పదార్థాన్తరం క్లృప్తపదార్థేష్వనన్తర్భావాత్. తథాహి, న తావత్సాదృశ్యం ద్రవ్యం. గుణవృత్తిత్వాత్. అత ఏవ న గుణః క

తదనన్తరం చ భవతి నిశ్చయః అనేన సదృశీ మదీయా గౌరితి । తత్రాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానం కరణం । గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానం ఫలం । న చేదం ప్రత్యక్షేణ సమ్భవతి । గోపిణ్డస్య తదేన్ద్రియాసన్నికర్షాత్ ।

త్వా. న చ గవే సాదృశ్యం నాస్త్యేవ తత్ర తద్వ్యవహారస్యాశ్రయసాదృశ్యాదేవోపపత్తేః సిద్ధాన్త హేతురసిద్ధ ఇతి వాచ్యమ్. రూపద్వయం సదృశమితి ప్రతీతేర్బాధకం వినా ప్రమాత్వాత్. న చ పరమ్పరాసమ్బన్ధేన ప్రమాత్వోపపత్తిః సాక్షాత్సమ్బన్ధే బాధకాభావాత్. ఆశ్రయవైసాదృశ్యే౽పి తద్గతగుణయోస్సాదృశ్యానుభవాచ్చ. నాపి సామాన్యమ్. సామాన్యవృత్తిత్వాత్. నిషేధరూపత్వేనాప్రతీతేశ్చ నాభావాన్తర్భావః. తస్మాత్సాదృశ్యం పదార్థాన్తరమితి—తన్న—సాదృశ్యస్య సామాన్యే అన్తర్భావాత్. తదసాధారణధర్మశూన్యత్వే సతి తద్గతధర్మవత్త్వస్య సాదృశ్యోపాధిరూపత్వేన ప్రమేయత్వాదివత్సామాన్యవృత్తిత్వే౽పి విరోధాభావాత్. న చ సాదృశ్యం సప్రతియోగికం సామాన్యం తు నిష్ప్రతియోగికమితి కథమన్య సామాన్యరూపత్వం. ఇతరాసాధారణరూపస్యాపి సప్రతియోగికం తద్గతధర్మవత్త్వలక్షణం (న) తథా. కిం చ సాదృశ్యం న పదార్థాన్తరం. తథా సతి సుసదృశమిదం తత్సదృశమిత్యుత్కర్షాపకర్షాభావప్రసఙ్గాత్. సిద్ధాన్తే తు సామాన్యాల్పభూయస్త్వాభ్యాం తత్ర తదుపపత్తేః. తదుక్తం తర్కపాదే శాస్త్రదీపికాయామ్. 'యే తు సామాన్యయోగాతిరిక్తమన్యదేవ తత్త్వం సాదృశ్యం మన్యన్తే తేషాం ప్రకర్షాపకర్షభేదః కిం నిబన్ధన ఇతి చిన్తనీయ' మితి ॥ అనన్తరమితి ॥ అనేన అన్వయో దర్శితః. చకారేణైవకారార్థేన వ్యతిరేకః. నన్వస్త్వన్వయవ్యతిరేకావధారణం తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ తత్రేతి ॥ నను గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యజ్ఞానస్య నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానం ప్రతి కరణత్వావగమః. తయోః కారణతామాత్రనిశ్చాయకత్వాత్. న చ కరణాన్తరానుపపత్త్యా తస్య తత్కరణత్వం. క్లృప్తప్రమాణభావస్య ప్రత్యక్షాదేస్సత్త్వాదితి చేత్. కిం ప్రత్యక్షం తత్కరణం? అనుమానం వా? ఆద్యే౽పి. కిం తత్కరణం చక్షురాది? అన్తఃకరణం వా? ఆద్యం దూషయతి ॥ న చేతి ॥ ఇన్ద్రియాసన్నికర్షాదితి ॥ ఇన్ద్రియేణ సాకం గోపిణ్డవిశేషస్య సంయోగా

సాదృశ్యమనుమానేన । గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య అసిద్ధత్వాత్ । నాపి మదీ యా గౌ రేతద్గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్వాత్ యో యద్గతసాదృశ్యప్రతియోగీ స తత్సదృశః యథా చైత్రనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ చైత్రః మైత్రసదృశః ఇత్యనుమానాత్ సిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్ । ఏవం విధానుమానానవతారేఽపి అనేన సదృశీ మదీయా గౌరితి ప్రతీతేరనుభవసిద్ధత్వాత్ ।

దరభావాత్ జ్ఞానప్రత్యాసత్తేశ్చ నిరాకృతత్వాదిత్యర్థః. అపి చ న ద్వితీయః ఇన్ద్రియసన్నికృష్టవిషయకప్రత్యక్షజ్ఞానే మనసో సామర్థ్యాత్. సాధారణకారణత్వాచ్చ. నను ప్రత్యక్షేణ గవయే గోసాదృశ్యే గృహ్యమాణే గవ్యపి గవయసాదృశ్యం సమానసంవిత్సంవేద్యతయా గృహీతమేవేతి చేన్న. విశేషణవిశేష్యభావేన సమానసంవిత్సంవేద్యత్వాసిద్ధేః. అనుమానపక్షేఽపి, కిం గోనిష్ఠగవయసాదృశ్యే గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం లిఙ్గం? గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్వం వా? నాద్యః. గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య భేదగర్భతయా గోవృత్తిత్వాభావేన తన్నిష్ఠసాదృశ్యానుమాపకత్వాదిత్యాహ ॥ సాదృశ్యమనుమానేనేతి । ద్వితీయమాశఙ్క్య నిరస్యతి ॥ నాపీతి ॥ తస్య న్యాయ ఇతి ॥ గవిగవయసాదృశ్యానుభవసమ్భవ ఇత్యర్థః. పరిహరతి ॥ ఏవం విధేతి ॥ —ఇదమత్రాకూతం. కిమత్ర సామాన్యవ్యాప్తిమూలం? విశేషవ్యాప్తిర్వా? నాద్యః. యత్కిఞ్చిత్సామాన్యగతత్వేన సామాన్యవ్యాప్తేరనుమానాఙ్గత్వాత్. న ద్వితీయః. యో గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ స గవయసదృశ ఇతి విశేషవ్యాప్తేః ప్రాగజ్ఞానాత్. కిఞ్చ నానుమానాత్తత్సమ్భవః. గవయనిరూపితసాదృశ్యరూపసాధ్యస్యాప్రసిద్ధేః. కిఞ్చ న హేతుః పక్షధర్మతయా జ్ఞాతుం శక్యః. గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగిత్వస్యాసన్నికృష్టే గవి ప్రత్యక్షేణాజ్ఞానాత్. నచ విశిష్టఘటకపదార్థభేదేన గవి గవయసాదృశ్యాశ్రయత్వాజ్ఞానేఽపి గవయే గోసాదృశ్యే గృహ్యమాణే సమానసంవిత్సంవేద్యతయా తత్ప్రతియోగిత్వం భాతమేవేతి వాచ్యమ్. తథాపి గోరసన్నికర్షేణ మదీయా గౌ రేతద్గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగినీతి గోవిశేష్యక పక్షధర్మతాజ్ఞానస్యాసిద్ధేః. నచ జ్ఞానోపనీతే తస్మిన్ మానసః పరామర్శ ఇతి యుక్తమ్. జ్ఞానప్రత్యాసత్తేర్నిరాకృతత్వాత్. అపి చ

ఉపమినోమీత్యనువ్యవసాయాచ్చ ।

గవయే సాదృశ్యం నానుమితివిషయః. కథంచిత్సాధ్యహేతుప్రసిద్ధావపి గ
వి గవయసాదృశ్యానుభవసమయే నియమేనవ్యాప్తిజ్ఞానాభావాత్. తస్మా
దనుమితిసామగ్ర్యభావాన్న గవి గవయసాదృశ్యానుమితిరితి.—నన్వనుమానా
నవతారేఽపి తత్ర గవయసాదృశ్యానుభవోఽసిద్ధః. లాఘవేనక్లృప్తప్రమాణభావ
స్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యైవ తత్ర కరణత్వకల్పనాదిత్యత ఆహ॥ఉపమినోమీతి॥—
నైయాయికాస్తు కీదృశో గవయ ఇతి ప్రశ్నానన్తరం యథా గౌస్తథా గవ
య ఇత్యాప్తవాక్యశ్రవణాల్లబ్ధోపదేశస్య వనం గతస్య తద్వాక్యార్థం స్మ
రతో నాగరకస్య అయం గోసదృశ ఇతి ప్రత్యక్షే భవతి ప్రతీతిః అసౌ గ
వయశబ్దవాచ్య ఇతి. సైవోపమితిః. తత్కరణం చ నాతిదేశవాక్యం. తస్య
ప్రాక్ పిండప్రత్యక్షాదపి భావాత్. నాపి ప్రత్యక్షం. సత్యపి తస్మిన్ వాక్యా
ర్థస్మరణే వాచ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేః. నాపి మిలితాభ్యాం వాక్యప్రత్యక్షా
భ్యాం వాచ్యతాజ్ఞానమితి వాచ్యమ్. తయోర్భిన్నకాలతయా మేలనాసిద్ధేః.
ప్రత్యక్షసమయే తద్వాక్యానుస్మృతిసంభవేఽపి శాబ్దత్వప్రత్యక్షత్వయోః
సాంకర్యాపత్త్యా తాభ్యాం విజాతీయప్రమాణాభ్యాం తాదృశప్రమానుపప
త్తేః. న చ వాక్యార్థానుసన్ధానసహకృతం ప్రత్యక్షం తత్కరణమితి యు
క్తమ్. ప్రత్యక్షానన్తరం వ్యాసఙ్గాదినా వాచ్యత్వప్రతీత్యభావేఽపి ఉత్తర
కాలం సాదృశ్యవిశిష్టపిణ్డస్మరణే సతి సమయపరిచ్ఛేదదర్శనాత్. నాప్య
నుమానం తత్కరణం. తదనవతారేఽప్యుక్తప్రతీతేరనుభవసిద్ధత్వాత్. త
స్మాత్సాదృశ్యజ్ఞానమేవోపమితికరణమ్. తదుక్తముదయనాచార్యైః ‘సం
బన్ధస్య పరిచ్ఛేదః సంజ్ఞాయాః సంజ్ఞినా సహ। ప్రత్యక్షాదేరసాధ్యత్వాదుప
మానఫలం విదు’రితి. అతశ్చ పృథక్ప్రమాణం తదిత్యాహుః—తచ్చిన్త్యం.
క్లృప్తప్రమాణేనైవ తత్సంభవాత్. తథాహి. కిం గవయపదవాచ్యతాజ్ఞా
నం ఫలమ్? గవయపదం గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకమితి జ్ఞానం వా? ఆ
ద్యే నతావత్ గోసాదృశ్యవతి గవయపదవాచ్యతా ఇతి జ్ఞానం. గోసదృశో
గవయపదవాచ్య ఇతి వాక్యాదేవ సాదృశ్యోపలక్షితే తత్పదవాచ్యత్వస్య జ్ఞాత
త్వాత్. నాప్యయం గవయపదవాచ్య ఇతి జ్ఞానం ఫలం. అయం పిణ్డో గవ
యపదవాచ్యః గోసదృశత్వాత్ అతిదేశవాక్యావగతపిణ్డవదిత్యనుమా

తస్మాదుపమానం మానాన్తరమ్ ॥ ***************************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రవిరచితాయాం

వేదాన్తపరిభాషాయాం ఉపమానపరిచ్ఛేదః [౩]

నేన తత్ర వాక్యార్థస్య గ్రహణసంభవాత్. అతఏవ గవయత్వవిశిష్టగవయపదవాచ్యత్వజ్ఞానముపమానఫలం గవయస్య పూర్వమనుపస్థితత్వాత్ నాస్య శబ్దాదినా అన్యథాసిద్ధిరిత్యపాస్తమ్. గవయత్వవిశిష్టగవయపదవాచ్యత్వే గోసాదృశ్యవత్త్వ మతిదేశవాక్యాదవగతేన సాదృశ్యజ్ఞానేనైవ తత్సంభవాత్. నద్వితీయః. గవయపదం సప్రవృత్తినిమిత్తం పదత్వాత్ ఘటపదవదిత్యనుమానేన, గవయపదం గవయత్వతదన్యాన్యతరప్రవృత్తినిమిత్తకం పదత్వాత్ ఇతి సామాన్యతోదృష్టేన లాఘవసహకృతేన, గవయపదం గవయత్వప్రవృత్తినిమిత్తకం ఇతరాప్రవృత్తినిమిత్తకత్వే సతి సప్రవృత్తినిమిత్తకత్వాదితి వ్యతిరేకిణా, వా గవయత్వే ప్రవృత్తినిమిత్తకత్వపరిచ్ఛేదసంభవాత్. నచ పంచావయవానుమానానవతారదశాయాముపమానప్రవృత్తిరితి వాచ్యం. ఉపమానానుమానయోరన్యతరకల్పనాప్రసక్తావనుమానస్యైవ క్లృప్తప్రమాణభావతయా కల్పనౌచిత్యాత్. నన్వస్మిన్ గవయేన గాముపమినోమీత్యనువ్యవసాయబలాదేవోపమితిజ్ఞానసిద్ధిః తతశ్చ తత్కారణం మానాంతరం కల్ప్యతామితి చేన్న. ఉక్తానువ్యవసాయస్యానుమితసాదృశ్యబుద్ధివిషయత్వాత్. నహి గవయేన గాముపమినోమీత్యనువ్యవసాయో వాచ్యత్వజ్ఞానవిషయః. అతఏవ కిమనేనోపమినోమీతి లౌకికవ్యవహారః. అన్యథా సమయపరిచ్ఛేదస్య తత్రాభావేన తద్వ్యవహారాభావప్రసక్తిః. తస్మాత్సంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబంధబుద్ధిరుపమానఫలం. తతశ్చోపమినోమీత్యనువ్యవసాయబలాత్సాదృశ్యబుద్ధిరేవ ఉపమితిః. తత్కారణం చ తన్నిరూపితసాదృశ్యజ్ఞానమిత్యుపమానం మానాన్తరమితి—. తదేతత్సర్వమభిప్రేత్య ఉపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ****************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజ రామకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

అథాగమో నిరూప్యతే । యస్య వాక్యస్య తాత్పర్యవిషయీభూతసంసర్గో మానాన్తరేణ న బాధ్యతే తద్వాక్యం ప్రమాణమ్ ।

ఉపమానానన్తరం శబ్దస్య బహువాదిసమ్మతత్వాదర్థాపత్తేః ప్రాక్ శబ్దో నిరూప్యత ఇత్యాహ ॥ అథేతి ॥ కేచిత్తు స్వసమానవిషయవాక్యార్థయథార్థజ్ఞానజనకత్వమితి, కారణద్వారకం ప్రమాణశబ్ద లక్షణమాచక్షతే. నైతత్సారం. శుకబాలాదివాక్యేఽవ్యాప్తేః. నచేశ్వరజ్ఞానం తద్వాక్యార్థవిషయం తత్రాస్త్యేవేతి వాచ్యం. ఈశ్వరానఙ్గీకర్తృమతే తథాప్యవ్యాప్తేః. కించ నేదం ప్రమాణశబ్దస్య లక్షణం. శుకాదిప్రయోగస్థలే క్లృప్తపదార్థజ్ఞానాదేవాన్వయప్రతిబోధోపపత్తౌ గౌరవేణ వక్తృవాక్యార్థజ్ఞానస్యాహేతుత్వాత్. కించ ఇదమసంభవి. సిద్ధాన్తే వియదాదివన్నిత్యశబ్దస్య ప్రతిప్రయోగం భిన్నభిన్నానుపూర్వీఘటితపదవాక్యభేదేపి స్వరూపేణ తజ్జన్యత్వాభావాత్. నచానుపూర్వీవిశిష్టతయా తజ్జన్యత్వం. ఘటజ్ఞానానన్తరజ్ఞానవిషయత్వరూపాయాః తదుచ్చారణానంతరోచ్చారణవిషయత్వలక్షణాయా వా ఆనుపూర్వ్యా ఉపాధిత్వేన అనాదితయా వాక్యార్థజ్ఞానాజన్యత్వాత్. తతశ్చ కారణద్వారకం ప్రమాణలక్షణం నయుక్తమిత్యభిసంధాయ ప్రకారాన్తరేణ లక్షణమాహ ॥ యస్యేతి ॥ మానాన్తరాబాధిత తాత్పర్యవిషయీభూత పదార్థసంసర్గబోధకత్వం యస్య వాక్యస్య తద్వాక్యం ప్రమాణశబ్ద ఇత్యర్థః. శబ్దసమానార్థకే ప్రమాణాన్తరే ప్రమాణశబ్దలక్షణం మాప్రసాంక్షీదితి, వాక్యస్యేత్యుక్తం. పదార్థసంసర్గ బోధకవాక్యత్వస్య అగ్నినాసించేదిత్యయోగ్యవాక్యేపి గతత్వాత్ అబాధితేతి సంసర్గవిశేషణం. బ్రహ్మపరవాక్యేతరసకలవాక్యేషు స్వార్థసంసర్గస్య 'నేహ నానాస్తి' త్యాదినా బాధితత్వాదవ్యాప్తిరిత్యత ఉక్తం మానాన్తరేతి. సజాతీయమానాన్తరేత్యర్థః. తథాచ పారమార్థికతత్త్వావేదకైర్వేదాన్తైః ఘటానయనాదిసంసర్గస్య యాగస్వర్గాదిసాధ్యసాధనభావస్యచ బాధేపి సజాతీయైః వ్యావహారికతత్త్వావేదకైః ప్రమాణాన్తరైర్బాధాభావాన్నావ్యాప్తిః. అర్థవాదవాక్యే 'సప్రజాపతిరాత్మనోవపాముదఖిదత్' ఇత్యాదౌ శ్రూయమాణపదార్థసంసర్గస్య వ్యవహారదశాయామపి బాధాత్ తాత్పర్యవిషయేత్యుక్తం. యద్వా యో

వాక్యార్థజ్ఞానే ఆకాంక్షాయోగ్యతా సత్తయ స్తాత్పర్యజ్ఞానం చేతి చత్వారి కారణాని

శక్తిర్వృత్తి మిదాదృశానాం పదానాం. యోగ్యత్వంచ వాక్యార్థప్రమితౌ సంస గాఽపాధః. ప్రమాణస్య ప్రామాణ్యం స్వతః ఉత్పత్తౌ జ్ఞప్తౌ చ తదా స్వాశ్రయ నాతిప్రసక్తిః. తథా తాత్పర్యవిషయీభూతార్థసంసర్గగోచర శాబ్దజ్ఞానజనకత్వం లక్షణం. శాబ్దజ్ఞానం చ పదజ్ఞానత్వేన పదజ్ఞానజన్యం తాత్పర్యజ్ఞానత్వేన తాత్పర్యజ్ఞానజన్యం వా. తాత్పర్యజ్ఞానకారణత్వం చా కాంక్షాదేః స్ఫుటం.—వైశేషికాస్తు శబ్దోపమానప్రమాణం. అనుమానేనైవ తదర్థసిద్ధేః. తథాహి. లౌకికానాం గామానయేత్యాదీనాం వైదికానాం జ్యోతిష్టో మేన స్వర్గకామో యజేతేత్యాదీనాం తాత్పర్యవిషయపదార్థసంసర్గప్ర మాపూర్వకాణి యోగ్యతాసత్తిమత్పదకదంబత్వాత్ ఘటమానయేత్యాది వాక్యవత్. ఏతే పదార్థాః తాత్పర్యవిషయమిథస్సంసర్గవంతః యోగ్య పదస్మారితత్వాత్ స్వంప్రతిపన్నవత్. నచ శబ్దస్య సంసర్గప్రతీతిం జనయతు అవిశేషాదితి వాచ్యం. అనుమానస్య వ్యాప్తిప్రమాణభాసనేనాపి తస్యైవకరణ త్వాదిత్యాత్ తస్మాదనుమానవిధయా ప్రమాణం శబ్దోనస్వాతంత్ర్యేణేతి— తదేతన్నిరాకరోతి ఆకాంక్షేతి యతో వాక్యార్థజ్ఞానే ఆకాంక్షాయోగ్యతా సత్తయః కారణాని అతో వాక్యం పృథక్ప్రమాణమిత్యర్థః. తథాచ యాదృశజ్ఞానే యోగ్యతాదిసహకారిత్వం తాదృశం వ్యాప్తిజ్ఞాన విజాతీ యం సిద్ధమితి, తదనభిన్నజ్ఞానజనక మానస్య మానాంతరత్వ మాస్థేయం అన్యథా వ్యాప్తిప్రామాణ్యప్రసిద్ధిమతే యోగ్యతాదేః సర్వసిద్ధసహకా రిత్వం భజ్యేతేతి భావః. నన్వత్రైవ వాకాంక్షాదిఘటితలింగజన్యసంసర్గా నుమితౌ ఆకాంక్షాద్యుపయోగః లింగాంతరజన్యానుమితౌ తు జిజ్ఞాసాల క్షణాకాంక్షాయా స్సిషాధయిషావిరహసహకృతసిద్ధ్యభావ రూపపక్షతాసం పాదనద్వారా అన్వయబోధాభావ లక్షణాయాశ్చపక్షతాత్వేన వాక్యా ర్థపర్యవసన్న యోగ్యతాజ్ఞానస్యాబాధితత్వజ్ఞానత్వేన పదార్థస్మృ తిరూపాయాఆసత్తేర్విశేషణజ్ఞానత్వేన పక్షజ్ఞానత్వేనవా ఉపయోగః. త త్త్వేన విజాతీయజ్ఞానసిద్ధిరిత్యపరితోషాదాహ । తాత్పర్యజ్ఞానంచేతి ॥ నహి తాత్పర్యజ్ఞానస్యాపి కథంచిదనుమితావుపయోగః. అనుమితిత్వావ

[illegible] పదార్థానాం పరస్పరజిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వమాకాంక్షా । క్రియాశ్రవణే కారకస్య కారకశ్రవణే క్రియాయాః కరణశ్రవణే ఇతికర్తవ్యతాయాశ్చ జిజ్ఞాసావిషయత్వాత్ । అజిజ్ఞాసోరపి వాక్యార్థబోధాద్యోగ్యత్వముపాత్తమ్ । అవచ్ఛేదకం చ క్రియాత్వకారకత్వాదికమితి నావ్యాప్తిః ।

[illegible] దనాహేతుత్వాత్. నచ తాత్పర్యావిశేషిత సాధ్యానుమితత్వావచ్ఛేదేన విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వమితి యుక్తం. తథాపి తదవిశేషిత సాధ్యానుమితౌ తాత్పర్యజ్ఞానాజన్యత్వేన తస్య శబ్దసహకారితాభంగప్రసంగాత్. కిం చ అసత్యపి వ్యాప్తిజ్ఞానే సత్యాకాంక్షాదిషు చతుర్షు కారణేషు పదార్థజ్ఞానస్యానుభవసిద్ధత్వాచ్చ న శబ్దస్యానుమానేఽన్తర్భావః. అపి చ యది శబ్దప్రామాణ్యే అవశ్యం ప్రద్వేషః తర్హ్యనుమానమపి పృథక్ప్రమాణం న స్యాత్. తత్రాపి క్లృప్తప్రమాణభావస్య మనఆదేః ప్రత్యక్షస్య ప్రమాణత్వోచిత్యాత్. యది చ తత్ర సాక్షాత్కరోమీత్యనువ్యవసాయాభావాదనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాచ్చ పృథక్ప్రమాణమనుమానమితి మతం. తదా శబ్దాదముమర్థం ప్రత్యేమీత్యనువ్యవసాయాత్సోఽపి పృథగితి తుల్యం. తస్మాత్సర్వైరపి లౌకికైర్వైదికైశ్చ శబ్దః స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రమాణమితి సంక్షేపః. ఆకాంక్షాదికం శాబ్దజ్ఞానేఽసాధారణకారణమిత్యుక్తమ్. తత్ర ప్రథమోద్దిష్టత్వేన ప్రథమం శిష్యజిజ్ఞాసితామాకాంక్షాం నిరూపయతి । తత్రేతి ॥ నను కథాదిజిజ్ఞాసావిషయత్వే హి తద్బలేన యోగ్యత్వం కల్ప్యత ఇతి చేత్ తత్ర శబ్దానాం, క్రియావాక్యే తావత్తదుపపాదయతి । క్రియాశ్రవణ ఇతి । ఇతికర్తవ్యతాయా ఇతి । అఙ్గస్యేత్యర్థః. నను జిజ్ఞాసావిషయత్వమేవాకాంక్షాఽస్తు లాఘవాదావశ్యకత్వాచ్చేత్యత ఆహ । అజిజ్ఞాసోరితి । నను జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వమవచ్ఛేదకాపరిచయే దుర్గ్రహమిత్యత ఆహ । అవచ్ఛేదకమితి ॥ నన్వస్త్వాకాంక్షా లౌకికవైదికయోః క్రియాపరేషు ఘటమానయేత్యాదిషు 'సమిధో యజతి' 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యాదిషు చాఙ్గప్రధానవాక్యేషు. తత్ర క్రియాకర్తృకరణేతికర్తవ్యతానాం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వావచ్ఛేదకానాం సత్త్వాత్. తథాపి తద్రహితేషు 'నీలో ఘటః' 'నీలోత్పలం' 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మి' 'అయమాత్మా బ్రహ్మ' ఇత్యాదిషు సిద్ధార్థవా

అర్థేనాన్వయేచ సమానవిభక్తికపదప్రతిపాద్యత్వం తదనపేక్షకమితి తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు నావ్యాప్తిః । ఏతాన్యేకాకాంక్షాధికారేనైవ బలాబలాధికరణే 'సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన'మిత్యత్ర వైశ్వదేవ్యాగస్యామిక్షాన్వితత్వేన నవాజినాకాంక్షేత్యాదిన్యాయవాదిభిః ।

శ్యేషు కిం మాకాంక్షేత్యత్రాహ । అర్థేనాన్వయేనేతి । అర్థేనాన్వయశ్రుతియోగిని తత్త్వంపదార్థాదౌ విశ్వాక్షేపః. నచైవమననుగమః. అవచ్ఛేదకాననుగమేపి వహ్నిజన్యత్వాదివత్ తదవచ్ఛేదక యోగ్యత్వ లక్షణాకాంక్షాయా అనుగతత్వాత్. నన్వన్వయబోధాధావ ఏవాకాంక్షా తస్యాః ప్రగభావరూపతయా శాబ్దజ్ఞానకారణత్వేన క్లుప్తత్వాదిత్యత ఆహ । ఏతాద్యశేతి॥ బలాబలాధికరణ ఇతి:—శ్రుతిమేష్ఠితం, 'శ్రుతి లింగ వాక్య ప్రకరణస్థాన సమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాత్.'(సూ) ఇతి శ్రుత్యాదీనామేకవిషయసమవాయే నవిరోధే సతి బలాబలం విచార్యతే.

తత్ర శ్రుతివాక్యవిరోధోదాహరణం 'తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన'మితి. తత్ర సందేహః. కిం వాజినస్య విశ్వేదేవ శేషత్వం? ఉత వాజినామకదేవతాంతర శేషత్వం? ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం? విశ్వేదేవశేషత్వమితి. కుతః? 'వాజిభ్యో వాజిన'మితి వాక్యాద్వాజినస్య విశ్వేదేవాంగత్వావగమాత్. నచ వాజిభ్య ఇతి దేవతాంతరశ్రవణాత్కథమస్య విశ్వేదేవసంబన్ధ ఇతి వాచ్యమ్. వాజం-అన్నం- ఆమిక్షా తదేషామస్తీతి వ్యుత్పత్త్యా వాజిపదస్య తత్సంబంధి విశ్వేదేవ ప్రతిపాదకత్వాత్. నచామిక్షాయా ఏవ శ్రుత్యా దేవతాసంబన్ధో న వాజినస్య తస్య దుర్బలప్రమాణ వాక్యగమ్యత్వాదితి వాచ్యం. వైశ్వదేవీపదస్యామిక్షా పదసాపేక్షత్వేన తస్యాపి వాక్యగమ్యత్వాత్. అస్తు వా ఆమిక్షాసంబన్ధస్య శ్రౌతత్వం. తథాపి నవాజినబాధః. శ్రుతివాక్యయోశ్శబ్దత్వావిశేషేణ తుల్యబలత్వాత్. తస్మాన్నామిక్షయా వాజినబాధః. కింతు తయోస్సహ వికల్పః సముచ్చయో వేతి.—ఏవం ప్రాప్తే రాద్ధాన్తః—విశ్వేషాం దేవానామామిక్షయైవ సంబన్ధః యుక్తః. తస్యాః వైశ్వదేవీతి తద్ధితశ్రుత్యావగమ్యత్వాత్ నచామిక్షాపదసాపేక్షత్వాద్వాక్యగమ్యత్వమ్. తద్ధితస్య అస్యేతి సర్వనామార్థే స్మరణేన తస్యామిక్షావాచకత్వాత్. నచైవమామిక్షాపదవైయర్థ్యమ్.

నను తర్హి వాజినస్య జిజ్ఞాసావిషయత్వేఽపి తద్యోగ్యత్వమస్త్యేవ ప్రతి
యోగిసాకాంక్షత్వస్య జిజ్ఞాసా విషయతావచ్ఛేదకత్వాదితిచేత్।
న స్వసమానజాతీయ పదార్థాన్వయబోధ విరహ సహకృత ప్రతియోగిప్ర
త్యక్షైకదేశస్యైవ వాజినప్రత్యక్షస్య స్వసమాన జాతీయామిక్షా
పదార్థాన్వయబోధసహకృతత్వేన తాదృశావచ్ఛేదకత్వాభావాత్। ఆమి
క్షాయామన్వయే । వాజినాన్వయస్య తదానుపస్థితత్వాత్।

సన్నిహితాకాంక్షితవిశేషస్యైవ సన్నిధానాత్ కోఽయం ఇత్యాకాంక్షాయాం
విశేషపర్యవసాయకత్వాత్. ... అయమితిపదస్య విశేష
సమర్పక ... నపుంసకత్వాపత్తేః. నచ వాజినపదం విశే
షసమర్పకం. ... మిక్షా వాజినయోస్తుల్యో దేవతాసంబన్ధః. కించ న
వాజినపదా ... తస్యాశ్వైరూఢత్వాత్. అపిచ నవాజిన
స్య ... సంబన్ధః. తత్రైవాక్యామిక్షాయా నిరపేక్ష సాధనత్వాన్న స
ముచ్చయః. నాపి వికల్పః. తస్యాష్టదోష దుష్టత్వాత్. తతశ్చ విశ్వేషాం
దేవానాం ... నైరాకాంక్ష్యాన్న వాక్యేన వా
జిన సంబన్ధః ... సౌత్రేత్యామిక్షైవశేషాహి నైషాం వా
క్యేన వాజినం ... నిరాకృతం, ఇతి—.
ప్రతియోగినిష్ఠం ... జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యతావచ్ఛేద
కం తస్యామిక్షావద్వాజినేఽప్యవిశిష్టమితి కథం నైరాకాంక్ష్యమితి చోదయ
తి॥ నన్వితి॥ నహి ప్రతియోగిత్వం తదవచ్ఛేదకమ్. జనితాన్వయబో
ధకస్య వాక్యస్యైవ ... బోధాపత్తేః. కింతు సమభివ్యాహృతపదస్మారి
తపదార్థాన్వయబోధవిరహ సహకృత ప్రతియోగిత్వం. తత్తు ఆమిక్షా
యాం ... పరిహరతి ॥నస్వసమానజాతీయేతి॥ నన్వస్తు వైశ్వదేవయాగే
ప్రథమమేవ వాజినాన్వయబోధ ఇత్యామిక్షైవ నిరాకాంక్షాస్యాదిత్యా
శఙ్క్య, ... తామిక్షాసంబన్ధాత్తత్సాపేక్షసదృష్టప్రవృత్త వాక్యప్రమాణక
వాజినాన్వయస్య ప్రథమమనుపస్థితత్వాత్ నామిక్షాయాం నైరాకాంక్ష్య
మిత్యాహ ఆమిక్షాయామితి॥ నను యస్య వాక్యే స్వతఃప్రామాణ్య
బుద్ధ్యా ప్రథమం వాజినాన్వయబోధః తదా ఆమిక్షాయాం నైరాకాం
క్ష్యం దుర్వారమితి చేన్న. ప్రమాణమూలాన్వయబోధాభావసహకృత

ఉదాహరణాన్తరేష్వపి దుర్బలత్వప్రయోజకాకాఙ్క్షా విరహ ఏవ మేవ ద్రష్టవ్యః

ప్రథమద్వితీయస్థస్యైకాత్ర్యా[illegible] ద్యోత్యత్వాభావేఽప్యేకస్యైవ వివక్షితత్వాత్. ఏవం క్రత్వాకాఙ్క్షాయా ఐక్యాదేవయాగే వాజినస్య నిరాకాఙ్క్షత్వాత్ తదఙ్గత్వబోధకస్య వాజిన వాక్యస్య దుర్బలత్వమిత్యుక్తం. సంప్రత్యన్యత్రాపి తదర్థానప్రయుక్తమేవ దౌర్బల్యమిత్యాహ ॥ ఉదాహరణాన్తరేష్వితి ॥ 'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' ఇత్యాద్యుదాహరణాన్తరేష్విత్యర్థః.—తత్ర హి 'ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' ఇత్యత్ర శ్రుత్యా మన్త్రస్య 'కదాచన స్తరీరసి' ఇత్యస్య గార్హపత్యాఙ్గత్వావగమేన నిరాకాఙ్క్షత్వాత్ ఇన్ద్రశేషత్వే లిఙ్గస్య నప్రామాణ్యం. తథా యజ్ఞాయజ్ఞీయే సామ్ని 'ఐరంకృత్వోద్గేయ'మితి శ్రుత్యా ఇరాపదప్రక్షేపే గిరాపదస్య నిరాకాఙ్క్షత్వాత్ తత్ప్రకాశకస్య వాక్యస్య దౌర్బల్యం. ప్రతిష్ఠాకామస్య దర్శపూర్ణమాసప్రయోగే ఏకవింశతిసంఖ్యాసామిధేన్యనువచనానాం 'ఏకవింశతిమనుబ్రూయాత్ ప్రతిష్ఠాకామస్య' ఇతి శ్రుత్యా అఙ్గత్వావగతౌ పఞ్చదశసంఖ్యాసామిధేన్యనువచనానా మాకాఙ్క్షాభావాత్తదఙ్గత్వబోధకస్య ప్రకరణస్య శ్రుత్యా గోదోహనాన్వితే పశుకామప్రయోగే చమసప్రకాశకస్య క్రమస్య 'యజమానస్యాధ్వర్యవే' ఇతి శ్రుత్యా ఋతుయాగేషు యాజ్యాయా యజమానకర్తృకత్వావగతౌ హౌత్రసమాఖ్యాయా దుర్బలత్వమ్. తథా 'స్యోనం తే సదనం కృణోమి', 'తస్మిన్ సీద' ఇత్యస్యైవ పురోడాశసదనకరణ ప్రతిష్ఠాపనయో లిఙ్గేన ప్రత్యేకమేవ వినియుక్తత్వాత్ న సకలమన్త్రస్య వాక్యాద్వికల్పేన సముచ్చయేన వా సదనకరణప్రతిష్ఠాపనయోః ప్రయోగః. సూక్తవాకనిగదస్య 'ఇదం హవిరజుషేతాం అవీవృధేతా'మిత్యాదె రగ్నీషోమాదిపదవత్త్వదేకవాక్యతాపన్నస్య వ్యవస్థయా ప్రస్తరప్రయోగః నను ప్రకరణాత్తత్తాద్విభిద్యాన్యత్రాపి ప్రయోగః. విదేవనాదీనా మభిషేచనీయసన్నిధా వామ్నాతానామపి ప్రకరణా ద్రాజసూయాఙ్గత్వావగమేన నిరాకాఙ్క్షత్వాన్నసన్నిధానాదభిషేచనీయాఙ్గత్వం. పౌరోడాశికసమాఖ్యాతే దర్శపూర్ణమాసకాణ్డే, సమామ్నాతస్య 'శున్ధధ్వ'మితి మన్త్రస్యసన్నిధానాత్సాన్నాయ్యపాత్రాఙ్గ

శ్యేనాన్వితస్య నిరాకాఙ్క్షత్వాన్న పురోడాశపాత్రాఙ్గత్వమితి సమాఖ్యా
యాస్తత్రోక్తాస్త్వస్య. అభావస్యైవోక్తాకాఙ్క్షాఽభావ ఏవ దుర్బలత్వప్ర
యోజకః. నన్వేవమన్వయబోధత్వం లక్షణాకాఙ్క్షావిరహః. తస్యాస్స
త్వే త్రిభావాదికం స్యాత్— అత్రేదమాలోచనీయం. జిజ్ఞాసావిషయత్వ
యోగ్యత్వం సాకాఙ్క్షా. ఘటః కర్మత్వమానయనం కృతిః అగ్నిః కరణత్వం
ఓదనః కర్మ పాకః కృతిరిష్టసాధనమిత్యత్ర క్రియాత్వాదేస్తదవచ్ఛేదకస్య స
త్త్వేన సాకాఙ్క్షత్వాపత్తేః. నచేష్టాపత్తిః. తతోఽప్యన్వయబోధప్రసంగాత్.
స్వరూపాయోగ్యత్వేనాన్వయబోధ ఇతి చేన్న. సాకాఙ్క్షత్వేనైవ శబ్దస్య
స్వరూపయోగ్యతయా తస్యాప్యాపాదనాత్. కిఞ్చాన్వయబోధోత్తరకాల
మపి పదార్థేషు యోగ్యతాలక్షణాకాఙ్క్షాసత్త్వాత్ పునరన్వయబోధాప
త్తేః. నచాన్వయబోధాభావసహకృతం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మా
కాఙ్క్షేతి విశిష్టస్య తతో నోక్తదోషఇతి వాచ్యమ్. అన్వయబోధానన్తరం
అనేన శబ్దేన పునర్జానామీత్యనువ్యవసాయాదన్వయబోధదర్శనాత్. కిఞ్చై
వమాకాఙ్క్షైవ హేతుర్నస్యాత్. అన్వయబోధాభావస్య ప్రతిబన్ధకాభా
వతయా స్వరూపతో జనకత్వేన కారణతావచ్ఛేదకత్వాయోగాత్. అన్యథా
సిద్ధ్యభావసహకృత సాధ్యవిషయత్వయోగ్యత్వమేవానుమితిహేతుః
స్యాత్ ఇత్యభావ సిషాధయిషావిరహసహకృతసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాన్తోభ
జ్యేత. ఇతిచేన్నయుక్త. జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వమాకాఙ్క్షేతి— అత్ర
బ్రూమః— జిజ్ఞాసావిరహసహకృతాన్వయబోధాభావః ఆకాఙ్క్షా. అజి
జ్ఞాసితాన్వయబోధకే వాక్యే విశేష్యాభావాత్ జనితాన్వయబోధే చ వి
శేషణాభావాత్ విశిష్టాభావసత్త్వేన నాన్వయబోధానుపపత్తిః. నచైవంఘ
టః కర్మత్వమిత్యాదావపి తత్సత్త్వేనాన్వయబోధాపత్తిః. క్రియాకర్మాన్వయ
బోధవిశేషే తాదృశపదస్య స్వరూపాయోగ్యత్వాత్. నచ సాకాఙ్క్షత్వేన
తదప్యాపాద్యమిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. అన్వయబోధవిశేషే పదవిశేషత్వే
నైవ హేతుత్వాత్. సన్నిజిజ్ఞాసితేఽపి వాజనాదౌ విశేష్యాభావసత్త్వేన సా
కాఙ్క్షాత్వాపత్తౌ బలాబలాధికరణోక్తనైరాకాఙ్క్ష్యం విరుధ్యేతేతిచేత్.
నహి నైరాకాఙ్క్ష్యపదేన జిజ్ఞాసోపయోగ్యాకాఙ్క్షాభావస్తత్రాభిప్రే
తః కిన్తు. ప్రతీకల్పనానుకూలజిజ్ఞాసాలక్షణాకాఙ్క్షాభావః. అన్యథాఽ

యోగ్యతా చ తాత్పర్యవిషయీభూతసంసర్గాబాధః । వహ్నినా సించతీ త్యాదౌ తాత్పర్యవిషయసంసర్గబాధాత్ నయోగ్యతా ... వహ్నియదపి ... తాత్పర్యవిషయసంసర్గ ... బాధాత్ యోగ్యతా।

శబ్దరూపేఽపి లిఙ్గప్రకరణాదౌ ... నచవాక్యస్య శ్రుతిన ... తదుక్తా ... యోగ్యాకాంక్షావచ్చ ... వాక్యమ్. ... నాలక్షణో ... శ్రుతి ... సర్వత్ర శ్రుత్యైవ వినియోజకత్వాత్. ... యోక్తశ్రుతి ... దర్శితాః. నను నైరాకాంక్ష్యస్యానుమిత్యా ... శ్రుతికల్పనాప్రతిబన్ధకత్వాభావాత్ ... నైరాకాంక్ష్యనిశ్చయస్తత్రేతి చేత్. సత్యం, నైరాకాంక్ష్యం నోపపత్తిః తథాపి న కల్పితశ్రుతిర్వినియోజికా. నైరాకాంక్ష్యస్తత్ర ... వచనస్య ... ప్రమాణత్వాత్. ... నైరాకాంక్ష్యనిశ్చయ ... ఇయం చాకాంక్షా ... కథం శాబ్దజ్ఞానసాధారణకారణమితి చేత్. ... తత్ర హ్యనుమితిగోచరేచ్ఛాసహకృతా జిజ్ఞాసా శాబ్దజ్ఞానేచ్ఛా అనేన ... నాన్వయబోధాభావః సాధారణః. అనుమితౌ ... హేతుః. శాబ్దజ్ఞానేచ్ఛా తజ్జన్య ... ప్రమాణాన్తరేణ వాక్యార్థ ... గతేఽపి వాక్యార్థజ్ఞానే ... ప్రతిబన్ధకత్వాత్. న చైవమన్వయబోధాభావస్య ... నాసాధారణ్యమ్. తత్తత్పురుషీయత్వేన సాధారణ్యేఽపి విశేషణాన్తరవిశిష్టతయా తస్యాసాధారణత్వాత్. తస్మాత్ జిజ్ఞాసావిరహవిశిష్టాన్వయబోధాభావ ఏవాకాంక్షా. సైవ చ శాబ్దజ్ఞానకారణమిత్యాస్తాం విస్తరః—. యోగ్యతాం నిరూపయతి ॥ యోగ్యతేతి। తాత్పర్యవిషయసంసర్గో యోగ్యతేత్యర్థః. తాత్పర్యవిషయసంసర్గ ప్రయోజనమాహ। నప్రజాపతిరిత్యాదినా ॥

తత్త్వమస్యాదివాక్యేష్వపి వాచ్యాభేదబాధేఽపి లక్ష్యస్వరూపాభేదే బాధా భావాత్ యోగ్యతా । ఆసత్తిశ్చ అవ్యవధానేన పదజన్యపదార్థోపస్థితిః । మానాన్తరోపస్థితపదార్థస్యాన్వయబోధాభావాత్ పదజన్యేతి । అతఏవ వాక్యైకదేశస్థలే తత్తత్పదాధ్యాహారః ద్వారమిత్యాదౌ పిధేహీతి । అతఏవ ఇషేత్వేత్యాదౌ ఛినద్మీతిపదాధ్యాహారః ।

సంప్రదాయమతేనాహ ॥ వాచ్యాభేదబాధేఽపీతి॥ ఇయంచయోగ్యతా నస్వ రూపసతీహేతుః శాబ్దభ్రమోచ్ఛేదాత్. కింతు జ్ఞాయమానా. తజ్జ్ఞానఞ్చ సంశయనిశ్చయసాధారణం కారణమ్. తతశ్చ తత్సంశయవిపర్యయయో ర్నశాబ్దజ్ఞానానుపపత్తిః. ప్రాభాకరాస్తు నపదజన్య పదార్థోపస్థితిః శా బ్దజ్ఞానాఙ్గం. కింతూపస్థితిమాత్రమ్. లాఘవాత్. నచాసత్తేః పదవిశేషజ న్యోపస్థితిత్వేనా హేతుత్వే ఘటకర్మకత్వమిత్యాదౌ అన్వయబోధప్రసఙ్గః. తస్యస్వరూపాయోగ్యత్వాత్. నచైవమోదనంపచతీత్యత్ర మానాన్తరోప స్థితకలాపస్యాన్వయబోధాపత్తిః. తాత్పర్యజ్ఞానేనైవతన్నియమోపపత్తేః. అన్యథాదేవదత్తస్మృతకలాపపదోపస్థితస్యతస్యతవమతేఽప్యన్వయబోధాపత్తిరి తి. తదేతన్నిరాచష్టే ॥ఆసత్తిశ్చేతి॥—అయంభావః. పదజ్ఞానజన్యాన్వయప్ర తియోగ్యుపస్థితిరేవాసత్తిః. సైవచాన్వయబోధాఙ్గమ్. అన్యథాసంస్కా రోపస్థితంతీరమాదాయ ఘోషాదిపదైరేవాన్వయబోధసంభవే లక్షణో చ్ఛేదాపత్తేః. కించ యదిస్మృత్యుపస్థితస్యాన్వయబోధస్తదాసమవాయ సంబన్ధేన ఘటాదిపదైరేవాకాశోపస్థితిసంభవా దాకాశాదిపదానాం తత్ర శక్తిర్నకల్ప్యేత. నచ స్మృతిధీరపి శాబ్దధీహేతుః. లాఘవేన పదజన్య ప దార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వే అతిరిక్తకారణాకల్పనాదితి—.యదుక్తం 'ద్వారమిత్యాదౌ వ్యభిచార, ఇతి. తత్రాహ ॥ అతఏవేతి ॥ నచార్థవిశి ష్టపదకల్పనా ద్వారమావశ్యకార్థకల్పనమితివాచ్యమ్. ఉక్తన్యాయేన పదజ న్యపదార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వసిద్ధౌ తత్కల్పనాగౌరవస్య ప్రామాణిక త్వేనాదోషత్వాత్. అన్యథా విధానాంశే శాబ్దత్వంనస్యాత్. అనుమితిత్వాప త్తేః స్మృతిజన్యాచ్చ శాబ్దత్వే పదజ్ఞానజన్యత్వస్య ప్రయోజకత్వాత్. ॥ఇషే త్వేత్యాదావితి॥ భేదలక్షణేస్థితమ్. 'సమేషువాక్యభేదఃస్యాత్',(సూ). యాన్యసమవేతార్థాని వాచనికవినియోగవన్తి యథా 'ఇషేత్వోర్జేత్వేత్యాదీని

అవధిః కిం స్యాదిషు త్వా యజుష్ట్వం నిర్ణయతి ప్రయోగః ।

లేయ సందేహః. కిం వ్యాకృతిశ్రుత్యా మన్త్రస్యైకవాక్యత్వమ్? ఉత యావదేవమిత్యస్యాన్తస్య ఇషే త్వేతి తావదేకం యజుః అన్యత్తు యజురన్తరమితి? కిం ప్రాప్తం? ఏకం యజురితి. కుతః? ఏకార్థత్వాత్. నచ నానాకార్యత్వాన్నైకమన్త్రత్వం సాకాఙ్క్షత్వేన త్వేకప్రయోజనత్వస్యైవ ఏకమన్త్రత్వే తన్త్రత్వాదితి వాచ్యమ్. ఏకప్రయోజనానాం ప్రత్యేకం తిఙ్గ్యార్థసత్త్వాభావేన విభజ్యమానసాకాఙ్క్షత్వాత్. సన్నిహిత్వమేకప్రయోజనత్వం. వినియోగభేదేన ప్రయోజనభేదావగమాత్. అన్యథా ఏకమన్త్రత్వే ప్రతీకభేదేన వినియోగః ఇషే త్వేతి శాఖామాచ్ఛినత్తి. ఊర్జే త్వేత్యనుమార్ష్టి, ఇత్యేవమాదిః కథం స్యాదితి చేత్. కిం అర్థాభిధానలక్షణప్రయోజనస్యభేదః? ఉతాదృష్టలక్షణస్య? నాద్యః. వాయవస్థేత్యాదివదిషే త్వేత్యదావపి క్రియాపదాధ్యాహారాదర్థాభిధానభేద ఇతి వాచ్యమ్. తత్ర తదధ్యాహారకల్పనే గౌరవాత్. మానాభావాచ్చ. న ద్వితీయః. కల్పనీయాదృష్టస్య లాఘవాదేకస్యైవ కల్ప్యత్వాత్. నచ ప్రతీకభేదేన వినియోగభేదానుపపత్తిః. మన్త్రావృత్త్యాపి తదుపపత్తేః. తతశ్చ మన్త్రైక్యమితి—ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ఇషే త్వేత్యేకం యజుః ఊర్జే త్వేత్యపరమితి యుక్తం. క్రియాపదభేదేన భిన్నవాక్యరూపావగమేన నిరాకాఙ్క్షత్వాత్. యత్తు ఏకప్రయోజనత్వాద్విభజ్యమానసాకాఙ్క్షత్వమితి. తన్న. ప్రథమమేవరూపభేదేన వినియోగప్రయోజనభేదసిద్ధౌ తదుత్తరకాలీనస్య ప్రయోజనకల్పనాగౌరవస్య తద్భేదాపరిపన్థిత్వాత్. నచ మన్త్రభేదపక్షేఽప్యదృష్టభేదేఽప్యుపపత్తేః కథమేతావతా ఛినత్త్యనుమార్ష్టీతి క్రియాపదాధ్యాహారసిద్ధిరితి వాచ్యం. కరణత్వేన చోదితేషు మన్త్రేషు కల్పనీయస్య ప్రయోజనస్య క్రియానిర్వర్తకోపాయస్యైవ కల్ప్యత్వేనార్థప్రకాశనస్యైవ తత్కార్యత్వకల్పనాత్ తస్య చ క్రియాపదాధ్యాహారం వినానుపపత్తేః. యథాహుః. 'యావతా వినా చోదితకరణసామర్థ్యం నాస్తి తావదనామ్నాతమపి కల్పనీయం భినత్తీత్యాదీ'తి. ॥ వికృతిన్యాయః ॥ 'అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి', 'వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమాన', ఇతి మన్త్రావుదాహృత్య కిమిమౌ సార్థ్యయాగాదిషూహితవ్యౌ? ఉత నేతి సంశయే ప్రీహ్యాగ్ని

పదార్థశ్చ ద్వివిధః, శక్యో లక్ష్యశ్చేతి । తత్ర శక్తిర్నామ పదానాం అర్థేషు ముఖ్యా వృత్తిః । యథా ఘటపదస్య పృథుబుధ్నోదరాద్యాకృతివిశిష్టే వ్యక్తివిశేషే వృత్తిః ।

పదద్వయయోః క్రియాన్వయిత్వేన ప్రకాశకతయా ప్రకృతౌద్వయోరేకార్థ ప్రకాశకత్వాత్ నీవారసూర్యాదిప్రకాశకత్వస్య గుణత్వాత్ ప్రకాశనార్థమూహ ఇతి పాపన్యా. ప్రతిపత్తౌ ప్రయుక్తయో ర్నే ప్రకృతౌ ప్రయుక్తతయా తత్స్థానే సూర్యనీవారపదప్రయోగో తావతైవ సిద్ధాన్తితమ్. తథాచార్థాధ్యాహారపక్షే నిరాకాంక్షిత సూర్యాదికమాదాయ వాక్యార్థాన్వయబోధకత్వసంభవాన్న సూర్యాదిపదోహాపత్తి రిత్యేతదధికరణవిరోధః స్యాదితి భావః. (నన్వాసత్తిః పదజన్యోపస్థితివిశేషరూపాపి న శాబ్దజ్ఞానే హేతుః అనాసన్నాన్వయబోధేన శాబ్దబోధాభావప్రసంగాదితి చేన్న. తాత్పర్యాభావేన యోగ్యతాభావేనవా తదుపపత్తేః. న చైవమాసత్తేః స్వరూపసత్త్వోపయుక్తవిశేషణాభావత్వేన కారణత్వాపత్త్యా శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్. పదజ్ఞానజన్యపదార్థోపస్థితిత్వేనైవ హేతుత్వాభ్యుపగమాత్. అవ్యవధానవిశేష్యత్వేనాపి శాబ్దధీహేతురితి దిక్.) కేచిత్తు గౌణవృత్తివిషయస్యాపి పదార్థానామేతేన సహ పదార్థస్య త్రైవిధ్యమితి. తన్న గౌణ్యాః లక్షితలక్షణాన్తర్భావస్య వక్ష్యమాణతయా తద్విషయస్య పదార్థస్య లక్ష్యేఽన్తర్భావాదయుక్తమిత్యాశయేనాహ ॥ పదార్థశ్చేతి ॥ పదనిష్ఠవృత్తివిషయ ఇత్యర్థః. నను గౌణస్య లక్ష్యేఽన్తర్భావే లక్ష్యస్యాపి తదన్తర్భావసంభవాత్ తేన రూపేణ విభాగః కిం న స్యాదవిశేషాదిత్యాశఙ్క్య శక్యో గౌణశ్చేతి విభాగకరణే కేవలలక్షణాయాః గౌణ్యన్తర్భావాభావేన లక్ష్యసంగ్రహాపత్తేరిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ శక్య ఇతి ॥ శక్తివిషయత్వం శక్యత్వం తన్నిరూపణాధీననిరూపణమిత్యాశయేన తాం నిరూపయతి ॥ శక్తిర్నామేతి ॥ లక్షణాం వ్యావర్తయతి ॥ ముఖ్యేతి ॥ పదతత్సంబన్ధిమాత్రనిరూప్యేత్యర్థః. లక్షణాయాం పదసంబన్ధిపదార్థాన్తరేణ అన్వయానుపపత్త్యాదినిరూప్యత్వేన నాతివ్యాప్తిః. ప్రాభాకరాస్తు కార్యాన్వితపదార్థే పద

సా చ శక్తిః పదార్థాన్తరం, సిద్ధాన్తే కారణేషు కార్యానుకూలశక్తిమాత్ర స్య పదార్థాన్తరత్వాత్। సా చ శక్తిస్తత్తత్పదజన్యపదార్థజ్ఞానరూపకార్యా నుమేయా। జాత్యాదిశక్తిమత్త్వం శక్యత్వమ్।

సామర్థ్యం నన్వితి కార్యైకదేశే ... ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాదితి. తదేతి న్నాకరోతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ విషయనిష్ఠానుభవప్రత్యక్షః. ఘటాది పదనిష్ఠశక్తి-కేవలార్థవిషయిణీత్యర్థః. కారణత్వాదిరూపశక్తిరగ్నిరర్థః సిద్ధాన్త ఇతిభావః. శక్తిః-సంకేతః సమయః స్వీకార్య ఇత్యాద్యనేకపదేనేమమర్థం జానీయాదిత్యేవ-రూపా. నతు పదార్థాన్తరం మానాభావాదితి నైయాయి కాః ప్రాహుః. తాన్ప్రత్యాహ ॥ సా చ శక్తిరితి ॥ కైముతికన్యాయమాహ ॥ సి ద్ధాన్త ఇతి ॥ నచ కారణత్వ అతిరిచ్యేద్వకా శక్తిరప్రామాణికా భావః. దాహాది లక్షణకార్యానుపపత్తేరేవ ప్రమాణత్వాత్. నచ వహ్నిస్వరూపాత్ప్రతి బన్ధకాభావసహకృతాత్తదుపపత్తిః. ప్రతిబన్ధకాభావస్యాభావతయా అహే తుత్వాత్. అనుమానమపి, వహ్నిః అతిరిక్తశక్తిమాన్ నియతశక్తిమత్త్వాభావా శ్రయః గుణవత్త్వాత్ ఘటవత్. 'నతస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే నతత్స మశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబ లక్రియా చ * శక్తయస్సర్వభావానామచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః। యతోఽతో బ్ర హ్మణస్తాస్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః * సర్వజ్ఞతా తృప్తిరనాదిబోధః స్వత న్త్రతా నిత్యమలుప్తశక్తిః, ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివచనాన్యపి శక్తౌ మానం. త దుక్తం చిత్సుఖాచార్యైః. 'పరాస్య శక్తిర్వివిధా సర్గాద్యా భావశక్తయః। ఇతి శ్రుతిస్మృతిమితా శక్తిః కేన నివార్యతే, ఇతి. నను ప్రమాణాభావా న్నా ప్రత్యక్షవిషయిణీ పదానాం శక్తిః యేన సా పదార్థాన్తరమితి విచా ర్యతే ఇత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ యద్యాపి నన్వస్తు రుక్తా శక్తిః తథాపి శక్య త్వం మన్వదమ్. న తావచ్ఛక్తివిషయత్వం. అన్వయవ్యాపి శక్యత్వాపత్తేః. నాపి జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వం తథా. తజ్జ్ఞాపకం న తావత్ప్రత్యక్షం. గత్వాదివదనుపలమ్భాత్. న చానుమానం. తద్వ్యాప్యలిఙ్గాభావాదిత్య త ఆహ ॥ సా చేతి ॥ తాదృశేతి ॥ జ్ఞాయమానేత్యర్థః. నను వ్యక్తిరేవ నామాఖ్యాతపదవాచ్యా ఆలమ్భప్రోక్షణపశ్రసనాదిచోదనాయా గామభ్యా జేత్యాది లౌకికచోదనాయా హననాదిప్రతిషేధస్య చ తత్రైవసంభవా

తస్య జాతావేవ న వ్యక్తౌ వ్యక్తీనామానన్త్యేన గురుత్వాత్ । కథం తర్హి గవాదిపదాద్వ్యక్తిభానమితి చేత్ జాతేర్వ్యక్తిసమానసంవిత్సంవేద్యత్వాదితి బ్రూమః । యద్వా గవాదిపదానాం వ్యక్తౌ శక్తిః స్వరూపసతీ న జ్ఞాతా

త్. కిఞ్చాన్యత్ జాతిరేవ భాసత ఇతి చేత్. ఉపేక్షాత్. నచ జాతిరేవవాచ్యా తత్సంబన్ధాద్వ్యక్తిలాభ ఇతి వైయాకరణమతమపి. జాతేర్వ్యక్తివ్యభిచారేణ తదనాక్షేపకత్వాత్. తస్మాద్వ్యక్తిరేవ నామాఖ్యాతపదవాచ్యా. నేత్యాహ । తస్యేతి ॥—అయమాశయః. కిం శుద్ధస్య శక్తిర్గ్రాహ్యత్వం? జాతివిశిష్టవ్యక్తేర్వా? నాద్యః. శుద్ధవ్యక్తౌ నిర్వికల్పకధీప్రసఙ్గాత్. నద్వితీయః. నాగృహీతవిశేషణాన్యాయేన ప్రథమగృహీతజాతేరేవ నామాదిపదవాచ్యత్వౌచిత్యాత్. కిఞ్చ తద్వ్యక్తిసంకేతగ్రహః సర్వవ్యక్తివిషయః? ఉతైకవ్యక్తివిషయః? నాద్యః. అతీతానాగతవ్యక్తీనామశక్యజ్ఞానత్వాత్. నద్వితీయః. ఇయం వ్యక్తిస్తద్విషయః ఇయం నేత్యత్ర నియామకాభావాత్. భావేవా సఙ్కేతగ్రహస్యాన్యవిషయత్వేన అపూర్వవ్యక్తిలాభాభావప్రసఙ్గాదితి—. నను వ్యక్తేర్గవాదిపదాశక్యత్వే కథం తదుచ్చారణానన్తరం తత్ప్రత్యయః. కథం వా పశునా యజేత పశుమాలభేతేత్యాదిచోదనా. నచానేకవ్యక్తివాచకత్వే గౌరవం. ఆలంభాదిచోదనానుపపత్త్యా వ్యక్తివాచకత్వసిద్ధౌ తద్గౌరవస్యాదోషత్వాదిత్యాశయేనాక్షిపతి ॥ కథంతర్హీతి ॥ జాతిభానకసామగ్ర్యా వ్యక్తిభానకత్వస్య ప్రత్యక్షస్థలే దర్శనేన జాతిశక్తిజ్ఞానాదుపపన్నో వ్యక్తిలాభ ఇత్యాహ ॥ జాతేరితి ॥ జాతివ్యక్త్యోరేకత్రైకవిత్తివేద్యత్వం? జాతిభానసామగ్ర్యా వ్యక్తిభానసామగ్రీనియతత్వం వా? జాతిభానసామగ్ర్యా వ్యక్తిభానకత్వనియమో వా? నాద్యః. అసిద్ధేః. నద్వితీయః. స్మృతిస్థలే వ్యభిచారాత్. ప్రకృతే వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానాభావేన తత్సాహిత్యాభావాచ్చ. న తృతీయః. అన్యభానసామగ్ర్యా అన్యభానకత్వే అతిప్రసఙ్గాత్. ప్రత్యక్షస్థలే చ సంయోగసంయుక్తతాదాత్మ్యాదేః వ్యక్తిజాతిభానకస్య సత్త్వాత్. తత్ర జాతిభానసామగ్ర్యా వ్యక్తిలాభ ఇత్యరుచేరాహ ॥ యద్వేతి ॥ నను గవాదిపదానాం శక్తిర్వ్యక్తావపి సాక్షాజ్జ్ఞాయతామేవ అన్యథా త్వప్రామాణికత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య, శక్తిసత్త్వేపి తజ్జ్ఞానం వ్యక్తిశక్తిజ్ఞా

జాతౌ తు సా జ్ఞాతా హేతుః। న తు వ్యక్త్యంశే శక్తిజ్ఞానమపి కారణం గౌరవాత్। జాతిశక్తిజ్ఞానేనైవ వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానసాధ్యాయా వ్యక్తిధీసిద్ధేర్బాధాభావాచ్చ। అత ఏవ న్యాయమతేఽపి అన్వయే శక్తిః స్వరూపసతీతి సిద్ధాన్తః। జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వమేవ వాచ్యత్వమితి జాతిరేవ వాచ్యా। అథవా వ్యక్తేర్లక్షణయాఽవగమః। యథా నీలో ఘట ఇత్యత్ర నీలశబ్దస్య నీలగుణవిశిష్టే లక్షణా తథా జాతివాచకస్య తద్విశిష్టే లక్షణా, తదుక్తం 'అనన్యలభ్యః శబ్దార్థః' ఇతి। ఏవం శక్తిర్నిరూపితా। అథ లక్షణా నిరూప్యతే। తత్ర లక్షణావిషయో లక్ష్యః। లక్షణా చ ద్వివిధా కేవలలక్షణా లక్షితలక్షణా చేతి।

నన్వేవం వ్యక్తిశబ్దస్య వ్యక్తివిషయశక్తిజ్ఞానస్యైవ వా హేతుః కిన్తు జాతివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేన లాఘవాదిత్యాహ । జాతావితి ॥ జాతిశక్తిజ్ఞానమితి ॥ తథాచాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జాతిశక్తిజ్ఞానం వ్యక్తిజ్ఞానేఽపి కారణమితి నాతిప్రసఙ్గ ఇతి భావః. నను సా శక్తిరేకా వా? నానా వా? నాన్త్యః. జాతివ్యక్తిసమ్బన్ధేషు ప్రత్యేకం శక్తికల్పనాయాం గౌరవాత్. నాద్యః. జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వేన వ్యక్తేరపి శక్యత్వప్రసఙ్గ ఇత్యత ఆహ ॥ జ్ఞాయమానేతి ॥ పదశక్తిజ్ఞాననిష్ఠపదార్థోపస్థితిహేతుతాయాం విషయతయావచ్ఛేదకత్వం శక్యత్వమిత్యర్థః. నను గవాదిపదానాం వ్యక్తిశక్త్యభావే నానాభావః. న చ పదోచ్చారణానన్తరం జాతిప్రతీతివద్వ్యక్తిప్రతీతేరప్యనుభవసిద్ధత్వాత్తన్నిదానమితి యుక్తం. లక్షణయాపి తదుపపత్తేః. అన్యథా తీరాదావపి స్వరూపసచ్ఛక్త్యైవోపగమాపత్తిః. అత ఏవ నాన్వయేఽపి పదస్య స్వరూపసతీ శక్తిః. తస్య వాక్యగమ్యత్వేన పదస్య తత్ర సామర్థ్యాభావాత్. న చ వాక్యే శక్తిరిష్టా. అన్యత్రాపి తథైవ శక్తివిషయస్యైవ శక్యత్వమితి లక్షణమపి లక్ష్యత్వోపపాదనాయాహ ॥ అథవేతి ॥ నను శక్తిలక్షణాభ్యాం జాతివ్యక్త్యుపస్థితౌ యుగపద్వృత్తిద్వయవిరోధః. న చ లక్షణయోభయోపస్థితిః. అన్యలక్షణాయా అన్యానుపస్థాపకత్వాత్ జాతేశ్చ శక్యత్వేన లక్షణాయాస్తద్విషయత్వాయోగాదిత్యాశఙ్క్య, స్వాతన్త్ర్యేణ జాతేశ్శక్యత్వేఽపి వ్యక్తివిశేషణత్వేన వ్యక్తిలక్షణావిషయత్వమవిరుద్ధమితి సదృష్టాన్తమాహ ॥ యథేతి ॥ లక్ష్యస్య శక్యాధీననిరూపణత్వాత్తన్నిరూపణానన్తరం లక్షణా నిరూప్యత ఇతి ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ లక్షణేతి ॥ శక్యసమ్బన్ధో లక్షణా తద్విషయో లక్ష్య ఇత్యర్థః.

తత్ర శక్యసమ్బన్ధో లక్షణా । యథా గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర ప్రవాహసమ్బన్ధిని తీరే గఙ్గాపదస్య లక్షణా । యత్ర శక్యపరమ్పరాసమ్బన్ధేనార్థాన్తరప్రతీతిస్తత్ర లక్షితలక్షణా । యథా ద్విరేఫపదస్య రేఫద్వయసమ్బన్ధభ్రమరపదవాచ్యే మధుకరే వృత్తిః । గౌణ్యపి లక్షితలక్షణైవ । యథా సింహో మాణవక ఇత్యత్ర సింహశబ్దవాచ్యసమ్బన్ధిక్రౌర్యాదిసమ్బన్ధేన మాణవకస్య ప్రతీతిః । ప్రకారాన్తరేణ లక్షణా త్రివిధా, జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా చేతి । తత్ర శక్యమనన్తర్భావ్య యత్రార్థాన్తరప్రతీతిస్తత్ర జహల్లక్షణా । యథా విషం భుఙ్క్ష్వేత్యత్ర స్వార్థం విహాయ శత్రుగృహే భోజననివృత్తిర్లక్ష్యతే । యత్ర శక్యార్థమన్తర్భావ్యైవార్థాన్తరప్రతీతిస్తత్రాజహల్లక్షణా । యథా శుక్లో ఘట ఇత్యత్ర శుక్లశబ్దః స్వార్థం శుక్లగుణమన్తర్భావ్యైవ తద్వతి ద్రవ్యే లక్షణయా వర్తతే । యత్ర హి విశిష్టవాచకః శబ్ద ఏకదే

॥ యత్రేతి ॥ శక్యపరమ్పరాసమ్బన్ధో లక్షితలక్షణా యది స్వప్రతిపాదకశ్రవణాన్తరానుబన్ధేనైవ నార్థాన్తరప్రతీతిర్యత్రేతి నాసంభవః. తాదృశం పదముదాహరతి ॥ యథేతి ॥ నన్వేవం గౌణవృత్తావతివ్యాప్తిః తస్యా అపి సింహశబ్దవాచ్యసింహత్వసమానాధికరణక్రౌర్యాదిసమ్బన్ధేన చైవ తత్ర ప్రత్యాయకత్వాదిత్యాశఙ్క్య, లక్ష్యత్వాన్న దోష ఇత్యాహ ॥ గౌణ్యపీతి ॥ శక్యసమ్బన్ధమాత్రవిషయా వృత్తిర్జహల్లక్షణా సా చ యద్యపి గఙ్గాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యత్ర ప్రసిద్ధలక్షణాస్థలే గఙ్గాపదేఽస్తి తథాపి గఙ్గాతీరత్వస్య పూర్వముపస్థితస్య శక్యార్థస్య తీరేఽన్వయాత్ తాస్వజహత్స్వార్థాపీతి యత్ర లక్షణా జహత్స్వార్థైవ తాముదాహరతి ॥ యథా విషం భుఙ్క్ష్వేతి ॥ యద్యపి విషభక్షణం కర్తవ్యత్వాన్వయయోగ్యం పరమ్పరయా సద్యో వ్యాపాదయతీతి నాన్వయానుపపత్తిః. తథాపి పితుః శత్రుగృహాన్నభోజననివృత్తౌ తాత్పర్యాత్ తదనుపపత్త్యా వాక్యస్య తత్ర లక్షణేతి ధ్యేయం. ॥ శక్యార్థమితి ॥ శక్యార్థవిశిష్టవిషయత్వం లక్షణమ్. తేన కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యత్ర నాతివ్యాప్తిః. కాకాదిశక్యార్థస్య విశేష్యత్వేన జహదజహల్లక్షణాయాస్తద్విశిష్టవిషయత్వాభావాత్. ॥ యత్ర హీతి ॥ శక్త్యేకదేశమాత్రవిషయవృత్తిత్వం జహదజహల్లక్షణాలక్షణమిహ వివక్షితం. న

కం [illegible] కృతా । యథాసోయం దే
వదత్త ఇతి । అత్ర [illegible] ర్థస్యానుపపత్త్యాపద
[illegible] యథా [illegible] తస్య పద
[illegible] విశిష్టైక [illegible]
[illegible] యుతాః । పదం తు
[illegible] పదానామేక
దేశ [illegible] నుపపత్త్యా విశే
ష్య [illegible] ధాత్ । యథా ఘటో
[illegible] యోగ్యఘటవ్య
క్త్యా [illegible] । [illegible] విశేషణవిధోపస్థి
తి [illegible] । యథా నిత్యో ఘట
ఇత్యత్ర ఘట [illegible] వాదశ్రోప
[illegible] వాక్యేపి న
లక్షణా [illegible] పదార్థయోర్భేదాన్వ
యే బాధకాభావాత్

ఆపి [illegible] త్వాత్. నచ శాబ్దబోధ [illegible]
[illegible] ఘటవానితి వాచ్యం. సామ్యే
దాయికన తేన స్యానుదాహరణత్వాత్. [illegible] శక్యాశక్యవిశే
ష్య [illegible] లక్షణత్వాత్. [illegible] ఇత్యభ్యుపగమాత్ ద
[illegible] ఇతి చేన్న. ఆకృతి విశిష్టవ్యక్తివా
చకత్వావిశేషేణ [illegible] లక్షణ ప్రణయనాత్. సిద్ధాన్తే జహదజహల్లక్షణా
యా [illegible]. లక్షణాత్రైవిధ్యస్య [illegible] తాత్పర్యాభిప్రాయత్వాత్. న
ను విశేషణపరేపి నిత్యో ఘట ఇత్యాదౌ లక్షణానపాయ దవిశేషాదిత్యత ఆహ ॥ య
త్రపదార్థైకదేశస్య । [illegible] ఇతి । విశేషణత్వేన శక్త్యుపస్థిత
స్య ఘట [illegible] తయా నిరాకాంక్షత్వేన [illegible] ఉపస్థితే రాకాం
క్షాపకతయా తస్యాపవాన్వయబోధాఙ్గత్వాదితి భావః. నను విశిష్టవా
చకపదస్య విశేష్యపరత్వేపి లక్షణైవ. తదేకదేశత్వ సామ్యాత్. లాఘవే
నైకదేశపరత్వస్య తత్ర ప్రయోజకత్వాత్. అతఏవ న్యాయః, పదా

అన్యథా నీలో ఘటః ఘటమానయ ఇత్యాదౌ ఘటత్వనీలత్వాది విశిష్టాన్వయబోధకాభ్యుపగమే తత్రాపి ఘటాదిపదానాం విశేష్యమాత్రపరత్వే లక్షణాపత్తేః । తస్మాత్తత్త్వమసీత్యాదివాక్యే ఆచార్యాణాం లక్షణోక్తిరభ్యుపగమవాదేన బోధ్యా । జహదజహల్లక్షణోదాహరణం తు కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యాది । తత్ర శక్యకాకపరిత్యాగేన అశక్యదధ్యుపఘాతకే కాకే అకాకే చ పదస్య వృత్తేః । లక్షణాబీజం తు తాత్పర్యానుపపత్తిరేవ నాన్వయానుపపత్తిః । కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యత్రాన్వయానుపపత్త్యభావాత్ । గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ తాత్పర్యానుపపత్తిసద్భావాత్ ।

ఘటః ఇత్యాదావన్వయో న తు తదేకదేశేనేతి. తథాచ నీలో ఘటః సోఽయం దేవదత్తః తత్త్వమసీత్యాదావపి లక్షణేత్యత ఆహ ॥ అన్యథేతి ॥ ఘటాదిపదానామితి ॥ పదార్థైకదేశాన్వయానుపగతేః. అపసిద్ధాన్తాత్. విశేష్యస్యైకదేశత్వేపి శక్త్యైవ ప్రతీతేః ప్రాప్తతయాన్వయబోధోపపత్తౌ పునస్తముపస్థితమేవ లక్షణాకల్పనస్యాప్రామాణికత్వాదితి భావః. తర్హి జహదజహల్లక్షణాయా నిర్విషయత్వాపత్తిరిత్యాశఙ్క్య విశిష్టవాచకత్వవాదిమతేన స్వయం తద్విషయమాహ ॥ జహదజహల్లక్షణోదాహరణం త్వితి ॥ ఛత్రిణో యాన్తీత్యాదికమపి ద్రష్టవ్యం ॥ శక్యేతి ॥ శక్యతావచ్ఛేదకేత్యర్థః. నను కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతామిత్యాదౌ లక్షణాయా నాశక్యమాత్రవిషయత్వమ్. అజహల్లక్షణాత్వప్రసఙ్గాత్. న చ శక్యాశక్యవిషయత్వమ్. తదనుగతలక్ష్యతావచ్ఛేదకస్యాప్రతీతేరిత్యాశఙ్క్య, దధ్యుపఘాతకత్వమేవ శక్యాశక్యవృత్తిలక్ష్యతావచ్ఛేదకమిత్యాహ ॥ అశక్యేతి ॥ ఏవం లక్షణాం నిరూప్య తాం సమ్ప్రతి తద్బీజం నిరూపయతి ॥ లక్షణాబీజం త్వితి ॥ ఏవకారవ్యావర్త్యమాహ ॥ నత్వితి ॥ కిం అన్వయానుపపత్తిః తద్బీజం? తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తిర్వా? ఆద్య ఆహ ॥ కాకేభ్య ఇతి ॥ న ద్వితీయః. లాఘవావశ్యకత్వాభ్యాం తాత్పర్యానుపపత్తేరేవ లక్షణాబీజత్వౌచిత్యాత్. నను తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తిర్గుణవ్యాపి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదావుక్తత్వాల్లక్షణాబీజం న తు తాత్పర్యానుపపత్తిరిత్యత ఆహ ॥ గఙ్గాయామితి ॥ లక్షణా పదమాత్రవృత్తిః వృత్తిత్వాచ్ఛక్తివది

లక్షణా చ న పదమాత్రవృత్తిః కిన్తు వాక్యవృత్తిరపి । యథా [illegible] నద్యాం ఘోష ఇత్యత్ర [illegible] పదసముదాయస్య తీరే లక్షణా । నను వాక్యస్య [illegible] లక్షణా । ఉచ్యతే । శక్త్యా యత్పదేన [illegible] సంబన్ధో లక్షణా శక్తిజ్ఞాప్యస్య యథా పదార్థేన [illegible] ।

తి నైయాయికా[illegible] లక్షణాదేః. ఉక్తానుమానం చ శక్తిస్వ సోపాధికమితి భావః. నను [illegible] పదవాక్యవృత్తిత్వే శక్తిత్వం నప్రయోజకం బాధకమేవ సామాన్యస్య [illegible] శక్తిత్వస్య ప్రయోజకత్వాదిత్యాశఙ్క్య, చిత్రగుమానయ గంభీరాయాం నద్యాం ఘోషఇత్యాదౌ గవాదిపదే లక్షణా నచిత్రాదిపదార్థస్య [illegible] సముదాయపదే తత్ర లక్షణాయాస్స్వీకారాదపి [illegible] శక్తిత్వం న ప్రయోజకమిత్యాహ ॥ యథాగంభీరాయామితి ॥ శక్యసంబన్ధో హి లక్షణా వాక్యేచ శక్త్యభావాత్ [illegible] బాధకమితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ శక్యసంబన్ధ ఏవ లక్షణా స్వశక్తిజ్ఞాప్యం చేత్ శక్యపదేన వివక్షితం శక్తిజ్ఞాప్యస్య పదార్థజ్ఞానద్వారా వాక్యేనాపి జ్ఞాప్యత్వాత్ వాక్యేపి లక్షణాయుక్తేత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ॥ నను శక్యసంబన్ధాపేక్షయా స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబన్ధత్వం గురు ఇతి చేన్న. వాక్యలక్షణాయాః ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వేన తత్సాధారణగురులక్షణప్రణయనస్యాన్యాయ్యత్వాత్. నచ జ్ఞాప్యసంబన్ధత్వమేవ లక్షణాలక్షణమస్తు తస్య వాక్యలక్షణాసాధారణత్వాత్ తథాచ లక్షణే శక్తిపదం వ్యర్థమితి వాచ్యం. తథాసతి గావ్యాదేరపభ్రంశస్య లక్షణోపపత్త్యా సాధుత్వాపత్తేః. వృత్తిమత్త్వస్యైవ శబ్దసాధుత్వే ప్రయోజకత్వాత్. నచవాక్యస్య స్వాతన్త్ర్యశక్త్యభావేన కథం స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబన్ధరూపా లక్షణా స్యాదితి వాచ్యమ్. శక్త్యాశ్రయస్య పదస్యైవ సముదాయరూపేణ వాక్యత్వాభ్యుపగమాత్. యద్వా జ్ఞాప్యసంబన్ధ ఏవ లక్షణా. నచాపభ్రంశస్య సాధుత్వాపత్త్యా యన్నైషయోగాపత్తిః. వ్యాకరణవ్యుత్పాద్యత్వస్య సాధుత్వవ్యవహారప్రయోజకత్వాత్. వ్యాకరణం చ ప్రకృతిప్రత్యయానుఖ్యాయికాస్మృతిరితి నాత్మాశ్రయః. తథాచోపపన్నా వాక్యే లక్షణేతి. తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ ॥ నకాచిదనుపపత్తిరితి ॥ నను చిత్రగుమానయ గంభీరాయాం నద్యాం

[illegible] పాశిస్త్యలక్షణా । సా [illegible] లక్షణా । అర్థవాద [illegible] ఏకైవ పదేన లక్షణయా తమ [illegible] పాశిస్త్యరూప [illegible] యతయాపదా [illegible] పదైకవాక్యతా । కృత్స్నా [illegible]. [illegible] విశేష్య [illegible] స్థలే నీలాఘటఇత్యా [illegible] వైయర్థ్యం. చిత్రగా [illegible] త్వాత్. అతఏవ ప్రజయతీ [illegible] ద్యోతకత్వం నతు శక్తిల [illegible] ॥ ఏవమితి ॥ అర్థవాదవా క్యానామితి ॥ [illegible] ఇత్యాదా వనేకపదసందర్భా [illegible] విశేషణపదస్తు ద్యోతకమి తి [illegible] త్వాత్. తథాచార్థవాదస్థలే వాక్యలక్షణాయాః [illegible] గంభీరాయాం నద్యాం ఇత్యాదా వాక్యైక లక్షణైకభావః. అర్థవాదే పదైకవాక్యతా ప్రసిద్ధిరపి తత్రవాక్య లక్షణాయాస్త్వనమిత్యాహ । ఏవంచ ॥ అన్యథా తనమతే అర్థవాదా న్తర్గత [illegible] ప్రాశస్త్య [illegible] రూపార్థప్రత్యాయకత యా తత్ర [illegible] వాదపదసముదాయ తత్ప్రసిద్ధి ర్నస్యాదిత్యర్థః. [illegible] వాక్యానాం [illegible] మాకాంక్షా ముద్భావయతి ॥ [illegible] ॥ యద్వా తత్ప్రసిద్ధి [illegible] వాక్యలక్షణాయాం ప్రమాణం [illegible] ర్థవాదాన్తర్గతస్య ప దస్యసతః పదాన్తర [illegible] ప్రతిపాదకత యా పదైకవాక్యత్వ సంభవాత్ అన్యథావాక్యస్యాపి సతః పదైకవాక్య త్వే కుత్రాపి వాక్యైకవాక్యతా నస్యాదిత్యాక్షిపతి ॥ [illegible] ॥ న హివాక్యయోస్సహ [illegible] వాక్యైకవాక్యత్వం. కింతు వాక్యా ర్థ బోధకయోః. తథాచార్థవాదస్య వాక్యత్వేపి పాశిస్త్యరూపా

వాక్యైకవాక్యతా యత్ర ప్రత్యేకం భిన్నభిన్నసంసర్గప్రతిపాదకానాం వా
క్యానామాకాంక్షావశేన మహావాక్యార్థప్రతిపాదకత్వమ్. యథా దర్శపూర్ణ
మాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యాదివాక్యానాం సమిధో
యజతీత్యాదివాక్యానాం చ ప్రత్యేకం సాకాంక్షాణామఙ్గాఙ్గిభావేనైక
వాక్యతా। తదుక్తం భట్టపాదైః । స్వార్థబోధే సమాప్తానామఙ్గాఙ్గిత్వాద్య
పేక్షయా । వాక్యానామేకవాక్యత్వం పునః సంహత్య జాయత ఇతి । ఏవం
ద్వివిధోऽపి వదార్థోపకారః ; తదుక్తం [illegible]

బాధకతయా వాక్యార్థానుభావకత్వస్వభావాద్వాక్యైకవాక్యతామా
హ ॥ యత్రేతి ॥ విశేష్యే విశేషణమితి న్యాయేన పదార్థసమూహాల
మ్బనాదేవ వైశిష్ట్యావగాహిమహావాక్యార్థజ్ఞానోపపత్తౌ మధ్యే వాన్త
రవాక్యార్థబోధ ఇతి వాక్యైకవాక్యతాయాం లోకే కస్యచిత్ప్రతిపత్త్య
భావేऽపి శాస్త్రీయత్వాన్నిష్ప్రత్యూహత్వాద్వైదికవాక్యముదాహరతి ॥ యథేతి । దర్శపూర్ణేతి ॥ ప్ర
కృతీనాం దర్శపూర్ణమాసాదీనాం స్వప్రకరణస్థానైర్విధ్యుపకారకాణాం
ఙ్గానామనారభ్యాధీతాఙ్గైః వికృతీనాం చాతిదిష్టాఙ్గైః సమస్తానాం చ
సమయాదిభిస్సహ నష్టాశ్వదగ్ధరథవదుత్థితాకాంక్షావిరహేऽపి ఉక్తస్వభా
భవత్వితివదుత్థాపితపరస్పరాకాంక్షాసత్త్వాదేకవాక్యత్వమిత్యర్థః. నను వేదేऽపి వా
వాన్తరవాక్యార్థబోధానంతరం మహావాక్యార్థజ్ఞానం తథా చ తద్వాక్య
యో జనితాన్వయబోధత్వేన నిరాకాంక్షతయా మహావాక్యార్థబో
ధో న స్యాదితి చేన్న. అవాన్తరవాక్యార్థబోధానంతరం తదనుకూలాకాం
క్షోద్భావేన వాక్యాభ్యాం పునరవాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానాభావేऽప్యజనితా
న్వయికమహావాక్యార్థబోధాభ్యాం తాభ్యామేవ సంహతాభ్యాం మహా
వాక్యార్థబోధసంభవాత్. అత్ర సదాచార్యసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥
నచ వేదేऽపి విశేష్యే విశేషణమితి న్యాయేన వస్తుత ఏవ విశిష్టవైశిష్ట్యావ
గాహిమహావాక్యార్థబోధోऽస్తు లాఘవాదితి వాచ్యమ్. తథా సతి క్రత్వ
రూపజ్ఞానానంతరం ఫలాన్వయబోధః తతశ్శేషశేషిభావాన్వయబోధ ఇతి
రాద్ధాన్తభంగాపత్తేః. ఉత్పత్త్యపూర్వస్య గుణభావానుపపత్తేశ్చేతి ॥ తి
ముపస్థితిరితి ॥ శక్తిలక్షణాన్యతరసంబన్ధేన పదజన్యపదార్థస్మృతిరాసత్తిరి
త్యర్థః. నన్వస్తు పదార్థోపస్థితిరాసత్తిః తథాపి న తజ్జ్ఞానం శాబ్దబోధే హే

సావ శాబ్దబోధే హేతుః। తథైవాన్వయవ్యతిరేకదర్శనాత్। ఏవం మహా వాక్యార్థజ్ఞానేऽవాన్తర వాక్యార్థబోధో హేతుః। తత్రైవాన్వయాద్యనుసంధా నాత్ [illegible] తత్ర తస్య ప్రతిబన్ధయోచ్చరిత త్వేన హేతుత్వమ్। శ్రుతార్థాపత్తిన్యాయేన పురుషేణోచ్చరితాద్వేదాదర్థ ప్రతీత్యనాపత్తేర్నాశాత్। అయమధ్యాపకోऽస్మత్తాత్పర్యానిత్యభిజ్ఞ ఇతి విశేషదర్శ నేన తత్ప్రతిబన్ధకస్య ప్రతిబన్ధకస్యాభావాత్। నచ ఈశ్వరీయతాత్పర్యజ్ఞానా త్తత్ప్రతిబన్ధోऽపీతి వాచ్యమ్।

రః. సాధారణ్యాత్. వాక్యస్వరూపమితి. పదార్థానాం శాబ్దజ్ఞానే వి శేషణత్వేన ధారణాయా తదుపస్థితే ర్విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వోప త్తౌ శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణత్వాభ్యుపగమభంగాపత్తె రిత్యాశయేనాహ ॥ సా చేతి ॥ ఆసత్తిరేవ హేతుః. నతు తజ్జ్ఞానం. తథాచ పదజన్యపదార్థోపస్థితి త్వేన హేతుత్వాదసాధారణ్యమితి భావః. నచ తేనరూపేణ హేతుత్వే మానాభావ ఇత్యాహ । తత్రైవేతి । నచ విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. వి శేష్యస్థితియోః హేతుత్వాపాతాత్. నకేష్టాపత్తిః, యావదన్యయప్రతియో గ్యుపస్థితి ఆవశ్యకత్వాన్వయబోధః తదభావే నేత్యన్వయవ్యతిరేకవిరోధాదితర్క ఇతి. ఏవం శాబ్దజ్ఞానకారణంనిరూప్య తద్విశేషకారణమాహ ॥ ఏవమితి ॥ నహోక్త్యాయేన వైదికమహావాక్యార్థజ్ఞానే అవాన్తరవాక్యార్థజ్ఞా నంహేతుః నతు లోకేపి లోకిసమూహాలమ్బనాత్తదుత్పత్తౌవిరోధాభా వాదితి వాచ్యం. వైదికస్థలే లాఘవేన మహావాక్యార్థజ్ఞానత్వస్యైవావా న్తరవాక్యార్థజ్ఞానజన్యతావచ్ఛేదకతయా క్లృప్తత్వేన లోకే సమూహాలంబ నమాత్రాత్ మహావాక్యార్థజ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. అన్యథాకదాచిదాకాంక్షా దివశాత్తత్రావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానం తత్ర తత్ స్యాత్. యదిచ పదార్థ సమూహాలమ్బనాదపి మహావాక్యార్థజ్ఞానం తదాతజ్జన్యమహావాక్యార్థ జ్ఞానత్వం తజ్జన్యతావచ్ఛేదకమితి నవ్యభిచారఇతి బోధ్యమ్. మానిన్లో కా దానవ్యాప్తిరితి దోషత్వేవ దోషాన్తరమాహ ॥ అర్థజ్ఞానస్యైవేతి ॥ తత్రకిం తాత్పర్యజ్ఞానం ప్రమారూపం? భ్రమరూపంవా? తత్రాద్యంనిరా కృత్యద్వితీయంనిరస్యతి ॥ అయమితి ॥ విశేషదర్శనేనేతి ॥ విరోధిదర్శనే నేత్యర్థః ॥ నచేతి ॥ యద్యపి సాక్షాత్తత్తాత్పర్యాదిప్రతిబన్ధకత్వాభావా

ఉక్త్యాగానశ్రోతురపి తద్వాక్యార్థప్రతీత్యుత్పత్తిదర్శనాత్। ఉచ్యతే। తత్ప్రతీతిజనకత్వయోగ్యత్వం తాత్పర్యం। గేహే ఘట ఇతి వాక్యం గేహే ఘటసంసర్గప్రతీతిజననయోగ్యం నతు పటసంసర్గప్రతీతిజననయోగ్యం ఇతి తద్వాక్యం ఘటసంసర్గపరం నతు పటసంసర్గపరమిత్యుచ్యతే। నను సైన్ధవమానయేత్యాదివాక్యం యదా లవణానయనప్రతీతీచ్ఛయా ప్రయుక్తం తదా అశ్వసంసర్గప్రతీతిజననే స్వరూపయోగ్యతాసత్త్వాత్ లవణపరత్వజ్ఞానదశాయామప్యశ్వాదిసంసర్గజ్ఞానాపత్తిరితి చేన్న। తదితరప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వస్యాపి తాత్పర్యం ప్రతి విశేషణత్వాత్। తథాచ యద్వాక్యం యత్ప్రి

కోఽనుచ్చారయిత్రా త్వమిత్యస్య తథాపి తత్ప్రతీతమాత్రముచ్చారయితృత్వం తచ్చ కంఠతాల్వాదివ్యాపారానుకూలకృతిమత్త్వం దీక్షితేష్వపి తథాపి. అవ్యుత్పన్నాదీరితపదవాక్యశ్రావిణః సాంఖ్యమీమాంసకాదేరపౌరుషేయత్వనిశ్చయవత స్తాత్పర్యనిశ్చయాభావేపి శాబ్దజ్ఞానదర్శనేన వ్యభిచారాన్న తాత్పర్యజ్ఞానం హేతురిత్యాహ ॥ ఉక్తస్థలేతి ॥ తదితి ॥ పదార్థసంసర్గానుభవ జననస్వరూపయోగ్యత్వం తాత్పర్యమిత్యర్థః. నతు ఫలోపధానం. తస్మిన్సతి తాత్పర్యజ్ఞానం సతి చ తస్మిన్ వాక్యార్థజ్ఞానఫలమిత్యన్యోన్యాశ్రయాత్. న కేవలమిదం తాత్పర్యం శాబ్దజ్ఞానోపయోగి కింతు వ్యవహారోపయోగి చేత్యాహ ॥ గేహ ఇతి ॥ ఘటసంసర్గపరమితి ॥ వ్యపదిశ్యత ఇత్యన్వయః. అన్యథా ఇతరశబ్దోపాత్తపదార్థవిశేషాపత్తేః. ॥ నన్వితి ॥ శ్వేతో ధావతీత్యాది వాక్యమాదిపదగ్రాహ్యం. ॥లవణపరత్వేపీతి॥ లవణమాత్రప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వజ్ఞానదశాయా మశ్వాదిసంసర్గప్రతీతి జనకత్వలక్షణతాత్పర్యప్రతీతి సంభవేన తద్వాక్యాదశ్వాది సంసర్గానుభవాపత్తిః తత్పరత్వ వ్యవహారాపత్తిశ్చేత్యర్థః. తత్ప్రతీతి జనకత్వే సతి తదన్యప్రతీతీచ్ఛయానుచ్చరితత్వం తాత్పర్యం వివక్షితమిత్యాహ ॥ తదితరేతి ॥ నను ప్రథమేన తత్పదేనాశ్వస్య ద్వితీయేనలవణస్య పరామర్శే లవణపరే వాక్యే దోషతాదవస్థ్యమిత్యాశఙ్క్య, సర్వనామ్నో బుద్ధిస్థవాచకత్వనియమేన ద్వితీయతత్పదేన ప్రథమతత్పదోక్తస్యైవ పరామర్శః అన్యథా యస్య కస్యచిత్పరామర్శే పటాన్యఘటప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితస్య ఘటమానయేత్యస్య తత్పరత్వానాపత్తిరిత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ భోజనప్రకరణే ప్రయుక్తస్య సై

తిజనన స్వరూపయోగ్యత్వే సతి యదన్యప్రతీతీచ్ఛయా నోచ్చరితం తత్త్వం తాత్పర్యమిత్యుచ్యతే। శుకాదివాక్యేఽవ్యుత్పన్నోచ్చరితవేదవాక్యాదౌ చార్థప్రతీతీచ్ఛాయా అప్యభావేన తదన్యప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాభావేన లక్షణసత్త్వాన్నావ్యాప్తిః। నచోభయప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితేఽవ్యాప్తిః తదన్యమాత్రప్రతీతీచ్ఛయాఽనుచ్చరితత్వస్య వివక్షితత్వాత్। ఉక్తప్రతీతిమాత్రజననయోగ్యతాయాశ్చావచ్ఛేదికా శక్తిః ।అస్మాకం తు సర్వత్ర కారణతాయాం శక్తేరేవావచ్ఛేదకత్వాన్న కోఽపి దోషః। ఏవం తాత్పర్యస్య తత్ప్రతీతిజనకత్వరూపస్య శాబ్దజ్ఞానజనకత్వే సిద్ధే చతుర్థవర్ణకే తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వనిరాకరణవాక్యం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వరూపతాత్పర్యస్య నిరాకరణపరం। అన్యథా తాత్పర్యనిశ్చయఫలకవేదాన్తవి

ఘటమానయేత్యస్య వాక్యస్యాశ్వలవణప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వస్య తత్సంసర్గజ్ఞానం నాపి తదా తత్పరత్వవ్యవహార ఇతి భావః. అవ్యుత్పన్నవాక్యే ప్రాప్తామవ్యాప్తిముద్ధరతి ॥ శుకాదీతి ॥ తదన్యమాత్రేతి ॥ అత్రానుచ్చరితత్వ పదసంహితత్వం తైనైకపదతయా పరిసంహితే మానిలిఖితనానార్థజ్ఞానే నాతిప్రసంగః. నను తత్ప్రతీతిజనన స్వరూపయోగ్యతావచ్ఛేదకం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వమేవ అన్యస్యతాదృశస్యాభావాత్ తథాచ పరమేశ్వరప్రద్వేషిమతే వేదవాక్యాదావవ్యాప్తిరిత్యత ఆహ ॥ఉక్తేతి ॥ తస్మిన్ శక్తికల్పనే గౌరవమిత్యత ఆహ ॥ అస్మాకమితి ॥ తథాచ వాక్యనిష్ఠవాక్యార్థజ్ఞానకారణతా కించిదవచ్ఛేద్యా కారణతాత్వాత్ వహ్నినిష్ఠకారణతావదిత్యనుమానం శక్తౌ మానమితి భావః. నను న్యాయమతే శక్తేరనంగీకారాదసంభవః. నచ తన్మతే తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వాదికమవచ్ఛేదకమితి యుక్తమ్. అననుగమాత్ ఇతి చేత్తత్రాహ ॥ న కోఽపి దోష ఇతి ॥ తథాప్యవచ్ఛేదకత్వమనుగతమితి నోక్తదోషావకాశః. అన్యథాపదశక్తావప్యగతేరితి భావః. నను తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వే అపసిద్ధాన్తః వివరణాదౌ తస్య నిరాకృతత్వాదిత్యాశఙ్క్య నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానహేతుత్వస్యాస్మాకమపి ప్రమాణసిద్ధత్వేన తద్వాక్యస్యాన్యపరత్వం తాత్పర్యనిరాసపరతయాప్యుపపత్తేర్న విరోధ ఇత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ తాత్పర్యజ్ఞానమాత్రహేతుత్వనిరాసపరత్వే బాధకమాహ ॥ అన్యథేతి ॥—నను నతా

[illegible]

[illegible] వాక్యస్య [illegible] తత్ప్రతీతి
[illegible] త్వాత్. నచ [illegible] ఘట
[illegible] తత్ప్రతీతిజనకత్వ [illegible] మాత్ర
[illegible] వాచ్యం. [illegible]
[illegible] త్వాత్. [illegible] ఘ
[illegible] యుక్తే. [illegible] సమభివ్యాహారస్యాప్యన్యత్వాత్.
ప్రకారా [illegible] త్వాత్. [illegible] తద్ధానిప్రసంగాత్ [illegible]
[illegible] అతఏవ చైత్రత్వాత్ [illegible] జ్ఞానా
[illegible] మాత్ర [illegible] హేతుత్వసంభవే [illegible]
[illegible] తైత్తిరీయ [illegible] ద్వైధమానయేతి వా
క్యస్య [illegible] ప్రతీతిజనకత్వజ్ఞానే లక్షణపరత్వజ్ఞానదశాయామప్యన్వ
యావగమాత్. నచ తత్ప్రతీతిజనకత్వ [illegible] త్వమేవ తాత్పర్యం
[illegible] తత్ప్రతీతి [illegible] తజ్జ్ఞానమేవ హే
తురితి వాచ్యం. [illegible] తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వస్యైవావచ్ఛేదకత్వా
దిత్యాత్. [illegible] ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వప్రతిసన్ధానేపి తత్ప్ర
తీతీచ్ఛ [illegible] జ్ఞానేపి [illegible] వాక్యాదన్వయబోధ [illegible]
తజ్జ్ఞానస్య [illegible] హేతుః. నచ [illegible] తత్త్వానుమాయ త
[illegible] మనుభవతీతి వాచ్యం. [illegible] తేనాన్వయబోధస్యా
నుభవసిద్ధత్వాత్. నచ [illegible] తత్ప్రతిసన్ధా
నేపి తదన్యప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వజ్ఞానాదన్వయబోధాచ్చ. తస్మాదుక్త
తాత్పర్యం కారణమితి — అత్ర బ్రూమః — తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్చరితత్వం త
దన్యమాత్ర ప్రతీతీచ్ఛానుచ్చరితత్వం చ తాత్పర్యం. నచ పరస్పరవ్యభి
చారాన్నోభయమపి హేతుః స్యాదితి వాచ్యం. తదన్యమాత్ర ప్రతీత్యుద్దేశ్య
కత్వజ్ఞానకోటిజ్ఞానవిషయజ్ఞానత్వేనానుగతేన హేతుత్వాభ్యుపగమాత్.
నహి తత్ప్రతీత్యుద్దేశ్యకత్వజ్ఞానే తదన్యమాత్ర ప్రతీత్యుద్దేశ్యకత్వజ్ఞానము
దేతి. నహ్యుక్తతాత్పర్యజ్ఞానం నకారణం మానాభావాదితి వాచ్యం. ద్వైధమ
మానయేతి వాక్యస్య లక్షణపరత్వజ్ఞానదశాయాం సత్యామప్యేకాంతాదిభ

౧౩౪ [illegible] అద్వైతసిద్ధాన్త[illegible]యామ్

[illegible] ఇవ సిద్ధార్థానామప్రామాణ్యతయా [illegible]

[illegible] సిద్ధార్థేష్వపి పదా

నాం [illegible] అతఏవ వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామా

ణ్యం । యథాచైతత్తథా [illegible] వక్ష్యతే । తత్ర వేదాన్తానాం ని

[illegible] ప్రామాణ్యమితి నైయాయికాః ।

శక్తిమానఙ్గీకార్య [illegible] విశిష్టాభావేన శబ్దస్యైవ తత్ర ప్ర

మాణాత్. వ్యుత్పత్తిరపి న కేవలం క్రియాపదత్వాత్ తస్మాత్ నబాలో వ్యుత్పద్య

తే. [illegible] తస్మాత్ [illegible] సిద్ధార్థే పదానాం శక్తిః. త

త్స్య [illegible] ప్రామాణ్యమితి. తదేతన్నిరాకరోతి ॥ తత్రేతి ॥—ఇద

మత్రాకూతమ్. కార్యాన్వితే ప్రథమం వాక్యసామర్థ్యగ్రహేఽపి న తదనురోధా

[illegible] గౌరవాత్. అన్యథా ప్రమాణాన్తరగ్రాహ్యత్వస్యాన్య

[illegible] ప్రసఙ్గః. కించ కార్యాన్వితత్వం ఇతరాన్వితత్వం

[illegible] కార్యస్య తద్వాచక లిఙాదిలభ్యత్వాత్ అన్వయ

స్య [illegible] ఇతి న్యాయాత్. అన్యథాఽ

న్వయ [illegible] వాక్యస్యానువాదకత్వాపత్తిః. కించ కా

[illegible] యత్తు కేవలార్థే

[illegible] వాక్యస్య [illegible] కార్యాన్వితే వాధ్యేతేతి.

తదయుక్తమ్. పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదౌ [illegible] ర్థేఽపి ప్రథమం వ్యు

త్పత్తిదర్శనాత్. [illegible] హర్షాదేస్తల్లిఙ్గత్వాత్.

నచ [illegible] ప్రదర్శనవత్

ముఖప్రసాద [illegible] తతశ్చ [illegible] పుత్రజన్మసిద్ధౌ త

త్ర [illegible] ఉక్తం. 'దృష్టశ్చైతత్సుతోత్పత్తేశ్చరణాంకిత

వాసనః । [illegible] పరిశేషవిడమ్బిత' ఇతి. ॥ అతఏవేతి ॥ యత

ఏవ సిద్ధార్థే వాక్యానాం ప్రామాణ్యమిత్యర్థః. నను తథాపి వేదాన్తా

నాం బ్రహ్మణి న ప్రామాణ్యమ్. తేషాం ప్రతిపత్తివిధిపరత్వేన తత్పరత్వా

భావాత్. సత్యం జ్ఞానమిత్యేవమాదీనాం చ విధ్యపేక్షితవిషయ సమర్పక

త్వాత్. తథా చ 'వాచం ధేనుముపాసీతే'తివన్నవిషయబ్రహ్మపరా వేదాన్తా

ఇతి తత్రాహ ॥ యథాచేతి ॥ నను వేదాన్తమతే వేదమాత్రస్య పురుషా

వేదానాం నిత్యత్వేన నిరస్తసమస్తపుందూషణశఙ్కతయా ప్రామాణ్యమితి వర్ణయ
న్తి మీమాంసకాః । అస్మాకం తు మతే వేదో న నిత్యః ఉత్పత్తిమత్త్వాత్ । ఉత్పత్తి
మత్త్వం చ 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేద
స్సామవేదోఽథర్వాఙ్గిరసః' ఇతి శ్రుతేః । నాపి వేదానాం క్షణికత్వం । య ఏవ
వేదో దేవదత్తేనాధీతస్స ఏవ మయాధీత ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్ । అనప

ధీనోత్పత్తికతయా పుందోషస్య సంభవాత్ లౌకికవాక్యానాం న
ప్రామాణ్యమిత్యాశఙ్క్య స్వమతే ప్రకారాన్తరేణ వేదానాం ప్రామా
ణ్యం సాధయితుం ప్రథమం పరాభిమతం తత్ప్రకారమనూద్య దూషయతి । త
త్రేత్యాదినా । వేదాన్తప్రమాణం వేదమాత్రోపలక్షణమ్ । నిత్యేతి । స్వ
తన్త్రేతి శేషః. సర్వజ్ఞేశ్వరప్రణీతత్వస్య వేదాన్తైరభ్యుపగమాదిత్యవ
ధేయమ్. వేదస్య పురుషాధీనోత్పత్తికత్వేన పుందోషాదప్రామాణ్యం స్యా
దిత్యత ఉక్తం సర్వజ్ఞేతి. యది వ్యాసాదయోఽపి సర్వజ్ఞప్రణేతృక
త్వేనైవ ప్రామాణ్యోపపత్తౌ న పరమేశ్వరాపేక్షేత్యత ఉక్తం నిత్యేతి. తే
షామనిత్యత్వేన నానాత్వాచ్చ సర్వేషాం న ప్రణేతృత్వమితి భావః. భ్రమప్ర
మాదవిప్రలిప్సాకరణాపాటవాదిదోషాభావ ఏవ ప్రామాణ్యహేతుః. తత్ర
హేతుమాహ । నిత్యత్వేనేతి । కిం వర్ణనిత్యత్వం వేదస్య నిర్దోషత్వే హే
తుః? ఉతానుపూర్వీవిశిష్టవేదనిత్యత్వం? నాద్యః. లౌకికవాక్యస్యాపి ని
ర్దోషత్వాపత్తేః. న ద్వితీయః. వర్ణానామనిత్యత్వేన తత్సమూహాత్మకప
దస్య తత్సముదాయస్య చ వాక్యస్యానిత్యతయా తత్సందోహాత్మకవేదస్య
సుతరామనిత్యత్వాదిత్యభిప్రేత్య వేదానిత్యత్వే హేత్వన్తరమాహ । అస్మాకం
త్వితి । 'ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే' ఇత్యాది శ్రుతిరాదిపదగ్రాహ్యా. న చేయం
శ్రుతిర్న వేదోత్పత్తిపరా. వేదస్య క్షణమాత్రస్థాయిత్వేన తదుత్పత్తేర్లౌ
కసిద్ధత్వాత్. నాపి సర్వేశ్వరాధీనోత్పత్తిపరా. పురుషత్వేన సర్వేశ్వర
స్యాపి వేదోత్పాదకత్వానుమానాత్. తస్మాత్స్వతన్త్రపురుషాధీనోత్పత్తిపరై
వ శ్రుతిః. మహత్పదస్య స్వాతన్త్ర్యవాచిత్వాదిత్యాశయః. ఇతో నైయాయిక
స్యాశఙ్కాం నిరాకరోతి । నాపీతి । అనేకవర్ణసముదాయగర్భస్య వే
దస్య స్వరూపతః క్షణికత్వమ్? వర్ణక్షణికత్వాద్వా? తత్రాద్యం దూష
యతి । య ఏవేతి । ద్వితీయం నిరస్యతి । అత ఏవేతి । అతః శబ్దార్థమా

గకారాదివర్ణానామపి న క్షణికత్వం । సోయం గకార ఇత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్ । తథాచ వర్ణపదవాక్యసముదాయరూపస్య వేదస్య వియదాదివత్సృష్టికాలీనోత్పత్తికత్వం ప్రలయకాలీనధ్వంసప్రతియోగిత్వంచ । న తు మధ్యే వర్ణానాం ఉత్పత్తివినాశౌ । అనన్తగకారాదికల్పనాయాం గౌరవాత్ । అనుచ్చారణదశాయాం వర్ణానామనభివ్యక్తిస్తదుచ్చారణరూపవ్యఞ్జకాభావాన్న విరుధ్యతే । అన్ధకారస్థఘటానుపలమ్భవత్ । ఉత్పన్నో గకార ఇత్యాదిప్రత్యయస్తు సోయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదప్రమాణం । వర్ణాభివ్యఞ్జకధ్వనిగతోత్పత్తినిరూపితపరమ్పరాసమ్బన్ధవిషయత్వేన ప్రమాణం వా । తస్మాన్న వేదానాం క్షణికత్వం ।

హ । సోయమితి । నను వేదస్య క్షణికత్వాభావే నిత్యత్వాపత్తౌ ఉత్పత్తిశ్రుతి విరోధః స్యాదిత్యత ఆహ । తథాచేతి । పరాభిమతోత్పత్తౌ నిరాకృతాయామపి స్వరూపతః శబ్దస్య నాశకత్వాభిమతశబ్దాంతరాదీనా మంతరా సత్వేఽపి బహుకాలస్థాయిత్వాభ్యుపగమే కదాపి నాశో న స్యాదిత్యత ఆహ । ప్రలయేతి । తథాచ ప్రలయకాలఏవ నాశక ఇతి భావః. వేదస్య వర్ణానాంచ వియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వే, ఇదానీం గకార ఉత్పన్నః ఇదానీం వినష్ట ఇతి ప్రతీతి విరోధాత్. న చ ప్రత్యభిజ్ఞయోత్పాదవినాశభేద ప్రతీతి బాధః బహుప్రతీతి బాధకల్పనే గౌరవేణ 'త్యజేదేకం కులస్యార్థే' ఇతి న్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞాబాధస్యైవోచితత్వాత్. తత్ర వేదస్యవర్ణాదీనాంచ మధ్యే ఉత్పాదవినాశాదిత్యాశఙ్క్యాహ । నత్వితి । సజాతీయానంత వేదకల్పనాయాంచ గౌరవం బోధ్యం. తథా చోత్పాద వినాశభేదప్రతీతీనాముక్తగౌరవ పరాహతం ప్రామాణ్యం. తద్బహుత్వం చాంధబహుత్వవన్న ప్రయోజకమితి భావః. శబ్దస్యస్థాయిత్వే బాధకమాశఙ్క్య, నిరాకరోతి । అనుచ్చారణేతి । నను న్యాయమతే ఉత్పాదాది ప్రతీతయః ప్రత్యభిజ్ఞాపి సోయంగకార ఇతి తద్గత్వావచ్ఛిన్నాభేద విషయా గత్వజాతిఘటితపరంపరాసంబన్ధ విషయత్వేన ప్రమాణం తేనతు తాసామప్రామాణ్యం స్యాదిత్యత ఆహ । వర్ణాభివ్యంజకేతి । శ్యామో ఘటో నష్టః రక్త ఉత్పన్న ఇతి ప్రతీతివదితి భావః. ఉపసంహరతి । తస్మాదితి । నను వేదో న క్షణికః నాపి వియదాదివదుత్పాదవినాశశీలః కింతు నిత్యప్రవ

నను కరణశక్త్యాద్యాత్మకేన పదవాక్యప్రణయనాత్ ఉత్పత్తిమత్త్వేన పరమేశ్వర కర్తృకత్వేన పౌరుషేయత్వాత్ అపౌరుషేయత్వం వేదానామితి తదపి సిద్ధాన్త్యభిప్రేతం చేన్న నహి పురుషేణోచ్చార్యమాణత్వం పౌరుషేయత్వం గురుమతేపి అధ్యాపకపరమ్పరయా పౌరుషేయత్వాపత్తేః నాపి పురుషాధీనోత్పత్తికత్వం పౌరుషేయత్వం నైయాయికాభిమతపౌరుషేయత్వానుమానేఽస్మాకమపి సిద్ధసాధనాపత్తేః । కిం తు సజాతీయోచ్చారణానపేక్షోచ్చారణవిషయత్వం పౌరుషేయత్వం । తథా చ సర్గాద్యకాలే పరమేశ్వరః పూర్వసర్గసిద్ధవేదానుపూర్వీసమానానుపూర్వీకం వేదం విరచితవాన్ న తు తద్విజాతీయం వేదమితి న సజాతీయోచ్చారణానపేక్షోచ్చారణవిషయత్వం పౌరుషేయత్వం ।

త్పత్తిప్రతీత్యాభివ్యక్తిపరా అన్యథా పదమిశ్రకత్వేఽపి తస్య పౌరుషేయత్వాపత్త్యా అపసిద్ధాన్త ఇతి జైమినీయన్యాయాత్ ॥ నన్వితి ॥ ‘అస్య మహతో’ ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో వేదోత్పత్తిప్రతీతేః తత్పరత్వే బాధకాభావాత్. యత్తు వేదస్య పౌరుషేయత్వం బాధకమితి. తద్ద్వైధా వికల్ప్య దూషయతి ॥ నహీత్యాదినా ॥ మాంసో [illegible] పౌరుషేయః స్యాదితి దోషసత్త్వేన దోషాన్తరమాహ ॥ గురుమత ఇతి ॥ సజాతీయేతి ॥ ఆనుపూర్వ్యా సాజాత్యం. సమానస్కీకత్వాద్యుక్తిః. తస్యాపి కదాచిదప్యనపేక్షితత్వాత్. అన్యథా తస్యాపి తత్త్వాపత్తేః. ఉచ్చారణపదస్య ప్రతిసన్ధానపరత్వాద్వా. ననుమాభూత్ కృతకో వేదః తథాపి వేదః స్వతన్త్రపురుషప్రణీతః సర్వేశ్వరప్రణీతత్వాత్ వేదభిన్నతత్ప్రణీతవాక్యవత్ అన్యథా పరమేశ్వరస్య మాణవకవదుచ్చారణసాపేక్షత్వేన తస్యాస్మదాదితుల్యత్వాపత్త్యా సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వావ్యాఘాతప్రసఙ్గః తతశ్చ పౌరుషేయో వేద ఇత్యత ఆహ ॥ తథా చేతి ॥ సర్గాద్యకాలే సర్వేశ్వరః పూర్వసర్గసిద్ధయమానుపూర్వీం వేదస్యేతి జ్ఞాత్వా తత్సమానానుపూర్వీకం వేదం రచయామీతి సఙ్కల్ప్య తాదృశం వేదం కృతవాన్ న తు తద్విజాతీయానుపూర్వీకం జ్ఞాత్వా సర్గాదిసమయే వేదస్య పూర్వసర్గసిద్ధవేదసజాతీయత్వాత్తాదృశవేదాధ్యయనస్యైవాభ్యుదయనిశ్శ్రేయసహేతుత్వాత్ అన్యథా తస్య వాగ్వజ్రతయానర్థహేతుత్వాపత్తేః. తథా చేశ్వరః సర్వశక్తిరపి పూర్వసర్గసిద్ధానుపూర్వీసమానానుపూ

ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ సజాతీయోచ్చారణానపేక్షోచ్చారణవిషయత్వమితి పౌరుషేయత్వం [illegible] ఏవం పౌరుషేయాపౌరుషేయభేదేనాగమో ద్వివిధో నిరూపితః । ****************************

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయామాగమపరిచ్ఛేదః [౪]

ఇదానీమర్థాపత్తిర్నిరూప్యతే । తత్రోపపాద్యజ్ఞానేనోపపాదకకల్పనమర్థాపత్తిః ।

ప్రత్యక్షం [illegible] తదియమస్మృతిత్రయాదిషు న వేదస్య పౌరుషేయత్వమితి భావః । నను వేదః పౌరుషేయస్సజాతీయోచ్చారణప్రయోజకం భారతరామాయణాదావివ్యాప్తిః । తస్యాపి సజాతీయోచ్చారణసాపేక్షత్వాత్ । సజాతీయానుపూర్వ్యా సాజాత్యం తత్ర [illegible] తథాపి వక్ష్యమాణ భారతాదావవ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్యాహ సజాతీయానుపూర్వ్యైవ వివక్షితం సిద్ధాన్తేఽప్యేవ వక్ష్యమాణాద్య [illegible] తదీయోచ్చారణానపేక్షత్వాత్ [illegible] భారతాదౌ తదతివ్యాప్తిః ।

ఇతి శ్రీమద్ధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రపుత్ర శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ ఆగమపరిచ్ఛేదః ।

సఙ్గతిం దర్శయన్ శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే । ఇదానీమితి ॥ తత్రేతి । అర్థాపత్తౌ నిరూపణీయాయామిత్యర్థః । ఉపపాద్యేతి ॥ ఉపపాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానమర్థాపత్తిరిత్యర్థః । తేన [illegible] దావతివ్యాప్తిః । న చ వ్యతిరేక్యనుమితావతివ్యాప్తిః । తస్యాః [illegible] త్వాత్ । తద్వ్యతిరేకే వా వ్యతిరేకసహచారజ్ఞానస్యాన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానస్యైవ తత్ర హేతుతయా తద్భావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వవిషయకోపపాద్యజ్ఞానస్యాహేతుత్వాన్నాతివ్యాప్తిః । అస్తు వా వ్యతిరేకసహచారజ్ఞానస్యాపి వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదినుమితిః । తథాపి తస్య వ్యాప్యభావజ్ఞానత్వేనోపపాద్యజ్ఞానవిషయజ్ఞానతయా హేతుత్వేన తద్భావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానత్వేనాహేతుత్వాన్నాతిప్రసక్తిరిత్యాదిక్ । అత్ర ఉపపాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం ఫలీభూతార్థాపత్తిలక్షణం । తత్కరణత్వం చార్థాపత్తిప్రమాణలక్షణం । తత్ర [illegible] నాన్తర్భావః । నవాస్యాత్ । కిం త్వనుమితౌ వ్యాప్తిజ్ఞా

[illegible]

ప్రమాణాన్తరకల్పనమ్। యథా 'తరతి శోకమాత్మవిత్' ఇత్యత్ర శ్రుతస్య శోకశబ్దవాచ్యస్య బన్ధస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వస్యాన్యథానుపపత్త్యా బన్ధస్య మిథ్యాత్వం కల్ప్యతే। యథా వా 'జీవీ దేవదత్తో గృహే నే'తి వాక్యశ్రవణానన్తరం జీవినో గృహాసత్త్వం బహిస్సత్త్వం కల్పయతీతి। శ్రుతార్థాపత్తిశ్చ ద్వివిధా। అభిధానానుపపత్తిరభిహితానుపపత్తిశ్చేతి. యత్ర వాక్యైకదేశశ్రవణేఽన్వయాభిధానానుపపత్త్యా అన్వయాభిధానోపయోగిపదాన్తరం కల్ప్యతే తత్రాభిధానానుపపత్తిః. యథా 'ద్వార'మిత్యత్ర 'పిధేహీ'త్యధ్యాహారః। యథా వా 'విశ్వజితా యజేతే'త్యత్ర 'స్వర్గకామ'పదాధ్యాహారః। నను ద్వారమిత్యాదావన్వయాభిధానాత్పూర్వమ్ ఏవాన్వయాభిధానం పిధానోపస్థాపకపదం వినానుపపన్నమితి కథం జ్ఞాతమితి చేన్న। అభిధానపదేన కరణవ్యుత్పత్త్యా తాత్పర్యస్య వివక్షితత్వాత్। తథా చ ద్వారకర్మకపిధానక్రియాకసంసర్గపరత్వం పిధానోపస్థాపకపదం వినానుపపన్నమితి జ్ఞానం తత్రాపి సమ్భావ్యతే। అభిహితానుపపత్తిస్తు యత్ర వాక్యావగతోఽర్థోఽనుపపన్నత్వేన జ్ఞాతః సన్నర్థాన్తరం కల్పయతి తత్ర ద్రష్టవ్యా। యథా 'స్వర్గకామో జ్యోతిష్టోమేన యజేతే'త్యత్ర స్వర్గసాధనస్య క్షణికతయా సాక్షాద్యాగగతస్య స్వర్గసాధనత్వస్యానుపపత్త్యా మధ్యవర్త్యపూర్వం కల్ప్యతే। న చేయమర్థాపత్తిరనుమానేఽన్తర్భవితుమర్హతి। అన్వయవ్యాప్త్యజ్ఞానేనాన్వయిన్యనన్తర్భావాత్।

సన్తాన్తరముదాహరతి ॥ యథా వేతి ॥ యత్ర వాక్యైకదేశేతి ॥ యార్థాపత్తిరన్వయాభిధానోపయోగికల్పనానుకూలా సాఽభిధానానుపపత్తిరిత్యర్థః. అన్యథా యత్రాపి తత్రార్థాధ్యాహారమతే అవ్యాప్త్యాపత్తేరితి బోధ్యం. పదాధ్యాహారమతేనాహ ॥ యథేతి ॥ కృత్వాచిన్తామాశ్రిత్యాహ ॥ యథా వా విశ్వజితేతి ॥ 'స స్వర్గః స్యాత్సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వా'దిత్యత్ర సూత్రే చతుర్థాధ్యాయే స్వర్గపదాధ్యాహారస్య సాధితత్వాదితి భావః. అన్వయాభిధానానుపపత్త్యేత్యత్ర ఘానవ్యుత్పత్త్యాభిప్రేత్య శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ కల్ప్యాపూర్వప్రాగ్ఘ్నమతేనాభిహితానుపపత్తిముదాహరతి ॥ యథా స్వర్గకామ ఇతి ॥ నైయాయికమతం నిరాకరోతి ॥ న చేయమితి ॥ కిమర్థాపత్తేరన్వయిత్వం స్థాణవః? ఉత వ్యతిరేకిణః? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్య

వ్యతిరేకిణశ్చానుమానత్వం [illegible] । అత ఏవ [illegible]
[illegible] నానాన్వయసహచార [illegible]
[illegible] వినానుపపన్నత్వం [illegible]
నానుపపన్నత్వం । [illegible] ఇతి బ్రూ
మః । [illegible] వ్యతిరేకి [illegible]
[illegible] వినానుపపన్నత్వా
తిజ్ఞానస్య కరణత్వాత్ । అత ఏవ నాన్వయసహచారః [illegible]

తి ॥ వ్యతిరేకిణశ్చేతి ॥ [illegible] ప్రమాణాన్తర
అనుమానత్వే [illegible] ఇత్యత ఆహ ॥ అత ఏవేతి ॥
నను యత్రానుమితావన్వయసహచారాభావాత్తత్ర నానుమానం కరణం త
న్త్రి తన్నిలక్షణానన్వయసహచారాభావాన్నార్థాపత్తిరపి ప్రమాణం స్యాదితి
చోదయతి ॥ కింత్వితి ॥ నను కిమిదం తేన వినానుపపన్నత్వం. తదభావే త
దభావప్రయుక్తాభావప్రతియోగిత్వం. ఉత తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగి
త్వం? తదభావవ్యాప్యాభావప్రతియోగిత్వం వా? నాద్య ఇత్యభిప్రేత్య — తె
॥ తన్నేతి ॥ వ్యాపకత్వం ప్రయుక్తత్వమిహ వివక్షితమిత్యాహ ॥ తదభావే
తి ॥ యద్వా తేన వినానుపపన్నత్వం హి తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగి
త్వం. అన్యాదిరుక్తేః. తథా చ వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానం [illegible]. వ్యాప్తి
చాగ్జ్ఞానవిరోధిజ్ఞానత్వేనానుమితిహేతుతయా క్లృప్తమిత్యనుమితిమేవ జన
యేత్. నవిలక్షణప్రమితిమర్థాపత్తిమిత్యాశయేనాక్షిపతి ॥ తన్నేతి ॥ తథా
త్ర వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానం నేతి బ్రూమః. కింత్వనేనేకం కల్పయామీతి విల
క్షణాన్వయసహచారబలాదర్థాపత్తిః పృథక్ప్రమాణమిత్యభిప్రేత్య సమా
ధత్తే ॥ తదభావేతి ॥ మానాన్తరత్వేతి ॥ యథా చ వ్యతిరేకి మానాన్తరమ
ర్థాపత్తిశ్చ పృథక్ప్రమాణం తథోక్తమనుమానపరిచ్ఛేదే. నను పృథివ్యా
దావితరభేదసిద్ధేరన్వయాధీనత్వాత్ వ్యతిరేకి మానాన్తరమిత్యాశఙ్క్య అర్థాప
త్తేరేవ పీనత్వాదిస్థలే క్లృప్తప్రమాణభావతయా సర్వత్ర నైయాయికాభిమ
తవ్యతిరేకస్థలే సైవ ప్రమాణమిత్యాహ ॥ పృథగితి ॥ నన్వన్యత్రాన్వయ
సహచారబలాదస్త్వనుపపత్తిజ్ఞానం కరణం అత్ర తు న తథేత్యత ఆహ ॥ అత ఏవేతి ॥

అథ [illegible] అనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః [౬]

ఇదానీం షష్ఠం ప్రమాణం నిరూప్యతే. జ్ఞానకరణాజన్యాభావానుభవాసాధారణకారణమనుపలబ్ధిరూపం ప్రమాణమ్. అనుమానాదిజన్యాతీన్ద్రియాభావానుభవహేతావనుమానాదావతివ్యాప్తివారణాయాజన్యాన్తమ్. అదృష్టాదౌ సాధారణకారణే ఽతివ్యాప్తివారణాయాసాధారణేతి. అభావస్మృత్యసాధారణహేతౌ సంస్కారే ఽతివ్యాప్తివారణాయానుభవేతి విశేషణమ్. న చాతీన్ద్రియాభావానుమితిస్థలే ఽప్యనుపలబ్ధ్యైవాభావో గృహ్యతామ్ విశేషాభావాదితి వాచ్యమ్. ధర్మాధర్మాద్యనుపలబ్ధిసత్త్వే ఽపి తదభావానిశ్చయేన యోగ్యానుపలబ్ధేరేవాభావగ్రాహకత్వాత్. నను కేయం యోగ్యానుపలబ్ధిః. కిం యోగ్యస్య ప్రతియోగినో ఽనుపలబ్ధిః, ఉత యోగ్యే ఽధికరణే ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధిః. నాద్యః, స్తమ్భే పిశాచాదిభేదస్యాప్రత్యక్షత్వాపత్తేః. నాన్త్యః, ఆత్మని ధర్మాధర్మాద్యభావస్యాపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తేరితి చేన్న. యోగ్యా చాసావనుపలబ్ధిశ్చేతి కర్మధారయాశ్రయణాత్. అనుపలబ్ధేర్యోగ్యతా చ తర్కితప్రతియోగిసత్త్వప్రసఞ్జితప్రతియోగికత్వమ్.

యోగ్యానుపలబ్ధిత్వం [illegible] మిత్యర్థః. ****************

ఇతి శ్రీ [illegible] కృష్ణ [illegible] విరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే [illegible] అర్థాపత్తిపరిచ్ఛేదః.

జ్ఞానకరణాజన్యాభావానుభవాసాధారణకారణత్వమనుపలబ్ధిప్రమాణలక్షణం. తత్ర [illegible] కారణత్వం [illegible] మిత్యాహ. జ్ఞానకరణేతి [illegible] అతివ్యాప్తివారణాయ [illegible] నను జ్ఞానకరణాజన్యేతి [illegible] అభావానుమితిస్థలే ఽప్యనుపలబ్ధ్యైవాభావ [illegible] అనుపలబ్ధేరేవ ప్రమాణత్వేన యోగ్యత్వవిశేషణ [illegible] నచేతి. నను అనుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వం న ప్రత్యక్షయోగ్యత్వం. తదభావే తత్పాటః పిశాచాయోగ్యత్వాత్. నచ యోగ్యానుపలబ్ధియోగ్యత్వం. ఆశ్రయమాదిత్యత ఆహ. అనుపలబ్ధేరితి.

యస్యాభావో గృహ్యతే తస్య యః ప్రతియోగీ తస్య సత్త్వప్రసఞ్జితేన త
ర్కితేన ప్రసఞ్జితా యోగ్యానుపలబ్ధిః యా యోగ్యానుపలబ్ధిః
ఇత్యనుపలబ్ధిలక్షణం ...
లోకవత్ భూతలే యది ఘటః స్యాత్ తదా ఘటోపలబ్ధిః స్యాదితి
ఘటస్యోపలమ్భ ... భూతలే ఘటాభావోనుపలబ్ధిగమ్యః ... ఆపాదనాసమ్భవాత్ నానుపలబ్ధిగమ్యతా ...
న పిశాచసత్త్వే తస్యాపి ప్రత్యక్షత్వాపత్త్యా తస్యాభావోనుపలబ్ధిగమ్యః ...
త్మని ధర్మాధర్మసత్త్వే తస్య ప్రత్యక్షయోగ్యత్వాభావేన ప్రత్యక్షత్వాపాదనాసమ్భ
వాత్ న ధర్మాధర్మాద్యభావస్యానుపలబ్ధిగమ్యత్వం ... అధికర
ణే ఇన్ద్రియసన్నికర్షే సతి అభావస్యానుపలబ్ధిగమ్యత్వమనుమతం తత్ర క్వచిద
న్ద్రియమేవాభావాకారవృత్త్యాధికరణం తద్విషయాన్యయస్య కేవలమనుపలబ్ధిర
నస్య ప్రతియోగ్యుపలబ్ధిప్రసఞ్జనా ... య
త్ర చ న తత్ప్రసఞ్జనం తత్ర నాభావ ... యత్ప్ర
తియోగిసత్త్వప్రసఞ్జనప్రయుక్తప్రసఞ్జనయోగ్యప్రతియోగికస్యాభావ
స్యానుపలబ్ధ్యా ... ప్రతియోగ్యభావ
గృహ్యతే నాన్యస్యాభావ ఇత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ నన్వేవం క్వచిత్ భూతలే
ఘటోపలబ్ధిప్రసఞ్జనాభావేపి తద్యోగ్యత్వాన్న పాయాత్ తత్రాపి తదభావా
నుపలబ్ధిః స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ తథా చ ప్రతియోగితద్వ్యా
ప్యేతర యావత్ప్రతియోగ్యుపలమ్భక సమవహితత్వమేవానుపలబ్ధేర్యోగ్య
త్వం వివక్షితమితి నాతిప్రసఙ్గః. యద్వా యోగ్యాధికరణే ప్రతియోగ్య
నుపలబ్ధిర్యోగ్యానుపలబ్ధిః. తద్యోగ్యత్వం చ ప్రతియోగిసత్త్వప్రసఞ్జనప్ర
యోజ్యప్రతియోగ్యుపలబ్ధిప్రసఞ్జనవిషయత్వయోగ్యత్వం. యోగ్యతావచ్ఛే
దకం చాధికరణస్య తాదృశప్రతియోగ్యుపలమ్భకసమవధానం. తేనాన్ధకా
రే ఘటాభావః ఆత్మని ధర్మాద్యభావశ్చ నానుపలబ్ధిగమ్య ఇతి భావః. ప్రాగుక్తదో
షం నిరస్యతి ॥ అతఏవేతి ॥ ఇన్ద్రియసన్నికర్షానన్తరం భూతలాద్యభా
వజ్ఞానమితి నిర్వివాదం తత్ర క్లృప్తప్రమాణభావమిన్ద్రియమేవ కరణం. న
తు కల్ప్యానుపలబ్ధిః గౌరవాదితి షష్ఠప్రమాణప్రద్వేషి నైయాయికైః ప్రత్యవ
తిష్ఠతే ॥ నన్వితి ॥ ఏవం చేత్ తం గౌరవమిత్యాహ ॥ తత్ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధేరితి ॥

నేతి చేన్న । తత్తద్యోగ్యానుపలబ్ధేరభావగ్రహహేతుత్వేన క్లృప్తత్వేన కారణత్వమాత్రస్యాకల్పనాత్ । ఇన్ద్రియస్యాభావేన సమం సన్నికర్షాభావేనాభావగ్రహాహేతుత్వాత్ । ఇన్ద్రియాన్వయవ్యతిరేకయోరధికరణజ్ఞానోపక్షీణత్వేనాన్యథాసిద్ధేః నను భూతలే ఘటో నేత్యాద్యభావానుభవస్థలే భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వముభయసిద్ధమితి తత్ర వృత్తినిర్గమస్యావశ్యకత్వే భూతలావచ్ఛిన్నచైతన్యవత్తన్నిష్ఠఘటాభావావచ్ఛిన్నస్యాపి ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నతయా ఘటాభావస్య ప్రత్యక్షతైవ సిద్ధాన్తేఽపీతి చేత్ సత్యం । అభావప్రతీతేః ప్రత్యక్షత్వేఽపి తత్కరణస్యానుపలబ్ధేర్మానాన్తరత్వాత్ । నహి ఫలీభూతస్య జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వే తత్కరణస్య ప్రత్యక్షప్రమాణతానియమః । తత్త్వమసి దశమస్త్వమసీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వేఽపి తత్కరణస్య వాక్యస్య ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్నప్రమాణత్వాభ్యుపగమాత్ ।

సన్నికర్షాభావేనేతి ॥ నచేన్ద్రియస్యాభావేన సమం సంయుక్తవిశేషణతా సమ్బన్ధః. తస్యానభ్యుపగమాత్ ప్రమాణాభావాచ్చేతి భావః. నన్విన్ద్రియస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్ అభావగ్రహహేతుత్వక్లృప్తౌ తదనురోధాత్ సన్నికర్షోఽపి కల్ప్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ ॥ ఇన్ద్రియేతి ॥ ప్రమాణచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదో హి జ్ఞానస్య విషయాంశే తదనుతే ప్రత్యక్షత్వం తథా చ చక్షుస్సన్నికర్షద్వారా అన్తఃకరణస్య నిర్గతత్వేన వృత్తివిషయోపాధ్యోరేకదేశస్థతయా వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వేన భూతలే ఘటాభావవతి జ్ఞానస్య భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వవదభావాంశేఽపి ప్రత్యక్షత్వం స్యాత్తతశ్చ కథమనుపలబ్ధేర్విజాతీయప్రమాణకరణత్వమితి నోదయతి ॥ నన్వితి ॥ యద్యప్యభావవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదేఽప్యభావస్య ప్రత్యక్షయోగ్యత్వాభావాచ్ఛబ్దజన్యస్వర్గాదిజ్ఞానవన్న ప్రత్యక్షత్వం ప్రత్యక్షలక్షణే యోగ్యస్యాపి విషయవిశేషణత్వేనోక్తత్వాత్. తథాప్యభ్యుపేత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ అనుపలబ్ధిః న ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణం ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్నత్వాదిత్యాశఙ్కాయామభిప్రేతా? అభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణజన్యం ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాదితి వా? నాద్యః, తత్త్వమసీతివాక్యే వ్యభిచారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి ॥ అభావప్రతీతేరితి ॥ నహీతి ॥ ప్రత్యక్షజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణ

ఫలవైజాత్యేన వినా కేవలం ప్రమాణభేదఇతి చేన్న । వృత్తివైజాత్యమాత్రేణ ప్రమాణవైజాత్యోపపత్తేః । తథాచ ఘటాద్యభావాకారవృత్తేరింద్రియజన్యాయా ఇంద్రియస్య విషయేణాసన్నికర్షాత్ కింతు ఘటానుపలబ్ధిరూపమానాంతరజన్యేతి భవత్యనుపలబ్ధిర్మానాంతరత్వమ్ । నన్వనుపలబ్ధిరూపమానాంతరపక్షే వ్యభిచారప్రతీతేరనిర్వచనీయత్వే ఘటవతి ఘటాభావభ్రమస్యాపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తౌ తత్రాప్యనిర్వచనీయఘటాభావోత్పత్త్యభ్యుపగమ ఇతి నచేష్టాపత్తిః । తస్యామాయోపాదానకత్వే అభావత్వానుపపత్తేః । మాయోపాదానకత్వాభావే మాయాయాస్సకలకార్యోపాదానత్వానుపపత్తిరితి చేన్న । ఘటవతి ఘటాభావభ్రమో నతత్రాలౌకికఘటాభావవిషయః కింతు భూతలరూపాధిష్ఠానే విద్యమానో లౌకికఘటాభావో భాతి తే ఆరోప్యత్వస్యాన్యథాఖ్యాతిరేవ । ఆరోప్య సన్నికర్షస్థలే సర్వత్రాన్యథాఖ్యాతేరేవవ్యవస్థాపనాత్ । అస్తువాప్రతియోగిమతి తదభావభ్రమస్థలే తదభావస్యానిర్వచనీయత్వం । తథాపి తదుపాదానం మాయైవ । నహ్యుపాదానోపాదేయయోరత్యంతసాజాత్యం । తంతుపటయోరపి తంతుత్వపటత్వాదినా వైజాత్యాత్ ।

జన్యమితి న నియమః తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానే వ్యభిచారాదితి భావః. నన్వౌపనిషదే బ్రహ్మణి ప్రమాణాంతరాప్రవృత్తేర్మిలితనయనస్యేవ వశేషత్వాజ్ఞానాన్నవతు తత్ర ప్రత్యక్షస్యాపి జ్ఞానస్య పరోక్షప్రమాణజన్యత్వం ప్రకృతే బాధకాభావాత్ అభావప్రతీతేరింద్రియజన్యత్వం కిం నస్యాదిత్యాశంక్య, పూర్వోక్తబాధకం స్మారయతి ॥ తథాచేతి ॥ అనిర్వచనీయేతి ॥ యద్యప్యభావస్యేంద్రియవేద్యత్వవాదిమతే సుతరామభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వాదిదం దూషణం సమానమేవ. తథాపి న్యాయమతే సర్వత్రారోపస్థలే అన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమాన్నదోషఇతి భావః. అతఏవాన్యథాఖ్యాతిమవలంబ్య పరిహరతి ॥ నఘటవతీతి ॥ ఆరోప్యాసన్నికర్షస్థలఇతి ॥ ఆరోప్యావ్యవధానస్థలే ఇత్యర్థః. ప్రత్యక్షస్థలే హ్యన్యథాఖ్యాత్యభ్యుపగమే యద్యపసిద్ధాంతఇతి బ్రూయాత్తదాపక్షాంతరమాహ ॥ అస్తువేతి ॥ అనిర్వచనీయత్వమితి ॥ ఇదం చాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వ మభ్యుపేత్యోక్తమ్. వస్తుతస్త్వనుపలబ్ధ్యాభావస్య ప్రత్యక్షయోగ్యత్వాభావాన్నాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వ మిత్యుక్తమ్. తథాచానుమిత్యాదిస్థలే ఇవాత్రాపి ప్రతియోగిమ

యత్కించిత్సాజాత్యస్య మాయాయా అనిర్వచనీయస్య ఘటాద్యభావస్యచ మిథ్యాత్వేన పక్షస్య విద్యమానత్వాత్ । అన్యథా వ్యావహారికం ఘటాద్యభావం ప్రతి కథం మాయోపాదానమితి కుతో నాశఙ్కేథాః । నచ విజాతీయయోరప్యుపాదానోపాదేయభావే బ్రహ్మైవ జగదుపాదానం స్యాదితి వాచ్యం: ప్రపఞ్చవిభ్రమాధిష్ఠానత్వరూపస్య తస్యేష్టత్వాత్ । పరిణామిత్వరూపస్యోపాదానత్వస్య నిరవయవే బ్రహ్మణ్యనుపపత్తేః । తథాచ ప్రపఞ్చస్య పరిణామ్యుపాదానం మాయా నబ్రహ్మేతి బ్రహ్మసిద్ధాన్త ఇత్యలమితి ప్రసఙ్గేన ।
సచాభావశ్చతుర్విధః ప్రాగభావః ప్రధ్వంసాభావోఽత్యన్తాభావోఽన్యోన్యాభావశ్చేతి । తత్ర మృత్పిణ్డాదౌ కారణే కార్యస్య ఘటాదేరుత్పత్తేః పూర్వం యోఽభావః స ప్రాగభావః ।

తి తదభావజ్ఞానస్యాన్యథాఖ్యాతిత్వాన్నానిర్వచనీయత్వమితి బోధ్యం. కిమభావస్య సర్వాకారేణ మాయాసాజాత్యమాపాద్యం? సాజాత్యమాత్రం వా? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి । యత్కించిదితి । విజాతీయాపి మాయా యద్యుపాదానం స్యాత్ తదా బ్రహ్మణా కిమపరాద్ధమిత్యాశంక్య నిరాకరోతి । నచేతి । నను బ్రహ్మణో విభ్రమాధిష్ఠానత్వలక్షణోపాదానత్వే మాయైవ సకలకార్యోపాదానమితి సిద్ధాంతో విరుధ్యేతేత్యాశఙ్క్య తస్య పరిణామ్యుపాదానపరత్వాన్న విరోధ ఇత్యాహ । తథాచేతి । ప్రాగభావం లక్షయతి । తత్రమృత్పిండాదావితి । — అత్ర సమవాయికారణమాత్రవృత్తిత్వే సతి ప్రతియోగిజనకాభావత్వం ప్రాగభావత్వమితి నభ్రమితవ్యం. తథాసతి సత్యాంతవైయర్థ్యాపత్తేః. నచైతావన్మాత్రమేవలక్షణం మృత్పిండాదావిత్యాదివాక్యం నియతాధికరణపరమితి వాచ్యం. ప్రాగభావస్య కాలేపి వృత్త్యభ్యుపగమాత్. జనకత్వస్య ప్రాగభావఘటితత్వేనాత్మాశ్రయాచ్చ. తస్మాన్న ప్రతియోగిజనకాభావత్వం ప్రాగభావత్వం. కింతు కార్యసమవాయికాలాన్యావృత్తిత్వే సతి కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనాభావత్వం. ధ్వంసాతివ్యాప్తివారణాయ కార్యోత్పత్తిపూర్వకాలీనేతి. అత్యన్తాభావాదౌ తద్వారణాయ సత్యంతం. అసంభవనిరాసాయ కాలేతి. అయంచాభావః కార్యోత్పత్తేః పూర్వంతత్కారణత్వేనావశ్యమభ్యుపేయః. అన్యథోత్పత్త్యనంతరం పునః ఘటోత్పత్తిప్రసఙ్గాత్.

నచ ఘటో నంక్ష్యతీతి ప్రతీతివిరోధః । తత్రైవ ఘటస్య ముద్గరపాతానన్తరం యో ఽభావః స ప్రధ్వంసః । ధ్వంసస్యాపి స్వాధికరణకాలనాశే నాశ ఏవ । నచ ఘటోన్మజ్జనాపత్తిః ఘటధ్వంసధ్వంసస్యాపి ఘటప్రతియోగికధ్వంసత్వాత్ । అన్యథా ప్రాగభావధ్వంసాత్మకఘటస్య వినాశే ప్రాగభావోన్మజ్జనాపత్తేః । నచైవమపి యత్ర ధ్వంసాధికరణం నిత్యం తత్ర కథం ధ్వంసనాశ ఇతి వాచ్యమ్ । తాదృశమధికరణం యది చైతన్యవ్యతిరిక్తం తదా తస్య నిత్యత్వమసిద్ధం । బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య బ్రహ్మజ్ఞాననివర్త్యతాయా వక్ష్యమాణత్వాత్ ।

నచోత్పన్నో ఘటః ప్రాగభూదితి. తస్య తత్కాలోత్పన్నత్వవిషయత్వమితి —— తత్ప్ర మాణాన్తరమాహ । నచేతి । నచాత్యన్తాభావేన భవిష్యతీతి ప్రతీతేరన్యథాసిద్ధిః. విచిత్రప్రతీతేర్విచిత్రవిషయత్వావశ్యంభావాదితి భావః. ధ్వంసం నిరూపయతి । తత్రైవేతి । మృత్పిండాదావిత్యర్థః. తథాచ కార్యసమవాయికాలావ్యావృత్తిప్రతియోగ్యజనకోఽభావః ప్రధ్వంసః. నచ ఘటో వినష్ట ఇత్యాది ప్రతీతివిషయ ఇతి భావః. ప్రధ్వంసాభావోఽనంత ఇతి న్యాయమతం నిరస్యతి । ధ్వంసస్యాపీతి । నను నాశకశూన్యత్వాత్ ధ్వంసోఽవినాశీత్యత ఆహ । స్వాధికరణేతి । ఘటోన్మజ్జనేతి । ప్రాగభావధ్వంసానాధారకాలస్య ప్రతియోగికాలత్వనియమాదితి భావః. కాలస్య ధ్వంసానాధారత్వమసిద్ధమిత్యాహ ।ఘటధ్వంసధ్వంసస్యేతి। యథాహి ఘటోత్పత్తేః పూర్వం ఘటో భవిష్యతి తద్ధ్వంసో భవిష్యతీతి ప్రతీతేర్లాఘవాదేకస్యైవ ప్రాగభావస్య ఘటతద్ధ్వంసప్రతియోగికత్వం తద్వత్ ధ్వంసధ్వంసకాలే ఘటో వినష్ట ఇతి ప్రతీతేర్లాఘవాచ్చ తస్యైవ ఘటప్రతియోగికత్వమితి భావః. నను ధ్వంసస్య ప్రతియోగిజన్యత్వనియమాజ్జనకో ఘటో న ప్రతియోగీత్యత ఆహ । అన్యథేతి । తథాచ ప్రాగభావస్య ఘటనాశం ప్రత్యజనకత్వేపి ఘటధ్వంసకాలే ప్రాగభావో నష్ట ఇత్యనుభవాత్ లాఘవాచ్చ ఘటధ్వంసస్య ప్రాగభావప్రతియోగిత్వమితి యది తదా ప్రకృతేపి తుల్యమితి భావః. నిత్యాధికరణవృత్తిధ్వంసస్య వినాశకాభావాదనంతత్వసిద్ధౌ తత్సామాన్యాదితరోపి ధ్వంసస్తథేత్యాశఙ్కాం నిరాకరోతి ॥ నచైవమితి॥ తత్కిమాకాశాది నిత్యాధికరణత్వేన వివక్షితమ్? ఉత బ్రహ్మ? తత్ర ఆద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం దూషయతి॥

యది చ ధ్వంసాధికరణం చైతన్యం తదా అసిద్ధిః। ఆరోపితప్రతియోగికధ్వంసస్యాధిష్ఠానే ప్రతీయమానస్యాధికరణమాత్రత్వాత్। తదుక్తం। "అధిష్ఠానావశేషో హి నాశః కల్పితవస్తునః" ఇతి। ఏవం శుక్తిరూప్యవినాశోఽపీదమవచ్ఛిన్నచైతన్యమేవ। యత్రాధికరణే యస్య కాలత్రయేఽప్యభావః సోఽత్యన్తాభావః। యథా వాయౌ రూపాత్యన్తాభావః। సోఽపి వియదాదివద్ధ్వంసప్రతియోగ్యేవ। ఇదమిదం నేతి ప్రతీతివిషయోఽన్యోన్యాభావః। అయమేవ విభాగః భేదః పృథక్త్వం చేతి వ్యవహ్రియతే। భేదాతిరిక్తవిభాగాదౌ ప్రమాణాభావాత్। అయం చాన్యోన్యాభావోఽధికరణస్య సాదిత్వే సాదిః। యథా ఘటే పటభేదః। అధికరణస్యానాదిత్వే అనాదిరేవ। యథా జీవే బ్రహ్మభేదః బ్రహ్మణి జీవభేదః। ద్వివిధోఽపి భేదో ధ్వంసప్రతియోగ్యేవ। అవిద్యానివృత్తౌ తత్పరతన్త్రాణాం నివృత్త్యవశ్యంభావాత్। పునరపి భేదో ద్వివిధః సోపాధికో నిరుపాధికశ్చేతి। తత్రోపాధిసత్తావ్యాప్యసత్తాకత్వం సోపాధికత్వం। తచ్ఛూన్యత్వం నిరుపాధికత్వం। తత్రాద్యో యథా ఏకస్యైవాకాశస్య ఘటాద్యుపాధిభేదేన భేదః। యథా వా ఏకస్య సూర్యస్య జలభాజనభేదేన భేదః। యథా చ ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః అన్తఃకరణభేదాద్భేదః। నిరుపాధికభేదో యథా। ఘటే పటభేదః। న చ బ్రహ్మణ్యపి ప్రపఞ్చభేదాభ్యుపగమేఽద్వైతవిరోధః। తాత్త్వికభేదాదేరనభ్యుపగమేన వియదాదివదద్వైతావ్యాఘాతాత్। తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః। "అతశ్చ మా భవత్కేయం

యది చేతి॥ అసిద్ధిః-ధ్వంసాధికరణత్వాసిద్ధిః. బ్రహ్మ ఆరోపితనాశరూపమారోపాధిష్ఠానత్వాదిదమవచ్ఛిన్నచైతన్యవదిత్యత్ర దృష్టాన్తాసిద్ధిమాశంక్యాహ॥ ఏవమితి॥ అతిరిక్తకల్పనే గౌరవాదప్రామాణికత్వాత్ భేదప్రతీతేశ్చ రాహోశ్శిర ఇతివదుపపత్తేర్నాతిరిచ్యతే ధ్వంస ఇతి భావః. అత్యన్తాభావం లక్షయతి॥ యత్రేతి॥ త్రైకాలికాభావం నిస్సందిగ్ధముదాహరతి॥ యథేతి॥ న్యాయమతం నిరాకరోతి॥ అయమేవేతి॥ భేదం విభజతే॥ అయం చేతి॥ అనాదిభేదస్య బ్రహ్మవన్నివర్త్యత్వం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య అవిద్యావన్న విరోధ ఇత్యాహ॥ ద్వివిధోఽపీతి॥ కల్పితద్వైతాంగీకారమాత్రాన్నాద్వైతవిరోధ ఇత్యత్రాభియుక్తసమ్మతిమాహ॥ తదుక్తమితి॥ నను నృసింహా

సాక్షాత్ప్రత్యక్షత్వే కిం నియామకమిత్యాకాఙ్క్షాయాం ప్రత్యక్షత్వే ... ఇతి
అసాధారణకారణత్వాభావాత్ ప్రత్యక్షత్వేఽప్యభావస్య విశేషణమ్
ఉక్తప్రత్యక్షకారణాయాం తావన్మాత్రస్య ప్రత్యక్షవిశేషణత్వ ప్రత్యక్ష
తే । ఏవం చ ఘటాద్యభావానాం యోగ్యానుపలబ్ధ్యా ప్రతీతిః

<u>తత్రానుపలబ్ధిర్మానాన్తరమితి సిద్ధమ్ । ఏవముక్తానాం ప్రమాణానాం ప్రా</u>

ప్రమత్రితయసత్త్వే ప్రామాణ్యస్య నిరాకృతత్వాత్ తదుపరి కథం సిద్ధాన్తయతి
మిత్యాశఙ్క్య తదఙ్గీకారేఽపి సిద్ధాన్తాపరిహారే నిదర్శనాయ తదభ్యుపగమా
దిత్యాహ । అతఏవేతి । నచ పరమతే నైయాయికమతే. ప్రత్యక్షే బాధకా
భావాత్ ఉక్త ప్రమాణాన్తరత్వానుపపత్తిః ! తత్రానుపలబ్ధిర్మానాన్తరమి
తి।—అత్రేదమాలోచనీయం. కిమనుపలబ్ధేర్భావాభావయోః ప్రమాణా
న్తరానుపపత్త్యా మానాన్తరత్వం సాధ్యతే? అనుపలబ్ధ్యా? నాద్యః.
క్లృప్తప్రమాణభావస్యేన్ద్రియస్యైవ తత్కరణత్వసంభవాత్. నచేన్ద్రియా
భావయోస్సంబన్ధానిరూపణమ్. సంయుక్తసంబన్ధస్యైవ సత్త్వాత్. నద్వితీయః ప్ర
మాణాభావః. భూతలే ఘటాభావ ఇత్యాధారాధేయభావసంబన్ధప్రతీతేః. ఘ
టాభావజ్ఞానం సంబన్ధవిషయకం విశిష్టజ్ఞానత్వాత్ దండీపురుష ఇతి జ్ఞానవదిత్య
నుమానాచ్చ. అన్యథాఽభావస్య నిరధికరణత్వాపత్తేః 'ధ్వంసస్యాప్యధి
కరణ కపాలనాశేనే'త్యాది వర్ణనం 'అధికరణస్యాపాదితస్యే'త్యాది
వా భేదద్వైవిధ్యనిరూపణం చ విరుధ్యేత. సచ సంబన్ధః స్వరూపసంబన్ధో
ఽన్యో వేత్యన్యదేతత్. నద్వితీయః. నిష్ఘటం భూతలం పశ్యామీతి విపరీతాను
వ్యవసాయాత్. అన్యథా పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమినోమీతివద్భూ
తలాభావయోర్భిన్నతయాఽనువ్యవసాయాపత్తిః. కించ ప్రత్యక్షప్రమాయాం
ప్రత్యక్షప్రమాణం కరణమిత్యుత్సర్గః. సచ బలవతా బాధకేనాపోహ్యతే.
ప్రకృతే చాభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమైవేత్యుభయసిద్ధమ్. తత్ర చ ప్రత్య
క్షప్రమాణమిన్ద్రియమేవకరణం. బాధకాభావాత్. ఇన్ద్రియాభావయోస్స
మ్బన్ధస్య చ సాధితత్వాత్. తతశ్చ కథమనుపలబ్ధిర్మానాన్తరం. తస్మాదత్ర స
మాధానం చిన్త్యమ్—. ప్రసఙ్గాదాహ । ఏవమితి । ప్రమాణానా
మితి । ప్రమారూపాణామిత్యర్థః. నను యద్యపి జ్ఞానగతం ప్రామా

మాణ్యం స్వత ఏవోత్పద్యతే జ్ఞాయతే చ । తథాహి । స్మృత్యనుభవసాధారణం సంవాదిప్రవృత్త్యనుకూలం తద్వతి తత్ప్రకారకజ్ఞానత్వం ప్రామాణ్యమ్ । తచ్చ జ్ఞానసామాన్యసామగ్రీప్రయోజ్యం । నతు తదధికం గుణమపేక్షతే । ప్రమామాత్రే అనుగతగుణాభావాత్ ।

ణ్యం జ్ఞానప్రామాణ్యం స్వతఉత్పద్యతే జ్ఞాయతే వా తదభావవతితత్ప్రకారకత్వాభావస్య విశేష్యాంశే తత్ప్రకారత్వాదేశ్చ ప్రామాణ్యస్య తదయోగాదిత్యత ఆహ । తథాహీతి । భ్రమే అతిప్రసఙ్గవారణాయ తద్వతీతి. తద్వద్విశేష్యకత్వే సతీత్యర్థః. ఇచ్ఛావృత్తిప్రామాణ్యం నస్యాతో గ్రాహ్యమిత్యతఉక్తం జ్ఞానత్వమితి. నన్విదం ప్రామాణ్యం స్మృతిసాధారణమితి తత్ర ప్రామాణ్యస్యానవస్థాప్రసఙ్గఇత్యాశఙ్క్య ప్రవృత్త్యనుకూలస్యైవ ప్రామాణ్యస్యాత్ర విచార్యత్వాత్ స్మృతిసాధారణస్యచ తాదృశత్వేన లక్ష్యత్వాన్నదోషఇత్యాహ । సంవాదీతి । నను ప్రామాణ్యనిశ్చయస్య కథం ప్రవృత్తిహేతుత్వం ప్రమాణాభావాదితిచేన్న. విమతా ప్రవృత్తిః ప్రామాణ్యనిశ్చయసాధ్యా తద్వ్యతిరేకజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యత్వాత్ సామాన్యవ్యాప్తివ్యాప్తినిశ్చయసాధ్యానుమితివ దిత్యనుమానస్య తత్ర ప్రమాణత్వాత్. నచాప్రామాణ్యశఙ్కానివృత్తిరేవ ప్రవృత్తిహేతుః తత్రచాన్యథాసిద్ధిః ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యేతివాచ్యమ్. లాఘవేన భావస్య ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యైవ హేతుత్వౌచిత్యాత్. నచ స్వతస్సిద్ధఏవ యత్రాప్రామాణ్యశఙ్కావిరహస్తత్ర వ్యభిచారఇతి వాచ్యమ్. దోషాభావసహితజ్ఞానగ్రాహకసామగ్ర్యాం ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యావశ్యంభావాత్. అన్యథా దోషేసత్యప్రామాణ్యస్యైవ గ్రహాపత్తౌ తన్నివృత్త్యనుపపత్తేరితి. నను ప్రామాణ్యస్యన స్వాభావికత్వ ముత్పత్తౌ స్వతస్త్వం. ఆత్మాశ్రయాత్. నచ జ్ఞానసామగ్రీమాత్రజన్యత్వం తథా. ప్రామాణ్యస్యోపాధిత్వేనాజన్యత్వాదిత్యతఆహ । తచ్చేతి । ప్రామాణ్యం పరతఉత్పద్యతే పరతస్త్వంచ ఉత్పత్తౌ తస్య జ్ఞానజనకసామగ్ర్యతిరిక్తకారణప్రయోజ్యత్వమితి నైయాయికాదయః. తాన్ప్రత్యాహ । నత్వితి । ప్రమాణాభావాదితిభావః. అనుగతగుణాసమ్భవాదపి నతదపేక్షేత్యాహ । ప్రమామాత్ర ఇతి । భూయోవయవేన్ద్రియసన్నికర్షసల్లిఙ్గపరామర్శయోగ్యతాప్రమాదీనాం వ్యభిచారేణ ప్రమా

నాపి ప్రత్యక్షప్రమాయాం భూయోవయవేన్ద్రియసన్నికర్షః । రూపాదిప్ర
త్యక్షే ఆత్మప్రత్యక్షే చ తదభావాత్ । సత్యపి తస్మిన్ పీతశఙ్ఖాది ప్రత్య
క్షస్య భ్రమత్వాచ్చ । అత ఏవ సద్ధేతుపరామర్శోఽప్యనుమితిప్రమా
యాం న గుణః అసన్నికృష్టసాధ్యకపరామర్శాదప్యనుమిత్యాదేః ప్రమా
త్వాత్ । న చైవం ప్రమాపి ప్రమా స్యాత్ కారణమాత్రాధీనత్వాదితి దో
షాదితి వాచ్యమ్ । దోషాభావస్యాపి హేతుత్వస్వీకారాత్ । న చైవం పరత
స్త్వం। ఆగన్తుకభావకారణాపేక్షాయా ఏవ పరతస్త్వాత్ । జ్ఞాయతే చ ప్రామా
ణ్యం స్వతః । స్వతో గ్రాహ్యత్వం చ దోషాభావే సతి యావత్స్వాశ్రయగ్రా

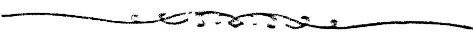
త్వావచ్ఛేదేన హేతుత్వాయోగాదితి భావః. నన్వాత్మప్రత్యక్షప్రమా
త్వాదికమేవ తజ్జన్యతావచ్ఛేదకమితి నవ్యభిచార ఇత్యాశఙ్క్యాహ । నాపీ
తి । తథాపి ప్రమామాత్రే అనుగతగుణాసంభవ ఇతి దోషేణైవ దో
షాన్తరమాహ ॥ రూపాదీతి । నన్వయం సన్నికర్షో బహిర్ద్రవ్యప్రత్యక్ష
ప్రమాయామేవ గుణ ఇతి న రూపాది ప్రత్యక్షప్రమాయాం ఆత్మప్రత్య
క్షే చ వ్యభిచారో దోషఇత్యపరితోషాదాహ । సత్యపీతి । తథా చాన్వయవ్య
భిచార ఇతి భావః ।అసన్నిగేతి । సత్యపి సన్నిగ పరామర్శే గన్ధప్రాగభా
వావచ్ఛేదేన గన్ధానుమితేః ప్రమాత్వచ్ఛేత్యపి బోధ్యం. । దోషాభావస్యే
తి ॥ తథా చ ఏవానిత్యప్రమామాత్రే గుణత్వేన హేతు రనుగతత్వా
దితి చేన్న. అపసిద్ధాన్తాత్. దోషస్య ప్రతిబన్ధకతయా తదభావస్యా
న్యత్ర క్లృప్తప్రతిబన్ధకాభావత్వేన హేతుత్వోపపత్తౌ గుణత్వేన హేతుత్వే
మానాభావాచ్చేతి భావః. ప్రామాణ్యస్య దోషాభావప్రయోజ్యత్వే జ్ఞాన
సామగ్ర్యతిరిక్తప్రయోజ్యత్వేనా ప్రామాణ్యవదుత్పత్తౌ పరతస్త్వం స్యాది
త్యాశఙ్క్య నిరాకరోతి । న చైవమితి । జ్ఞానసామాన్యప్రయోజకస్యాప్ర
మోత్పత్తావదృష్టాదిసాపేక్షత్వాదుత్పత్తౌ పరతస్త్వం స్యాదిత్యతఉక్తమాగంతుకేతి.
జ్ఞానత్వాప్రయోజకేత్యర్థః. దోషాభావమాగంతుకమాదాయ తద్వారణా
య భావేతి. తథా చాగంతుకభావకారణసహకృతజ్ఞానత్వప్రయోజకప్రి
యోజ్యత్వముత్పత్తౌ పరతస్త్వం. స్వతస్త్వంతు తాదృశకారణానపేక్ష
జ్ఞానసామాన్యప్రయోజకప్రయోజ్యత్వమితి భావః । ప్రామాణ్యమితి । త
ద్వతితత్ప్రకారకజ్ఞానత్వమిత్యర్థః । దోషాభావేసతీతి । అత్ర తత్ప్ర

హకసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం । స్వాశ్రయోవృత్తిజ్ఞానం తద్గ్రాహకం సాక్షిజ్ఞానం తేన వృత్తిజ్ఞానే గృహ్యమాణే తద్గతం ప్రామాణ్యమపి గృహ్యతే । న చైవం ప్రామాణ్య సంశయానుపపత్తిః । తత్ర సంశయానురోధేన దోషస్యాపి సత్త్వేన దోషాభావఘటితస్వాశ్రయగ్రాహకాభావేన తత్ర ప్రామాణ్యస్యాగ్రహాత్ । యావత్స్వాశ్రయగ్రాహకగ్రాహ్యత్వయోగ్యత్వం స్వతస్త్వం । ఉక్తసంశయస్థలే ప్రామాణ్యస్య యోగ్యతాసత్త్వేపి దోషవశేనాగ్రహాన్న సంశయానుపపత్తిః । అప్రామాణ్యంతు నజ్ఞానసామాన్యసామగ్రీప్రయోజ్యం । ప్రమాయామప్యప్రామాణ్యాపత్తేః ।

కారీభూత ప్రకారకత్వేన తద్విశేష్యభూతవిశేష్యకత్వేనచ స్వాశ్రయగ్రాహకత్వం స్వాశ్రయగ్రాహకపదేన వివక్షితం. తేన జ్ఞానపదాదినా తదగ్రహన్నదోషః పరతస్త్వవాదినాపి తాదృశేనానుమానాదినా తద్గ్రహస్వీకారాదిత్యతఉక్తం యావదితి స్వాశ్రయగ్రాహక విశేషణమ్. తాదృశసామగ్రీగ్రాహ్యత్వం- తజ్జన్యగ్రహవిషయత్వం. తథాచ యత్ర దోషవశాదప్రామాణ్యనిశ్చయః తత్సంశయోవా తత్ర తాదృశ్యాపి సామగ్ర్యా ప్రామాణ్యాగ్రహాద్వ్యభిచార ఇత్యత ఉక్తం - దోషాభావఇతి. తథాచ దోషాసహకృత తాదృశయావత్స్వాశ్రయగ్రాహక సామగ్రీగ్రాహ్యత్వం ప్రామాణ్యస్య జ్ఞప్తౌ స్వతస్త్వం. తదుక్తం ప్రథమవర్ణకే నృసింహాశ్రమ శ్రీవరణైః 'దోషాసహకృత జ్ఞానసామగ్రీమాత్ర గ్రాహ్యత్వం జ్ఞప్తౌప్రామాణ్యస్య స్వతస్త్వ'మితి. ప్రామాణ్యస్య స్వతోగ్రాహ్యత్వ ముపపాదయతి ॥ స్వాశ్రయఇతి ॥ సంశయస్థలీయాపి సామగ్రీ దోషాసహకృతేతి మన్వానో నైయాయికశ్శఙ్కయతి ॥ నచైవమితి ॥ యద్వా సామగ్ర్యాందోషాసహకృతత్వ విశేషణమజానానశ్శఙ్కతే ॥ నచైవమితి ॥ పరిహరతి ॥ తత్రేతి ॥ స్వతస్త్వమితి ॥ జ్ఞప్తౌప్రామాణ్యస్యేతి శేషః. యద్యపి నేదం స్వతస్త్వంప్రయోజకం సంశయస్థలే ఇవానువ్యవసాయస్థలేపి ప్రామాణ్యానుమితి హేతువ్యాప్తిజ్ఞానలిఙ్గపరామర్శాభావవశేన ప్రామాణ్యస్యాగ్రహేపి తద్యోగ్యతాయాః న్యాయమతేపి సత్త్వాత్. తథాపి పూర్వోక్తమేవ తాత్పర్యం. ఉత్పత్తిజ్ఞప్త్యోరప్రామాణ్యస్యపరతస్త్వముపపాదయతి ॥ అప్రామాణ్యంత్వితి॥ అప్రామాణ్యం స్వతోగ్రాహ్యం పరతోగ్రాహ్యత్వాభావేసతి గ్రాహ్యత్వా

కింతు దోషప్రయోజ్యా । నాప్యప్రామాణ్యం యథాసత్యప్రమయా ప్రామాకత్రాస్యాః అప్రామాణ్యమనుపలబ్ధ్యాదిత్యాదిలిఙ్గజ్ఞానానుమితత్వేన సాక్షిణా గృహీతుమశక్యత్వాత్ । కింతు విసంవాదిప్రవృత్త్యాదిలిఙ్గకానుమిత్యాదివిషయ ఇతి పరత ఏవాప్రామాణ్యముత్పద్యతే జ్ఞాయతే చ ॥ ***

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయామనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః [౬]

ఏవం నిరూపితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యమపి ద్వివిధం । వ్యావహారికతత్త్వావేదకత్వం పారమార్థికతత్త్వావేదకత్వం చేతి । తత్ర బ్రహ్మస్వరూపావగాహి ప్రమాణవ్యతిరిక్తానాం సర్వప్రమాణానామాద్యం ప్రామాణ్యం । తద్విషయాణాం వ్యవహారదశాయాం బాధాభావాత్ । ద్వితీయం తు జీవబ్రహ్మైక్యపరాణాం 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యాదివాక్యానాం 'తత్త్వమసీ'త్యన్తానాం తద్విషయస్య జీవపరైక్యస్య కాలత్రయాబాధ్యత్వాత్ । తచ్చైక్యం తత్త్వంపదార్థజ్ఞానాధీనజ్ఞానమితి ప్రథమం తత్పదార్థో లక్షణప్రమాణాభ్యాం నిరూప్యతే । తత్ర లక్షణం ద్వివిధం స్వరూపలక్షణం తటస్థలక్షణం చేతి ।

త్ జ్ఞానత్వవదితి శఙ్క్యతే । కింత్వితి । ఇదం రజతజ్ఞానం అప్రమాణం విసంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాదిత్యనుమానగ్రాహ్యత్వాద్ధేత్వసిద్ధిరిత్యాహ । విసంవాదీతి । ******************************

ఇతి శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే
వేదాన్తశిఖామణౌ అనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః

ప్రమాణానామితి । ప్రమాకరణానాం తత్కరణత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం ద్వివిధమిత్యర్థః. వేదాన్తానాం పారమార్థికవస్తుగోచరప్రమాకరణత్వే హేతుమాహ । తద్విషయస్యేతి । తర్హ్యాదౌ విషయనిరూపణమేవ క్రియతామిత్యాశఙ్క్య, తన్నిరూపణస్య తత్త్వంపదార్థనిరూపణాధీనత్వాత్తత్పూర్వం తత్పదార్థాది నిరూపణమేవోచితమిత్యాహ । తత్త్వంపదార్థేతి । ప్రథమమితి । నచ త్వంపదార్థనిరూపణమేవ ప్రాగ్భవిష్యదవిశేషాదితి వాచ్యమ్. తత్త్వంపదార్థేత్యత్ర ప్రథమం తత్ప

తత్ర స్వరూపమేవలక్షణం స్వరూపలక్షణమ్ । యథా‘సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ’, ఇత్యత్ర సత్యత్వాదికం స్వరూపలక్షణమ్ ।

వాక్యస్యాపాత్తత్వాత్ త్వంపదార్థస్య కథంచిల్లోకావగతత్వేన తదపేక్షయాస్యా త్యన్తమజ్ఞేయతయాచ ప్రథమంశివ్యజిజ్ఞాసితత్వాదితి భావః ॥ లక్షణమితి ॥ అసాధారణ ధర్మఇత్యర్థః. వస్తు ప్రతిపత్తౌ స్వరూపలక్షణస్య ప్రధానత్వాత్ తటస్థలక్షణోపజీవ్యత్వాచ్చ ప్రథమంతల్లక్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ ఇతరానిరూప్యం యల్లక్షణం తత్స్వరూపలక్షణమిత్యర్థః. యద్యపి ప్రకృష్టప్రకాశశ్చంద్ర ఇతి లోకేపి స్వరూపలక్షణం ప్రసిద్ధం. తథాపి వైదికస్య బ్రహ్మలక్షణస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ తదుదాహరతి ॥ యథేతి ॥ జ్ఞానానందా వాదిపదగ్రాహ్యా. తథాచ సత్యంజ్ఞానమానందశ్చ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం. నతు సర్వజ్ఞత్వాదికం. తస్య ప్రపంచోపాధికత్వేన ఇతరనిరూప్యత్వాదితిభావః. నన్విదం బ్రహ్మస్వరూపమితి కథమవగమ్యతఇత్యతఆహ ॥ సత్యమితి॥—నను ‘అస్యజగతో జన్మస్థితిభఙ్గంయతః సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాత్ భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేష’ఇతి వదతా భగవతా భాష్యకారేణ సర్వజ్ఞత్వాదేరేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణత్వేనోక్తత్వాత్ తద్విరోధఇతిచేత్. తస్యసర్వావభాసనయోగ్యవిజ్ఞానాభిప్రాయత్వాత్. తదుక్తంవివరణాచార్యైః. ‘అనేన సర్వజ్ఞశబ్దేన సర్వావభాసనక్షమవిజ్ఞప్తిమాత్రం వివక్ష్యతే’ఇతి.—కేచిత్తు సచ్చిదానందాత్మకత్వమేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం. నతు సత్యత్వాదిప్రత్యేకం లక్షణం. తథాహి నతావత్సత్త్వంలక్షణం. తస్య ఘటాదిసాధారణత్వాత్. న చ సత్యత్వేనతిజ్ఞానత్వం. తస్యజ్ఞానేపి పరేణాంగీకారాత్. నాపి జ్ఞానానందత్వం. సత్త్వరహితస్య జ్ఞానానందాత్మకస్య శూన్యవాదిభిరప్యంగీకారాత్. తస్మాత్సచ్చిదానన్దాత్మకత్వమేవ స్వరూపలక్షణమితి—తన్న. సిద్ధాంతే ఘటాదేః పారమార్థికసత్యత్వాభావేనోక్తదోషాసంస్పర్శాత్ సిద్ధాన్తే నైవ తల్లక్షణప్రణయనాత్. అన్యథా పరాభిమత జగత్కారణస్య సచ్చిదానన్దాత్మక స్వభావేన తత్రాప్యతివ్యాప్తిప్రసంగాత్. తతశ్చ సత్యత్వాది ప్రత్యేకమేవ స్వరూపలక్షణమితి—. స్వరూపం నలక్షణం ధర్మత్వాభావాది

నను స్వరూపస్య స్వవృత్తిత్వాభావేన లక్షణత్వమితి చేన్న, స్వస్యైవ స్వాపేక్షయా ధర్మిధర్మిభావకల్పనయా లక్షణత్వసంభవాత్. తదుక్తం ‘ఆనన్దో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సన్తి ధర్మాః అపృథక్త్వేఽపి చైతన్యాత్పృథగివావభాసన్త’ ఇతి. తటస్థలక్షణం నామ యావల్లక్ష్యకాలమనవస్థితత్వే సతి యద్వ్యావర్తకం తదేవ. యథా గన్ధవత్త్వం పృథివీలక్షణం. మహాప్రలయే పరమాణుషూత్పత్తికాలే ఘటాదిషు చ గన్ధాభావాత్. ప్రకృతే చ జగజ్జన్మాదికారణత్వం. అత్ర జగత్పదేన కార్యజాతం వివక్షితం. కారణత్వం చ కర్తృత్వం. అతోఽవిద్యాయాం నాతివ్యాప్తిః. కర్తృత్వం చ తత్తదుపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్త్వమ్. ఈశ్వరస్య తావదుపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానసద్భావే చ ‘యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే’ ఇత్యాదిశ్రుతిర్మానం. తాదృశచికీర్షాసద్భావే చ ‘సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ’ ఇత్యాదిశ్రుతిర్మానం.

ఆక్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ పరిహరతి ॥ స్వస్యైవేతి ॥ లక్షణలక్షితభావాపాదకధర్మిత్వస్య గౌరవేణాప్రయోజకత్వాదితి భావః. అత్ర పంచపాదికాచార్యసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ స్వరూపలక్షణే అతివ్యాప్తివారణాయ యావదితి. లక్ష్యావృత్తిత్వాదసంభవదోషవారణాయ వ్యావర్తకపదం. పరమతేనాహ ॥ మహాప్రళయ ఇతి ॥ ఉభయమతేనాహ ॥ ఉత్పత్తికాల ఇతి ॥ బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణమాహ ॥ ప్రకృతే చేతి ॥ నను బ్రహ్మణో జగచ్ఛబ్దార్థాన్తఃపాతిమాయాదికారణత్వాభావాదసంభవః. జగచ్ఛబ్దేన కార్యపరామర్శే కులాలాదేరపి యత్కించిత్కార్యకారణత్వాదతివ్యాప్తిరిత్యత ఆహ ॥ అత్రేతి ॥ కార్యజాతమితి ॥ సర్వం కార్యమిత్యర్థః. నను యావత్కార్యజన్మకారణత్వం న బ్రహ్మలక్షణం. తస్య ప్రధాన మాయా పరమాణు జీవ [illegible] సాధారణత్వాదిత్యత ఆహ ॥ కారణత్వం చేతి ॥ కర్తృత్వమితి ॥ అదృష్టాద్వారకతావదుపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానచికీర్షాకృతిమత్త్వమిత్యర్థః తేనాచేతనానాం ప్రధానమాయాదీనాం నిరాస ఇతి భావః. నను జగత్కారణస్య తావదుపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానవత్త్వసద్భావే నానుమానం ప్రమాణం. తదప్రతిష్ఠానాత్. న చ ‘స ఈక్షాంచక్రే’ ఇత్యాది శ్రుతిః. తస్యాః సర్వగోచరేక్షణే అప్రమాణత్వాదిత్యత ఆహ ॥ ఈశ్వరస్యేతి ॥

తాదృశకృతౌ చ తన్మనోఽకురుతే, త్యాదివాక్యం। జ్ఞానేచ్ఛాద్యన్యతమగర్భం లక్షణత్రయం వివక్షితం। అన్యథా వ్యర్థవిశేషణత్వాపత్తేః। అతఏవ జన్మస్థితిధ్వంసానామన్యతమస్యైవలక్షణే ప్రవేశః। ఏవంచ నవలక్షణాని సంపద్యంతే। బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణత్వేచ 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతీ, త్యాదిశ్రుతిర్మానం।

యస్సర్వజ్ఞః సామాన్యాకారేణ. సర్వవిత్ విశేషతః. యస్యభగవతఃజ్ఞానమయంతపః-ఔపాధికమీక్షణమితియావత్. తస్మాత్ ఈక్షణసహకృతాత్ కారణాత్ బ్రహ్మణః. ఏతత్-కార్యం. బ్రహ్మ- హిరణ్యగర్భః నామ - ఘటఇత్యాది. రూపం-శుక్లాది. తదపివ్యాకృతం. నత్వవ్యాకృతం. 'తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోన్నమభిజాయతే। అన్నాత్ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసుచామృత,మితి పూర్వవాక్యే అన్నపదవేదనీయావ్యాకృతనామ రూపసృష్టేరభిధానాత్. అన్నం - వ్రీహియవాది. 'యః కాలకాలోగుణీసర్వవిద్య'ఇత్యాది శ్రుతి రాదిపదగ్రాహ్యా ॥ తాదృశేతి ॥ తాదుపాదానగోచరేత్యర్థః. ఏవమగ్రేపి. ॥ జ్ఞానేచ్ఛాద్యన్యతమేతి ॥ సకలకార్యోపాదానగోచరాపరోక్షజ్ఞానాశ్రయత్వం తాదృశ చికీర్షాశ్రయత్వం తాదృశకృత్యాశ్రయత్వం చేతి లక్షణత్రయం వివక్షితమిత్యర్థః. తాదృశజ్ఞానేచ్ఛాకృత్యాశ్రయత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వే యత్నగౌరవమిత్యాహ ॥ అన్యథేతి ॥ తథాహి-స్థితిధ్వంసగర్భమప్యేకలక్షణం నస్యాదిత్యాశంకామిష్టాపత్త్యాపరిహరతి ॥ అతఏవేతి ॥ వ్యర్థవిశేషణత్వాదేవేత్యర్థః. నను స్థిత్యాదిగర్భస్యాపి న ప్రత్యేకలక్షణత్వం స్థిత్యనుకూలజ్ఞానవత్త్వస్యైవ లక్షణత్వేన శేషవైయర్థ్యాదిత్యాశంక్య, జన్మగర్భలక్షణవత్ స్థితిగర్భంలయగర్భంచ లక్షణత్రితయమేవ వివక్షితం తథాచ బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణాని నవసంపద్యన్త ఇత్యాహ ॥ ఏవంచేతి ॥ నను బ్రహ్మణోజగజ్జన్మకర్తృత్వం న లక్షణం. తద్ధి సకలకార్యోపాదానవిషయాపరోక్షజ్ఞానవత్త్వం? సకలకార్యానుకూలత్వవిశేషితతాదృశజ్ఞానవత్త్వంవా? నాద్యః. కార్యానుకూలతాదృశజ్ఞానవత్త్వస్యైవ కర్తృత్వవ్యవహారప్రయోజకత్వేనతస్య కర్తృత్వాప్రయోజకత్వాత్. నహి తదేవతత్ప్రతికారణం. తథాచ నవలక్షణానీత్యసంగతమిత్యపరితోషాదాహ ॥ బ్రహ్మణఇతి ॥ తథాచ మాయాభిన్నత్వేసతి జగజ్జన్మ

యద్వా నిఖిలజగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణో లక్షణం । ఉపాదానత్వం చ జగదధ్యాసాధిష్ఠానత్వం జగదాకారేణ పరిణమమానమాయాధిష్ఠానత్వం వా

హేతుత్వం స్థితిహేతుత్వం లయహేతుత్వం చేతి లక్షణత్రయమేవ వివక్షితం. యద్వా బ్రహ్మణ్యేవ జగతో జన్మస్థితిలయోపాదానత్వాత్తస్య జగదుపాదానత్వం సూచ్యతే. తదుక్తం భామత్యామ్. 'త్రిభిః తస్యోపాదానత్వం సూచ్యతే' ఇతి. తథా చ సర్వకార్యోపాదానత్వం బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణమ్. ఉపాదానత్వంచాకాశదేవ స్యాదపీతి తదుపాదేయాకాశాదావతివ్యాప్తిరితి భావః. నను జగదుపాదానత్వం నలక్షణం. తద్ధి సకలకార్యాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం. తథానత్యకార్యావస్థానం బ్రహ్మణోన్యత్వేత్యద్వితీయబ్రహ్మసిద్ధిప్రసక్త్యాదిత్యపరితోషాదాహ । యద్వేతి । శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేఽతివ్యాప్తివారణాయ నిఖిలేతి. అసమ్భవవారణాయ జగత్పదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమ్. నను సమవాయికారణత్వముపాదానత్వం సమవాయానభ్యుపగమాత్. నాపి తదాకారేణ పరిణమమానత్వం. మాయాయామతివ్యాప్తేః బ్రహ్మణోఽపరిణామిత్వేనాసమ్భవాచ్చేత్యత ఆహ ॥ ఉపాదానత్వం చేతి ॥ తదధ్యాసాధిష్ఠానత్వం తదుపాదానత్వం. జగత్పదం తు ప్రకృతాభిప్రాయమితి బోధ్యం ॥ జగదాకారేణేతి ॥ జగత్పదేనాత్ర కార్యజాతం వివక్షితం నిఖిలపదం చానుషఞ్జనీయమ్. తథా చ పూర్వోక్తవిశిష్టచైతన్యే నాతివ్యాప్తిర్నాప్యసమ్భవః. యద్యపి మాయాధిష్ఠానత్వమాత్రమేవ బ్రహ్మణో లక్షణమస్తు తస్య 'మాయినం తు మహేశ్వర' మిత్యాదావీశ్వరాసాధారణధర్మత్వావగమాత్. తథాపి తేన రూపేణ బ్రహ్మప్రతిపత్త్యా తదన్యాధిష్ఠానమన్యదితి సమ్భావనాయామధికరణాన్తరప్రమితస్య జగతో 'నేహ నానాస్తి' ఇత్యాదినా బ్రహ్మణి నిషేధావగమేఽపి చత్వరప్రతీతఘటవన్మిథ్యాత్వాపాతాత్ అద్వైతబ్రహ్మసిద్ధిప్రసక్తాత్. నచ ద్వితీయలక్షణేఽపి జగత్పరిణామిత్వస్య మాయాయామేవావగమాదుక్తదోషతాదవస్థ్యమ్. బ్రహ్మగతమాయాపరిణామస్య జగతో బ్రహ్మగతత్వావశ్యంభావాత్. అతఏవ శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యనిష్ఠాజ్ఞానపరిణామరూపమపి రజతం తద్గతమేవేతి రాద్ధాన్తః. నను బ్రహ్మణో నిఖిలప్రపఞ్చాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం. తత్ర ప్రమాణాభావాత్. నచ పూర్వోక్తా 'యతో వా' ఇత్యాదిశ్రుతిర్మానమితి వాచ్యమ్. తస్యాస్సకలభూతోపాదానత్వే ప్రమాణ

ఏతాదృశమేవోపాదానత్వమభిప్రేత్య 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' * 'సచ్చ త్యచ్చాభవత్' * 'బహు స్యాం ప్రజాయేయే'త్యాదిశ్రుతిషు బ్రహ్మప్రపంచయోస్తాదాత్మ్యవ్యపదేశః ।

త్వేపి బ్రహ్మణో నిఖిలప్రపఞ్చాధ్యాసాధిష్ఠానత్వే ప్రమాణత్వాభావాదిత్యాహ ॥ ఏతాదృశమేవేతి ॥ ఇదం సర్వమితి ॥ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే 'ఇదం బ్రహ్మేదం క్షత్రమిమే లోకా ఇమాని భూతానీదం సర్వం యదయమాత్మే'తి. అస్యార్థః. యదిదం బ్రహ్మాదిభూతపర్యన్తమిదం బ్రహ్మేత్యాదిపూర్వవాక్యోపాత్తం తత్సర్వమయమాత్మేతి. అత్ర చ యః స్థాణుః స పుమానితివద్బ్రహ్మసత్తాతిరిక్తసత్తాకప్రపఞ్చనిషేధోభిప్రేతః. న చైతావతా బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వం ప్రపఞ్చస్య న సిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్. తత్సత్తాతిరిక్తసత్తాశూన్యత్వస్యైవ తదధ్యస్తత్వరూపత్వాత్. అన్యానిరుక్తేః. న చ 'ఆయుర్వై ఘృత'మితివత్ నిమిత్తతయా 'బ్రాహ్మణో దేవతే'తివత్ ఆధారతయా 'ఆదిత్యో యూప' ఇతివత్ సదృశతయా వా సామానాధికరణ్యోపపత్తిరితి వాచ్యమ్, తత్రైవ ప్రతిజ్ఞాతస్య 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విజ్ఞాత'మిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య నిమిత్తాదిపక్షే బాధాపాతాదితి భావః. తథా చ 'సచ్చ త్యచ్చాభవ'దితి తాదాత్మ్యవ్యపదేశోపి ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణ్యధ్యాసే ప్రమాణమిత్యాహ ॥ సచ్చేతి ॥ పృథివ్యాదిస్థూలభూతత్రయమపరోక్షత్వాత్ సత్. వాయ్వాకాశే పరోక్షత్వాత్ త్యత్. నను 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మే'త్యత్ర పూర్వవాక్యోపాత్తానాం బ్రహ్మక్షత్రలోకప్రత్యక్షస్థూలభూతానాం సచ్చేత్యత్ర చ స్థూలభూతానాం బ్రహ్మణ్యధ్యాససిద్ధావప్యవ్యాకృతనామరూపయోరధ్యస్తత్వసిద్ధిరిత్యస్వరసాదాహ ॥ బహుస్యామితి ॥ సర్వవికారకారణబ్రహ్మనిష్ఠేక్షణస్య సర్వవికారవిషయత్వావశ్యంభావేన సర్వకార్యపరత్వే బాధకాభావేన చ 'తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయే'త్యత్ర బహుశబ్దస్య సర్వకార్యపరత్వాత్సర్వాధ్యాససిద్ధిరితి భావః. నన్వేవమప్యకార్యప్రపఞ్చస్య న బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వం. ఉక్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి వికారాధ్యాస ఏవ ప్రమాణత్వాదిత్యపరితోషాదాహ ॥ ఇత్యాదిశ్రుతిష్వితి ॥ 'ఏకమేవాద్వితీయం' * 'నేహ నానాస్తి కించన' * 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్' * 'మాయామాత్రమిదం'

ఘటస్సన్ ఘటో భాతి ఘటః స్ఫురతీత్యాది లౌకికవ్యవహారోఽపి సచ్చిదానంద స్వరూపబ్రహ్మైకార్థ్యాధ్యాసాత్। సత్యానన్దాత్మకచిదధ్యాసాత్ఘటాదేరిష్టత్వవ్యవహారే దుఃఖస్యాపి తదధ్యాసాత్ తత్రాపీష్టత్వాది వ్యవహారాపత్తిరితి చేన్న। ఆరోపే సతి నిమిత్తానుసరణం న తు నిమిత్తమస్తీత్యారోప ఇత్యభ్యుపగమేన దుఃఖాదౌ సచ్చిదంశాధ్యాసేఽపి ఆనన్దాంశాధ్యాసాభావాత్। జగతి నామరూపాంశద్వయవ్యవహారస్తు అవిద్యాపరిణామాత్మకనామరూపసంబంధాత్। తదుక్తం। 'అస్తి భాతి ప్రియం రూపం నామ చేత్యంశపఞ్చకం। ఆద్యత్రయం బ్రహ్మరూపం జగద్రూపం తతో ద్వయమితి। అథ జగతో జన్మక్రమో నిరూప్యతే। తత్ర సర్గాద్యకాలే పరమేశ్వరః సృజ్యమాన

ద్వైతమద్వైతం పరమార్థతః' ఇత్యాదిస్మృతియుక్తిపదగాథాః. లౌకికాభేదవ్యవహారోఽపి బ్రహ్మణి ప్రపఞ్చాధ్యాసే మానమిత్యాహ ॥ ఘటస్సన్నితి ॥ సచ్చిదానందత్వమిష్టత్వం తచ్చ ఘటస్య స్వాభావికం లక్షణయాదేవ తద్వ్యవహారః. సత్యానన్దాత్మకబ్రహ్మైకార్థ్యాధ్యాసాత్. అన్యథా దుఃఖేసదానన్దాత్మకబ్రహ్మాభేదవ్యవహారాత్ దుఃఖస్యాపీష్టత్వాపత్తిరితి శోధయతి ॥ నన్వితి ॥ దుఃఖే బ్రహ్మగతసత్త్వాదిత్యాధ్యాసేఽపి ఆనన్దత్వాధ్యాసాభావాన్నేష్టత్వవ్యవహారః. నహ్యన్యగతకించిద్ధర్మాధ్యాసే తద్గతసర్వధర్మస్యాధ్యాసఇతినియమోఽస్తి. తజ్జనకదోషాభావాద్దోషస్య చ కార్యైకోన్నేయత్వాదిత్యాహ ॥ నారోప ఇతి॥ నను ఘటాదావిష్టత్వాదేరధ్యాసాయుక్తః తత్ర ప్రతీయమానస్య ధర్మస్య బ్రహ్మగతత్వేన తదీయస్వాభావికధర్మాభావాత్సర్వత్రాంశాన్తరవత్త్వే వాంశాన్తరాధ్యాసస్యాదృష్టత్వాదిత్యాశఙ్క్య ప్రపఞ్చస్యాస్తి వ్యావహారికమంశద్వయమిత్యాహ ॥ జగతీతి॥ ఉక్తేర్థేఽభియుక్తసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి॥ నను పరమేశ్వరః కర్మసాపేక్షస్సన్నిఖిలకార్యం కరోతి? నిరపేక్షో వా? నాద్యః. కర్మణో జగత్కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్. అన్యథా కర్మణైవ సృష్ట్యుపపత్తౌ ఈశ్వరవైయర్థ్యమ్. నాన్త్యః. విషమసృష్టిం నిర్మిమాణస్య పృథగ్జనవద్రాగద్వేషాపత్తేరిత్యత ఆహ ॥ సృజ్యమానేతి ॥ —అయం భావః. పరమేశ్వరః కర్మసహకృత ఏవ జగత్సృష్టిహేతుః నచాత్ర ప్రమాణాభావః. సృష్టేరేవాత్ర ప్రమాణత్వాత్. అన్యథా విచిత్రకార్యానుపపత్తేః. తస్య విచిత్రకారణజన్యత్వనియమాత్. 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపే

ప్రపఞ్చవైచిత్ర్యహేతుప్రాణికర్మసహకృతా పరిమితానిరూపితశక్తివిశేషవిశిష్టమాయాసహితస్సన్నామరూపాత్మకనిఖిలప్రపంచం ప్రథమం బుద్ధావాకలయ్య ఇదం కరిష్యామీతి సంకల్పయతి । 'తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి' 'సోకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయే'త్యాదిశ్రుతేః । అత్రాకాశాదీని పంచమహాభూతాన్యపంచీకృతాని ।

నే, త్యాదిశ్రుతేశ్చ. అతఏవ నవిషమస్రష్టురీశ్వరస్య రాగద్వేషాపత్తిః. వ్రీహియవాదిస్రష్టుపర్జన్యవ జగత్స్రష్టురీశ్వరః సాధారణకారణం. తత్ర క్షేత్రాణీవ వ్రీహియవాదివైషమ్యే కాంశ్చిదత్యన్తదుఃఖభాజః కాంశ్చిదత్యన్తసుఖభాజః కాంశ్చిత్సుఖదుఃఖభాజః కరోతీతి విషమసృష్టౌ జీవగతకర్మాణి అసాధారణకారణమితి —. నను గోపురాదిమహాకార్యే నానాకర్తృకత్వదర్శనాత్ కథమసహాయస్యైశ్వరస్య విచిత్రప్రపఞ్చకర్తృత్వమిత్యతఆహ ॥ అపరిమితేతి ॥ నన్వావశ్యకత్వాన్మాయైవకర్మసహకృతా దధిపరిణామిక్షీరవత్ జగదాకారేణ పరిణమతాం కిమీశ్వరేణ. 'యతోవే'త్యాదిశ్రుతేశ్చ అచేతనేపి సఙ్ఘాదితిచేత్. న. 'ఆనన్దాద్ధ్యేవఖల్విమానిభూతానిజాయన్త' ఇతివాక్యేన చేతనకర్తృత్వస్య నిర్ణీతత్వాత్ ఇతిభావః ॥ నామరూపేతి ॥ యథాహి కులాలోబుద్ధావాలిఖ్య నామరూపే తథైవ సఙ్కల్ప్య ఘటఇతినామ్నా రూపేణ కమ్బుగ్రీవాదినా ఘటముత్పాదయతి తథేశ్వరోప్యుత్పత్తేః పూర్వం యస్య కార్యస్య యన్నామ యచ్చాస్యరూప మన్తరాకలయతి తథైనచ తద్వస్తుకరిష్యామీతి సఙ్కల్పయతి తథైవచ కరోతీత్యర్థః. తత్రప్రమాణమాహ ॥ తదితి ॥ 'తన్మనోకురుతే'త్యాదిశ్రుతిరాదిపదగ్రాహ్యా ॥ తతఇతి ॥ ఈక్షణసఙ్కల్పప్రయత్నానన్తరమిత్యర్థః ॥ ఆకాశాదీనీతి ॥ ప్రథమమాకాశస్తదనన్తరం వాయుస్తతస్తేజస్తతోజలం తతఃపృథివీత్యేవం క్రమవంతి పఞ్చభూతాని అపఞ్చీకృతాన్యుత్పద్యన్త ఇత్యర్థః. నను ఛాన్దోగ్యే తేజఆదికాసృష్టిశ్శ్రూయతే 'తత్తేజోసృజతే', తి. ప్రశ్నోపనిషది ప్రాణాదికా 'సప్రాణమసృజతే'తి. ఐతరేయేత్వక్రమైవ 'సఇమాఁల్లోకానసృజతాంభోమరీచీర్మరమాప'ఇతి. తథాచ సృష్టేః కథమాకాశాదిత్వమితిచేత్. నతావదాకాశాదిత్వే ప్రమాణాభావః. తైత్తిరీయకే 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సంభూతః । ఆకాశాద్వాయుః । వాయోరగ్నిః అగ్నేరాపః ।

తన్మాత్రపదప్రతిపాద్యాన్యుత్పద్యంతే। తత్రాకాశస్య శబ్దో గుణః వాయోస్తు శబ్దస్పర్శౌ। తేజసస్తు శబ్దస్పర్శరూపాణి। అపాం తు శబ్దస్పర్శరూపరసాః। పృథివ్యాస్తు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః। నతు శబ్దస్యాకాశమాత్రగుణత్వం। వాయ్వాదావపి తదుపలంభాత్। నచాసౌ భ్రమః। బాధకాభావాత్।

అస్యార్థః పృథివీతిశ్రుతౌ తేరాకాశాదిష్వప్యవగమాత్. నచశ్రుత్యంతరవిరోధః. ఐతరేయేపి గుణోపసంహారన్యాయేనాన్యత్ర శ్రుతక్రమస్యావశ్యం కల్పనీయత్వాత్. నాపి ఛాందోగ్యశ్రుతివిరోధః. తస్యాస్తేజోజనిప్రధానత్వేన శ్రుత్యంతరావగతాకాశాదిత్వనివారణే సామర్థ్యాభావాత్. ఏకస్యావాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్. 'తత్తేజోసృజత', తస్మాద్వా 'ఆకాశాద్వాయు' రితివత్ తత్రేమవాచకశబ్దాభావాచ్చేతిభావః. 'మహాభూతాని పంచైవ భూరాద్యగ్నిర్మరున్నభః। తన్మాత్రాణిచ తావంతి' ఇతి పురాణే మహాభూతతన్మాత్రాణామేవావగతేః 'భూతానిపంచతన్మాత్రాణి పంచమహాభూతాని' తి మహోపనిషద్యపి తథైవావగమాత్ కథం తద్వ్యతిరేకేణాపంచీకృతానామభ్యుపగమ ఇత్యత ఆహ ॥ తన్మాత్రేతి ॥ యద్యపి తన్మాత్రేషు గుణానోపలభ్యంతే తథాపి తత్కార్యేషు గుణదర్శనేన తత్కారణేష్వపి కారణత్వేన గుణానుమానాదిత్యభిప్రేత్య తత్ర విశేషగుణానాహ ॥ తత్రేతి ॥ శబ్దస్పర్శావితి ॥ యద్యపి స్పర్శః సాధారణగుణః తథాపి పార్థివవాయవీయయోరనుష్ణాశీతత్వం తైజసాప్యయోరుష్ణశీతత్వం ఏవంరసేపి వైజాత్యమనుభవసిద్ధమస్తీత్యసాధారణ్యం బోధ్యం. నైయాయికమతం నిరాకరోతి ॥ నత్వితి ॥ వాయ్వాదావితి ॥ ప్రత్యక్షవాయ్వాదావిత్యర్థః. తథాచ తన్మాత్రేషు తదనుమానమితిభావః ॥ బాధకాభావాదితి ॥—ఇదమాపాతతః. జలాదావపి గంధోపలంభాత్ సోపి పృథివీమాత్రగుణో నస్యాత్. నచాయమౌపాధికః. నియతోపాధ్యనువిధానాభావాత్. తదంతర్వర్తిపార్థివభాగసంబంధాత్తదుపలంభ ఇతిచేత్ వాయ్వాద్యంతర్వర్తివ్యాపకాకాశసంబంధాచ్ఛబ్దోపలబ్ధిరితితుల్యం. వస్తుతస్తు 'శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాశ్చ తేపృథివీగుణాః తేషుగంధహీనాశ్చత్వారోపాంగుణాః తేషుగంధరసహీనాస్త్రయోగుణా అగ్నేః శబ్దస్పర్శావితి ద్వౌవాయోః శబ్దఏక ఆకాశ

ఇమాని చ భూతాని త్రిగుణమాయాకార్యాణి త్రిగుణాని ఏతైశ్చ సత్త్వగు
ణోపేతైః శ్రోత్రత్వక్చక్షూరసనఘ్రాణాని పంచేన్ద్రియాణి మిలితైశ్చమ
నోబుద్ధ్యహంకారచిత్తానిచ జాయంతే। శ్రోత్రాదీనాం పంచానాంక్రమే
ణదిగ్వాతార్కవరుణాశ్వినోఽధిష్ఠాతృదేవతాః।

స్యాత్. శారీరోపనిషద్వచనం శబ్దస్య వాయ్వాదిగుణత్వే మానమితిబోధ్యం.
భూతానాం త్రిగుణత్వే హేతుమాహ ॥ త్రిగుణమాయేతి ॥ మాయా
యాస్సత్త్వరజస్తమోగుణత్వే 'అజామేకాం లోహిత,మిత్యాది శ్రుతిర్మా
నమిత్యుక్తమధస్తాత్. భూతానాం సర్వదాగుణత్రయోపేతత్వేపి కార్యవి
శేషజననే కస్యచిద్గుణస్యావిర్భావఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఏతైరితి ॥ సత్త్వగు
ణోపేతైరపంచీకృతైరాకాశాదిభిరిత్యర్థః. ॥ మనఇతి ॥ ఏకస్యాప్యంతః
కరణస్యవృత్తిచాతుర్విధ్యాచ్చాతుర్విధ్యం. తదుక్తంభాగవతే 'మనోబుద్ధిరహం
కారశ్చిత్తమిత్యన్తరాత్మకం । చతుర్ధాలక్ష్యతే భేదోవృత్త్యాలక్షణ రూప
యా,ఇతి. అత్రచ మనఆదీనాంగళాంత ర్వదన హృదయ నాభయః స్థానాని.
'మనస్థానంగళాన్తం బుద్ధేర్వదనం అహంకారస్య హృదయం చిత్తస్య
నాభిరితి. శారీరకోపనిషది శ్రవణాదితిధ్యేయం. ॥ శ్రోత్రాదీనామితి ॥ న
చాత్రప్రమాణాభావః. అచేతనానీంద్రియాణి చేతనాధిష్ఠితాన్యేవ కా
ర్యం జనయంతి అచేతనకారణత్వాన్మృద్వదిత్యనుమానస్య మానత్వాత్.
నచ జీవేన సిద్ధసాధనం. అనపేక్షితదుర్గంధజ్ఞానస్యాపేక్షితతృణాదిజ్ఞా
నస్యచ దర్శనాత్. దిగాదిదేవతానాంచ ప్రాణికర్మవశేనాన్యత్రాపి ప్రే
రణసంభవాత్. తథా (శ్రోత్రేణ) కర్ణా(చ) దిశఇత్యాది భాగవతవచనంచత
త్రప్రమాణం. వస్తుతస్తు చక్షుశ్శ్రోత్రఘ్రాణరసనత్వగిన్ద్రియాణాం క్రమే
ణాదిత్యదిక్పృథివీవరుణవాయవోఽధిష్ఠాతృదేవతాః. సుబాలోపనిషదిస్థా
నానిస్థానిభ్యో యచ్ఛతీ, త్యుపక్రమ్య 'చక్షురధ్యాత్మం ద్రష్టవ్యమధి
భూతమాదిత్యస్తత్రాధిదైవతం, శ్రోత్రమధ్యాత్మం శ్రోతవ్యమధిభూతం ది
శస్తత్రాధిదైవతం, నాసాధ్యాత్మం ఘ్రాతవ్యమధిభూతం పృథివీ తత్రా
ధిదైవతమ్, జిహ్వాధ్యాత్మం రసయితవ్యమధిభూతం వరుణస్తత్రాధి
దైవతం, త్వగధ్యాత్మం స్పర్శయితవ్యమధిభూతం వాయుస్తత్రా

పాణిపాదౌ చతుర్ణాం క్రమేణ [illegible] అశ్విన్యౌ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
మనోబుద్ధి [illegible] ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాః [illegible]
[illegible] నాసాదిస్థానకేషు । అ
[illegible]

ధిదైవతం, శ్రోత్రాద్యాఖ్యానాదిగోచర్యః । చక్షురిత్యాదినేతి । [illegible]
[illegible] క్రమేణ మనస [illegible] । మనోఽధ్యాత్మం మన్
తవ్యమధిభూతం చన్ద్రస్తత్రాధిదైవతం, బుద్ధిరధ్యాత్మం బోద్ధవ్యమధిభూ
తం బ్రహ్మా తత్రాధిదైవతం, అహంకారోఽధ్యాత్మమహంకర్తవ్యమధిభూ
తం రుద్రస్తత్రాధిదైవతం, చిత్తమధ్యాత్మం చేతయితవ్యమధిభూతం క్షేత్ర
జ్ఞస్తత్రాధిదైవతం, ఇతి సుబాలోపనిషది శ్రుతేః. వాగిత్యాదిరితి । వాగధ్యా
త్మం వక్తవ్యమధిభూతమగ్నిస్తత్రాధిదైవతం, హస్తావధ్యాత్మం ఆదాతవ్య
మధిభూతం ఇన్ద్రస్తత్రాధిదైవతం, పాదావధ్యాత్మం గన్తవ్యమధిభూతం
విష్ణుః తత్రాధిదైవతం, పాయురధ్యాత్మం విసర్జయితవ్యమధిభూతం మృత్యు
స్తత్రాధిదైవతం, ఉపస్థోఽధ్యాత్మం ఆనన్దయితవ్యమధిభూతం ప్రజాపతిస్తత్రా
ధిదైవతమితి తత్రైవ శ్రవణాదితి భావః. ప్రాణం లక్షయతి । తత్రేతి । ఊ
ర్ధ్వగమనవత్త్వం ప్రాణస్య లక్షణం. నచ నాసేతి వ్యాప్తిః. తస్యోత్క్రా
న్తికాలే ఊర్ధ్వగతిమత్త్వేపి సర్వదా తదభావాత్ తస్యైవ ప్రాణలక్షణ
త్వేన వివక్షితత్వాత్. నచ ప్రాణస్యోర్ధ్వగతిమత్త్వే ప్రమాణాభావ ఇతి
వాచ్యం. 'అథ యోఽయమూర్ధ్వముత్క్రామతి ఏష వావ స ప్రాణ' ఇతి మై
త్రేయోపనిషది తథైవ ప్రాణస్యాభిహితత్వాదితి భావః. తస్యాసాధారణస్థానం
నాసికేత్యాహ । నాసేతి । 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ'
దిత్యైతరేయశ్రుతిరత్ర ప్రమాణమ్. అన్యథా తదధిష్ఠాతృవాయుదేవతాయాః
నాసాస్థానవర్తిత్వం న స్యాదితి బోధ్యమ్. అపానలక్షణమాహ । అర్వాగితి । త
స్యార్వాగ్గమనత్వేన 'అథ యోఽయమర్వాచం సంక్రామతి ఏష వావ సో

విష్వగ్గమనవాన్వ్యానః అఖిలశరీరవర్తీ । ఊర్ధ్వంగమనవానుత్క్రమణవాయుః ఉదానః కంఠస్థానవర్తీ । అశితపీతాన్నరసాదిసమీకరణస్సమానః నాభిస్థానవర్తీ । తైశ్చ తమోగుణోపేతై రపంచీకృతభూతైః పఞ్చీకృతాని భూతాని జాయంతే ।

పాన' ఇతి మైత్రేయోపనిషత్ప్రమాణం ఇతి భావః ॥ పాయ్వాదీతి ॥ నాభిమారభ్య పాయుపర్యన్తం తిష్ఠతీత్యర్థః. నత్వపానః పాయుప్రదేశమాత్రవర్తీ. తథాసతి 'మృత్యురపానో భూత్వా నాభిం ప్రావిశ' దితి నాభివర్తిమృత్యుదేవతాధిష్ఠేయత్వప్రతిపాదకైతరేయశ్రుతివిరోధాపత్తేరితి భావః. వ్యానలక్షణమాహ ॥ విష్వగితి ॥ 'యెనైతాస్సిరా అనువ్యాప్తా ఏష వావస వ్యాన' ఇతి తత్రైవ శ్రవణాదితి భావః. ఉదానం లక్షయతి ॥ ఊర్ధ్వమితి ॥ నన్వూర్ధ్వగతిమత్త్వం న లక్షణం ప్రాణస్యాపి తథాత్వేన తత్రాతివ్యాప్తేరిత్యాశఙ్క్య, ఉత్క్రమణసమర్థవాయుత్వం తేన వివక్షితమిత్యాహ ॥ ఉత్క్రమణేతి ॥ ఉత్క్రమణంచాత్ర దేహాదూర్ధ్వగతిలోకాన్తరయాత్రాభిప్రేతా. 'అథైకయోర్ధ్వ ఉదానః పుణ్యేన పుణ్యం లోకం నయతి పాపేన పాపం ఉభాభ్యాం మనుష్యలోక' మితి ప్రశ్నోపనిషద్వచనం తస్య లోకాన్తరగమయితృత్వే ప్రమాణమిత్యవధేయమ్. అథవా పీతాశితపానీయాన్నాద్యుద్గారక్రియాహేతుర్వాయురుదానః. 'అథ యోయం పీతమశితముద్గిరత్యేష వావస ఉదాన' ఇతి మైత్రేయోపనిషదస్తత్ర ప్రమాణత్వాదితి భావః. ॥ అశితేతి ॥ అశితపీతాన్నపానీయయోః స్థవిష్ఠం భాగం పురీషమూత్రోపాదానం బహిర్నిర్యాపయితుమపానే స్థాపయతి మధ్యమం భాగంమాంసలోహితోపాదానం సూక్ష్మంచ మనఃప్రాణోపకారకమఙ్గోపాఙ్గేషు సమానయతి స సమాన ఇత్యర్థః. 'అథ యోయం స్థవిష్ఠమన్నం యాతుమపానే స్థాపయతి అణిష్ఠంచాఙ్గే సమానయత్యేష వావస సమాన' ఇతి తత్రైవావగతేః. అయంచ సకలాఙ్గవర్తీ. అన్యథా సకలాఙ్గేష్వశితాదిసమీకరణానుపపత్తేరితి భావః. మహాభూతోత్పత్తిమాహ ॥ తైశ్చేతి ॥ పఞ్చీకరణే పురాణవాక్యం ప్రమాణమితి భావః. నను త్రివృత్కృతిప్రతిపాదకచ్ఛాన్దోగ్యశ్రుతివిరోధేన పురాణాదివాక్యైర్న పఞ్చీకృతిసిద్ధిరిత్యాశఙ్క్య తస్యాపి త్రివృత్కృతిపరత్వేన పఞ్చీకృతినివృత్తిపరత్వాభావాత్ ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వ

‘తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరోత్’, ఇతి త్రివృత్కరణ శ్రుతేః పంచీకరణోపలక్షణార్థత్వాత్ । పంచీకరణప్రకారస్తు — ఆకాశమాదౌ ద్విధా విభజ్య తయోరేకం భాగం పునశ్చతుర్ధా విభజ్య తేషాం చతుర్ణామంశానాం వాయ్వాదిషు సంయోజనం । ఏవం వాయుం ద్విధా విభజ్య తయోరేకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తేషాం చతుర్ణామంశానాం ఆకాశాదిషు సంయోజనం । ఏవం తేజఆదీనామపి । తదేవమేకైకస్య భూతస్యార్ధం స్వాంశాత్మకం అర్ధాన్తరం చతుర్విధభూతాంశమయమితి పృథివ్యాదౌ స్వాంశాధిక్యాత్పృథివ్యాది వ్యవహారః । తదుక్తం ‘వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః’ ఇతి ।

యాధావాదిత్యభిప్రేత్యాహ । తాసామితి । నను పంచీకృతస్త్రాత్రైః సమదితైరేకమహాభూతోత్పత్తిర్యది పంచీకరణశబ్దార్థస్తదా పంచీకృతాభ్యామేకత్రైవోపయుక్తాన్మహాభూతాన్తరోత్పత్తిః స్యాత్ తాని భూతాని ప్రత్యేకం పంచధా విభజ్య తత్తన్న్యూనాంశపంచకసముదాయీకరణం పంచీకరణమిత్యభ్యుపగతావేకైకత్ర మహాభూతే పృథివ్యాది పంచవ్యవహారాపత్తిరిత్యాశంక్య పంచీకరణప్రక్రియామాహ । పంచీకరణప్రకారస్త్వితి । నన్వస్త్వేకభూతార్ధభాగే ఇతరభూతార్ధచతుర్థాంశానాం చతుర్ణాం సంయోజనం పంచీకృతిః తథాపి నవ్యవహార సాంకర్యస్య ప్రతీకార ఇత్యత ఆహ । తదేవమితి । అత్ర సూత్రకారసమ్మతిమాహ । తదుక్తమితి ।—

కేచిత్తు తేజోబన్నానిత్రీణ్యేవభూతాని. త్రివృత్కృతాని నతు పంచభూతాని పంచీకృతాని. తథాసత్యాకాశే పార్థివాంశస్యాపి భానే రూపవత్త్వేన చాక్షుషత్వాపత్తేః. అభానే తద్వ్యవహారాభావేన పంచీకృతివైయర్థ్యాత్. కించ త్రివృత్కరణమేవ యుక్తం. తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదితి తస్యైవ శ్రుతత్వాత్. నపంచీకృతిః అస్యా అశ్రవణాత్. తదుక్తం కల్పతరౌ. ‘సమ్ప్రదాయాధ్వనా పంచీకరణం యద్యపిస్థితం। తథాపి యుక్తిమద్దృష్టత్వాద్వా త్రివృతిమతంశుభం। పృథివ్యాబలనాత్మత్వంగగనేపవనేపిచేత్। రూపవత్త్వమహత్త్వాభ్యాం చాక్షుషత్వం ప్రసజ్యతే ॥ అర్ధభూయస్త్వతః క్షిత్యాద్యభిధానకల్పనే। వ్యవహారపథాప్రాప్తాముధాపంచీకృతిర్భవేత్ । అనాపేక్ష్యఫలం వేదసిద్ధిత్త్యేవేష్యతే యది। త్రివృత్కృతిశ్శ్రుతాపంచీకృతిర్నత్వ

స్తైస్త్వపంచీకృతభూతైః లిఙ్గశరీరం పరలోకయాత్రా నిర్వాహకం మోక్షపర్యన్తస్థాయి మనోబుద్ధిభ్యా ముపేతం జ్ఞానేన్ద్రియపంచక కర్మేంద్రియ పంచక ప్రాణాది పంచకసంయుక్తం జాయతే । తదుక్తం । 'పంచప్రాణమనోబుద్ధిదశేంద్రియసమన్వితం । అపంచీకృతభూతోత్థం సూక్ష్మాఙ్గం భోగ సాధనమి'తి । తచ్చ ద్వివిధం । పరమపరంచ । తత్రపరం హిరణ్యగర్భలిఙ్గశరీరం।

పరస్త్వితి. త్రివృత్కరణ ప్రకారస్త్వేవమ్. తేజోబన్నానిత్రీణి భూతాని ప్రత్యేకం ద్విధా విదార్య ప్రతిభూత మేకైకమర్ధం ద్విధా ప్రస్ఫోట్య ఇతరభూతార్ధద్వయే యోజనమితి.—తన్న· గగనపవనయోః స్వాంశాధిక్యాత్ పృథివ్యబగ్న్యంశావిభావనేన రూపవత్త్వాభావాత్. నచ వ్యవహార ప్రయోజనాభావాద్వ్యర్థం పఞ్చీకరణమిత్యుక్తమితివాచ్యమ్· త్రివృత్కరణ పక్షే పృథివ్యప్తేజసాంగన్ధవత్త్వాదివ్యవహారాభావేన దోషసామ్యాత్. నచ ప్రమాణాభావః. తస్యోక్తత్వాత్. త్రివృత్కృతిశ్రుతేశ్చతన్నివృత్తిపరత్వాభావేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. తస్మాత్సూక్తం 'పంచీకృతాని భూతానిజాయన్తే' ఇతి—పాఞ్చభౌతికంహి శరీరం· 'తేషాం సముదాయశ్శరీర' మితి మైత్రేయశ్రుతేః· తచ్చ ద్వివిధం స్థూలం సూక్ష్మంచేతి. తత్ర స్థూలం కరచరణాద్యవయవోపేతం. సూక్ష్మంతు ప్రాణేన్ద్రియాదిసప్తదశావయవోపేతం· తచ్చాపంచీకృతపఞ్చభూతైరుత్పద్యతఇత్యాహ ॥ తైశ్చేతి ॥ నను పరిదృశ్యమానస్థూలశరీరేణైవ జీవస్య సకలకార్యసమ్భవాత్ కిమనేన లిఙ్గశరీరేణేత్యత ఆహ ॥ పరలోకేతి ॥ స్థూలశరీరస్యేహైవ భస్మీభావేన పరలోకయాత్రానుపపత్తేస్తన్నిర్వాహకం సూక్ష్మాఙ్గమవశ్యమేష్టవ్యమితిభావః· తస్య పరలోకయాత్రానిర్వాహకత్వే హేతుమాహ ॥ మోక్షేతి ॥ ప్రాకృతప్రళయపర్యన్తస్థాయీత్యర్థః· నను 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే తమోభిభూతస్సుఖరూపమేతి' ఇత్యాదౌ సకలకార్యలయశ్రవణేన లిఙ్గశరీరస్యాపి నాశాత్కథం కార్యబ్రహ్మవినాశపర్యన్తస్థాయిత్వమితిచేన్న· జ్ఞానశక్తివిశిష్టతన్నాశేపి క్రియాశక్తివిశిష్టస్య తస్యనత్వాభ్యుపగమాదితిభావః· ఉక్తావయవోపేతలిఙ్గశరీరే ప్రమాణమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ లిఙ్గశరీరం విభజతే ॥ తచ్చేతి ॥ పరం బ్రహ్మాణ్డవ్యాపి అపరం తదవ్యాపీత్యర్థః. హిరణ్యగర్భలిఙ్గశరీరస్యమహత్తత్త్వవ్యపదేశ స్తస్య పరత్వే ప్రమాణం అన్యథా శాస్త్రాదా హి

అవ్యక్తం తస్య ప్రాజ్ఞశరీరం, తస్మాద్ధిరణ్యగర్భశరీరం మహత్తత్త్వం తస్మా ద్విరాట్శరీరః మహంకారతత్త్వాత్ జాయతే । ఏతస్మాత్తమోగుణయుక్తేభ్యః పంచీకృత భూతేభ్యో భూమ్యాకాశయోర్మధ్యే భూర్భువస్సువర్మహర్జనస్తపస్సత్యలోకసప్తకస్య అతలపాతాళ వితలసుతలతలాతల రసాతల మహాతలాఖ్యాధోలోక సప్త కస్య బ్రహ్మాండస్య జరాయుజాండజ స్వేదజోద్భిజ్జాఖ్యచతుర్విధస్థూల శరీ రాణాంచోత్పత్తిః । తత్ర జరాయుజాని జరాయుభ్యో జాతాః మనుష్య ప శ్వాదిశరీరాణి; అండజాని అండేభ్యో జాతాని పక్షిపన్నగాది శరీరాణి స్వేద జానితు స్వేదాజ్జాతాని యూకా మశకాదీని । ఉద్భిజ్జానితు భూమిముద్భిద్య జా తాని వృక్షాదీని । వృక్షాదీనామపి పాపఫలభోగాయతనత్వేన శరీరత్వం ।

రణ్యగర్భశరీరం మహత్ తదితరజీవశరీరమహంకార మాత్రమితి వ్య పదేశోనపాయాదిత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ ఏవం తమోగుణయుక్తేభ్య ఇతి ॥ 'తస్మాత్తమస్సంజాయతే తమసో భూతాది ర్భూతాదేరాకాశం ఆకాశాద్వా యుర్వాయోరగ్ని రగ్నేరాపః అద్భ్యః పృథివీ తదండం సమభవత్ తత్సంవ త్సరమాత్ర ముషిత్వా ద్విధాఽకరోదధస్తాద్భూమి ముపరిష్టాదాకాశ' మితి సుబాలోపనిషద్వచనం బ్రహ్మాండస్య తమోగుణయుక్తోత్పన్నత్వే ప్రమా ణం. అత్రచ భూమ్యాకాశశబ్దయోరధోలోకసప్తకోర్ధ్వలోకసప్తక పర త్వాత్. అతఏవ సవ్యాఖ్యానవిధాయిన్యారణ్యశ్రుతిరపి 'భూర్లోకభువర్లోక సు వర్లోక మహర్లోక జనోలోకతపోలోక సత్యలోకంచాతలపాతాల వితల సుతల తలాతలరసాతలమహాతల బ్రహ్మాండంచ విసర్జయే,దితి చతుర్దశభు వనాత్మకం బ్రహ్మాండమాహేతిభావః ॥ వృక్షాదీనామితి ॥ 'శరీరజైః కర్మ దోషైః యాతిస్థావరతాం నర' ఇతి వృక్షాదేః కేవల పాపజన్యత్వావగమేన తజ్జన్యదుఃఖ భోగాయతనత్వాచ్ఛరీరత్వమితి భావః. నను బ్రహ్మణోనసక లజగత్కర్తృత్వం. సుబాలోపనిషది 'బ్రాహ్మణోస్యముఖమాసీ'దిత్యాది నా బ్రహ్మపుత్రాది సృష్టేః తత్రైవ 'అపానాన్నిషాదా యక్షారాక్షసాగంధ ర్వాశ్చాస్థిభ్యః పర్వతా లోమభ్యః ఓషధివనస్పతయ' ఇత్యాదినా నిషాదాది సృష్టేశ్చ శరీరసాధ్యత్వావగమాత్. వేదస్యచ లిప్యాది సంప్రదాయస్యచా శరీరేణ కర్తుమశక్యత్వాత్. నచ శరీరసాధ్యంకర్మ హిరణ్యగర్భః కరో తి తదసాధ్యంతు బ్రహ్మేతివాచ్యం. తర్హి బ్రహ్మైవ సకలజగత్కారణ

తతః పరమేశ్వరస్య పఞ్చతన్మాత్రాద్యుత్పత్త్యా సప్తదశావయవోపేతలిఙ్గశరీరోత్పత్త్యా హిరణ్యగర్భస్థూలశరీరోత్పత్త్యా చ సాక్షాత్కర్తృత్వం । ఇతరనిఖిలప్రపఞ్చోత్పత్త్యా చ హిరణ్యగర్భాదిద్వారా 'హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి శ్రుతేః । హిరణ్యగర్భో నామ మూర్తిత్రయాదన్యః ప్రథమో జీవః । 'స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే । ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత ॥' 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే' ఇత్యాది శ్రుతేః । ఏవం భూతభౌతికసృష్టిర్నిరూపితా । ఇదానీం ప్రళయో నిరూప్యతే । ప్రళయో నామ త్రైలోక్యవినాశః । స చతుర్విధః నిత్యః ప్రాకృతో నైమిత్తిక ఆత్యన్తికశ్చేతి । తత్ర నిత్యః

మితి వ్యాహాన్యైతేత్యాశఙ్క్యాహ ॥ అత్ర చేతి ॥ లిఙ్గశరీరేతి ॥ ఉభయవిధలిఙ్గశరీరేత్యర్థః ॥ హిరణ్యగర్భస్థూలశరీరేతి ॥ 'మధ్యే తు పురుషో దివ్యః సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ సహస్రబాహు'రితి సుబాలోపనిషద్వచనం బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భశరీరకర్తృత్వే ప్రమాణం. న చాత్రోత్పత్తివాచకస్య బ్రహ్మవాచకస్య చ శబ్దస్యాశ్రవణాత్ కథం తత్కర్తృత్వసిద్ధిరితి వాచ్యం. 'తస్మాత్తమస్సఞ్జాయతే' ఇతి పూర్వవాక్యశ్రుతస్య తదుభయస్యాత్రానుషఙ్గాత్. నను హిరణ్యగర్భకర్తృకం కార్యం కథం బ్రహ్మకర్తృకం స్యాత్ న హి కులాలేన కృతం కువిన్దేన కృతం భవతీత్యాశఙ్క్య తత్ర ఛాన్దోగ్యశ్రుతిం ప్రమాణయతి ॥ హన్తేతి ॥ నను 'అనేన జీవేనే'తి వాక్యే హిరణ్యగర్భో నాభిధీయతే తస్య బ్రహ్మవిష్ణురుద్రలక్షణమూర్తిత్రయాన్తర్భావేన జీవత్వాభావాదిత్యత ఆహ ॥ హిరణ్యగర్భో నామేతి ॥ తత్ర ప్రమాణమాహ ॥ స వై శరీరీతి ॥ తస్య తదన్యత్వే మన్త్రవర్ణం చ ప్రమాణయతి ॥ హిరణ్యగర్భ ఇతి ॥ 'బ్రహ్మా దేవానాం ప్రథమస్సమ్బభూవ విశ్వస్య కర్తా భువనస్య గోప్తా' ఇతి ముణ్డకశ్రుతిరపి తస్య ప్రథమజీవత్వే ప్రమాణమితి బోధ్యం. జగజ్జన్మనిరూపణముపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ స్థితేరేకరూపత్వేన తత్ర నిరూపణీయాంశాభావాజ్జన్మనిరూపణానన్తరం ప్రళయో నిరూప్యతే ఇతి ప్రతిజానీతే ॥ ఇదానీమితి ॥ ప్రళయస్వరూపే హి జ్ఞాతే తద్విభాగ ఇతి ప్రథమం తల్లక్షయతి ॥ ప్రళయో నామేతి ॥ సకలకార్యనాశః ప్రళయ ఇత్యర్థః ॥ నిత్యప్రళయం నిరూపయతి ॥ తత్ర నిత్య ఇతి ॥

ప్రలయః సుషుప్తిః తస్యాః సకలకార్యప్రలయరూపత్వాత్ । ధర్మాధర్మ
యోరపి తదానీం సంస్కారాత్మనావస్థానం । తేన సుప్తోత్థితస్య న సుఖదుఃఖా
ద్యనుపపత్తిః నవా ... నానుపపత్తిః న చ సుషుప్తావంతఃకరణస్య వినాశేన
తదధీనప్రాణాదిక్రియానుపపత్తిః వస్తుతః శ్వాసాద్యభావేఽపి తదుపలంభస్య పురుషాన్త
రవిభ్రమమాత్రత్వాత్ సుప్తశరీరోపలంభవత్ । న చైవం సుప్తస్య పరే
తాదవిశేషః । సుప్తస్య హి లింగశరీరం సంస్కారాత్మనా అత్రైవ వర్తతే పరే
తస్య తు లోకాన్తర ఇతి వైలక్షణ్యాత్ యద్వా అంతఃకరణస్య ద్వే శక్తీ జ్ఞానశ
క్తిః క్రియాశక్తిశ్చేతి । తత్ర జ్ఞానశక్తివిశిష్టాన్తఃకరణస్య సుషుప్తౌ వినాశః ।

ప్రతిదినం ప్రతిసుప్తిజాయమానోలయోనిత్యః సుషుప్తికాలీనస్సు ప్రళయస్త
థేత్యర్థః. నను సుషుప్తికాలే సకలేంద్రియవ్యాపారోపరమేపి నసర్వకా
ర్యవిలయః మానాభావాదిత్యతఆహ ॥ లిప్యాదితి । సుషుప్తికాలే సకలేవిలీ
న, ఇతి కైవల్యోపనిషది తత్కాలే సకలకార్యవిలయస్య శ్రవణాదితిభావః. న
ను సుషుప్తికాలస్య సకలకార్యప్రలయాధారత్వే ధర్మాధర్మయోస్స్మృతి
హేతుసంస్కారస్యాపి తదావినాశేన సుప్తోత్థితస్య సుఖదుఃఖానుభవో ఘ
టాదిస్మృతిశ్చ నస్యాదిత్యాశంకాహ ॥ ధర్మాధర్మేతి ॥ సంస్కారాత్మనేతి ॥ అవి
ద్యాత్మనేత్యర్థః. నను ధర్మాదివదంతఃకరణస్యావిద్యాత్మనావస్థితత్వేన స్వ
రూపేణ వినాశాత్ శ్వాసాది క్రియానుపపత్తిరిత్యాశంక్య, నిరాకరోతి ॥ నచేతి ॥
కిం సుషుప్తౌ క్రియానుపపన్నా? తదుపలబ్ధిర్వా? నాద్యః. ఇష్టాపత్తైః. న
ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ వస్తుత ఇతి ॥ ఏవం సతి సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదోన
స్యాదిత్యాశంక్య నిరాకరోతి ॥ నచైవమితి ॥ సంస్కారాత్మనేతి ॥ నాశా
ఖ్యసంస్కారోఽవిద్యా తదాత్మనేత్యర్థః. నను సుషుప్తౌ సకలకార్యలయా
భ్యుపగమే సుప్తోత్థితస్య ధర్మాదివినాశేన సుఖాద్యనుపపత్తిమతః స్యాత్తదా. కార
ణాత్మనావస్థానమితిచేత్. కిమవిద్యాత్మనావస్థానం కారణాత్మనావస్థానమి
త్యనేన వివక్షితం? ఉతధర్మాదేరపి స్వకార్యకారణత్వేన స్వరూపేణావస్థా
నం? ఆద్యే ధర్మాదికారణమవిద్యైవతదావర్తత ఇత్యర్థః స్యాత్. తథాచ
సుఖాదికారణ ధర్మాభావాదుక్తదోషతాదవస్థ్యం. ద్వితీయే, సకలెవిలీనే,
ఇతి శ్రుతి విరోధః. అంతఃకరణస్యాపి స్వరూపేణావస్థానే శ్వాసోపలబ్ధేః
భ్రాన్తత్వప్రతిపాదనవిరోధశ్చేత్యస్వరసాదాహ॥యద్వేతి॥శక్తీ ఇతి॥శక్తిఃసామ

న తు క్రియాశక్తివిశిష్టస్యేతి ప్రాణాద్యవస్థానమవిరుద్ధం। 'యదా సుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి అథైనం వాక్ సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి' * 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి' ఇత్యాది శ్రుతిరుక్తసుషుప్తౌ మానం। ప్రాకృతప్రలయస్తు కార్యబ్రహ్మవినాశనిమిత్తకః సకలకార్యనాశః। యదా తు ప్రాగేవోత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య కార్యబ్రహ్మణః బ్రహ్మాండాధికారలక్షణ ప్రారబ్ధకర్మసమాప్తౌ విదేహకైవల్యాత్మికా పరమముక్తిః తదా తల్లోకవాసినామప్యుత్పన్న బ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణా సహ విదేహకైవల్యమ్। 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే। పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమి'తి స్మృతేః। ఏవం సత్యలోకవాసిభిస్సహ కార్యబ్రహ్మణి ముచ్యమానే తదధిష్ఠితబ్రహ్మాండ తదన్తర్వర్తినిఖిలలోక తదన్తర్గతస్థావరాదీనాం భౌతికానాం భూతానాం చ ప్రకృతౌ మాయాయాం లయః।

ధ్వంసం తత్సుఖాదిప్రధానం వివక్షితం. న స్వరూపయోగ్యత్వం. తస్య సర్వదా సత్త్వేన 'జ్ఞానశక్తివిశిష్టాన్తఃకరణస్య సుషుప్తౌ వినాశ' ఇత్యుత్తరగ్రన్థవిరోధాత్. ॥ ప్రాణాదీతి ॥ అత్రాదిపదేన పంచావయవ లింగశరీర ధర్మాధర్మసంస్కారాణాం పరిగ్రహః. న చ ధర్మాదేరపి కథం స్వరూపేణావస్థానం అన్యథా 'సుషుప్తికాలే సకలే విలీనే' ఇతి శ్రుతివిరోధాపత్తేరితి వాచ్యం. ధర్మాదికార్యస్య సుఖాదేర్వినాశేన తస్య కార్యవిశిష్ట కారణనాశపరత్వాత్. అత ఏవ కైవల్యోపనిషది 'పునశ్చ జన్మాన్తర కర్మయోగాత్ స ఏవ జీవస్స్వపితి ప్రబుద్ధ' ఇతి తదుత్తరవాక్యం సంగచ్ఛతే. అన్యథా కారణస్య ధర్మాదేః స్వరూపేణ వినాశే తద్విరోధాపత్తేః. అత ఏవ మాండూక్యోపనిషది 'యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం పశ్యతి తత్సుషుప్తమితి' సుషుప్తినిర్వచనం. అత ఏవ 'అయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేదే'తి బృహదారణ్యకశ్రుతిరపి. సుషుప్తౌ సకలకార్యవిలయే కౌషీతకిశ్రుతిం ప్రమాణమాహ ॥ యదేతి ॥ తత్ర ఛాన్దోగ్యశ్రుతిం చ ప్రమాణయతి ॥ సతా సోమ్యేతి ॥ ప్రాకృతేతి ॥ ప్రకృతౌ మాయాయాం భవః ప్రాకృతః ప్రలయ ఇత్యర్థః. న చ సౌషుప్తికప్రలయేఽతివ్యాప్తిః. తదా సుఖాదివినాశస్యాన్తఃకరణనిష్ఠత్వాదితి భావః. ॥ తల్లోకవా

[illegible]

సమాప్తి త్రైలోక్యమాత్రస్య [illegible]

[illegible] కార్యబ్రహ్మణ [illegible] ప్రళయో [illegible]

[illegible] విద్యాయామ్. [illegible] బ్రహ్మస్వరూపమాత్రాపేక్షత్వా

[illegible] తన్మాత్ర

[illegible] అతఏవ [illegible]

[illegible] నాశస్య బ్రహ్మస్వరూపమాత్రాపేక్షత్వాత్.

[illegible] నైమి

త్తిక ప్రళయం నిరూపయతి । కార్యబ్రహ్మణ ఇతి । త్రైలోక్యమాత్రేతి । స
త్యలోకతద్వర్తి కార్యస్యేతి [illegible] సకలకార్యవినాశ ఇత్యర్థః. తురీయః-చ
తుర్థః ॥ సర్వమోక్ష ఇతి । సర్వకార్యవినాశ ఇత్యర్థః. నను మోక్షస్యా
పి ప్రళయత్వే నైమిత్తికాదిప్రలయాదవిశేషాపత్తౌ తద్వదేవ మోక్షస్య పు
రుషార్థత్వం నస్యాదిత్యత ఆహ । తత్రేతి । తత్రాపి మోక్షస్యానర్థహే

నిరూపితః । తస్యేదానీం క్రమో నిరూప్యతే । భూతానాం భౌతికానాం చ న కారణలయక్రమేణ లయః । కారణలయసమయే కార్యాణామాశ్రయమంతరేణావస్థానానుపపత్తేః । కింతు సృష్టిక్రమవిపరీతక్రమేణ । తత్తత్కార్యనాశే తత్తజ్జనకాదృష్టనాశస్యైవ ప్రయోజకతయా ఉపాదాననాశస్యాప్రయోజకత్వాత్ । అన్యథా న్యాయమతే మహాప్రళయే పృథివీపరమాణుగతరూపరసాదేరవినాశాపత్తేః । తథా చ పృథివ్యా అప్సు అపాం తేజసి తేజసో వాయౌ వాయోరాకాశే ఆకాశస్య జీవాహంకారే తస్య చ హిరణ్యగర్భాహంకారే తస్య చావిద్యాయామిత్యేవంరూప ఏవ ప్రళయః । తదుక్తం విష్ణుపురాణే । 'జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే । తేజస్యాపః ప్ర

త్యవిద్యానివృత్తిరూపత్వాత్పురుషార్థత్వమితి భావః. జన్మవత్ లయస్యాపి క్రమాకాంక్షత్వాత్తత్క్రమనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ తస్యేతి ॥ తర్హ్యుత్పత్తిక్రమ ఏవ ప్రళయేఽప్యస్తు న తు విపరీతక్రమః క్లృప్తత్వాదిత్యత ఆహ ॥ భూతానామితి ॥ ఉత్పత్తిక్రమస్యాత్రాఙ్గీకారే బాధకమాహ ॥ కారణేతి ॥ ఆశ్రయమన్తరేణేతి ॥ న చ వినశ్యదవస్థాయామాశ్రయమన్తరేణైవావస్థానం అత ఏవ 'అనాశ్రితా అప్యవతిష్ఠన్త' ఇతి న్యాయసిద్ధాన్త ఇతి వాచ్యం. తథా సతి సర్వదా నిరాశ్రయత్వాపత్తేః. నను క్రమాన్తరాభావాదగత్యా స ఏవ క్రమః కల్ప్యత ఇతి చోదయతి ॥ కింత్వితి ॥ తదభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ ॥ సృష్టీతి ॥ నన్వాశ్రయనాశానన్తరమేవ కార్యనాశః తస్యైవ తద్ధేతుత్వాదిత్యత ఆహ ॥ తత్తత్కార్యేతి ॥—అయం భావః. న తావదాశ్రయనాశః కార్యనాశమాత్రే హేతుః. పాకరక్తే ఘటే శ్యామనాశ ఆత్మని గుణనాశశ్చ న స్యాత్. న చాశ్రయనాశః కార్యద్రవ్యనాశే హేతుః. ద్వ్యణుకనాశాభావప్రసఙ్గాత్. న చ తత్రాసమవాయికారణనాశాత్ ద్వ్యణుకనాశః ఆత్మని పాకరక్తే ఘటే చ విరోధిగుణావిర్భావాద్గుణనాశ ఇతి న దోష ఇతి వాచ్యమ్. అననుగమాత్. కార్యజనకాదృష్టనాశస్య అనుగతస్య తత్తత్కార్యనాశజనకత్వసమ్భవేఽననుగమస్యాన్యాయ్యత్వాదితి —. 'అదృష్టనాశస్య కారణత్వానఙ్గీకారే బాధకమాహ ॥ అన్యథేతి ॥ సిద్ధాన్తే పరమాణోరనభ్యుపగమాదాహ ॥ న్యాయమత ఇతి ॥ తథా చాదృష్టనాశస్య క్లృప్తత్వాత్స ఏవ సర్వత్ర ప్రయోజక ఇతి భావః. పృథివ్యాదేరబాదౌ లయే ప్రమాణమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥

లీయంతే తేజో వాయౌ [illegible] వాయుః [illegible] ఆకాశే [illegible] ప్రలీ
యతే । ఇన్ద్రియాణి [illegible] విలీయన్తే, ఇతి [illegible]
[illegible] కారణత్వం [illegible] ప్రపఞ్చ [illegible] । నను [illegible]
[illegible] ప్రకృతో [illegible] బ్రహ్మణః
అన్యథా [illegible]

పస్త్వాస్త్రాప్రకారేణ ప్రళయోఽప్యేవ ఉభయః ఇన్ద్రియాణాం తన్మాత్రేషు తేషాం జీవాహంకారే తస్య చ హైరణ్యగర్భాహంకారే తస్య చ మాయాయామిత్యేవ బోధ్యమ్. 'పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే తేజో వాయౌ విలీయతే వాయురాకాశే ఆకాశమిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదౌ విలీయన్తే భూతాదిర్మహతి విలీయతే మహానవ్యక్తే' ఇతి సుబాలోపనిషది తథైవ శ్రవణాత్. నను తస్యాకారణనిరూపణే సక్రమప్రళయనిరూపణస్య కిం ప్రయోజనమిత్యాశఙ్క్య తస్య ప్రకృతోపయోగమాహ ॥ ఏవంవిధేతి ॥ నను శ్రుత్యుక్తస్యాపి సృష్ట్యాదిప్రకారత్వం బ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపాదనమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తం. స్వార్థాబోధకత్వాత్. న చ 'యతో వా' ఇత్యాదివాక్యాంతర్గతప్రమాణమిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. బ్రహ్మమాత్రపరాణాం వేదాన్తానాం తత్ర ప్రామాణ్యాభావాత్. అన్యథా సప్రపఞ్చం బ్రహ్మ శాస్త్రార్థః స్యాదితి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ నహి యో యోఽర్థః ప్రతీయతే స సర్వోఽపి శాస్త్రార్థః [illegible] సురాపానకర్తృత్వస్యాపి శాస్త్రార్థత్వాపత్తేః. కిం తు యత్తాత్పర్యవిషయః. యత్పరశ్శబ్దః స శబ్దార్థ ఇత్యభ్యుపగమాత్. సృజ్యమానప్రపఞ్చస్తు శ్రుతిప్రతిపాద్యోఽపి న తాత్పర్యవిషయ ఇతి న శాస్త్రార్థః. న చ [illegible] ప్రయక్షిత్తోపదేశేన చ సురాపానకర్తృతాయాః శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాభావేఽపి ప్రకృతే తదభావేన సప్రపఞ్చం బ్రహ్మ తాత్పర్యవిషయః స్యాదితి వాచ్యమ్. 'ఉదరమన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి' * ఆత్మనస్సు పరస్యాపి యః కరోత్యన్తరం మిథః । తస్య భిన్నదృశో మృత్యుర్విదధే భయముల్బణమ్ * అన్ధంతమః ప్రవిశన్తి యే కే చాత్మహనో జనాః * యోఽన్యథా సన్తమాత్మానం అన్యథా ప్రతిపద్యతే। కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా' ఇత్యేవమాది భేదదర్శననిన్దావచనస్య బహుళముపలమ్భాత్. సప్రపఞ్చస్య లా

నహి సృష్టివాక్యానాం సృష్టౌ తాత్పర్యం, కిన్త్వద్వితీయే బ్రహ్మణ్యేవ। తత్ప్రతి
పత్తౌ కథం సృష్టేరుపయోగః ఇత్థం। యది సృష్టిమనుపన్యస్య ప్రపఞ్చస్య నిషే
ధో బ్రహ్మణి ప్రతిపాద్యేత తదా బ్రహ్మణి ప్రతిషిద్ధస్య ప్రపఞ్చస్య వాయౌ ప్రతి
షిద్ధస్య రూపస్యేవ బ్రహ్మణోఽన్యత్రావస్థానశఙ్కాయాం న సర్వవిచికిత్సాద్వి
తీయస్య ప్రతిపాదకః స్యాత్, తతః సృష్టివాక్యాద్ బ్రహ్మోపాదేయత్వజ్ఞా
నే సతి ఉపాదానం వినా కార్యస్యాన్యత్ర సద్భావశఙ్కాయా నిరస్తతయా
'నేహ నానే'త్యాదినా బ్రహ్మణి ప్రతిషిద్ధస్యోపపాదనే ప్రపఞ్చస్య తుచ్ఛత్వా
వగమే నిరస్తనిఖిలప్రపఞ్చమఖణ్డసచ్చిదానన్దైకరసం బ్రహ్మ సిద్ధ్య
తీతి పరమ్పరయా సృష్టివాక్యానామప్యద్వితీయే బ్రహ్మణ్యేవ తాత్పర్యమ్।
ఉపాసనాప్రకరణపఠితసగుణబ్రహ్మవాక్యానాం తూపాసనావిధ్యపేక్షితగు

ణాపాదితత్వేన తత్ర తాత్పర్యాయోగాత్ అజ్ఞాతస్యైవ శాస్త్రతాత్పర్యవిష
యత్వాత్. ప్రపఞ్చపరత్వే 'నేహ నానాస్తీ'తి ప్రతిషేధానుపపత్తేశ్చేత్యాశ
యేనాహ । నహీతి । నను సృష్ట్యాదివాక్యానాం కథమద్వితీయబ్రహ్మప్రతి
పత్తావుపయోగః. న తావత్స్థూలబ్రహ్మప్రతిపత్తౌ అన్నమయాదివాక్యవత్ స్థూ
లారున్ధతీన్యాయేన సూక్ష్మబ్రహ్మప్రతిపత్తావుపయోగః. తద్వత్ప్రపఞ్చస్య బ్ర
హ్మత్వేనానుపదేశాత్. నాప్యుపాసనావాక్యవద్బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగ్యన్తఃకరణ
శుద్ధిద్వారా. ఉపాసితేత్యశ్రవణాత్. నచ ప్రతిషేధ్యప్రపఞ్చసమర్పక
తయా తత్రోపయోగః. అనుత్పన్నస్యాపి ప్రపఞ్చస్య తత్ర ప్రతిషేధస
మ్భవేన బ్రహ్మణి సృష్ట్యభిధానవైయర్థ్యాపాతాత్. తథాచ సృష్ట్యాదివా
క్యానాం సప్రపఞ్చబ్రహ్మపరత్వాభావే అప్రామాణ్యాపత్త్యా నిష్ప్రపఞ్చం
బ్రహ్మ శాస్త్రార్థ ఇత్యయుక్తమితి । తత్ప్రతిపత్తావితి। యద్యప్యన్యాధీనస్యా
పి ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణి ప్రతిషేధః సమ్భవతి. తథాపి వాయౌ ప్రతిషిద్ధరూ
పవన్నిషేధ్యస్య పారమార్థికత్వేపి సమ్భవేన తన్మిథ్యాత్వాసిద్ధ్యా బ్రహ్మ
ణోఽద్వితీయత్వాసిద్ధిప్రసఙ్గః. బ్రహ్మాధీనసృష్టిస్థితిలయోపన్యాసేతు ప్రపఞ్
చస్య బ్రహ్మోపాదేయతయా సిద్ధస్య 'నేహ నానాస్తీ'త్యాదినా తత్రైవ ని
షేధే శుక్తిరూప్యవన్మిథ్యాత్వావగతౌ అద్వితీయం బ్రహ్మ సిద్ధ్యతీత్యాహ ।
ఇత్థమితి । ప్రసఙ్గాద్వాక్యాన్తరస్యాపి తదుపయోగమాహ । ఉపాస
నేతి । యద్వా నను యథా 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుష' ఇ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] హి

[illegible]

వాన [illegible]

యతి ॥ ఉపాసనేతి ॥ [illegible] ॥ [illegible]

త్రవగుణాభావేపి [illegible] నాత్. [illegible]

[illegible] పరత్వం [illegible] ఫలానుషంగరహితానాముపా

సనానాం [illegible] బ్రహ్మజ్ఞానే వి

యోగాత్. అతఏవ 'యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సఙ్గం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయే' ఇతి భ

గవద్గీతావచనం 'వదామి [illegible]' [illegible]

తి రుక్మిణిం ప్రతి [illegible] వచనం చ. ఫలాంతరేణ క్రియమాణానాముపాస

నానాం క్రమముక్తిఫలకత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ నిర్గుణేతి ॥ బృహ

దారణ్యకేహి 'మూర్తం చామూర్తం చ మర్త్యం చామృతం చ', ఇత్యాదిశ్రు

త్యా 'తదేతన్మూర్తం యదన్యద్వాయోశ్చాన్తరిక్షాచ్చ', ఇత్యాదినా వాయ్వన్త

రిక్షవ్యతిరిక్తం మూర్తం వాయ్వన్తరిక్షం చామూర్తమిత్యాధిభౌతికముక్త్వా

'అథాధ్యాత్మమి'త్యాదినా ప్రాణవ్యతిరిక్తం మూర్తం ప్రాణాకాశౌ చామూర్తమి

త్యాధ్యాత్మికమభిధాయ 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతీ'తి నిషేధతి. తత్ర మూర్తా

దిగుణవాక్యానాం నిషేధవాక్యశేషత్వేన నిషేధప్రతియోగిసమర్పకతయా

ప్రకరణార్థనిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగ ఇత్యర్థః. నను కర్మకాండవా

క్యానాం యథా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాభావాత్ స్వార్థపరత్వం తథా

స్వప్రపంచోపాసనావాక్యానామపి అస్తు స్వార్థమాత్రపరత్వం. కిం చ. బ్రహ్మ

జ్ఞాననిష్ప్రపంచత్వేపి కర్మవాక్యానాం యాగస్వర్గాదిసాధ్యసాధనభావప్రతి

పాదకానామసతి స్వర్గాదిలోకప్రపంచే కథం ప్రామాణ్యమితి చేత్. న తావద

ప్రామాణ్యం. స్వర్గయాగాదీనాం వ్యావహారికత్వాభ్యుపగమాత్. నాప్య

నుపయోగః. అగ్నిహోత్రాదీనామపి ఫలానుషంగరహితానామారాదు

పకారకత్వస్య 'సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవది'త్యత్ర సూత్రకారే

ఇతి నకిఞ్చిదపి వాక్యమద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యతే। తదేవం స్వరూపతటస్థలక్షణలక్షితం తత్పదవాచ్యమీశ్వరచైతన్యం మాయాప్రతిబిమ్బరూపమితి కేచిత్। తేషామయమాశయః। జీవపరమేశ్వరసాధారణచైతన్యమాత్రం బిమ్బం; తస్యైవ బిమ్బస్యావిద్యాత్మికాయాం మాయాయాం ప్రతిబిమ్బమీశ్వరచైతన్యం। అన్తఃకరణేషు ప్రతిబిమ్బం జీవచైతన్యం। 'కార్యోపాధిరయం జీవః కారణోపాధిరీశ్వరః' ఇతి శ్రుతేః। ఏతన్మతే జలాశయగతశరావగతసూర్యప్రతిబిమ్బయోరివ జీవపరయోర్భేదః। అవిద్యాత్మకోపాధేర్వ్యాపకతయా తదుపాధికేశ్వరస్యాపి వ్యాపకత్వం। అన్తఃకరణస్యాపరిచ్ఛిన్న

ణాంగీకృతత్వేన చిత్తశుద్ధావుపయోగసమ్భవాత్. తదేతదాహ ॥ నకిఞ్చిదపి వాక్యమద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యత ఇతి ॥ నన్విదం లక్షణద్వయమయుక్తం. లక్ష్యాభావాత్. తథాహి. న తత్పదవాచ్యం లక్ష్యం. తద్ధి న చిన్మాత్రం. జీవస్యాపి తథాత్వాత్. నాప్యవిద్యావచ్ఛిన్నో జీవః మాయావచ్ఛిన్న ఈశ్వర ఇతి వాచ్యమ్. 'తరత్యవిద్యామి'త్యాదౌ మాయావిద్యయోస్సమానాధికరణ్యవ్యపదేశాన్న తయోర్భేద ఇత్యుక్తత్వాత్. తస్మాల్లక్ష్యానిరూపణాత్ లక్షణద్వయం న యుక్తమిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ తదేవమితి ॥ అవిద్యాప్రతిబిమ్బరూపమీశ్వరచైతన్యం తత్పదవాచ్యం తదేవ స్వరూపలక్షణతటస్థలక్షణయోర్లక్ష్యమిత్యర్థః. నన్వవిద్యాప్రతిబిమ్బో జీవః తత్కథమీశ్వరస్యావిద్యాప్రతిబిమ్బత్వమిత్యాశఙ్క్య ఏతన్మతే అన్తఃకరణప్రతిబిమ్బ ఏవ జీవ ఇత్యాహ ॥ తేషామితి ॥ అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నో జీవః తదనవచ్ఛిన్న ఈశ్వర ఇతి కేచిత్. తన్న. శ్రుతివిరోధాదిత్యాహ ॥ కార్యేతి ॥ కార్యమన్తఃకరణం కారణమవిద్యా. కిఞ్చ జీవేశ్వరావన్తఃకరణావిద్యాప్రతిబిమ్బావితి యుక్తమ్. నత్వవచ్ఛిన్నానవచ్ఛిన్నౌ. తథాసతి జీవేశ్వరయోరత్యన్తభేదాపత్తేరిత్యాహ ॥ ఏతన్మత ఇతి ॥ అపి చేశ్వరస్యానవచ్ఛిన్నరూపత్వే బ్రహ్మాణ్డస్య సర్వజీవాక్రాన్తతయానవచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణో బ్రహ్మాణ్డాద్బహిరేవావస్థానాపత్తౌ సర్వగతత్వసర్వోపాదానత్వసర్వాన్తర్యామిత్వాది బ్రహ్మణో న స్యాత్. అవిద్యాప్రతిబిమ్బత్వపక్షే తు సర్వముపపద్యత ఇత్యాశయేనాహ ॥ అవిద్యేతి ॥ జీవస్య తు న వ్యాపకత్వం తదుపాధేరవ్యాపకత్వాదిత్యాహ ॥ అన్తఃకరణస్యేతి ॥ ఏకజీవవాదే అవిద్యాప్రతిబిమ్బో జీవ ఇతి తత్ర జీవేశ్వరవిభా

తయా తదుపాధికజీవస్యాపి పరిచ్ఛిన్నత్వాత్ । ఏతన్మతే అవిద్యాకృతకోపా జీవ ఇవ పరమేశ్వరేఽపి స్యాః ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాదీశ్వరస్వరూపాత్ బిమ్బాత్మక ఈశ్వర చైతన్యమిత్యుచ్యతే । తేషామయమాశయః । ఏకమేవ చైతన్యం । బిమ్బత్వాక్రాన్తమీశ్వరచైతన్యం ప్రతిబిమ్బత్వాక్రాన్తం జీవచైతన్యం । బిమ్బప్రతిబిమ్బకల్పనోపాధిశ్చ ఏకజీవవాదే అవిద్యా అనేకజీవవాదే అన్తఃకరణాన్యేవ । అవిద్యాన్తఃకరణోపాధిప్రయుక్తో జీవపరభేదః । ఉపాధికృతదోషాశ్చ ప్రతిబిమ్బ ఏవ వర్తన్తే, నతు బిమ్బే పరమేశ్వరే । ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాత్ । ఏతన్మతే చ గగనసూర్యస్య జలాదౌ భాసమానప్రతిబిమ్బసూర్యస్యేవ జీవపరయోర్భేదః । నను గ్రీవాస్థముఖస్య దర్పణప్రదేశ ఇవ బిమ్బచైతన్యస్య పరమేశ్వరస్య జీవప్రదేశే అభావాత్ తస్య సర్వాన్తర్యామిత్వం న స్యాదితి చేన్న ।

గో న స్యాదితి ప్రతిబిమ్బత్వే దోషసత్త్వేన దోషాన్తరమాహ ॥ ఏతన్మత ఇతి ॥ నను సిద్ధాన్తే బిమ్బప్రతిబిమ్బయోరభేదేన చైతన్యస్యైవ బిమ్బప్రతిబిమ్బాత్మకతయా కథమేకస్యైవ జీవేశ్వరభావ ఇత్యాశఙ్క్య తస్య బిమ్బత్వేనేశ్వరత్వం ప్రతిబిమ్బత్వేన జీవత్వం చావిరుద్ధమిత్యాహ ॥ ఏకమేవేతి ॥ నను బిమ్బప్రతిబిమ్బభావో యది పారమార్థికః తదా నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మవిరోధః. ఉపాధిశ్చ నిత్యసన్నిహితః పారమార్థికః స్యాదిత్యద్వితీయత్వవ్యాఘాతః. యది కల్పితః తత్కల్పకోపాధిరవిద్యాన్తఃకరణం తదా ఏకజీవవాదానవకాశః. యద్యవిద్యా తదా నానాజీవవాదవిరోధః ఇత్యాశఙ్క్య మతభేదేన వ్యవస్థితోపాధిమాహ ॥ బిమ్బేతి ॥ మతభేదేన భేదమాహ ॥ అవిద్యాన్తఃకరణేతి ॥ పూర్వమతోక్తదోషోఽనాత్ర మతే ప్రసరతీత్యాహ ॥ ఉపాధేరితి ॥ అత ఏవ దర్పణగతముఖప్రతిబిమ్బ ఏవ శ్యామావదాతత్వాదికమితి భావః. ననూపాధికృతో భేద ఇత్యయుక్తం స్వరూపత ఏవ భేదసమ్భవాదిత్యత ఆహ ॥ ఏతన్మత ఇతి ॥ ఈశ్వరస్య బిమ్బత్వే బాధకమాశఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ సర్వాన్తర్యామిత్వం న స్యాదిత్యుపలక్షణం సర్వోపాదానత్వం చ న స్యాదిత్యపి బోధ్యం. పరిచ్ఛిన్నస్యైవ బిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశావృత్తిత్వనియమః నాపరిచ్ఛిన్నస్యేత్యాహ ॥ నేతి ॥ నను మహాకాశో జలాదౌ న ప్రతిబిమ్బతే, తత్రాన్యా

సాభ్రనక్షత్రస్యాకాశస్య జలాదౌ ప్రతిబిమ్బితత్వే బిమ్బభూతమహాకాశస్యాపి జలాదిప్రదేశసంబన్ధదర్శనేన పరిచ్ఛిన్నబిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశాసంబన్ధిత్వేప్యపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మబిమ్బస్య ప్రతిబిమ్బదేశ సంబన్ధావిరోధాత్ । నచ రూపహీనస్య బ్రహ్మణో న ప్రతిబిమ్బసంభవః రూపవత ఏవ తథాత్వదర్శనాదితి వాచ్యం । నీరూపస్యాపి రూపస్య ప్రతిబిమ్బదర్శనాత్ । నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్య ప్రతిబిమ్బాభావనియమః । ఆత్మనో ద్రవ్యత్వాభావస్యోక్తత్వాత్ । ‘ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవత్ ।’ ‘యథాహ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుధైకోఽనుగచ్ఛన్నుపాధినా క్రియతే భిన్నరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మే’త్యాది వాక్యేన బ్రహ్మప్రతిబిమ్బాభావానుమానస్య బాధితత్వాచ్చ । తదేవం తత్పదార్థో నిరూపితః । ఇదానీం త్వంపదార్థో నిరూప్యతే । ఏకజీవవాదే అవిద్యాప్రతిబిమ్బో జీవః ।

కాశస్యైవ భానసమ్భవాదిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ సాభ్రేతి ॥ నచాభ్రాదికమేవ తత్ర ప్రతిబిమ్బతే న మహాకాశ ఇతి వాచ్యం. ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్. కిం నీరూపే ప్రతిబిమ్బాభావనియమః? ఉత నీరూపద్రవ్యే? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం దూషయతి ॥ నచేతి ॥ ఆత్మా న ద్రవ్యం. తద్ధి న సమవాయికారణమ్. సమవాయానభ్యుపగమాత్. నాపి గుణాశ్రయః. బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వాదిత్యర్థః. నను బ్రహ్మణి కల్పితగుణాఙ్గీకారాన్న నిర్గుణశ్రుతివిరోధః. నచాకాశవత్ బ్రహ్మ నీరూపద్రవ్యమపి ప్రతిబిమ్బతామితి వాచ్యం. తత్రాప్యభ్రనక్షత్రాదేరేవ రూపవతః ప్రతిబిమ్బితత్వసమ్భవే నీరూపాకాశప్రతిబిమ్బస్యానుపపన్నత్వాదిత్యత ఆహ ॥ ఏకధేతి ॥ తత్పదార్థనిరూపణముపసంహరతి ॥ తదేవమితి ॥ అవిద్యాప్రతిబిమ్బ ఇతి ॥ ఏకైవావిద్యా. ‘అజామేకామి’త్యాదిశ్రుతేః. నచ ‘ఇన్ద్రో మాయాభి’రితి బహువచనవిరోధః. తస్య తద్గతశక్తిభేదపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథాచావిద్యోపాధేరేకత్వాత్తత్ప్రతిబిమ్బలక్షణో జీవ ఏక ఇత్యర్థః.— జీవైకత్వం చ సమ్ప్రదాయాధ్వాస్థితమిత్యేతావతైవ తత్పక్ష ఉపన్యస్తః. నత్వయం పక్షో యుక్తః. తథాహి. ఏకజీవవాదే. అవిద్యాయా ఏకత్వేన ఏకస్య ముక్తత్వేన ఇదానీం ప్రపఞ్చానుపలమ్భాపత్తేః. పూర్వం ముక్త్యభావే వామదేవాదిముక్తిప్రతిపాదకబహువాక్యవి

అనేకజీవవాదే త్వన్తఃకరణప్రతిబిమ్బః సచ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిరూపావస్థాత్రయవాన్

రోధాత్. నామ జీవానాం ముక్తిర్బ్రహ్మభావాపత్తిరూపా ముక్తిరిత్యస్య పేతానాం అపాకవాణాం చలనస్మైవ మస్త్యుక్తానాం వామదేవాదీనాం ముక్తానాముక్తాను క్తిర్నారోత్పాదితాన్యాత్. నత్వైవం వివరణాచార్యైర్జీవైక్యే త్రైస్వీకృతాధి కథం వాచ్యమ్. తత్త్వమసి వాక్యస్య ప్రతిపాద్యత్వే వేతి శాస్త్రదృష్ట్యా జీవైక్యపరత్వాత్. అన్యథా తత్త్వమస్య లోకసిద్ధజీవభేదప్రతిషేధకత్వే 'అనన్తజీవనిర్భాసాస్పదమేకరసం బ్రహ్మే' త్యాహం కారటీకాయాం పద్మపాదాచార్యైర్జీవభేదస్యాభిధానా త్తద్విరోధాపత్తేః. అతఏవ వివరణాచార్యైః శారీరకన్యాయసఙ్గ్రహే ప్రథమాన్తరే దేవతాధికరణే 'తద్యోయో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్ తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామి' తి వాక్యోదాహరణేన యస్య జ్ఞానం తస్యైవ ముక్తిరిత్యుక్తం. అతఏవ చ 'యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణా' మిత్యత్ర వసిష్ఠాదీనాం బ్రహ్మజ్ఞానిత్వాభ్యుపగమే తేషాం పారమార్థిక్యాధికారకర్మపర్యవసానం తత్తదుపాస్త్యాం ముక్తిరిత్యుక్తమ్. తదేతత్సాధనాన్తరం సూత్రం 'భోగేనత్వితరే క్షపయిత్వా సమ్పద్యన్త' ఇతి. తస్మాత్, శ్రుతిసూత్రస్మృతిన్యాయవిరోధాత్తన్న భవతః జీవైకత్వప్రవాదోయం నాదర్తవ్యః పరీక్షకైః.—జీవైకత్వమతే జీవస్య లక్షణముక్త్వా తదనేకత్వమతే తల్లక్షణమాహ ॥ అనేకజీవవాదేత్వితి ॥ 'అన్తఃకరణప్రతిబిమ్బ ఏవ జీవః నత్వవిద్యావచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. తదుపాధేరనేకత్వేన జీవనానాత్వోపపత్తేః.—నన్వవిద్యావచ్ఛిన్నో జీవః సచ నానైవ 'మాయాభిరితి శ్రుత్యా తదుపాధే రనేకత్వావగమాత్. అజామేకామిత్యేకవచనశ్రుతే రైకం వనమితివత్ సముదాయాభిప్రాయత్వాదితి చేన్న—కార్యోపాధిరయం జీవ ఇతి స్మృతివిరోధాత్. కించ 'స్వమపీతో భవతీ' త్యాదిశ్రుత్యా సుషుప్తౌ బ్రహ్మణ్యుపాధిలయః శ్రూయతే. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వే తద్వచనం నస్యాత్ అవిద్యాయా స్తదావినాశాభావాత్. అపిచైవం జీవస్యోత్క్రాన్తిగత్యాగత్యోర్నోపపద్యేరన్. అవిద్యాయా వ్యాపకత్వేన తదవచ్ఛిన్నస్య గత్యాద్యనుపపత్తేః—ఉపాధేః ప్రతిబిమ్బపక్షపాతిత్వాత్తత్కృతా దోషాః ప్రతిబిమ్బ ఏవ వర్తన్త ఇత్యుక్తం. కేతే దోషా ఇత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ సచేతి ॥ అవస్థాత్రయవా

తత్ర జాగ్రద్దశా నామ ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానావస్థా। అవస్థాన్తరే ఇన్ద్రియాభావాన్నాతివ్యాప్తిః। ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానం చ అన్తఃకరణవృత్తిః। స్వరూపజ్ఞానస్యానాదిత్వాత్। సా చాన్తఃకరణవృత్తిరావరణాభిభవార్థేత్యేకం మతం

నిత్యోపలక్షణం తురీయనామకావస్థాన్తరమాదాయావస్థాచతుష్టయమానితి ద్రష్టవ్యం. నచ 'ఏక ఏవాత్మా మన్తవ్యో జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు' ఇత్యమృతబిందూపనిషద్వచనవిరోధః. తస్యావస్థాన్తరోపలక్షణార్థత్వాత్. 'జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదిప్రపంచం యత్ప్రకాశతే' ఇతి కైవల్యోపనిషదాద్యుపదేన తస్యాభిధానాత్. సుబాలోపనిషది 'యోయం విజ్ఞానఘన ఉత్క్రామన్ స ప్రాణం ప్రహాతీ'త్యుపక్రమ్య 'జాగరితం స్వప్నం సుషుప్తం తురీయం చే'తి తురీయపదేనావస్థాన్తరాభిధానాత్. 'జాగ్రత్స్వప్నః సుషుప్తిస్తురీయమితి చతుర్విధావస్థా' ఇతి శారీరకోపనిషది స్పష్టమేవావస్థాచాతుర్విధ్యస్యోక్తత్వాచ్చ. నచ లక్షణతః సుషుప్త్యాదావేవాన్తర్భావ ఇతి వాచ్యం. శ్రుతిసిద్ధవిలక్షణావస్థాన్తరానురోధేన తద్వ్యావృత్తసుషుప్త్యాదిలక్షణస్య సుషుప్త్యాదివ్యావృత్తావస్థాన్తరలక్షణస్య చ అవశ్యం కల్పనీయత్వాత్ ప్రమాణసిద్ధస్య లక్షణేన నివర్తనాయోగాత్. న చైవం మూర్ఛామరణాభ్యాం షడ్విధాస్స్యురవస్థా ఇతి వాచ్యం. తయోరవస్థాన్తరత్వే ప్రమాణాభావాదితి దిక్—. తత్ర జాగ్రదవస్థాం నిరూపయతి ॥ తత్రేతి ॥ ఇన్ద్రియజన్యేతి ॥ ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానోపలక్షితకాలో జాగ్రదిత్యర్థః తేన జాగ్రతి సుఖాద్యనుభవకాలే ఔదాసీన్యకాలే చ తద్విశిష్టత్వాభావాన్నాసంభవః. ఇన్ద్రియపదవ్యావర్త్యమాహ ॥ అవస్థాన్తర ఇతి ॥ నచైవమపి స్వప్నేఽతివ్యాప్తిః. తత్రేన్ద్రియసత్త్వేపి తద్వ్యాపారోపరమాదితి భావః. నను సుషుప్తావిన్ద్రియసద్భావపక్షే తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యాశంక్య, కిమవిద్యావృత్తిమాదాయ తత్రాతివ్యాప్తిః? ఉత స్వరూపజ్ఞానమాదాయ? నాద్యః. జాగ్రతి జాయమానబాహ్యగోచరాన్తఃకరణవృత్తేరివేన్ద్రియజన్యత్వేన సర్వోపరమలక్షణసుషుప్తికాలవృత్త్యవిద్యావృత్తేస్తజ్జన్యత్వాభావాదిత్యాహ ॥ ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానం చేతి ॥ ద్వితీయం దూషయతి ॥ స్వరూపజ్ఞానస్యేతి ॥ నను నిష్ప్రయోజనేయమన్తఃకరణవృత్తిరతో నాపేక్ష్యా స్యాదిత్యత ఆహ ॥ సా చేతి ॥ నను చైతన్యప్రకాశసంబన్ధేనైవ ఘటాదిస్ఫురణోపపత్తేర్నావరణభంగార్థా వృత్తిరిత్యాశంక్య,

తథాహి । అవిద్యోపహితచైతన్యస్య జీవత్వపక్షే ఘటాద్యధిష్ఠానచైతన్యస్య జీవ రూపతయా జీవస్య సర్వదా ఘటాదిభాసకప్రసక్తా ఘటాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యావరక మజ్ఞానం మూలావిద్యాపరతంత్రం అన్యథా ఘటాద్యావరణస్య ... ఏవం సతి సర్వదా ఘటావేధాన ప్రసంగః తదావృతచైతన్య సంబన్ధస్యైవ భాన ప్రయోజకత్వాత్ । తస్యావరణస్య సర్వాత్మనా సత్త్వే కదాచిదపి ఘటాదిభానం న స్యాదితి తద్భంగే వక్తవ్యే తద్భంగజనకం న చైతన్యమాత్రం ... తద్భాసకస్య

కిం శుద్ధచైతన్యం విషయావభాసకం? ఉతాన్యత్ చైతన్యం? జీవచైతన్యం వా? నాద్యః. శాస్త్రైకసమధిగమ్యస్య నిర్వికారత్వేన విషయావభాసకత్వాయోగాత్. న ద్వితీయః. కల్పితబింబభావస్య చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వే తేన జీవస్య వ్యావహారికభేదేన విషయానవగతమితి సంబంధాభావప్రసంగాత్. న చ్చిదాసర్వవిషయావభాసా పాత్యా. న తృతీయః. అంతఃకరణావచ్ఛిన్నో జీవఇతి పక్షే తస్య ఘటాదిసంబంధాభావేన నభాసకత్వాత్. అవిద్యా ప్రతిబింబః సర్వగతో జీవఇతి పక్షే తస్యావభాసకత్వం మితిచైతన్యం । తి థాహేతి । జీవరూపతయేతి। తదధిష్ఠానఘటాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వాది తిభావః. నను ఘటాద్యావరకస్య మూలాజ్ఞానాదన్యత్వే తన్నాశే నానాజ్ఞానాప త్తా ఏకాజ్ఞానత్వహానిరిత్యాశంక్య, తత్తద్విషయావరణస్య మూలాజ్ఞాన గతశక్తిభేదతయా తత్తద్గోచరవృత్త్యా నాశ్యత్వేన ... ఇత్యాహ। మూలావిద్యేతి। అతఏవోక్తం వివరణాచార్యైః. 'మూలాజ్ఞానస్యైవావస్థాభేదా రజతోపాదానానీ'తి. నన్వస్తు ఘటాదిచైతన్యావరకమజ్ఞానం తతః కిమిత్యాశంక్యాహ ॥ ఏవంసతీతి ॥ తథాపి కథం నభానం లాఘవేన చైతన్యస్యైవ విషయావభా సకత్వాదిత్యాశంక్య, రూపవ్యక్తిజ్ఞాన సమయే ఘటేతద్గతపరిమాణాది గ్రహాపత్త్యా తత్తద్విషయావరణభంగవిశిష్టచైతన్యస్యైవావభాసకతయా గౌ రవస్యాపి ప్రామాణికత్వాదిత్యాహ ॥ అనావృతేతి॥ నను ఘటాదివిషయావ రణం బ్రహ్మావరణవత్ సంసారదశాయామనివర్త్యమావరణత్వాదిత్యాశం క్య తద్వదేవేదానీం అభానప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ తస్యచేతి ॥ నన్వావరణభ ఙ్గస్యాపి చైతన్యేనైవోపపత్తేః న తదర్థా వృత్తిరిత్యాశంక్య కిం చైతన్యమా త్రం తన్నివర్తకం? విశిష్టచైతన్యం వా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ తద్భంగజనక మితి ॥ తద్భాసకస్యేతి ॥ యద్యపి తృణాని ప్రకాశకస్యాప్యగ్నేః తన్నాశకత్వ

తదనివర్తకత్వాత్ । నాపి వృత్త్యుపహితచైతన్యం । పరోక్షస్థలేపి తన్నివృ
త్త్యాపత్తేరితిపరోక్షవ్యావృత్తవృత్తివిశేషస్యతిముపహితచైతన్యస్యావాఽవరణ
భఙ్గజనకత్వమిత్యావరణాభిభవార్థావృత్తిరిత్యుచ్యతే। సమ్బన్ధార్థావృత్తిరిత్య
పరంమతం । తత్రాప్యవిద్యోపాధికోఽపరిచ్ఛిన్నో జీవః। సచఘటాదిప్రదేశేవి
ద్యమానోపి ఘటాద్యాకారాపరోక్షవృత్తివిరహదశాయాం నఘటాదికమవ
భాసయతి। ఘటాదినాసమంసమ్బన్ధాభావాత్ । తత్తదాకారవృత్తిదశాయాం
తు భాసయతి। తదా సమ్బన్ధసత్త్వాత్ । నన్వవిద్యోపాధికస్యాపరిచ్ఛిన్నస్య
జీవస్య స్వతఏవ సమస్తవస్తుసమ్బద్ధస్య వృత్తివిరహదశాయాం సమ్బన్ధాభా
వాభిధానమసఙ్గతమ్ । అసఙ్గత్వదృష్ట్యా సమ్బన్ధాభావాభిధానేచ వృత్త్యన్తర

దర్శనాన్నభాసకత్వనివర్తకత్వయో ర్విరోధః తథాపి ఘటస్ఫురణాత్పూ
ర్వం తత్సత్త్వేపి తదావరణభానస్యైవ దర్శనేనాన్వయ వ్యభిచారాన్ననివ
ర్తకత్వ మిత్యత్ర తాత్పర్యం. ద్వితీయందూషయతి ॥ నాపీతి ॥ వృత్తివి
శేషస్యేతి ॥ యావృత్తిర్యద్విషయాప్రత్యక్షంసాతదావరణభఞ్జికేత్యర్థః. న
మ వృత్తిర్ననివర్తికా యతోఽజ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకమితి ముఖ్యజ్ఞా
నస్యైవ నివర్తకత్వాభ్యుపగమాదిత్యతఆహ ॥ తదుపహితేతి ॥ అస్మిన్పక్ష
క్షేతు వృత్తేరవచ్ఛేదకతయా తన్నివృత్తిప్రయోజకత్వ మితిబోధ్యం. ఉపసం
హారతి ॥ ఇత్యావరణాభిభవార్థేతి ॥ ఆవరణాభిభవోనామ చిత్ప్రతిబింబ
ఇత్యేకే. ఆవరణశక్తినాశ ఇత్యన్యే. తత్ప్రతిబింబ ఇత్యపరే. ఖద్యోతాది
ప్రకాశే మహాంధకారస్యేవ అజ్ఞానస్యైకదేశేన నాశఇతి సంప్రదాయవిదః.
తదుక్తం తత్వదీపనే ‘ ప్రతికర్మవ్యవస్థాయామావరణాభిభవశబ్దేనావచ్ఛిన్నా
జ్ఞాననివృత్తి రితి. జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే వృత్తే స్సంబంధార్థత్వస్యను
రూపత్వా దపరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే తావత్తదుపపాదయతి ॥ తత్రేతి ॥ నన్వప
రిచ్ఛిన్నత్వ పక్షే జీవస్యావిద్యోపాధిత్వస్సకలవిషయసంయోగితయా కథం త
త్సంబంధార్థా వృత్తి రిత్యాశఙ్క్య సంబన్ధసత్త్వేపి ఘటాదిభానప్రయో
జక సంబంధాభావాత్తదర్థా వృత్తిరిత్యాశయేనాహ ॥ నచేతి ॥ ఆశయమ
విద్వానాశంకతే ॥ నన్వితి ॥ వృత్తివిరహదశాయాం సంబంధాభావాదిత్యేత
త్ సంబంధసామాన్యనిషేధపరం? పారమార్థికతన్నిషేధ పరంవా? తత్రా
ద్యం నిరాకృత్యద్వితీయం నిరస్యతి ॥ అసంగత్వ దృష్ట్యేతి ॥ ‘ అసంగోనహి

నాపి సమ్బన్ధో నస్యాదితి చేదుచ్యతే । నహి వృత్తివిరహదశాయాం జీవస్య ఘటాదినాసహ సమ్బన్ధసామాన్యం నిషేధామహే । కింతర్హి । ఘటాదిభానప్రయోజకం సమ్బన్ధవిశేషం । సచ సమ్బన్ధవిశేషః విషయస్య జీవచైతన్యస్య చ వ్యఙ్గ్యవ్యఞ్జకభావలక్షణః కాదాచిత్కః తత్తదాకారవృత్తినిబన్ధనః । తథాహి । తైజసమన్తఃకరణం స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాత్స్వగతమేవ జీవచైతన్యాభివ్యఞ్జనసమర్థం । ఘటాదికంతు నతథా । అస్వచ్ఛద్రవ్యత్వాత్ । స్వాకారవృత్తిసంయోగదశాయాంతు వృత్త్యభిఘాతజాడ్యభఙ్గకతయా వృత్త్యుత్పాదితచైతన్యాభివ్యఞ్జనయోగ్యతాశ్రయతయాచ వృత్త్యుదయానన్తరం చైతన్యమభివ్యనక్తి । తదుక్తం వివరణే । ‘అన్తఃకరణం స్వస్మిన్నివ స్వసంసర్గిణ్యపి ఘటాదౌ చైతన్యాభివ్యక్తియోగ్యతామాపాదయతి,’ ఇతి । దృష్టం చాస్వచ్ఛస్యాపి స్వచ్ఛద్రవ్యసమ్బన్ధదశాయాం ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వం । యథా కుడ్యాదేర్జలాదిసంయోగదశాయాం ముఖాదిప్రతిబిమ్బగ్రాహితా ।

నజ్యతి’ ఇత్యాది శ్రుత్యా పారమార్థికప్రపఞ్చసమ్బన్ధనిషేధావగమాదిత్యర్థః ॥ సంబన్ధో నస్యాదితి ॥ పారమార్థిక ఇతి శేషః. స్వాశయముద్ఘాటయతి ॥నహీతి॥ నను ఘటాది స్ఫురణప్రయోజకో న సంయోగః అతిప్రసంగాత్. నాపి సమవాయః. అనభ్యుపగమాత్, అభ్యుపగమేవా తస్య నిత్యత్వాదిత్యత ఆహ ॥ సచేతి ॥ వ్యంగ్యేతి ॥ జీవస్య ఘటాదిభాసకత్వే తదాకారవృత్త్యవహితత్వం తద్భాస్యత్వే ఘటాదేస్తదాకారవృత్తివిషయత్వం ప్రయోజకమిత్యర్థః. నను చైతన్యవద్వృత్తిరపి యది ప్రకాశస్వభావా తర్హి సైవాస్తు ఘటప్రకాశికా కిం చైతన్యేన. జడాత్మికా చేత్ తర్హి వస్త్రాదినేవ తయా ఘటాదేరావరణాపత్తేరిత్యాశఙ్క్య, సవితృకిరణస్య దర్పణసంబన్ధేనేవాత్యచ్ఛాన్తఃకరణసంబన్ధాచ్చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వముపపద్యత ఇత్యాహ ॥ తథాహీతి ॥ తర్హి ఘటాదేరస్వచ్ఛతయా నస్వభాసకత్వే విషయస్యాపరోక్షస్థలేభివ్యంజకత్వాభ్యుపగమో విరుధ్యేతేత్యత ఆహ ॥ స్వాకారవృత్తీతి ॥ చైతన్యమభివ్యనక్తీత్యత్ర ఘటాదికమిత్యనుషంగః. నను యస్య స్వచ్ఛతా తస్యైవాన్తఃకరణస్య వ్యంజకతా నతు తత్సంయోగినోపి విషయస్యేత్యత ఆహ ॥ దృష్టంచేతి ॥ నను ఘటాదేర్న చైతన్యాభివ్యంజకత్వం. ఇన్ద్రియాదేరేవ సాక్షాత్కారణత్వేన వ్యంజకత్వాత్. నచాలోకవ

ఘటాదేరభివ్యంజకత్వంచ తత్ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వం । చైతన్యస్యాభివ్యఙ్గ్యత్వంచ తత్ర ప్రతిబిమ్బితత్వమ్ । ఏవంవిధాభివ్యంజకత్వసిద్ధ్యర్థమేవ వృత్తేరపరోక్షస్థలె బహిర్నిర్గమనాంగీకారః । పరోక్షస్థలేతు వహ్న్యాదేర్వృత్తిసంయోగాభావేన చైతన్యానభివ్యంజకతయా నాపరోక్షత్వం। ఏతన్మతేచవిషయాణాం అపరోక్షత్వం చైతన్యాభివ్యంజకత్వమితి ద్రష్టవ్యం। ఏవం జీవస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వేపి వృత్తేస్సమ్బన్ధార్థత్వం నిరూపితం । ఇదానీం పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే సమ్బన్ధార్థత్వం నిరూప్యతే । తథాహి । అన్తఃకరణోపాధికో జీవః । తస్యచ నఘటాద్యుపాదానతా । ఘటాదిదేశాసమ్బన్ధాత్ । కింతు బ్రహ్మైవ ఘటాద్యుపాదానం। తస్యమాయోపహితస్యసకలఘటాద్యన్వయిత్వాత్

త్ ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యగోచరాజ్ఞానలక్షణ తమోనివర్తకతయా విషయస్య వ్యంజకత్వమితి వాచ్యం· వృత్తేరేవావరణనివర్తకత్వోక్తత్వాదిత్యాశంక్యాహ ॥ ఘటాదేరితి ॥ నను వృత్తివిషయస్య ఘటాదేః కథంవృత్తిసంయోగాదివశాదభివ్యంజకత్వం లాఘవేనవృత్తిసంబంధస్యైవ తత్ప్రయోజకత్వోపపత్తేరిత్యతఆహ ॥ ఏవంవిధేతి ॥ అన్యథా సంబంధమాత్రస్య చైతన్యాభివ్యంజకత్వప్రయోజకత్వే వృత్తేరపరోక్షస్థలె బహిర్నిర్గమనవైయర్థ్యాపత్తేరితి భావః. కించ తత్సంబంధమాత్రస్య ప్రయోజకత్వే పరోక్షస్థలే వహ్న్యాదేరపి వృత్తివిషయతయా తత్సంబంధిత్వేనా పరోక్షత్వాపత్తిః. వృత్తిసంయోగస్య ప్రయోజకత్వేతు నాయందోషఇత్యాహ ॥ పరోక్షేతి ॥ నను సంబన్ధస్య ప్రయోజకత్వే వహ్న్యాదేరపి వ్యంజకత్వేపినా పరోక్షత్వం. సంవిదభిన్నత్వస్యవిషయప్రత్యక్షలక్షణత్వోక్తస్యతత్రాభావాదిత్యతఆహ ॥ ఏతన్మతేఇతి ॥ జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వేపి ఘటాద్యధిష్ఠానచైతన్యాభిన్నత్వేన స్వతఏవ తత్సంబంధితయా కథంవృత్తేః సంబన్ధార్థత్వమిత్యాశఙ్క్య కిం జీవస్య స్వతఏవఘటాద్యధిష్ఠానత్వాన్న వృత్తిసంబంధాపేక్షా? తదుపాదానచైతన్యాభేదాద్వా? తత్రాద్యందూషయతి ॥ తస్యచేతి॥ తహిఽచైతన్యమాత్రం నోపాదానంస్యాత్ నిష్కలంకత్వ శ్రుతివిరోధేన శుద్ధచైతన్యస్యాప్యనుపాదానత్వాదితి శంకతే ॥ కింత్వితి ॥ కల్పితబింబభావమీశ్వరపదవాచ్యం బ్రహ్మైవ జగదుపాదానమిత్యాహ ॥ బ్రహ్మైవేతి ॥ ద్వితీయేతు కల్పితభేదస్యజీవస్య తదుపాదానచైతన్యాభేదోనవృత్తింవినాసం

ఽతఏవ ప్రమాణస్యేన్ద్రియా అన్యథా ఏవస్య ఘటాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైతి న్యాభేదపక్షే తేన ఘటాద్యవచ్ఛిన్నస్య ప్రాప్తి తదభావాయ ఘటాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యాభేదేన ఘటాద్యాకారాన్తఃకరణవృత్తిరిష్యతే। నచ వృత్త్యాపి కథం ప్రమాతృచైతన్యవిషయచైతన్యయోరభేదస్సంపాద్యతే ఘటాన్తఃకరణయోరపి విభేదేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యయోరభేదాసంభవాదితిచేన్న। వృత్తేర్విషయదేశం గతాయాః అన్తఃకరణేన విషయేణ చైకదేశస్థత్వేన ఉపాధిభేదాభావస్యోక్తత్వాత్। ఏవముపపాదితయా వృత్త్యా తద్భేదేన వినియోగ ఉపపాదితః। ఇన్ద్రియాజన్యవిషయగోచరాపరోక్షాన్తఃకరణవృత్త్యవస్థా స్వప్నావస్థా జాగ్రదవస్థావ్యావృత్త్యర్థమిన్ద్రియాజన్యేతి। అవిద్యావృత్తిమత్యాం సుషుప్తావతివ్యాప్తివారణాయాన్తఃకరణేతి। సుషుప్తిర్నామ అవిద్యాగోచరావిద్యావృత్త్యవస్థా। జాగ్రత్స్వప్నయోరవిద్యాకారవృత్తేరన్తఃకరణవృత్తిత్వాన్న తత్రాతివ్యాప్తిః। అత్ర కేచిత్స్మరణమూర్ఛయోరవస్థాన్తరత్వమాహుః। అపరే తు సుషుప్తావేవ తయోరన్తర్భావమాహుః। అత్ర తయోరవస్థాత్రయాన్తర్భావబహిర్భావయోస్త్వంపదార్థనిరూపణే ఉపయోగాభావాన్నాత్ర ప్రయత్యతే। తస్య చ మాయోపాధ్యపేక్షయా ఏకత్వం అన్తఃకరణోపాధ్యపేక్షయా చ నానాత్వం వ్యవహ్రియతే। ఏతేన జీవస్యాణుత్వం ప్రత్యుక్తం। 'బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ హ్యా

భవతీతి వృత్తిసంబన్ధాపేక్షా దర్శనాదేత్యాహ ॥ తథా చేతి ॥ వృత్తిప్రయోజనముపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ ఏవమిన్ద్రియజన్యాన్తఃకరణవృత్త్యవస్థా జాగ్రదితి జాగ్రదవస్థాం నిరూప్య స్వప్నావస్థాం నిరూపయతి ॥ ఇన్ద్రియాజన్యేతి॥ యథా చ స్వాప్నజ్ఞానస్యేన్ద్రియాజన్యత్వం తథోపపాదితమధస్తాత్. సాక్షాదవిద్యోపాదానా వృత్తిరవిద్యావృత్తిః సా చ నిత్యసుఖగోచరా అవిద్యాగోచరా చ. అత ఏవ సుప్తోత్థితానుభవః సుఖమహమస్వాప్సం న కించిదవేదిషమితి. తదవస్థా సుషుప్తిరితి వివక్షితం. తేన ఘటమహం న జానామీత్యవిద్యాగోచరాం పరంపరయా తదుపాదానాన్తఃకరణవృత్తిమాదాయ జాగ్రత్స్వప్నయోర్నాతివ్యాప్తిః ఇత్యాహ ॥ జాగ్రదితి ॥ రామానుజాదిమతం దూషయతి ॥ ఏతేనేతి ॥— చైతన్యాత్మకస్య జీవస్య కిం పారమార్థికమణుత్వం? ఔపాధికం వా? నాద్యః. అద్వితీయత్వాదిశ్రుతివిరోధేన తదయోగాత్. నద్వితీ

రా౽గ్రమాత్రో హ్యవరో౽పి దృష్ట' ఇత్యాదౌ జీవస్య బుద్ధిశబ్దవాచ్యాంతఃకరణ పరిమాణోపాధికపరిమాణశ్రవణాత్ । సచ జీవః స్వయం ప్రకాశః । స్వప్నావస్థామధికృత్య 'అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతి' రితిశ్రుతేః । అనుభవరూపశ్చ 'ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'తి శ్రుతేః । అనుభవామీతివ్యవహారస్తు వృత్తిప్రతిబిమ్బితచైతన్యమాదాయోపపద్యతే । ఏవం త్వం పదార్థో౽నిరూపితః ।

యః. జీవస్యాంతఃకరణోపాధికత్వ పక్షే తద్వదేవ వ్యాపకత్వాత్. అన్తఃకరణోపాధిత్వపక్షేచ మధ్యమపరిమాణత్వాత్. ఉపాధిపరిమాణ సమానపరిమాణస్య ఘటాద్యవచ్ఛిన్నాకాశాదౌ దర్శనాత్. 'బుద్ధేర్గుణేన ఆరాగ్రమాత్ర 'ఇత్యాపాధికపరిచ్ఛేదశ్రవణాచ్చ. క్వచిదణుత్వశ్రవణస్య దుర్జ్ఞేయత్వాభిప్రాయత్వాత్. అన్యథా 'అణోరణీయా' నితి శ్రవణాదాత్మా అణోరప్యణుఃస్యాత్. అణుత్వేచ ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః, శరీరవ్యాపిసుఖాద్యనుభవానాపత్తేశ్చ. నచాత్మత్వ మణువృత్తి ద్రవ్యత్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాతిత్వా త్పృథివీత్వవత్. మనో౽నణుత్వపక్షే మనస్త్వే వ్యభిచారాత్. అనాత్మవృత్తిత్వస్యోపాధిత్వాత్. ఆత్మత్వం నాణునిష్ఠ మాత్మమాత్రవృత్తిత్వా దీశ్వరత్వవదితి ప్రయోగాచ్చ. తస్మాన్నాణుర్జీవ ఇతి——. ఏవం జీవస్య జాగ్రదవస్థాదికం కల్పితం ధర్మం నిరూప్య సమ్ప్రతి తస్య పారమార్థికం రూపం నిరూపయతి ॥ సచేతి ॥ తత్ర బృహదారణ్యోపనిషద్వచనం ప్రమాణయతి ॥ స్వప్నావస్థామితి ॥ నచాయమాత్మశబ్దః పరమాత్మపరః. సమనన్తరవాక్యవిరోధాత్. తథాహి. 'ఆత్మైవాస్యజ్యోతి' రిత్యుక్త్వా 'కతమ ఆత్మేతి యో౽యం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః స్వయం పురుషః సవా అయం పురుషో జాయమానః శరీరమభిసమ్పద్యమానః పాప్మభిస్సంసృజ్యతే సఉత్క్రామన్ మ్రియమాణ, ఇతిచోక్త్వా ఉత్తరత్ర 'స్వయం విహత్య స్వయం నిర్మాయ స్వేన భాసా ప్రస్వపిత్యత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతి' రిత్యాదినా స్వప్రకాశస్యైవ స్వప్నావస్థాముపదర్శయన్తో వేదాన్తా జీవాత్మానమేవ స్పష్టముపస్థాపయన్తి. తథా చాస్య జ్యోతిరాత్మా స్వరూపమిత్యర్థః. రాహోశ్శిరఇతివత్ షష్ఠ్యుపపత్తేః. తదేతదభిప్రేత్యాహ ॥స్వప్నావస్థామధికృత్యేతి ॥ కించ జీవః స్వప్రకాశశ్చిద్రూపత్వాచ్చిద్వత్. స్వప్రకాశత్వంచ సజాతీయప్రకాశాప్రకాశ్యత్వం. నచ చిద్రూపత్వమసిద్ధం. తస్య శ్రవణాదిత్యాహ॥అనుభవరూపశ్చేతి॥

అధునా తత్త్వంపదార్థయోరైక్యం మహావాక్యప్రతిపాద్యమభిధీయతే । త మనాహ తస్యేత్యాది ప్రత్యక్షేణ తద్విషయత్వనిర్ణయత్వాదివిషయత్వాశ్రయ త్వాదిలిఙ్గేన ప్రమాణవిరోధాత్ ఇత్యాది శ్రుతిః ప్రమాణమా ఘటదాహాదికరక త్వేషు ఏవ చ । ఘటత్వాదిహేతు ఘటవిషయకత్వం ఇత్యాదిశ్రు త్యా చ జీవపరయోః ఐక్యప్రతిపాదకత్వేన ఈశ్వరప్రతిపాదకవాక్యం ప్రణీతా యాపరిచ్ఛేదమానః ప్రత్యక్షాదిప్రమాణానాం సమానవిషయత్వే ఘట ప్రత్యక్షస్య సమానాధికరణదోషస్య అసమానాధికరణదోషనిరాకరణేన బా ధ్యమానత్వాత్ । అన్యథా ఘటప్రత్యక్షాధికరణకాలావచ్ఛిన్నత్వప్ర త్యయం స్వస్మిన్ జ్ఞానే, ఇత్యాది శ్రుతిప్రమాణవిరోధః । కించ ఘట జ్ఞానయోః తద్భిన్నత్వ ఆత్మైకత్వః జ్ఞానవిషయత్వాభ్యుపగమాత్. అతిప్రసక్తా జ్ఞానరూ పః ఆత్మాన్యవిషయత్వాత్ జ్ఞానవత్. నచాప్రయోజకతా. ఆత్మా యది యావత్స్వస్థితిసమానకాలీనజ్ఞానావిషయత్వే సతి జ్ఞానరూపోనస్యాత్ స్వేతరప్రకాశకస్య విశేష్యత్వేనాయాదివిషయకః స్యాత్ ఘటాదివదితి బాధ కతర్కసత్త్వాత్. తతిస్వయం స్వప్రకాశః. విషయప్రతిపాదనానన్తరం విషయనిరూపణం ప్రజానీతే ॥ అధునేతి ॥ మహావాక్యేతి ॥ "స త్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే"తి వాక్యం అవాన్తరవాక్యం. "తత్త్వమసి * అ హం బ్రహ్మాస్మి * అయమాత్మా బ్రహ్మ", ఇత్యాదివాక్యం మహావాక్యం. యేన శ క్త్యా లక్షణయా వా తదైక్యం ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. అనేనాస్య విషయ త్వముక్తం. అన్యప్రతిపాద్యత్వే సతి తత్ప్రతిపాద్యస్య తద్విషయత్వాత్. ద్వాదశలక్షణీ ధర్మమీమాంసా సవికేరధర్మనిరూపణపరా. నవేదాన్తా బ్రహ్మ పరా. విధివాక్యానామేవ తత్ర విచారితత్వాత్. వేదాన్తాశ్చ నవిధిపరాః. తాత్పర్యావిషయబ్రహ్మసిద్ధిప్రసక్తాత్. తథాచ నసత్యాసిద్ధిరితి. తత్త్వమ స్యాదివాక్యం నజీవేశ్వరయోరభేదే ప్రమాణం. భేదగ్రాహిప్రత్యక్షప్రమాణ విరోధాదితి శఙ్కతే ॥ నన్వితి ॥ కిఞ్చిజ్జత్వేతి ॥ జీవేశ్వరౌ పరస్పరభిన్నౌ కిఞ్చిజ్జత్వసర్వజ్ఞత్వలక్షణవిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వాత్ దహనతుహినవదిత్యర్థః. తథాచ తత్త్వమస్యాదివాక్యం నప్రమాణంస్యాదిత్యత ఆహ ॥ తత్త్వమస్యా దీతి ॥ నను ప్రత్యక్షస్య జ్యేష్ఠతయా ప్రాబల్యేన బాధకత్వమిత్యత ఆహ ॥ అన్యథేతి ॥ తర్హి భేదప్రత్యక్షస్య అప్రామాణ్యకల్పనమేవాభేదప్రామాణ్యే

చన్ద్రప్రాదేశికత్వగ్రాహిప్రత్యక్షేణ బాధాపత్తేః। పాకరక్తఘటే రక్తోఽయం నశ్యామ ఇతివత్ సవిశేషణేహీతి న్యాయేన జీవపరభేదగ్రాహిప్రత్యక్షస్య విశేషణీభూతధర్మభేదవిషయత్వాచ్చ। అతఏవచ నానుమానమపి ప్రమాణం।ఆగమబాధాత్। మేరుపాషాణమయత్వానుమానవత్ । నాప్యాగమాన్తరవిరోధః। తత్పరాతత్పరవాక్యయోస్తత్పరవాక్యస్య బలవత్త్వేన లోకసిద్ధభేదానువాదిద్వాసుపర్ణేత్యాదివాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమోపసంహారాద్యవగతాద్వైతతాత్పర్యవిశిష్టస్యతత్త్వమస్యాదివాక్యస్యప్రబలత్వాత్ । నచజీవపరైక్యే విరుద్ధధర్మాశ్రయత్వానుపపత్తిః। శీతస్యైవజలస్యౌష్ణ్యాశ్రయత్వవత్ స్వభావతో నిర్గుణస్యైవజీవస్యాన్తఃకరణాద్యుపాధికకర్తృత్వాద్యాశ్రయత్వప్రతిభాసోపపత్తేః। యదిచ జలాదౌ ఔష్ణ్యమారోపితం తదాప్రకృతేపి తుల్యం। నచ సిద్ధాన్తే కర్తృత్వస్య క్వచిదప్యభావాత్ ఆరోప్యప్రమాహితసంస్కారాభావే కథమారోప ఇతి వాచ్యం। లాఘవేనారోప్యవిషయకసంస్కారత్వేనైవ తస్యహేతుత్వాత్। నచప్రాథమికారోపే కాగతిః। కర్తృత్వాధ్యాసప్రవాహస్యానాదిత్వాత్ । తత్త్వం పదవాచ్యయోర్విశిష్టయోరైక్యాయోగేపి

బాధకమిత్యత ఆహ ॥ పాకేతి ॥ అనుమానంచ నభేదే ప్రమాణం. నరశిరశ్శౌచానుమానవ దాగమబాధాదిత్యాహ ॥ అతఏవేతి ॥ భేదగ్రాహిశ్రుతిస్మృతివిరోధం నిరస్యతి ॥ నాప్యాగమాన్తరేతి ॥ నను 'ద్వాసుపర్ణే' త్యాదివాక్యం ప్రతీయమానభేదపరమేవాస్తు బాధకాభావాత్ ఇత్యాశఙ్క్య శాస్త్రస్యాజ్ఞాతార్థపరత్వాత్ భేదస్యచ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావగతత్వాత్ నతత్పరత్వమిత్యాహ ॥ లోకసిద్ధేతి ॥ నను తత్త్వమస్యాదివాక్యమపి నాభేదపరం. ప్రస్తరాదివాక్యవత్తస్యాప్యుపచరితార్థత్వేనోక్తత్వాదిత్యాశఙ్క్య, కిం బాధకసత్త్వాదభేదపరత్వాభావః? తాత్పర్యస్య గ్రాహకాభావాద్వా? నాద్యః. ప్రస్తరస్య యజమానత్వే బాధకవత్ అభేదే బాధకాభావాత్. నచ ప్రస్తరాదివాక్యవత్ స్తుతిపరత్వం తాత్పర్యబాధకం. 'ప్రస్తరం ప్రహరతీ' తి విధిశేషతయావగతత్వేన ప్రస్తరస్య స్తుతివిషయత్వేపి జీవేశ్వరయోర్విధ్యన్వయాదర్శనేన స్తుతివిషయత్వాయోగాత్. నద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ ఉపక్రమేతి ॥ అర్థాపత్తిమాశఙ్క్య నిరాకరోతి ॥ నచేతి ॥ సమ్ప్రదాయమతేనాహ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

మిత్యేతి తహ ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] —— [illegible]

[illegible]

[illegible] ప్రసఙ్గాచ్చ. కించ [illegible]

రం. 'అథయో[illegible] [illegible] అహం బ్రహ్మాస్మీ' తి

[illegible]

అతఏవ 'తం[illegible]కరోతి' ఇతి [illegible]

[illegible] బ్రహ్మ [illegible]

మితి యుక్తం. 'అ[illegible], [illegible]. 'ఆత్మానం చేద్విజానీయాద

హమస్మీతి పూరుషః। కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్వరేత్ ॥ తత్ర

కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః, [illegible]

[illegible]. '[illegible] ప్రపఞ్చం య[illegible]

తే । తద్బ్రహ్మాహమితి జ్ఞాత్వా సర్వబంధైః ప్రముచ్యతే । మయ్యేవ సకలం

జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం । మయి సర్వం లయం యాతి తద్బ్రహ్మాద్వయ

మస్మ్యహం ' ఇతి కైవల్యోపనిషద్వచనాచ్చ. 'యథా నదీనదా లోకే సాగ

రేణైకతాం యయుః । తద్వదాత్మాక్షరేణాసౌ నిష్కలేనైకతాం యయౌ ' ఇతి

కూర్మపురాణవచనాచ్చ. 'యద్స్థూలవన్నణ్వపి అవిమేయమవ్యక్తం

తద్బ్రహ్మాహమితి జ్ఞాత్వా బ్రహ్మసమ్పద్యతే ధ్రువమి ' తి విశ్వామిత్రస్మృతే

శ్చ. అహమేవ పరంబ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయమ్ । ఇతి స్యాన్నిశ్చితో

ముక్తో బద్ధ ఏవాన్యథా భవేత్ ' ఇతి వరరుచివచనాచ్చ. 'ఆత్మనోన్యతిరే

కేణ ద్వితీయం యో న పశ్యతి । బ్రహ్మభూతస్స ఏవేహ దక్షపక్ష ఉదాహృత '

ఇతి దక్షస్మృతేశ్చ. 'సర్వభూతాన్తరస్థాయ నిత్యశుద్ధచిదాత్మనే । ప్రత్య

ఏవం సర్వప్రమాణావిరుద్ధః శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రతిపాద్యం జీవబ్రహ్మైక్యం వేదాంతశాస్త్రస్య విషయ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ****************

ఇతి వేదాన్తపరిభాషాయాం విషయపరిచ్ఛేదః [౭]

ఇదానీం ప్రయోజనం నిరూప్యతే । యదవగతం సత్స్వవృత్తితయేష్యతే తత్ప్రయోజనమ్ । తచ్చ ద్వివిధం ముఖ్యం గౌణం చేతి । తత్ర సుఖదుఃఖాభావౌ ముఖ్యప్రయోజనే । తదన్యతరసాధనం గౌణప్రయోజనం । సుఖం చ ద్వివిధం సాతిశయం నిరతిశయం చేతి ।

క్షైతన్యరూపాయ మహ్యమేవ నమో నమః, ఇతి వాసిష్ఠరామాయణవచనాచ్చ. అన్యథా తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధేన అభేదే ప్రామాణ్యాభావే ఉక్తశ్రుతిస్మృతిపురాణవచనాని బాధ్యేరన్. తస్మాత్ సిద్ధం తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య జీవబ్రహ్మైక్యపరత్వం —. తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యోపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ **********************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే
వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ విషయపరిచ్ఛేదః.

॥ యదవగతమితి ॥ యద్యేన రూపేణ స్వవృత్తితయా అవగతం సత్ తథైవేష్యతే తేన రూపేణ చ ప్రయోజనమిత్యర్థః. అనాగతసుఖాదికం చ స్వవృత్తిసుఖత్వేనానుమానాత్ జ్ఞాతం తేన రూపేణేష్యతే సుఖం మే భూయాదితి. పశుపుత్రాదికం త్విష్టసాధనత్వేనావగతమిచ్ఛావిషయ ఇతి తేన రూపేణ ప్రయోజనం. తథా చ సుఖాదేర్గుణత్వాదినావగతౌ సుఖత్వాదినా స్వాస్మిని బాధదశాయాం చేచ్ఛావిరహేపి న దోషః. న చ పశుపుత్రాదీనాం కథం స్వవృత్తిత్వం పరమ్పరాసమ్బన్ధేన స్వవృత్తిత్వే అతిప్రసఙ్గాదితి వాచ్యం. స్వత్వలక్షణసమ్బన్ధేన స్వవృత్తిత్వాభ్యుపగమాత్ స్వస్వరూపసంబన్ధస్యాపి సాక్షాత్సమ్బన్ధత్వాత్. ద్వైవిధ్యమేవాహ ॥ ముఖ్యమితి ॥ యత్స్వాసాధారణరూపేణావగతం సదిష్యమాణం తన్ముఖ్యప్రయోజనం అతిరిక్తధర్మజ్ఞానాపేక్షమిష్యమాణం గౌణమిత్యర్థః. తదుభయం క్రమేణోదాహరతి ॥ తత్రేతి ॥ సిద్ధాన్తే చ సుఖస్య ద్వైవిధ్యమిత్యాహ ॥ సుఖం చేతి ॥

తత్ర సాతిశయం సుఖం విషయానుషఙ్గజనితాన్తఃకరణవృత్తితారతమ్యకృతానన్దలేశావిర్భావవిశేషః। 'ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి' ఇత్యాదిశ్రుతేః। నిరతిశయసుఖం చ బ్రహ్మైవ। 'ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్' *'విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' ఇత్యాదిశ్రుతేః। ఆనన్దాత్మబ్రహ్మావాప్తిర్మోక్షః। శోకనివృత్తిశ్చ 'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'తరతి శోకమాత్మవిత్' ఇత్యాదిశ్రుతేః। న తు లోకాన్తరావాప్తిః

తత్రే జన్యసుఖం సాతిశయమిత్యాహ తత్రేతి సాతిశయమితి। యథా కాదివస్తుకరణవృత్తిః సత్త్వగుణజన్యతయా స్వచ్ఛత్వాత్ జ్ఞానాంశప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వేన జ్ఞానం తథా తాదృశీవృత్తిస్తదానన్దాంశప్రతిబిమ్బగ్రాహకత్వాత్సుఖమితి వ్యపదిశ్యతే. తస్యాం చ సుఖలక్షణాయాం వృత్తావన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం స్రక్చన్దనవనితాదివిషయసమ్ప్రయోగో హేతుః. అతఏవ తత్తారతమ్యాత్సుఖతారతమ్యం. అతఏవ చాస్త్రాదిసుఖాద్బ్రహ్మసుఖముత్కృష్టం తస్మాత్సార్వభౌమసుఖముత్కృష్టతరం తతశ్చేన్ద్రాదిసుఖముత్కృష్టతమమితి. నను యద్యానన్దప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వాదన్తఃకరణవృత్తిరేవ సుఖం తదా సన్నిహితపరిపూర్ణానన్దస్యాపి గ్రహణసమ్బన్ధేన సర్వదాపి సుఖమేకరూపం స్యాదితి చేన్న. పరిపూర్ణజ్ఞానవదఖణ్డానన్దస్య మూలావిద్యావృతత్వేన ఇదానీం తద్భానాయోగాత్. నన్వస్తు నిరతిశయానన్దాత్మకం బ్రహ్మ తతః కిమిత్యత ఆహ ॥ ఆనన్దాత్మేతి ॥ నను న బ్రహ్మావాప్తిర్మోక్షః తస్యాస్సంసారదశాయామపి భావాత్. నన్వత్యన్తశోకః పరిపూర్ణానన్దో నప్రాగితి చేత్. తస్యైకవశ్యకత్వాత్తస్యైవ ముక్తిరిత్యత స్తత్రైవ పక్షాన్తరమాహ ॥ శోకనివృత్తిరితి ॥ అనర్థహేతోరవిద్యానివృత్తిరిత్యర్థః. క్రమేణ ప్రమాణమాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ తరతి శోకమిత్యత్ర శోకహేతుత్వాత్తత్పదేనావిద్యోక్తా. తరణం చాత్ర 'తరతి బ్రహ్మహత్యా'మితివన్నివృత్తిరూపం వివక్షితం. నతు 'సేతుం తరతీ'తివత్. శోకస్య మూర్తత్వాభావాదితి ధ్యేయం. లోకాన్తరప్రాప్తిరేవ ముక్తిరితి తార్కికాః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ ॥ నత్వితి ॥ లోకాన్తరావాప్తేః సుఖదుఃఖాభావాన్యతరత్వాభావాత్ స్వతః ప్రయోజనత్వాభావాదితి భావః. నను వైకుణ్ఠాదిలోకవిశేషం గతానామానన్దావిర్భావోఽభవిష్యతీతి చేన్న. స్వరూపానన్దాభివ్యక్త్యభ్యుపగమే లోకాన్తరగమనవైయ

తజ్జన్యవైషయికానన్దో వా మోక్షః। తస్య కృతకత్వేనానిత్యత్వే ముక్తస్య పున
రావృత్త్యాపత్తేః।

స్యాత్. నను ఏలోకాన్తరావాప్తిః స్వతో మోక్షః కిన్తు తత్రత్యవైషయి
కానన్దస్వాద ఏవ తత్రైవేతి నలోకాన్తరగమనవైయర్థ్యమితి చేన్న. కిం
సైవ ముక్తిః? ఉత తత్రత్యవైషయికానన్దః? నాద్యః. ఆవశ్యకత్వాన్న
ష్ప్రయోజనత్వాచ్చ తస్యైవ ముక్తిత్వౌచిత్యాత్. అన్యథా ముక్తేః స్వ
తః పురుషార్థత్వాభావప్రసఙ్గాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ తజ్జన్యేతి ॥ వై
షయికానన్దస్య ముక్తిత్వే తస్య స్వరూపేణ జన్యతయా స్వర్గాదివదనిత్యత్వం
స్యాదిత్యాహ ॥ తస్యేతి ॥—కిఞ్చ విషయజన్యానన్దో న మోక్షః తస్య స్వ
ర్గాదివత్సాతిశయత్వాపత్త్యా మోక్షస్య పరమపురుషార్థత్వాభావప్రసఙ్గా
త్. కిఞ్చ వైషయికానన్దస్య ముక్తిత్వే ముక్తిదశాయాం భేదాపత్త్యా ‘ యత్ర
త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ * యావన్మోక్షం తు భేదః స్యాజ్జీవస్య చ ప
రస్య చ। తతః పరం న భేదోఽస్తి భేదహేతోరభావతః * విభేదజనకేఽజ్ఞానే నాశ
మాత్యన్తికం గతే। ఆత్మనో బ్రహ్మణో భేదమసన్తం కః కరిష్యతి , ’ ఇత్యాదివచన
విరోధాపత్తిః. కిఞ్చ ముక్తిదశాయాం శరీరాభావేన వైషయికానన్దానుపప
త్తిః. తస్య శరీరజన్యత్వనియమాత్. అతఏవ స్వర్గే శరీరకల్పనం. న చా
త్రాపి తత్కల్ప్యత ఇతి యుక్తం. ‘ అశరీరం వావ సన్తం , ’ ఇత్యాదిశ్రుతివిరో
ధాత్. కిఞ్చ న బ్రహ్మవిదాం లోకాన్తరగమనమస్తి. ‘ న తస్య ప్రాణా ఉ
త్క్రామన్తి అత్రైవ సమవలీయన్త , ’ ఇతి శ్రుతేః. న చార్చిరాదినా గమనం
శ్రూయత ఇతి వాచ్యం. తద్వచనస్య సగుణోపాసకవిషయత్వేన బ్రహ్మవిద్గ
మనస్యానభిధానాత్. అతఏవాబ్రహ్మవిదామపి పఞ్చాగ్నివిద్యోపాసకానాం
అర్చిరాదినా గమనం. ఏవం చైవం బ్రహ్మవిదాం తదనభ్యుపగతౌ ‘ ఏతేన ప్రతిప
ద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త , ’ ఇతి అర్చిరాదినా గతానామ
పునరావృత్తిశ్రవణం విరుధ్యేతేతి వాచ్యం. సగుణోపాసకానామర్చిరాదినా
గతానాం ‘ అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం , ’ ఇత్యాదిశ్రుత్యవగతనిరస్తసమ
స్తదోషాణాం బ్రహ్మలోక ఏవ సమ్పాదితశ్రవణాదిసాధనానాం తత్రైవ బ్రహ్మ
సాక్షాత్కారసమ్పాదనేన బ్రహ్మణా సహ పరమముక్త్యభ్యుపగమేనావిరోధా
త్. కిఞ్చ లోకస్యావశ్యమేవ వినాశేన దేవసామ్యే దత్తగ్రాసిదిత్యాదిశ్రుతివి

నను తస్య నిత్యసిద్ధస్యానాద్యవిద్యానివృత్తేశ్చ సాధ్యత్వాభావాద్దోషః అనాదిత్వే మోక్షస్య తత్ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరితిచేన్న సిద్ధస్యైవ బ్రహ్మస్వరూపస్య మోక్షస్యాసిద్ధత్వభ్రమేణ తత్సాధనే ప్రవృత్త్యుపపత్తేః ।

లాఘవేన ముక్తౌ శాస్త్రతాత్పర్యకల్పనం. అపిచ వైకుంఠాదిప్రాప్తానాం ముక్తత్వే జయవిజయాదీనాం భగవద్ద్వారపాలానాం మునిశాపేన రాక్షసాదిదేహప్రాప్తిర్న స్యాత్. నహి విరజాదిగమనస్య పరంపరయా అపునరావృత్తిహేతుత్వేన జయవిజయాదయ స్తదనురోధినో నావర్తేరన్నితి వాచ్యం. నహి జయవిజయాదయో విరజాదినా బ్రహ్మలోకం గతాః. కింతు వైకుంఠాఖ్యం లోకాంతరం. నహి తస్యైవ బ్రహ్మలోకత్వం. 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే' ఇతి వాక్యశేషేణ కార్యబ్రహ్మణ్యేవ దేశవిశేషత్వేన బ్రహ్మలోకపదేనాభిధానాత్. అపిచ 'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి' ఇత్యాదిశ్రుతిమోక్షప్రతిపాదనస్య మోక్షత్వే నహి సామంజస్యోపపత్తిః. అత ఏవ 'మాముపేత్య తు కౌంతేయ పునర్జన్మ న విద్యతే' ఇతి స్మృతమేవ స్వప్రాప్త్యాశ్చ భగవతైవోక్తం 'ఏకాంతినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యంతి సూరయః' ఇతి విష్ణుపురాణే పరమస్థానపదేన బ్రహ్మస్వరూపమేవోక్తమ్. ఏతేన వైకుంఠాదికానాం ముక్తత్వాత్ ఇత్యస్య కల్పన మపాస్తం. బ్రహ్మత్వైక్యే అజ్ఞాననివృత్తావావిశేషాభావాత్. తస్మాన్నిరస్త సమస్తదోష మభివ్యక్తపరిపూర్ణానందమాత్రాభిన్నం బ్రహ్మైవ మోక్ష ఇతి శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయకోవిదైరభ్యుపగంతవ్య మితి సంక్షేపః—. నన్వానందావాప్తిరనర్థహానిత్వావిద్యానివృత్తిద్వారా మోక్ష ఇత్యుపగచ్ఛత స్తవ తేపి తదుభయం సాది? అనాదివా? ఆద్యే కృతకత్వేనానిత్యత్వాపత్త్యా అపునరావృత్తి శ్రుతివిరోధః. ద్వితీయే మోక్షస్యాసిద్ధస్యాగస్య సాధ్యత్వాభావేన తత్సాధనశ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిర్న స్యాదితి తాత్త్వికః పరిహరదయతి ॥ నన్వితి ॥ ఉభయవిధస్యాపి మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపతయాఽనాదిత్వేపి నప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యాహ ॥ సిద్ధస్యైవేతి ॥ అసిద్ధత్వభ్రమేణేతి ॥ లాఘవేనేష్టసాధనతాజ్ఞానస్య భ్రమప్రమాసాధారణ తత్సాధనతాజ్ఞానత్వేనైవ ప్రవర్తకత్వ మితిభావః. అనర్థనివృత్తిరేవ ముక్తిః సాచ బ్రహ్మస్వరూపాతిరిక్తా తత్త్వజ్ఞానాత్ప్రాగసిద్ధైవ

అనర్థనివృత్తిరప్యధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపతయా సిద్ధైవ । లోకేపి ప్రాప్త ప్రాప్తిపరిహృతపరిహారయోః ప్రయోజనత్వం దృష్టమేవ । యథా హస్తగత విస్మృతసువర్ణాదౌ తవహస్తేసువర్ణమిత్యాప్తోపదేశా దప్రాప్తమివప్రాప్నోతి। యథావా వలయితచరణాయాం స్రజిసర్పత్వభ్రమవతః నాయంసర్పఇత్యాప్తవాక్యాత్ పరిహృతస్యైవ సర్పస్య పరిహారః । ఏవంప్రాప్తస్యాప్యానన్దస్యప్రాప్తిః పరిహృతస్యాప్యనర్థస్య నివృత్తి ర్మోక్షః ప్రయోజనమ్ । సచ జ్ఞానైకసాధ్యః । తమేవవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి * నాన్యఃపన్థావిద్యతేయనాయే,త్యాదిశ్రుతేః ।

అద్వైతశ్రుతేశ్చ భావాద్వైతపరత్వాన్న తద్విరోధఇతి యేమన్యంతే తేషాం మతం దూషయతి ॥ అనర్థనివృత్తిరపీతి ॥ ఆనందలక్షణముక్తివ దనర్థనివృత్తిరపి బ్రహ్మస్వరూపైవ. అన్యథా అద్వైత శ్రుతివిరోధాత్. భావాద్వైతవాదస్యచప్రక్రియామాత్రత్వేనా యుక్తత్వాదితి భావః. నన్వస్త్వసాధ్యత్వేపి ముక్తేః తత్సాధనత్వ భ్రమాత్కథంచిచ్ఛ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిః. తథాపికథం పురుషార్థత్వం. సాధ్యస్యైవలోకే పురుషార్థత్వదర్శనేన సాధ్యత్వస్య పురుషార్థత్వ ప్రయోజకత్వాదిత్యాశఙ్క్య కిమేతత్పురుషార్థత్వస్య వ్యాప్యం? వ్యాపకంవా? నాద్యః. వ్యాప్యాభావేపి వ్యాపకసత్త్వేవిరోధాభావాత్. దుఃఖాదౌ వ్యభిచారాచ్చ. నద్వితీయః. ప్రాప్తేష్టపరిహృతానిష్ట ప్రాప్తిపరిహారయో రసాధ్యత్వేన వ్యభిచారాదిత్యాహ ॥ లోకేపీతి ॥ నన్వ సిద్ధత్వ భ్రమాచ్ఛ్రవణాదౌ ప్రవృత్తస్య శబ్దజన్యపరోక్ష సిద్ధత్వజ్ఞానమాత్రాత్కథం తద్భ్రమనివృత్తిః. కథంవా తన్మూలాఽవిద్యానివృత్తిః. తదుభయస్య విరోధిసాక్షాత్కారసాధ్యత్వాదితి చేన్న. తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యస్యాపిజ్ఞానస్యా పరోక్షత్వా భ్యుపగమాత్. అతఏవ అనురూపదృష్టాన్తమాహ ॥ యథేతి ॥ ‘ హిరణ్యాదాఅమృతత్వంభజంతే ’ త్యాది శ్రుత్యా మోక్షస్య కర్మసాధ్యత్వావగమాత్ జ్ఞానకర్మణోస్సముచ్చయఇతి యే వదంతితాన్నిరాచష్టే ॥ సచేతి ॥ నాన్యఇతి ॥ తథాచ ముక్త్యావుపాయాంతరప్రతిషేధేన ‘హిరణ్యాదాఅమృతత్వ ’ మిత్యాదేః ప్రళయపర్యంతస్థాయిస్వర్గాది ఫలాభిప్రాయత్వాన్నదర్శపూర్ణమాసవత్ జ్ఞానకర్మణోః ఫలే సముచ్చయః. కించ మోక్షస్య కర్మజన్యాపూర్వసాధ్యత్వే స్వర్గాదివ

అజ్ఞాననివృత్తేర్జ్ఞానైకసాధ్యత్వనియమాచ్చ । తచ్చ జ్ఞానం బ్రహ్మాత్మైక్యగోచరమ్ । 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి' 'తదాత్మానమేవావేదహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యాదిశ్రుతేః । 'తత్త్వమస్యాదివాక్యోత్థజ్ఞానం మోక్షస్య సాధనమ్' ఇతి నారదీయవచనాచ్చ । తచ్చ జ్ఞానమపరోక్షరూపం । పరోక్షత్వే అపరోక్షభ్రమనివర్తకత్వానుపపత్తేః । తచ్చాపరోక్షజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యాదితి కేచిత్ । మనననిదిధ్యాసనసంస్కృతాన్తఃకరణాదేవేత్యపరే । తత్ర ప్రథమపక్షే ఆచార్యాణామయమాశయః । సంవిదాపరోక్ష్యం న కరణవిశేషోత్పత్తినిబన్ధనం కిన్తు ప్రమేయవిశేషనిబన్ధనమిత్యుపపాదితమ్ । తథా చ బ్రహ్మణః ప్రమాతృజీవాభిన్నతయా తద్గోచరం శబ్దజన్యమపి జ్ఞానమపరోక్షం । అత ఏవ

త్సాతిశయతా క్షయిష్ణుతా నిరతిశయసుఖాభివ్యక్తిస్స్యాత్. అభిమానం వావిర్భావో మోక్షః. అవిద్యానివృత్త్యా విద్యానివృత్తిః. సా చ శుక్తిరూప్యాదిస్థలే విరోధి సాక్షాత్కారాదేవాత్ర సాక్షాత్కారనివారణాన్యతరసాధ్యేత్యాహ ॥ అజ్ఞాననివృత్తేరితి ॥ నన్వేవమపి జీవబ్రహ్మైక్యజ్ఞానం న ముక్తిహేతుః మానాభావాత్. తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాదిశ్రుతేస్తు భేదజ్ఞానపరత్వోపపత్తేరిత్యత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥ నను వాక్యజన్యజ్ఞానం నానర్థనివర్తకం తస్య పరోక్షత్వనియమాదిత్యత ఆహ ॥ తచ్చేతి ॥ తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం చాత్మైక్యజ్ఞానమపరోక్షరూపమేవేతి తస్మిన్ వర్తమానమిత్యర్థః. నను పరోక్షజనకస్వభావాద్వాక్యాత్కథం అపరోక్షధీరిత్యాశఙ్క్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥ తత్త్వమస్యాదివాక్యాదితి ॥ సాక్షాదితి శేషః. తత్త్వమస్యాదివాక్యావగతే బ్రహ్మణి మనననిదిధ్యాసనజనితాసంభావనావిపరీతభావనానివృత్తిసహకృతాదన్తఃకరణాత్ప్రత్యక్షప్రమాణాదేవాపరోక్షజ్ఞానముత్పద్యతే నతు వాక్యాదిత్యాచార్యవాచస్పతిమిశ్రా వ్యాచక్షతే. తన్మతమాహ ॥ మననేతి ॥ నను కరణవిశేషాయత్తం కార్యం. నహి కుటజబీజాద్వటాఙ్కురోత్పత్తిర్దృష్టపూర్వేత్యాశఙ్క్య, ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదోక్తమర్థం స్మారయతి ॥ తత్రపూర్వాచార్యాణామితి ॥ శబ్దప్రమాణకంచ జ్ఞానమపరోక్షమిత్యత్ర శాస్త్రదృష్టిసూత్రముపోద్బలయతి ॥ అత ఏవేతి ॥ యతో వాక్యజన్యజ్ఞానం అపరోక్షం అతః 'శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవ'దిత్యత్ర సూత్రే శాస్త్రాత్ దృష్టిరితి వ్యుత్పత్త్యా తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్య మహం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం శాస్త్రదృష్టి శ

ప్రతర్దనాధికరణే ప్రతర్దనం ప్రతి ‘ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్స్వ’ ఇతీన్ద్రప్రోక్తవాక్యే ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే నిశ్చితే సతి మాముపాస్స్వేత్యస్మచ్ఛబ్దానుపపత్తిమాశఙ్క్య తదుత్తరత్వేన ప్రవృత్తే ‘శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవ’దిత్యస్మిన్ సూత్రే శాస్త్రదృష్టిః శాస్త్రదృష్టిరితి తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం అహం బ్రహ్మేతి జ్ఞానం దృష్టిశబ్దేనోక్తమితి ।

శబ్దేనోక్తమితి సంబంధః. నను యథా ‘బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్’, ఇత్యత్ర దృష్టిశబ్దేనోపాసనా తథాఽత్రాపి సైవ వివక్షితా నాపరోక్షధీరిత్యాశఙ్క్య, ప్రతర్దనాధికరణం సంగ్రహేణ దర్శయతి ॥ ప్రతర్దనేతి ॥—అస్తి కౌషీతకబ్రాహ్మణోపనిషది ఇన్ద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా ‘ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చే’త్యామ్నాతా. తస్యాం శ్రూయతే ‘స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్స్వే’తి. తత్ర కిం ప్రాణశబ్దేన వాయురభిధీయతే? ఉతేన్ద్రః? ఉత జీవః? పరం బ్రహ్మ వా? ఇతి చతుర్విధలింగసమ్భవాచ్చతుర్ధా సంశయే ‘ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ’తి వాయువికారప్రాణలింగస్య ‘వక్తారం విజానీయా’దితి జీవలింగస్య ‘మామేవ విజానీహీ’తీన్ద్రలింగస్య ‘ఆనన్దోఽజరోఽమృత’ ఇత్యాది బ్రహ్మలింగానాం చ ప్రాబల్యదౌర్బల్యవివేకాభావాదనిర్ణయః. అథవా జీవబ్రహ్మప్రాణాః త్రయ ఏవాత్రోపాస్యాః. న చైవం వాక్యభేదదోష ఆవహతి. వాక్యార్థావగమస్య పదార్థావగమపూర్వకత్వాత్ పదార్థానాం చోక్తేన మార్గేణ స్వాతన్త్ర్యాత్. తస్మాదుపాస్యభేదాదుపాసనాత్రైవిధ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఇదముచ్యతే - ‘ప్రాణస్తథానుగమాత్’ ఇతి. ప్రాణశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ జ్ఞేయం పౌర్వాపర్యాలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగమాత్. ఉపక్రమే హి ‘త్వమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస’ ఇతి హితతమత్వేన ప్రాణ ఉపదిశ్యతే. తథా ఉపసంహారేఽపి ‘ఆనన్దోఽజరోఽమృత’ ఇత్యానన్దత్వాదినా. న చేదం బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి. జీవప్రాణలింగానాం చ తదానుగుణ్యేన నేతవ్యత్వాత్. అన్యథా భిద్యేత వాక్యం. న హి సంభవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదో యుజ్యతే. తదాహురాచార్యవాచస్పతిమిశ్రాః ‘తస్మాదనన్యథాసిద్ధబ్రహ్మలింగానుసారతః । ఏకవాక్యబలాజ్జీవప్రాణలింగోపపాదనం’ ఇ

[illegible]న్యేషాం త్వేకత్వేనోక్తయోః కరణవిశేషప్రయుక్తత్వేన జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వ-
నవిషయవిశేషనిబన్ధనం । తస్మిన్నేవ సూత్రే [illegible] కరణత్వాభ్యుపగమా-
దేవ ప్రత్యక్షత్వప్రత్యక్షత్వవ్యవహారోపపాదనాత్ । తథాచ చాక్షుష-
త్వాదివదిన్ద్రియజన్యత్వేనైవ ప్రత్యక్షత్వం తథా చ [illegible] పరో-
క్షత్వమ్। బ్రహ్మసాక్షాత్కారేపి [illegible] పక్షే మన ఏవ
కరణం। మనసైవానుద్రష్టవ్యమిత్యాదిశ్రుతేః [illegible]

తి. తస్మాత్త్వమసీత్యాదివాక్యం ప్రత్యక్షం. తథాచ [illegible] వాక్యస్య ప్ర-
మాణత్వాభ్యుపగమాత్ సూత్రస్య [illegible] పరత్వం. కిం త్వపరో-
క్షజ్ఞానపరత్వం. అతఏవ [illegible] సంగ-
చ్ఛతఇతి—నను విషయవిశేషనిబన్ధనస్య ప్రత్యక్షత్వస్య వాక్యజన్య-
జ్ఞానేపి సత్త్వాత్ శాస్త్రదృష్టి [illegible] తత్త్వ-
మస్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానే పరోక్షత్వోక్తిరయుక్తేత్యాశఙ్క్యాహ । అన్యేషాం
త్వితి ॥ కరణవిశేషేతి ॥ ఇన్ద్రియజన్యజ్ఞానత్వం జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వ-
మిత్యర్థః. ప్రత్యక్షత్వస్య విషయవిశేషాయత్తత్వే సూక్ష్మవస్తువిషయపరోక్ష-
ప్రమాణజన్యానుమితిజ్ఞానం ప్రత్యక్షం స్యాత్ విషయభేదాభావాత్. నచేష్టాప-
త్తిః. తత్ర ప్రత్యక్షవ్యవహారవిరోధాత్. అస్తిహి సూక్ష్మవస్తునోపి రేఖా-
దౌ పశ్యామ్యహం లిపిమితిపటుకరణస్యయానరః స్వవిరస్యాపి [illegible] నప-
తో నపశ్యామీతి వ్యవహారఇత్యాహ ॥ ఏకస్మిన్నితి ॥ ఇన్ద్రియజన్యత్వేనైవ
ప్రత్యక్షత్వం. మనసోనిన్ద్రియత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్ష ప్రతీత్యవ్యాప్తేః.
ఇన్ద్రియజన్యత్వానుమిత్యాదావతివ్యాప్తేరిత్యాశఙ్క్యానహీన్ద్రియజన్య-
త్వం ప్రత్యక్షత్వం. కిం త్విన్ద్రియత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానత్వం. అనుమితిస్తు మ-
నస్త్వేన తజ్జన్యేతినాతివ్యాప్తిః. ఏతస్మిన్మతేచ మనస ఇన్ద్రియత్వాభ్యుప-
గమాన్న సుఖాదిప్రత్యక్షే అవ్యాప్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ తథాచేతి ॥ నన్వ-
న్యత్ర యథాతథావాస్తు. ఔపనిషదే బ్రహ్మణి ప్రమాణాన్తరాప్రవృత్తేః అనర్థ-
నివర్తకాపరోక్షప్రమితౌ తత్త్వమస్యాదివాక్యం కరణం కల్ప్యతే. నచమ-
నః కరణం. ఇదానీమపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారాపత్తేరిత్యత ఆహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥
మనఏవేతి ॥ ప్రత్యక్షకరణత్వేన తస్యక్లృప్తత్వాదితిభావః. మనసో బ్రహ్మసా-
క్షాత్కారకరణత్వే ప్రమాణాన్తరమాహ ॥ మనసైవేతి ॥ తస్యమనోగ

అసంస్కృతమనోవిషయా । నచైవం బ్రహ్మణఔపనిషదత్వానుపపత్తిః । అస్మ
దుక్తమనసః వేదజన్యజ్ఞానానన్తరమేవ ప్రవృత్తతయా వేదోపజీవిత్వాత్ ।
వేదానుపజీవిమానాన్తరగమ్యత్వస్యైవ వేదైకగమ్యత్వవిరోధిత్వాత్ । శాస్త్ర
దృష్టిసూత్రమపి బ్రహ్మవిషయమానసప్రత్యక్షస్య శాస్త్రప్రయోజ్యత్వా
దుపపద్యతే । తదుక్తమ్ । 'అపి సంరాధనే సూత్రాచ్ఛాస్త్రార్థధ్యానజా ప్ర
మా । శాస్త్రదృష్టిరుక్తా తాం తు వేత్తి వాచస్పతిః పరమ్,' ఇతి । తచ్చ జ్ఞానం పా
పక్షయాత్ భవతి సచ కర్మానుష్ఠానాదితి పరమ్పరయా కర్మణాం వినియోగః ।

మ్యత్వే బాధకమాశంక్య నిరాకరోతి ॥ నచైవమితి ॥ అపూర్వస్య వేదవేద్య
త్వేపి తదుపజీవ్యనుమానార్థాపత్తివేద్యత్వవత్ ఉపనిషద్వేద్యత్వేపి బ్రహ్మ
ణో మననాదిసంస్కృతతదుపజీవిమనోవేద్యత్వం నవిరుద్ధమిత్యాహ ॥ అస్మ
దుక్తేతి ॥ శాస్త్రదృష్టిసూత్రవిరోధముద్ధరతి ॥ శాస్త్రేతి ॥ కల్పతరుకా
రసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥—అనయోశ్చ పూర్వోక్తమేవయుక్తం గ్ర
న్థకృదభిమతంచ. తథాహి. నతావత్కారణవిశేషనిబన్ధనం సంవిత్ప్రత్యక్ష
త్వం. మానసత్వం, ఇంద్రియత్వనిరాకరణేన సుఖాది ప్రత్యక్షే అవ్యాప్తేః. కింతు
ప్రమాణచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వమిత్యుక్తమ్. సూక్ష్మవస్తున్యస
మర్థేంద్రియస్య సన్నికర్షాభావేన అన్తఃకరణస్య బహిర్నిర్గమనాభా
వాత్ నోక్తదోషః. తథాచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారే తత్త్వమస్యాది వా
క్యమేవ కరణం. 'మనసైవానుద్రష్టవ్య'మితి శ్రుతిశ్చ తత్సహకారిత్వవిషయా.
అన్యథా మనఃకరణక కామినీసాక్షాత్కారవ ద్ధ్యానసహకృతతజ్జన్యతయా
తస్యాప్రమాత్వాపత్తేః. మూలప్రమాణదార్ఢ్యాత్ ప్రామాణ్యమితి
చేత్. తర్హ్యనవశ్యకత్వేనోపనిషదపి దశమస్త్వమసీతి వత్ప్రామాణత్వో
పపత్తేః. తథాచ మనోగమ్యత్వాభావశ్రుతిరపి ముఖ్యార్థసమర్థితా
భవతీతి—. తత్ర యజ్ఞాదీనాం శ్రేయఃపరిపంథికల్మషనిబర్హణద్వారోపయోగ
ఇతి కేచిత్. తన్న. తత్త్వజ్ఞానేసతి సంచితస్య కర్మణో నివృత్తత్వేన ము
క్తిప్రతిబంధకత్వాయోగాత్. ప్రారబ్ధస్యచ భోగైకనాశ్యత్వేన యజ్ఞాది
నిబర్హణీయత్వాయోగాత్. తస్మాత్కర్మణాం నముక్తౌవినియోగః. కిం
తు పాపనివృత్తిద్వారా బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్పత్తావిత్యాహ ॥ తచ్చేతి ॥

అత ఏవ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన,' ఇత్యాదిశ్రుతిః 'కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే,' ఇత్యాదిస్మృతిశ్చ సఙ్గచ్ఛతే । ఏవం శ్రవణమననిదిధ్యాసనాన్యపి జ్ఞానసాధనాని ।

తత్ర ప్రమాణమాహ । అత ఏవేతి । తమేతమితి ।—తమేతమాత్మానం వేదానువచనయజ్ఞదానానాశకతపోభిర్వేదితుమిచ్ఛన్తీతీచ్ఛాసాధనతయా వేదానువచనాదీని విధీయన్తే. న తు విదన్తీతి జ్ఞానసాధనతయా. వస్తుతః ప్రధానస్యాపి వేదనస్య ప్రకృత్యర్థతయా సన్నర్థే గుణత్వాదిచ్ఛాయాశ్చ ప్రత్యయార్థతయా ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానేనైవ కార్యసంప్రత్యయాత్. నహి రాజపురుషమానయేతి వస్తుతః ప్రధానమపి రాజా పురుషవిశేషణతయా శబ్దత ఉపసర్జనమానీయతే. అపి తు పురుష ఏవ, శబ్దతస్తస్య ప్రాధాన్యాత్. ఏతాని చ న సాక్షాద్వివిదిషాహేతవః. కింతు దురితనిబర్హణలక్షణపురుషసంస్కారద్వారా. 'యస్యైతే చత్వారింశత్సంస్కారాః' ఇత్యాదిశ్రుతేః 'మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః' 'జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్మణః' ఇత్యాదివచనైశ్చ తథాత్వావగమాత్. తతశ్చ నిత్యనైమిత్తికకర్మాణి మలాపకర్షణలక్షణపురుషసంస్కారద్వారా వివిదిషాహేతవ ఇత్యాచార్యవాచస్పతిమిశ్రా వ్యాచక్షతే.—వివరణాచార్యాస్తు సర్వాణ్యేవ కర్మాణి 'తమేతం వేదానువచనేనే,' త్యాదినా జ్ఞానసాధనత్వేన విధీయన్తే. న త్విచ్ఛాసాధనతయా. శబ్దతః ప్రధానాయా అపి ఇచ్ఛాయా యజ్ఞాదిసాధ్యత్వాయోగాత్. వేదనస్య తూపసర్జనస్యాపి స్వర్గాదివత్ ఇష్యతయా పురుషార్థతయా చ భావ్యత్వేనాన్వయోపపత్తేః. తథా చ ఆత్మానుభవకామో యజ్ఞాదీననుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యత ఇతి—. నను కర్మణాం పాపనివృత్తిద్వారా జ్ఞానజనకత్వే శ్రవణాది వైయర్థ్యం స్యాత్ ఇత్యాశంక్య, నహి కర్మభిః పాపనివృత్తిస్తయా చాహత్య జ్ఞానమితి ప్రణాలీ వివక్షితా. కింతు కర్మానుష్ఠానాత్పాపనివృత్త్యా శుద్ధసత్త్వస్య గమనసతి విషయదోషసందర్శనసంజాతవైరాగ్యాది సాధనసంపత్త్యా శ్రవణాదిద్వారేత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ నను శ్రవణాదేర్బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వం. మానాభావాత్. శ్రోతవ్య ఇత్యాదేశ్చ శ్రవణాదిస్వరూపమేవ ప్రమాణ

మైత్రేయీబ్రాహ్మణే 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇతి దర్శనమనూద్య తత్సాధనత్వేన 'శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం విధానాత్ ।

త్వాత్. 'స స్వర్గః స్యాత్ సర్వాన్ ప్రత్యవిశిష్టత్వా'దితి న్యాయేన స్వర్గాది ఫలత్వకల్పనమేవ విధేర్గ్రాహ్యాకాంక్షోపశమాదిత్యాశంక్య 'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వ'మిత్యర్థవాదావగతమోక్ష సాధనత్వేన బోధితస్యాసన్నిహితస్యైవ బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలత్వోపపత్తేర్నాశ్రుతస్వర్గాది పరికల్పనావకాశ ఇత్యాశయవానాహ ॥ మైత్రేయీతి ॥ విధానాదితి ॥—ఏతచ్చ నియమవిధిమభ్యుపేత్య. శ్రవణస్య శ్రూయమాణావ్యవహితయోగ్యసాక్షాత్కారజనకతయా అన్వయవ్యతిరేక సహకృత ప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిచారేపి తన్న్యాయానుమానాదేవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుత్వ సిద్ధేః అపూర్వవిధిత్వాయోగాత్. వస్తుతస్తత్ర నియమోపి నసంభవతి. వ్యావర్త్యాభావాత్. తథాహి. 'ఆత్మా వా అరే శ్రోతవ్య' ఇత్యత్ర కిం విషయనియమ 'ఆత్మైవ శ్రోతవ్య' ఇతి ? కింవా ధాత్వర్థనియమః 'శ్రోతవ్యఏవే'తి అవఘాతాదేవేతివత్ ? నాద్యః. 'తరతి శోకమాత్మవి'దిత్యాది శ్రుత్యా ఆత్మజ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వావగమేనానాత్మవిచారస్యాప్రాప్తేః. నాపి ద్వితీయః. మననాదివిధివిరోధాత్. నచ ఆత్మజ్ఞానాయ వేదాన్తవాక్యమేవ విచారయేదితి నియమవిధిః తేన పురాణవాక్యాదివ్యావృత్తిసిద్ధేరితి వాచ్యం. 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇత్యాదిషు వేదాన్తవాక్యస్య పదార్థత్వేనాశ్రవణాత్ అపదార్థనియమే చాతిప్రసంగాత్. 'బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రతరిష్యతి' 'ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయే'దితి సంభవపర్వణి వేదార్థనిర్ణయోపాయత్వేన ఇతిహాసపురాణయోరపి విచార్యత్వ ప్రతిపాదనాచ్చ. కించ శ్రవణం నామ తాత్పర్యావధారణం? తదనుకూలమానసీ క్రియా వా? తదుభయమపి శాబ్దజ్ఞానే హేతుః. తత్ర నియమవిధ్యాశ్రయణే శ్రవణమేవ శాబ్దజ్ఞానహేతుర్నాన్య ఇతి స్యాత్. తచ్చ న సంభవతి. ఆకాంక్షాదేస్తద్ధేతుభూతస్య నివృత్త్యయోగాత్. అన్యస్యావ్యావర్త్యస్యాప్రసిద్ధేః. న చైవం శ్రవణస్య శాబ్దజ్ఞానహేతుత్వే దర్శనోద్దేశేన శ్రవణం విధీయత ఇత్యసంగతం స్యాదితి వాచ్యం. సిద్ధాంతే శాబ్దజ్ఞానస్యాపరోక్షరూపతయా

శ్రవణం నామ వేదాన్తానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యావధారణానుకూలా మానసీ క్రియా। మననం నామ శబ్దావధారితేऽర్థే మానాన్తరవిరోధశఙ్కాయాం తన్నిరాకరణానుకూలతర్కాత్మకజ్ఞానజనకో మానసో వ్యాపారః। నిదిధ్యాసనం నామ అనాదిదుర్వాసనయా విషయేష్వాకృష్యమాణస్య చిత్తస్య విషయేభ్యోऽపకృష్యాత్మవిషయకస్థైర్యానుకూలో మానసో వ్యాపారః।

విరోధాభావాత్. ఉక్తైర్వ్రక్త్యాదివాక్యస్యాపి విషయసిద్ధిః పరోక్షతయాత్మవిషయతయా ప్రోక్తత్వాదితి నిరాకరణే విరుద్ధత్వాత్. కిం చ న వేదాన్తానాం శ్రవణాది విధిపరత్వం. వాక్యభేదప్రసంగాత్. అన్యథా బ్రహ్మపరత్వాభావే బ్రహ్మణోऽసిద్ధిప్రసంగాత్. నను 'సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్' ఇతి సూత్రే నిదిధ్యాసనాదివాక్యానాం విధాయకత్వాఙ్గీకారాత్ తద్విరోధ ఇతి చేన్న. వేదాన్తవాక్యశ్రవణాదిక్రియానిపుణానాం స్వతః ప్రవృత్తస్య వినేయజనానాం తు శ్రవణాదిషు ప్రవృత్త్యర్థత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానే ప్రవృత్తిః స్యాదితి తేషామేవ ప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థం విధ్యఙ్గీకరణమితి సూచితమ్. అన్యథా పక్షేణేతి విశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః. న చానుష్ఠానవైయర్థ్యం. ఉక్తం హ్యయముపనిషదర్థో యతో మోక్షహేతుసాక్షాత్కారసాధనవిచారవిషయ ఇతి ప్రకారేణ ఆత్మనో 'విష్ణురుపాంశు యష్టవ్య' ఇతి వత్ స్తుత్యర్థత్వోపపత్తేః. అత ఏవ భాష్యకృతా సమన్వయసూత్రే 'లిఙ్గాదయః శ్రోతవ్యాదిశబ్దా అప్యయోజ్యవిషయత్వాత్ కుణ్ఠీభవన్తి' ఇత్యుక్తం. అత ఏవ ద్వితీయవర్ణకే టీకాకృతా 'యద్యేవం కిం విధినా స్వయమేవ విజ్ఞాతే హితే పురుషార్థసాధనే ప్రవృత్తేః' ఇతి విధ్యభావః కణ్ఠరవేణాఙ్గీకృతః. తత్రాపి న చ విధిపరత్వమాత్రే నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శాస్త్రప్రతిపాదనపరవాక్యైర్వాక్యభేదాభావాయ స్తుతిపరత్వాదితి. తస్మాదహోఽక్ష్ణ ద్రష్టవ్యపదసముపవ్యాపారేణ ప్రియదర్శనన్యాయేన నేతవ్య ఇత్యాదేరప్యర్థవత్త్వమేవముక్తం న విధాయకత్వమిత్యాస్తామతివిస్తరః—. నను దర్శనవచ్ఛ్రవణాదేరపి జ్ఞానతయా నానుష్ఠేయత్వమిత్యాశంక్య శ్రవణాదిస్వరూపం నిరూపయతి ॥ శ్రవణం నామేత్యాదినా॥ నను ధ్యానస్య నిదిధ్యాసనపదవేదనీయస్య ధ్యేయగోచరసాక్షాత్కారమాత్రే హేతుత్వస్య కామిన్యాదిసాక్షాత్కారస్థలే క్లృప్తతయా తస్య బ్రహ్మసాక్షాత్కారే కారణ

కింతు యథా ఘటాదికార్యే మృత్పిండాదీనాం ప్రధానకారణతా చక్రాదీనాం సహకారికారణతేతి ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యవ్యపదేశః తథా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానామపీతి మంతవ్యమ్ । సూచితంచైతద్వివరణాచార్యైః శక్తితాత్పర్యవిశిష్టశబ్దావధారణం ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానేన కారణం భవతి ప్రమాణస్య ప్రమేయావగమం ప్రత్యవ్యవధానాత్ మనననిదిధ్యాసనే తు చిత్తస్య ప్రత్యగాత్మప్రవణతాసంస్కారపరినిష్పన్నతదేకాగ్ర్యవృత్తికార్యద్వారేణ బ్రహ్మానుభవహేతుతాం ప్రతిపద్యేతే ఇతి ఫలం ప్రత్యవ్యవహితకారణస్య శబ్దావధారణస్య వ్యవహితే మనననిదిధ్యాసనే తదంగే అంగీక్రియేతే ఇతి । శ్రవణాదిషు చ ముముక్షూణామధికారః । కామ్యే కర్మణి ఫలకామస్యాధికారిత్వాత్ । ముముక్షాయాం చ నిత్యానిత్యవివేకస్య ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగస్య శమదమోపరతితితిక్షాసమాధానశ్రద్ధానాం చ వినియోగః ।

॥ కింతు యథేతి ॥ శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనానాం మధ్యే శ్రవణం ప్రధానకారణం మననం నిదిధ్యాసనంచ తత్సహకారీత్యర్థః. నచ ధ్యానమేవ సాక్షాత్కారణతయా ప్రధానమితి వాచ్యమ్. తాత్పర్యవిశిష్టవేదాన్తావధారణ లక్షణ శ్రవణస్య ప్రమేయావగమం ప్రతి కరణత్వేన ప్రాధాన్యాత్. ఇదమేవ ప్రాధాన్యం ప్రథమవర్ణకే వివరణాచార్యైః సూచితమిత్యాహ ॥ సూచితంచేతి ॥ నను జ్ఞానసాధనతయా శ్రవణాదికం నానుష్ఠేయం. తత్రాధికారానిశ్చయాత్. వైదికే కర్మణి తన్నిశ్చయస్య ప్రవృత్త్యఙ్గత్వాత్. నచ నిత్యానిత్యవివేక వైరాగ్య శమదమాది సంపన్నోఽధికారీతి వాచ్యమ్. శమదమాదీనాం ప్రకరణేన ప్రమాణేనాఙ్గత్వావగమేన అధికారనిమిత్తత్వాయోగాదిత్యత ఆహ ॥ శ్రవణాదిష్వితి ॥ ముముక్షూణామితి ॥ మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞాన కామానామిత్యర్థః. శ్రవణాదే బ్రహ్మజ్ఞానఫలకత్వేన తత్కామస్యైవ తత్రాధికారౌచిత్యాత్. ఉక్తంచైతత్ప్రథమవర్ణకే పఞ్చపాదికాచార్యైః, బ్రహ్మజ్ఞానకామేనేదం శాస్త్రం శ్రోతవ్యమితి. నను సర్వాధికారమిదం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ ॥ కామ్య ఇతి ॥ ముముక్షాయామితి ॥ యద్యపి మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞాన చికీర్షయా ఏవాధికారనిమిత్తత్వాత్తత్రైవ నిత్యానిత్య వివేకాదీనాం యుక్తో వినియోగః. తథాపి తేషాం మోక్షచికీర్షాద్వారే

అంగాం [illegible] ప్రయాణ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible]

వ త్ర [illegible] సన్న్యాస [illegible]
మాయమాన స్తత్త్వాన్వేషణం ప్రారంభం కామయతే. [illegible]
కామనా హేతుత్వే మానాభావాదిత్యాహ. శ్రవణాదిప్రకరణే [illegible]
[illegible] త్రైస్యైవ మానత్వాత్ అన్యథా [illegible] త్వాత్. [illegible]
తస్య, ఇతి విధిప్రకరణే తద్విజ్ఞాసస్వ ఇతి, ఇత్యాదినా [illegible]
వేక: పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్, ఇత్యాదినా చ [illegible]
గవిరాగ: శాంతో దాంత ఉపరతస్తితిక్షు:, ఇతి చ [illegible]
విజిజ్ఞాసస్వ, ఇతి విచారవిధిప్రకరణే తమేవం విదిత్వముపసంహారే, ఇతి
శ్రుత్యన్తరే చ తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్, ఇతి చ [illegible]
దర్శితమ్. నను సర్వత్ర ఫలశ్రుతేస్తేషాం ఫలమేవ విధేయ: స్యాదితివా
చ్యమ్ అంగేషు ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వేన శమాదీనాం [illegible] ద్వారా ము
ముక్షోరధికారప్రదర్శనార్థత్వేన ఫలశ్రుతిరుపపత్తే:. తదుక్తం వివ
రణాచార్యై:. సర్వత్ర ఫలశ్రుతిర్విషయ: శమాదీనాం [illegible] ద్వారా ముముక్షో
రధికారప్రదర్శనార్థా, ఇతి. తదనయా [illegible] భేదేన వ్యాచక్షతే
॥ అన్యత్ర [illegible] ॥ అత్ర సన్న్యాసినామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధి
కార ఇత్యత్ర పరమహంసా: ప్రమాణయన్తి సన్న్యాసయోగాద్యతయ: శుద్ధస
త్త్వా:, ఇతి శ్రుతిం [illegible] మాముపోద్బలయన్తి సమిత్పాణి: శ్రోత్రి
యం బ్రహ్మనిష్ఠమ్, ఇత్యాదిశ్రుతి [illegible] సిద్ధానాం బ్రహ్మవిచారప్రతిపా
దికామాఖ్యాయికాం గృహస్థోపి విముచ్యతే, ఇతి స్మృతిం చాప్యానయన్తి
తదుపోద్బలతయా న స్వాశ్రమస్య మోక్షాశ్రమనామధేయాదికం యుక్త్యా
ఖ్యానం వదంతో గృహస్థాదికృతసాష్టాంగప్రణామమాత్రేణ స్వాత్మానమధికం
మన్యమానా బ్రహ్మవిచారే గృహస్థాదీనామధికారం తేషు ప్రద్వేషమాత్రే
ణ కేచిద్భిక్షవో దూషయన్తి. తేషాం మతమాహ ॥ అత్రేతి ॥ అస్యాపర
మర్థాభావ: సన్న్యాసస్తత: కిమిత్యాకాంక్షాయాం, సన్న్యాసస్యముముక్షాద్వా
రా విచారాధికారనిమిత్తత్వాత్సన్న్యాసినామేవాధికార: సిద్ధ్యతీత్యాహ ॥

తథాచ సన్న్యాసినామేవ శ్రవణాదావధికార ఇతి కేచిత్ । అపరే తూపరమశబ్ద
స్య సన్న్యాసవాచకత్వాభావాత్ విక్షేపాభావమాత్రస్య గృహస్థేష్వపి సమ్భ
వాత్ జనకాదేరపి బ్రహ్మవిచారస్య శ్రూయమాణత్వాత్ సర్వాశ్రమసాధా
రణం శ్రవణాదివిధానమిత్యాహుః । సగుణోపాసనమపి చిత్తైకాగ్ర్యద్వా
రా నిర్విశేషబ్రహ్మసాక్షాత్కారే హేతుః । తదుక్తం । 'నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ
సాక్షాత్కర్తుమనీశ్వరాః । యే మన్దాస్తేఽనుకమ్ప్యన్తే సవిశేషనిరూపణైః ॥'

తథాచేతి ॥ కిం ఉపరమశబ్దేన శక్త్యా సన్న్యాసావగమః? ఉతార్థాత్? లక్షణ
యా వా? తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ విక్షేపేతి ॥ బ్రహ్మవి
చారవిరోధివిషయాన్తరవ్యాసఙ్గాభావస్య గృహస్థేష్వపి కేషుచిత్సమ్భవేన త
స్య సన్న్యాసానుమాపకత్వాయోగాదిత్యర్థః. తృతీయం దూషయతి ॥ జ
నకాదేరపీతి ॥ తథాచ గృహస్థాదేర్బ్రహ్మవిచారప్రతిపాదకశ్రుత్యన్తరవి
రోధాన్న లక్షణాకల్పనమితి భావః. తతశ్చ ముముక్షాసంపాదకానాం నిత్యా
నిత్యవివేకాదీనాం ఆశ్రమిమాత్రసాధారణత్వేనాధికారసమిత్తస్య ముముక్షు
త్వస్యాపి సర్వసాధారణత్వాత్. ఆశ్రమిమాత్రాధికారికమేవ శ్రవణాది
విధానమిత్యాహ ॥ సర్వాశ్రమేతి ॥ నను మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానాయ
శ్రవణాదీని కర్తవ్యానీత్యుక్తమ్. తదయుక్తం. సగుణోపాసకానాం హిర
ణ్యగర్భలోకం గతానామకృతవేదాన్తశ్రవణానామపి తత్రైవాంతే ముక్తి
శ్రవణాదిత్యాశఙ్క్య, కిమేతావతా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య వ్యభిచారం చో
దయసి? ఉత శ్రవణాదేః? నాద్యః. 'నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ' 'న
కర్మణా న ప్రజయా ధనేన' ఇతి చ ప్రతిషేధేన యజ్ఞాదివదేవ సగుణోపా
సనస్యాపి సాక్షాన్ముక్తిహేతుత్వాభావాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి
॥ సగుణేతి ॥ చిత్తైకాగ్ర్యలక్షణనిదిధ్యాసనద్వారా సగుణోపాసనమపి బ్ర
హ్మసాక్షాత్కారహేతురిత్యర్థః. నను సగుణవిషయం హ్యుపాసనం. తత్క
థం నిర్గుణసాక్షాత్కారోపయోగి. అన్యవిషయస్యాపి హేతుత్వే అతిప్ర
సంగాత్. ప్రాగపి వైరాగ్యాదిసమ్పన్నస్య ఇహైవ శ్రవణమనననిదిధ్యా
సనసమ్భవేన తత ఏవ తత్సాక్షాత్కారోపపత్తౌ సగుణోపాసనద్వారా నిది
ధ్యాసనకల్పనే గౌరవం చేత్యాశఙ్క్య, కల్పతరుకారోక్తం సమాధానమాహ
॥ తదుక్తమితి ॥ యే హి వైషయికఫలానుషఙ్గరహితభవాన్తరానుష్ఠితకర్మజ
నితచిత్తవైమల్యతయా అనాదిదుర్వాసనాం విషయగోచరాముత్సాద్య తస్మా

వశీకృతేమనస్యేషాం సగుణబ్రహ్మశీలనాత్ । తదేవావిర్భవేత్సాక్షాదపేతో పాధికల్పనమితి । సగుణోపాసకానాంచఅర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకం గతానాం తత్రైవ శ్రవణాద్యుత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణా సహ మోక్షః ।

షితం చిత్తం విషయేభ్యోపకృష్య తేన నిర్విశేషం బ్రహ్మధ్యాతుమీశతే తే నాత్రాధికారిణః కింతు యే అనాదిదుర్వాసనాజనితవిషయాంతరవిక్షేపవశాత్ప్రగుపాస్తైః నిర్విశేషం బ్రహ్మధ్యాతుమశక్తతయా తత్త్వం సాక్షాత్కర్తుమసమర్థాస్తఏవ మన్దా నిరూపితసగుణోపాసనాస్వధికారిణః. తథాచాధికారిభేదాన్నోపాసనావైయర్థ్యమితిభావః. ఆద్యందోషం నిరస్యతి ॥ వశీకృతఇతి ॥ యేషాం సగుణోపాసకానాం మనసి సగుణబ్రహ్మధ్యానాభ్యాసాద్బ్రహ్మణ్యేవ స్థిరీకృతేసతి నిరుపాధికస్యాపి ధ్యానసమ్భవేన తదేవ ధ్యానం నిరుపాధికతయా సాక్షాత్కృతం భవతీత్యర్థః. తథాచ విషయభేదాభావాన్నాతిప్రసఙ్గఇతిభావః. నను సగుణోపాసనయా వశీకృతచిత్తానాం నిరుపాధికబ్రహ్మధ్యానాదిహైవ తత్సాక్షాత్కారఇత్యయుక్తం. తథా సతి ప్రారబ్ధకర్మక్షయే సత్యత్రైవ విదేహకైవల్యాపత్తౌ ఉపాసకానాం కార్యబ్రహ్మణాసహముక్తిరిత్యభ్యుపగమవిరోధఇత్యాశఙ్క్య, నహి సర్వేషాముపాసకానాం ఇహైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారఇతిబ్రూమః. కింతు నిశ్చితతాత్పర్యకవేదాన్తావగతం తదనుకూలానుమానేనచ సంభావితం నిర్విశేషం బ్రహ్మసగుణోపాసనయా వశీకృతమనస్కతయా ధ్యాతుం సమర్థాస్తేషామేవ నిరుపాధికధ్యానాభ్యాసజనితబ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ ప్రారబ్ధక్షయేసత్యత్రైవ ముక్తిః. అన్యేషాంత్వకృతబ్రహ్మవిచారాణాం సగుణోపాసకానాం బ్రహ్మలోకంగతానాం తత్రైవ సాధితశ్రవణాది సాధనానాం సాక్షాత్కృతబ్రహ్మభావానాం కార్యబ్రహ్మణాసహ ముక్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ సగుణోపాసకానామితి ॥ ఉపాసకానాం కేన మార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనమిత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ అర్చిరాదీతి ॥ యత్రాగ్నివాయ్వాదయోగన్తౄణాం నేతారః సోర్చిరాదిమార్గః. తథాచ శ్రుతిః. ‘సఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి సవాయులోకం సవరుణలోకమితి. తేర్చిషమభిసమ్భవన్తీతిచ. నను యథాగ్రామంజిగమిషుంప్రతి కశ్చిన్మార్గ

కర్మవతాంతు ధూమాదిమార్గేణ పితృలోకం గతానాం ఉపభోగేన కర్మ క్షయేసతి పూర్వకృతసుకృతశేషానుసారేణ బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తేషు పునరుత్పత్తిః । తథాచ శ్రుతిః 'రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యన్తే కపూయచరణాః కపూయాం యోనిమ్' ఇతి । ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాంతు రౌరవాదినరకవిశేషేషు తత్తత్పాపోచితతీవ్రదుఃఖమనుభూయ శ్వసూకరాదితిర్యగ్యోనిషు స్థావరాదిషుచోత్పత్తిరిత్యలం ప్రసంగాదాగతప్రపంచేన ।

చిహ్నం ఉపదిశతి 'ఇతోవసంప్రాప్య తతో గిరిం తతో న్యగ్రోధం తతో గ్రామం ప్రాప్స్యతీ'తి. ఏవమర్చిరాదిరపి మార్గచిహ్నమేవోపదిశ్యతే. అచేతనత్వాత్. అథవా అర్చిరాదయో భోగభూమయః లోకశబ్దశ్రవణాదితిచేన్న. అర్చిరాదేర్మార్గచిహ్నత్వే భోగభూమిత్వే వా గన్తౄణాం గమయితృత్వాభావేన గమనానుపపత్తేః. నచ స్వాతన్త్ర్యేణ గమనమ్. మూర్ఛితాదివత్తేషాం సంపిండకరణత్వాత్. తస్మాత్ అర్చిరభిమానవదగ్నిస్వామికం లోకం ప్రాప్తః తేనాతివాహ్యతే వాయుస్వామికంచ ప్రాప్తో వాయునేత్యభ్యుపగన్తవ్యం. తథాచాహురాచార్యవాచస్పతిమిశ్రాః 'సంపిండకరణానాం హి సూక్ష్మదేహవతాం గతౌ న స్వాతన్త్ర్యం నచాగ్న్యాద్యానేతారో చేతనాస్తు తే' ఇతి. నను విద్యాభేదేన మార్గద్వయేసతి సగుణవిద్యావతామర్చిరాదిమార్గేణేతి విశేషోక్తిర్యుజ్యతే. నచ నిర్గుణవిద్యావతాం మార్గోస్తీత్యాశంక్య, పుణ్యాకర్మణాం మార్గాన్తరసద్భావాత్తదపేక్షయా మార్గవిశేషకీర్తనమిత్యాహ ॥ కర్మవతామితి ॥ ధూమాదీతి ॥ 'తే ధూమంసంభవంతి ధూమాద్రాత్రి'మిత్యాదిశ్రుతేరితి భావః ॥ పితృలోకంగతానామితి ॥ యద్యపి కర్మితానాం మార్గవిశేష జిజ్ఞాసాయాం తత్కీర్తనమేవ యుక్తమ్. తథాపి ప్రసంగాత్తేషాం ఉపభోగపునరుద్భవాది కీర్తనం. అతఏవ వక్ష్యతి 'ఇత్యలం ప్రసంగాదాగతప్రపఞ్చేనే'తి. దుష్కృతకారిణాంతు నధూమాదినా అర్చిరాదినా వా మార్గేణ గమనప్రసక్తిః. కింతు యేన కేనచిత్ కుత్సితేన మార్గేణ భయంకరపురుషైర్నరకవిశేషేషు పాతనమిత్యాహ ॥ ప్రతిషిద్ధానుష్ఠాయినాంత్వితి ॥ నను నిర్గుణవిద్యావతోపి గతిరంగీకార్యా. విద్యావత్త్వావిశేషాత్. 'సఏనాన్బ్రహ్మగమయతీ'త్యమానవపురుషస్య పరబ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణాచ్చ. నచేదం బ్రహ్మపదం కార్యబ్రహ్మపరం. నపుంసకస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణిరూ

నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారవతస్తు నలోకాంతరగమనం । 'నతస్య ప్రాణా ఉ
త్క్రామంతీ'తి శ్రుతేః । కింతుయావత్ప్రారబ్ధకర్మక్షయం సుఖదుఃఖేఅనుభూ
య పశ్చాదపవృజ్యతే । నను 'క్షీయంతే చాస్యకర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర' ఇ
త్యాదిశ్రుత్యా 'జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽర్జునే'తి స్మృత్యా
చ జ్ఞానస్య సకలకర్మక్షయహేతుత్వనిశ్చయే సతి ప్రారబ్ధకర్మావస్థానమనుప
పన్నమితి చేన్న । 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే'
ఇత్యాదిశ్రుత్యా 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్మే'త్యాదిస్మృత్యా చ 'ఉత్పాదిత

క్షస్య ముఖ్యార్థత్వసంభవే గుణకల్పనయా కార్యపరత్వాయోగాత్. కిం
చేదం బ్రహ్మపదం పరబ్రహ్మపరమేవ. తత్ప్రకరణేశ్రూయమాణత్వాదిత్యత
ఆహ ॥ నిర్గుణేతి ॥ అయంభావః. న తావత్పరం బ్రహ్మ ప్రాప్యం. తస్య స
ర్వాత్మకస్య సర్వదా ప్రాప్తత్వాత్. నచాప్రాప్తత్వభ్రమాత్ప్రాప్తమేవ ప్రా
ప్నోతీతి సాంప్రతమ్. తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యసాక్షాత్కారాత్ప్రాక్తా
దృశభ్రమసంభవేపి తద్వతస్తదసంభవాత్. తస్మాదగత్యా కార్యబ్రహ్మణ్యే
వకథంచిద్బ్రహ్మశబ్దో వ్యాఖ్యేయః. తతశ్చామానవః పురుషః సగుణోపా
సకానేవ లోకాంతరవర్తికార్యబ్రహ్మ ప్రాపయతీత్యభ్యుపేయం. తదాహురా
చార్యవాచస్పతి మిశ్రాః 'కార్యమప్రాప్తపూర్వత్వాద ప్రాప్తప్రాపణీ
గతిః । ప్రాపయేద్బ్రహ్మ నపరం ప్రాప్తత్వాజ్జగదాత్మకమి'తి.తర్హి బ్రహ్మసాక్షా
త్కారవతః సద్య ఏవ విదేహకైవల్యంస్యాదితి శంకతే ॥ కింత్వితి ॥ జ్యోతి
ష్టోమాదిసాధ్యస్వర్గస్యైహికశరీరేణేవ మోక్షస్య ప్రారబ్ధకర్మణా ప్రతి
బంధాత్తన్నాశానంతరమేవ విదేహకైవల్యమిత్యాహ ॥ యావదితి ॥ ప్రా
రబ్ధం కార్యం యుగకల్పాదిపర్యంత మనుభోక్తవ్యం సుఖదుఃఖాదిరూపం
యేన తత్ప్రారబ్ధకర్మ. యథా వసిష్ఠాదీనాం పౌరోహిత్యాదిప్రాపకం కర్మ.
తచ్చ ప్రక్షిప్తశరవన్మధ్యే న వినశ్యతి. కింతు స్వకర్తవ్యం సకలభోగము
త్పాద్యైవ శామ్యతీత్యర్థః. బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః ప్రారబ్ధకర్మావస్థానమా
క్షిపతి ॥ నన్వితి ॥ శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రారబ్ధకార్యాణాం కర్మణాం దేహపా
తలక్షణావధి ప్రతీక్షావగమేన 'క్షీయంతే చాస్యకర్మాణీ'తి సామాన్యశ్రుతేర
నారబ్ధకార్యకర్మవినాశపరత్వాదనారబ్ధకార్యాణామేవ సుకృతదుష్కృతక
ర్మణాం విద్యాసామర్థ్యాద్వినాశ ఇత్యాహ ॥ నతస్యేతి ॥ అన్యథా దేవ

కార్యకర్మవ్యతిరిక్తానాం సంచితక్రియమాణకర్మణామేవజ్ఞానవినాశ్యత్వావగమాత్। సఞ్చితం ద్వివిధం సుకృతందుష్కృతంచేతి। తథాచశ్రుతిః 'తస్య పుత్రాదాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా' మితి।

షీణాం హైరణ్యగర్భమనూద్దాలక ప్రభృతీనాం బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతాంసద్యోనజీవితాభావేత్. శ్రూయతేచైషాంశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషు తత్త్వజ్ఞతా మహాకల్పమన్వంతరజీవితాచ. నహ్యేతే మహాధియోనబ్రహ్మవిదః బ్రహ్మవిదశ్చాల్పపుణ్యా మేధసాఽనుష్ఠ్యాఇతి సంభవతి. తస్మాదాగమానుసారేణ ప్రారబ్ధకార్యాణాం సత్యపి తత్త్వసాక్షాత్కారే ఽవస్థానం యుక్తమితి భావః. నను యది 'తస్యతావదేవచిరమి'తి ప్రారబ్ధకర్మావస్థాన ప్రతిపాదక శ్రుత్యంతరవశాత్ 'క్షీయంతేచాస్యకర్మాణీ'తి సామాన్యశ్రుతేరప్యారబ్ధకార్యపరత్వం తర్హి 'యథాపుష్కరపలాశ ఆపోనశ్లిష్యంతే ఏవమేవంవిదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతే॥ఏవం హాస్యసర్వేపాప్మానః ప్రదూయన్తే' ఇతిచ విశేషశ్రవణాత్సామాన్యవచనం పాపకర్మవిశేష ఉపసంహరణీయం. కించాధర్మస్య రాగాదినిబంధనతయా శాస్త్రీయేణ బ్రహ్మజ్ఞానేనవినాశోయుక్తః. ధర్మబ్రహ్మజ్ఞానయోస్తు శాస్త్రీయత్వేన జ్యోతిష్టోమదర్శపూర్ణమాసవదవిరోధాన్నోచ్ఛేద్యోచ్ఛేదకభావః. అన్యథానుత్పన్నఫలస్యాపి ధర్మస్య నాశే స్వర్గాది సాధనత్వ ప్రతిపాదకజ్యోతిష్టోమవాక్యస్యాప్రామాణ్యాపత్తిః. తస్మాద్దుష్కృతమేవసంచితంకర్మ జ్ఞానవినాశ్యమిత్యాశంక్య, నహి పాపస్య సంచితపాపత్వప్రయుక్తం విద్యానివర్త్యత్వం కింతు తన్నివర్త్యవిద్యానిబంధనత్వప్రయుక్తం తచ్చైతత్సుకృతేప్యవిశిష్టం. 'ఉభేఏవైషఏతేతరతీ'తి శ్రుత్యంతరే సుకృతదుష్కృతయోరుభయోరపి జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణాత్. 'ఏవం హాస్యసర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ఇత్యాదిశ్రుతేరపి సుకృతదుష్కృతనాశపరత్వాత్. దృష్టప్రయోగశ్చాయంపుణ్యేపి పాప్మశబ్దః. తద్యథా 'పుణ్యాపాపే ప్రక్రమ్య 'సర్వే పాప్మానో నివర్తంతే'ఇత్యత్ర. తతశ్చ సుకృతదుష్కృత భేదేన ద్వివిధమపి సంచితంకర్మ బ్రహ్మజ్ఞాననివర్త్యమిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ సంచితమితి ॥ తస్యపుత్రాఇతి ॥ యద్యపి సర్వాత్మకస్యజ్ఞానిన ఇష్టద్విష్టవిభాగో నాస్తి. తథాపి జ్ఞానపూర్వకాలాభిప్రాయేణ పరదృష్ట్యావా తత్సంభవాదితి బోధ్యం. నను బ్రహ్మజ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తౌ నజానా

నను బ్రహ్మజ్ఞానాన్మూలాజ్ఞాననివృత్తౌ తత్కార్యప్రారబ్ధకర్మణోఽపి నివృత్తేః
కథం జ్ఞానినో దేహధారణముపపద్యత ఇతి చేన్న । అప్రతిబద్ధజ్ఞానస్యైవా
జ్ఞాననివర్తకతయా ప్రారబ్ధకర్మరూపప్రతిబంధకదశాయామజ్ఞాననివృత్తేరనం
గీకారాత్ । నన్వేవమపి తత్త్వజ్ఞానాదేకస్య ముక్తౌ సర్వముక్తిస్స్యాత్ అవిద్యా
యా ఏకత్వేన తన్నివృత్తౌ క్వచిదపి సంసారాయోగాదితి చేన్న। ఇష్టాపత్తేరిత్యేకే।

మీత వ్యవహారాపత్తేః తన్నిబంధనసంచితకర్మా నివృత్తిప్రసంగాత్ పూ
ర్వావస్థాతో విశేషాభావ ప్రసంగాచ్చ తన్నివృత్తౌ చ జీవన్ముక్తస్య దేహాది
ప్రపంచో నుపపన్న ఇతి చోదయతి ॥ నన్వితి ॥ జీవన్ముక్తానాం తత్త్వసాక్షా
త్కారాత్పారమార్థికత్వ వ్యావహారికత్వ సంపాదన పటీయశ్శక్తివిశిష్టా
జ్ఞాన వినాశేపి ప్రాతిభాసికత్వసంపాదనపటీయశ్శక్తివిశేషవిశిష్టాజ్ఞానస్యా
నివృత్తే దేహాది ధారణం యుక్తమిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ నాప్రతిబద్ధేతి ॥ నను
సర్పబాధేపి భయకంపానువృత్తివజ్జీవన్ముక్తస్యాప్యవిద్యా సంస్కారవశా
దేవ దేహాదిప్రపంచోస్తు కిం శక్తివిశేషవిశిష్టజ్ఞాన కల్పనయా గౌరవాచ్ఛ
క్తిభేదే మానాభావాచ్చేతి చేన్న. అవిద్యోపాదేయ దేహాదిప్రపంచస్య
తన్నివృత్తావవస్థానాయోగాత్. నచ తత్త్వజ్ఞానోత్తర కాలీనదేహాదేరవి
ద్యాసంస్కార ఏవోపాదానం నావిద్యేతి వాచ్యం. సంస్కారస్యాపి భావ
కార్యతయా ఉపాదానావశ్యం భావేన సత్యోపాదానత్వే సత్యత్వాపాతే
నావిద్యాయా ఏవ ఉపాదానత్వే తన్నివృత్తౌ సంస్కారస్యాప్యనుపపత్తేః. న
ర్పాది భ్రమబాధేపి భయకంపానువృత్తిరన్యభ్రమసంస్కారాత్. దినానంతర
భావి స్మరణానుపపత్త్యా సంస్కారస్య తావత్కాలం స్థాయితయా తావత్ప
ర్యంతం భయాద్యనివృత్త్యాపత్తేః. కింతు సర్పభ్రమజనిత భయప్రయుక్త
ధాతువైషమ్య విశేషాదేవ. ధాతువైషమ్యంచ కార్యానుసారేణ యావ
త్కార్యావస్థాయీతి కల్ప్యతే. తతో న సంస్కారవశాజ్జీవన్ముక్తస్య దేహా
దిప్రపంచః. కింతు శక్తిభేద విశిష్టాజ్ఞానాత్. నచ శక్తిభేదే మానాభావః.
కార్యబలేనైవ తత్కల్పనాత్. తథాహి. యథా విక్షేపావరణాత్మక కార్య
ద్వయబలేన తదనుకూలం శక్తిద్వయం అవిద్యాయాః కల్ప్యతే తథేహాప్య
శ్రుతవేదాంతానాం ప్రపంచే పారమార్థికత్వభ్రమః శ్రుతవేదాంతానాం అను
త్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం వ్యావహారికత్వ భ్రమః. ఉత్పన్నబ్రహ్మ

అపరేతు ఏతద్దోషపరిహారాయైవ 'ఇంద్రో మాయాభిః' ఇతి బహువచనశ్రుత్యనుగృహీతం అవిద్యానానాత్వమంగీకర్తవ్యమిత్యాహుః । అన్యేత్వేకైవావిద్యా తస్యా ఏవావిద్యాయా జీవభేదేన బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తయో నానా। తథాచ యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం తస్య బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యావినాశః నత్వన్యం ప్రతి బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యానాశ ఇత్యభ్యుపగమాత్ నైకముక్తౌ సర్వముక్తిః । అతఏవచ 'యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణా'మిత్యస్మిన్నధికరణే అధికారిపురుషాణాముత్పన్నతత్త్వజ్ఞానానామింద్రాదీనాం దేహధారణానుపపత్తిమాశఙ్క్య అధికారాపాదకప్రారబ్ధకర్మసమాప్త్యనంతరం విదేహకైవల్యమితి సిద్ధాంతితం। తదుక్తమాచార్యవాచస్పతిమిశ్రైః । 'ఉపాసనాదిసంసిద్ధితోషితేశ్వరచోదితమ్ । అధికారం సమాప్యైతే ప్రవిశంతి పరంపద'మితి ।

సాక్షాత్కారిణాం పురుషధౌరేయాణాం వసిష్ఠవామదేవశుకశౌనకజనకయాజ్ఞవల్క్యోద్దాలకోద్ధవ ప్రహ్లాదప్రభృతీనాం యావద్దేహపాతం ప్రాతిభాసికత్వభ్రమ ఇత్యవిద్యాయాస్తిస్రశ్శక్తయః స్వకార్యైః ఏతదేవాభిప్రేత్య 'తుచ్ఛానిర్వచనీయా చ తాత్త్వికీ చ త్రిధా మతా మాయా జ్ఞేయా త్రిభిర్భేదైః శ్రౌతయౌక్తికలౌకికై'రితి. ప్రాచీనైరుక్తం. అతఏవ 'శాస్త్రేణ నశ్యేత్పరమార్థరూపం కార్యక్షమం నశ్యతి చాపరోక్షాత్ । ప్రారబ్ధనాశాత్ప్రతిభాసనాశ' ఇతి శక్తిత్రయస్య నాశ ఇత్యుక్తం. తథాచ శ్రుతిః 'తస్యాభిధ్యానాద్యోజనాత్తత్త్వభావాత్ భూయశ్చాంతే విశ్వమాయానివృత్తి'రితి సర్వశక్తివిశిష్టాజ్ఞాననివృత్తిరిత్యర్థః. నను కస్యాపి ముక్త్యభావే శుకవామదేవాది ముక్తిప్రతిపాదకశ్రుతిస్మృతివిరోధ ఇత్యరుచ్యా మతాంతరమాహ ॥ అపరేత్వితి ॥ నను లాఘవసహకృతానుమానానుగృహీతాజామిత్యేకవచనశ్రుతివిరోధాన్నావిద్యానానాత్వం, మాయాభిరితి బహువచనశ్రుతిస్తద్గతశక్తిభేదమాదాయైవోపపన్నా. నచోక్తదోషభయాత్తన్నానాత్వం. వక్ష్యమాణరీత్యా తద్దోషనిరాససంభవాదిత్యస్వరసాత్సమాధానాంతరమాహ ॥ అన్యేత్వితి ॥ ఏకముక్తౌ న సర్వముక్తిరిత్యేతత్సూత్రకారవచనేనాపి ద్రఢయతి ॥ అతఏవేతి ॥ నన్వేతత్సూత్రమప్యన్యపరం కల్ప్యతామిత్యత ఆహ ॥ తదుక్తమితి ॥ తథాచైకముక్తౌ సర్వముక్తిరిత్యభ్యుపగమే ఏతదధికరణవి

ఏతచ్చైకముక్తౌ సర్వముక్తిరితి పక్షే నోపపద్యతే। తస్మాదేకావిద్యాపక్షే ప్రతిజీవమావరణభేదోపగమేన వ్యవస్థోపపాదనీయా। తదేవం బ్రహ్మజ్ఞానాన్మోక్షః మోక్షశ్చానర్థనివృత్తిః నిరతిశయబ్రహ్మానందావాప్తిశ్చేతి సిద్ధం ప్రయోజనమ్॥ ******************************

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీన్ద్రవిరచితాయాం వేదాన్తపరిభాషాయాం

ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః. [౮]

రోధో దుర్వార ఇత్యాహ ॥ ఏతచ్చేతి ॥ నన్వేకావిద్యాగతనానాశక్త్యభ్యుపగన్తృమతేప్యేకముక్తౌ సర్వముక్తిరేవ ఇయమావరణశక్తిర్నివర్త్యా ఇయం నేత్యత్ర నియామకాభావేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్సర్వావరణశక్తివిశిష్టావిద్యావినాశావశ్యంభావాదిత్యాశంక్య, యథా శుక్తిసాక్షాత్కారాత్ఫలబలేనైకావరణశక్తివినాశః యథా సర్వజ్ఞానప్రాగభావనివృత్తిస్స్వరూపయోగ్యేన జ్ఞానేనకస్యచిదేవ ప్రాగభావస్య నివృత్తిరేవమన్యస్య ప్రపంచోపలంభానురోధేన యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం తదీయానర్థహేత్వావరణశక్తేరేవ నాశః. నాన్యదీయసంసారహేత్వావరణశక్తీనామితి వ్యవస్థోపపద్యతే ఇత్యాహ ॥ తస్మాదితి ॥ పరిచ్ఛేదప్రతిపాద్యమర్థం నిగమయతి ॥ తదేవమితి ॥

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజ రామకృష్ణాధ్వరి విరచితే

వేదాన్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాన్తశిఖామణౌ ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః

యదత్ర స్ఖలితం త్యక్తం ప్రమాదాలస్యదోషతః। తత్క్షన్తవ్యం బుధైస్సద్భిః క్షమాహి విదుషాం ధనమ్ ॥ సువర్ణఖచితాకారా కృతిరేషా మయా కృతా। విదుషామస్తు వేదాంత శిఖామణిరలంక్రియా ॥ అనేన మత్ప్రబంధేన వేదాన్తార్థావలమ్బినా। గురుకారుణ్యలబ్ధేన తారకం బ్రహ్మ తుష్యతు ॥ వందేహం వందనీయానాం వంద్యాం వాచామధీశ్వరీమ్। కామితాశేషకల్యాణ కలనా కల్పవల్లరీమ్ ॥ ******************************

శ్రీ సమాప్తశ్చాయం ప్రబన్ధః శ్రీ

